

IZVEŠTAJI

PRAVA DETETA U SRBIJI 2003.

AUTORI:

Viktorija Cucić
Vesna Dejanović
Vladan Jovanović
Ljubomir Pejaković
Mirjana Pešić
Vera Rajović
Milana Sretenović
Ivana Stevanović
Slađana Vorkapić
Nevena Vučković-Šahović
Ranka Vujović
Dragan Vulević

Beograd, 2004.

Prava deteta u Srbiji 2003. godine

Izdavač
CENTAR ZA PRAVA DETETA
Beograd, Dositejeva 4
3344170, 184122
<http://www.cpd.org.yu>
cpd@eunet.yu

Za izdavača
Ljubomir Pejaković, direktor

Urednik svih izdanja
Vesna Dejanović

Dizajn, priprema i štampa
Colorgrafx, Beograd

Tiraž 500

ISBN 86-83109-29-1

Prikupljanje podataka i izradu Izveštaja pomogla je organizacija
Save the Children Norway.
Štampanje Izveštaja pomogla je organizacija
Save the Children UK, kancelarija u Beogradu.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14-053.2(497.11)„2003“
342.726-053.2(497.11)„2003“

PRAVA deteta u Srbiji: 2003 / autori Viktorija Cucić... [et al.]. - Beograd: Centar za prava
deteta, 2004 (Beograd: Colorgrafx). - 279 str.: graf. prikazi, tabele; 23cm. - (Izveštaji)

Tiraž 500.

ISBN 86-83109-29-1

1. Џуџић, Викторија
а) Права детета - Србија - 2003
COBISS.SR-ID 115572492

SADRŽAJ

Predgovor	5
Opšti kontekst ostvarivanja prava deteta u Srbiji 2003	7
Opšte mere primene	13

Posebna prava

I Definicija deteta

Definicija deteta	31
-------------------------	----

II Osnovni principi

1. Pravo na život opstanak i razvoj	39
2. Najbolji interesi deteta	43
3. Pravo na nediskriminaciju	45
4. Uvažavanje mišljenja deteta – pravo deteta na participaciju	49

III Građanska i politička prava

1. Pravo na ime i državljanstvo	63
2. Očuvanje identiteta	69
3. Sloboda izražavanja	69
4. Pristup odgovarajućim informacijama	71
5. Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti	79
6. Sloboda udruživanja i mirnog okupljanja	83
7. Pravo na privatnost	87
8. Pravo deteta na zaštitu od mučenja i nezakonitog ili proizvoljnog lišenja slobode	93

IV Porodična sredina i alternativna briga o detetu

1. Pravo na roditeljsko staranje	101
2. Odgovornost roditelja	105
3. Izdržavanje deteta	113
4. Odvajanje od roditelja	117
5. Nezakonito odvođenje i zadržavanje deteta u inostranstvu	123
6. Spajanje sa porodicom	125
7. Dete lišeno porodične sredine	131
8. Usvojenje	139
9. Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja	147
10. Periodična provera smeštaja	153

V Osnovna zdravstvena i socijalna zaštita

1. Zdravlje i zdravstvena zaštita 161
2. Socijalna zaštita i usluge 167
3. Dete sa smetnjama u razvoju 171

VI Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti

1. Pravo na obrazovanje 181
2. Ciljevi obrazovanja 187
3. Slobodno vreme, rekreacija i kulturne aktivnosti 191

VII Dete u posebnim situacijama

1. Dete izbeglica 195
2. Pravo deteta u oružanim sukobima, uključujući pravo na fizički i psihički oporavak i reintegraciju 199
3. Pravo deteta na zaštitu od eksploatacije u radu 203
4. Pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskorišćavanja 211
5. Pravo deteta na zaštitu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci 215
6. Pravo deteta na zaštitu od otmice i trgovine 219
7. Pravo deteta na zaštitu od drugih oblika iskorišćavanja 225
8. Pravo deteta u sistemu maloletničkog pravosuđa 227
9. Dete pripadnik manjinske grupe 233

VIII Istraživanja

- I. Analiza dnevne štampe u 2003. godini 243
- II. Pravo na privatnost kod adolescenata 253

IX Prilozi 273

PREDGOVOR

Ovaj tekst je Izveštaj o stanju prava deteta u Srbiji za 2003. godinu koji su uradili zaposleni u Centru za prava deteta (u daljem tekstu: CPD), uz pomoć saradnika-eksperata za pojedine oblasti. Cilj ovog Izveštaja je da domaćoj i stranoj javnosti pruži informacije o tome kako se međunarдно zajamčena prava deteta ostvaruju u praksi u Srbiji. Da bismo dali odgovor na to pitanje, odlučili smo se za nešto drugačiju strukturu od one iz prethodnog Izveštaja o položaju dece za 1996. do 2002. godine.

Forma Izveštaja je inspirisana Opštim uputstvom Komiteta za prava deteta za izradu inicijalnih i periodičnih izveštaja država članica Konvencije o pravima deteta (u daljem tekstu: Konvencija). Što se tiče sadržaja, oslonili smo se na kontrolnu listu pitanja - mogućih indikatora, koju je sačinio UNICEF¹. Ponuđena lista je prilagođena našim potrebama i okolnostima, tako da su neki indikatori, koji su netipični za Srbiju, izuzeti, a neki su dodati.

Na osnovu takve metodologije, ovaj Izveštaj sadrži tri poglavlja uvodnog - opšteg dela, sedam poglavlja sa pregledom pojedinačnih prava i tri poglavlja posebnog dela.

U uvodu je dat kratak pregled opštih političkih, ekonomskih i društvenih prilika u Srbiji u periodu koji obuhvata ovaj Izveštaj. Takođe je izneta opšta ocena stanja prava deteta u Srbiji kao i ocena institucionalnog okvira za ostvarivanje prava deteta. Najzad, date su preporuke nadležnim državnim organima za opšte i pojedinačne oblasti u kojima je potrebno angažovanje.

Pod naslovom Opšte mere primene data je analiza opštih mera primene, koje obuhvataju čitav niz zakonodavnih, administrativnih i ostalih mera za ostvarivanje prava priznatih u Konvenciji.

Prvo poglavlje drugog dela Izveštaja se odnosi na prethodno pitanje definicije deteta, a drugo na osnovne principe. Ova dva poglavlja su u vezi sa odgovarajućim odredbama Konvencije i odnose se na ceo kontekst i na sva prava deteta. Ostala poglavlja od III do VII se bave posebnim pravima deteta. Analiza ostvarivanja ovih prava u odnosu na pojedine članove Konvencije razvrstana je u nekoliko poglavlja: Građanska i politička prava (pravo na ime i državljanstvo, pravo na očuvanje identiteta, pravo na slobodu izražavanja, pravo na pristup odgovarajućim informacijama, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na privatnost, pravo na zaštitu od mučenja i nezakonitog ili proizvoljnog ličenja slobode); Porodična sredina i alternativna briga o detetu (Pravo na roditeljsko staranje, odgovornost roditelja, Izdražavanje deteta, odvajanje od roditelja, nezakonito odvođenje i zadržavanje deteta u inostranstvu, spajanje sa porodicom, dete lišeno porodičnog staranja, zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja i periodična provera smeštaja); Osnovna zdravstvena i socijalna zaštita (zdravlje i zdravstvena zaštita, socijalna zaštita i usluge, dete sa smetnjama u razvoju); Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti (pravo

1) Implementation Handbook

na obrazovanje, ciljevi obrazovanja, slobodno vreme, rekreacija i kulturne aktivnosti) i Dete u posebnim situacijama (dete izbeglica, pravo deteta u oružanim sukobima, pravo na zaštitu od eksploatacije u radu, pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskorišćavanja, pravo na zaštitu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci, pravo na zaštitu od otmice i trgovine, pravo na zaštitu od drugih oblika iskorišćavanja, pravo deteta u sistemu maloletničkog pravosuđa i prava deteta pripadnika manjnske grupe).

Poseban, treći deo Izveštaja čine rezultati dva istraživanja koje su u 2002. godini sprovedli saradnici Centra.

Kao i u prethodnom, pored velikih napora uloženi u sastavljanje ovog Izveštaja, kao i pored najboljih želja i namera, nismo bili u mogućnosti da sastavimo ujednačen i potpun pregled stanja u oblasti prava deteta. Ovo je posledica nekoliko faktora. Prvo, i dalje smo ograničeni podacima do kojih smo mogli da dođemo, što je posledica nesistematskog praćenja ove oblasti od strane relevantnih državnih organa. Na primer, oblasti dečjeg rada, porodičnog nasilja nad decom, trgovine decom, dece koja žive na ulici, torture i mnoge druge se posebno ne obrađuju u okviru nadležnih državnih službi, te su podaci dostupni jedino u fragmentima i uz pomoć drugih izvora, kao što su međunarodne organizacije ili nevladine organizacije. Zbog toga je mnogo praznina u oceni stanja uživanja pojedinih prava. Drugo, i pored odličnih stručnjaka koje smo identifikovali i angažovali kao saradnike na ovom projektu, nismo bili u mogućnosti da za sve oblasti identifikujemo stručnjake, jer ih, prosto, nema. Naime, oblast prava deteta, posebno kada su u pitanju neka „inovativna“ prava, uključujući građanska i politička prava, u holističkom je smislu nova u našoj sredini i vrlo je malo specijalizovanih stručnjaka.

I pored navedenih teskoća, sastavili smo Izveštaj kojim smo zadovoljni i koji će nam u metodološkom i sadržajnom smislu i dalje služiti za sastavljanje godišnjih izveštaja o stanju prava deteta u Srbiji.

Centar zahvaljuje svim saradnicima na izradi Izveštaja. Njihova stručnost, nepriстраsnost i zalaganje da dođu do podataka i obrade ih, od suštinskog je doprinosa za izradu ovog Izveštaja.

„Za materijalnu pomoć u izradi specifičnih indikatora, samog Izveštaja i baze podataka koju koristimo još od prošle godine, zahvaljujemo se norveškoj organizaciji Redd Barna, koja je od početka rada Centra bila naš najverniji prijatelj i partner.

Štampanje ovog Izveštaja je pomogla Kancelarija Save the children UK u Beogradu, koja je zajedno sa Redd Barna - Norveške, pomogla osnivanje i omogućila rad Centra, uz ostale donatore, prethodnih godina.

OPŠTI KONTEKST ZA OSTVARIVANJE PRAVA DETETA U SRBIJI U 2003. GODINI I PREPORUKE

Okolnosti pod kojima deca treba da uživaju svoja prava u Srbiji i dalje su vrlo dinamične prirode. Iza nas je još jedna burna godina u kojoj opet živimo u novoj državi, zajednici Srbija i Crna Gora. Sama promena imena nije predstavljala poseban problem, ali problem predstavlja usredsređenost na politička pitanja, odnosno konstituisanje nove državne zajednice, novih organa, novih nadležnosti, novih ustava, novih definicija ljudskih prava i novih reorganizacija državnih ustanova.

U svetlosti formiranja nove državne zajednice, postoji bojazan da će prava deteta opet, na neki način, „čekati“ na red i da deci neće biti posvećeno dovoljno pažnje. Osim toga, nadležnosti državne zajednice su toliko male da skoro ništa što se tiče ostvarenja prava deteta i nije u njenoj, već u nadležnosti Srbije i Crne Gore posebno.

Takođe postoji bojazan u odnosu na mogućnosti nastavka toka započetih reformi u Srbiji. To, pre svega, zbog novonastalih političkih okolnosti koje prete da ugroze tok reformi. U takvim okolnostima obično se najmanje ima sluha za one kojima je pažnja najpotrebnija a među njima su na prvom mestu deca. Predstavljanje ovog Izveštaja je, između ostalog, pokušaj da se privuče pažnja domaće i međunarodne javnosti i političkih odlučilaca na stanje u kome se nalaze deca u Srbiji.

1. Razaranje društva i posledice za decu

Početak krize u bivšoj Jugoslaviji koincidirao je sa usvajanjem Konvencije o pravima deteta (Konvencija), pod okriljem Ujedinjenih nacija (1989. godine). Tokom godina koje su sledile, pogoršanje političkih, ekonomskih i društvenih prilika u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Jugoslavija) odigralo je ogroman uticaj na uživanje prava deteta. Nakon više od jedne decenije ratova, razaranja i izolacije, 2000. godine je započeo period ekonomske konsolidacije, stabilnijih političkih prilika i društvenog oporavka.

I pored ostvarenog napretka u Srbiji i SCG od 2000. godine, i dalje ima puno problema. Kombinacija ekonomskih i političkih teškoća ozbiljno ugrožava delotvornu primenu Konvencije o pravima deteta. Posledice desetogodišnjeg razaranja društva tokom devedesetih godina prošlog veka i dalje se osećaju. Napredak koje je tokom 2003. godine u oblasti prava deteta postignut, srazmerno je mali u odnosu na potrebe i čini sporim oporavak od dugogodišnjeg razaranja.

2. Političke promene u Srbiji u 2003. i prava deteta

Međutim, kao i sa svakom fundamentalnom političkom promenom, napredak ne može brzo da se postigne. Naslede koje je ostavljeno ovoj zemlji, više je nego očigledno. Vlada Srbije je od prvih promena 2000. godine do dana pisanja ovog

Izveštaja pokrenula reforme u mnogim vitalnim oblastima. O tome smo pisali u našem prethodnom Izveštaju. Međutim, političke razmirice koje su bile neprekidne i koje su dovele i do vanrednih parlamentarnih izbora u decembru 2003. godine, ometale su očekivani razvoj i donele manje napretka nego što je bilo potrebno. Neizvesna politička budućnost može još više da ugrozi rezultate trogodišnje Vlade DOS-a. Nije jasno kad će se formirati nova Vlada i koje političke grupacije će je činiti. Od novog sastava Vlade i njihove spremnosti da nastave reforme u svim oblastima, zavisice opšte prilike u kojima će se ostvarivati prava deteta.

Ključna politička pitanja ostaju nerešena, poput juga Srbije, Kosova i odnosa Srbije i Crne Gore. Od brzine rešavanja tih problema zavisice ukupan oporavak zemlje i njen položaj u regionu, Evropi i svetu. Nedostatak političke i ekonomske izvesnosti mogu da ugroze i planiranje dugoročne politike u posebnim oblastima prava deteta.

Aktivnosti pojedinih resora Vlade Srbije u protekloj godini, kao na primer, Ministarstva prosvete i sporta Srbije, Ministarstva za socijalna pitanja Srbije i Ministarstva zdravlja Srbije, trebalo bi da se nastave i intenziviraju kao i da se druga ministarstva aktivnije uključe. To se posebno odnosi na Ministarstvo pravosuđa, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstva za finansije. Takođe, pozitivan signal predstavlja rad Saveta za prava deteta pri Vladi Srbije ali je neizvesno kako će promene u Vladi uticati na dalji rad i organizaciju tog tela.

Tokom protekle godine nastavljen je proces utvrđivanja i predočavanja javnosti činjeničnog stanja u oblasti prava deteta.

Intenziviran je rad na Strategiji za smanjenje siromaštva, koju je Vlada Srbije usvojila u drugoj polovini prošle godine.

Na ovaj način dobijena je donekle jasnija slika ekonomskog stanja u kome se nalaze građani, porodice i deca.

Siromaštvo kao posledica dugogodišnjeg ekonomskog, političkog i socijalnog propadanja uzrokovano je, između ostalog, i niskom stopom nataliteta, te starenjem stanovništva. Oko trećine stanovništva je siromašno i još toliko njih živi tik iznad granice siromaštva. Srednja klasa se smanjila a hiljade obrazovanih ljudi i dalje su van zemlje, dok drugi i dalje odlaze. U analizi koja je prethodila izradi Strategije za smanjenje siromaštva, procenjeno je da oko 400.000 dece živi u siromaštvu - što čini četvrtinu ukupnog broja dece. Prema podacima iz ove analize najugroženiji deo ove populacije su deca starosti od 10-14 godina.

U 2003. godini, Vlada Srbije je, uz pomoć međunarodnih organizacija, nastavila proces procene situacije i pravljenja strategije za rešavanje problema siromaštva. Javnost u Srbiji je obaveštavana o situaciji u kojoj se nalaze deca koja su smeštena u ustanovama socijalnog staranja. Takođe, moglo je da se vidi u kakvom su stanju zdravstvene ustanove, škole i druga mesta u kojima deca borave tokom dana. Dramatična situacija u obrazovanju (u smislu profesionalizma zaposlenih, stavova, programa i plata) predmet je otvorenih debata, a relevantna administracija radi na reformi. Bezbednost

dece je tema o kojoj se otvoreno razgovara, bilo da je u pitanju škola, kuća ili ulica. Izloženost dece štetnim uticajima i korišćenju štetnih supstanci (duvan, opojne droge, alkohol) je i dalje velika i o tome se otvoreno govori. Posebno ohrabruju aktivnosti Vlade i nevladinih organizacija na identifikaciji problema s kojima se suočavaju mladi, tj. adolescenti (15-25). Ova grupa, koja obuhvata osobe mlađe i starije od 18 godina, u posebno je teškoj situaciji i suočena je sa neizvesnom i sivom budućnošću (vidi detalje u: „Hrabra nova generacija“, UNICEF, 2002). Tokom 2003. godine, uloženi su naponi da se počne sa istraživanjem situacije u vezi sa trgovinom dece i korišćenjem dece u pornografske svrhe (trafficking).

Međutim, mnoge oblasti i dalje ostaju neistražene. Nije precizno utvrđen broj dece sa smetnjama u razvoju. Nije poznato koji broj dece živi na ulici ili radi umešto da se školuje. I dalje se ne vodi posebna statistika za decu, opredeljena prema uzrastu, polu i seoskom/gradskom području.

Što se tiče ostvarivanja prava deteta, odnosno podataka o situaciji u kojoj se deca nalaze, u Srbiji smo i dalje više u fazi utvrđivanja činjeničnog stanja nego u aktivnom rešavanju problema. Informacije su dostupne ali su rasute, ili saznanje zahteva ozbiljniji projekat istraživanja. Državni organi su suočeni sa hitnim humanitarnim potrebama, a s druge strane, sa potrebom da formulišu dugoročnu strategiju.

U svakom slučaju, prošlogodišnja poruka i dalje važi i ovog puta može da bude upućena članovima buduće Narodne skupštine kao i Vlade i glasi:

Bilo kakva značajnija promena u odnosu na situaciju u kojoj se deca nalaze zavisice, između ostalog, od sposobnosti političkih odlučilaca u Srbiji i Crnoj Gori da strateški razmišljaju i sastavljaju planove za bližu i dalju budućnost. Takođe će zavisiti i od njihove sposobnosti da decu „primete“ i da ih smeste u centar svoje pažnje.

3. Kriza vrednosti i stavovi o deci

Politička i ekonomska kriza devedesetih godina proizvela je ogromnu društvenu krizu koja na neki način još uvek traje. Posledice se ispoljavaju ne samo kao generalni slom sistema vrednosti, već i kao ksenofobija i netolerancija. Mnoga deca su rođena i vaspitavana na kulturi mržnje i nacionalizma, što je bio slučaj u većem delu jugoistočne Evrope, pa i u našoj zemlji.

Deca su rasla na predrasudama podsticanim od medija koje je kontrolisala tadašnja vlast i sredina u kojoj žive i to može trajno da odredi njihove stavove u životu. Ukupna kriza je izolovala od sveta i Evrope čitavu zemlju, a posebno decu u našoj zemlji. Pristup slobodnim medijima i drugim nezavisnim izvorima informacija bio je ograničen. Osnovana procena je da će dugo nakon završetka krize, generacije i generacije osećati sindrom „propuštenih“ godina u smislu informacija i znanja. Većina dece iz Srbije nije nikada putovala izvan granica svoje zemlje i nikada nije srela vršnjake iz neke druge zemlje. Sada, zahvaljujući većoj otvorenosti medija, filmske industrije i pristupa Internetu, neka deca se upoznaju sa životom izvan granica. Nažalost, nove informacije koje su deci dostupne su geografski ograničene na

Zapadnu Evropu i Ameriku, dok su informacije iz regiona, kao i iz drugih delova sveta, još uvek manje dostupne.

Iako je situacija u kojoj se deca u Srbiji nalaze direktno uslovljena političkim, ekonomskim i društvenim prilikama, ona je ipak, u velikoj meri uslovljena i stavovima o samoj deci i njihovim pravima. Jedna od osnovnih karakteristika odnosa prema deci je previše zaštitnički stav, bar u svom verbalnom predstavljanju, jer u Srbiji i Crnoj Gori još uvek prevladava tipična patrijarhalna porodična struktura u kojoj proširena porodica igra važnu ulogu - kako u smislu pružanja pomoći, tako i u smislu uticaja. Idući od severa ka jugu zemlje, odlike patrijarhalnosti su sve izraženije ili dominantnije. Ovakva struktura porodice, u kojoj izrazito dominira „pater familias“, direktno utiče na stavove prema deci i na njihovo pravo na participaciju, kao i na pravo na privatnost i izražavanje mišljenja. I stavovi prema ženi, a samim tim i ženskom detetu uglavnom su diskriminatorni, i opet, u izraženijoj formi idući od severa ka jugu zemlje.

Slični su i stavovi koji važe van porodice, što je vidljivo u obrazovnom sistemu, u zdravstvenim i institucijama socijalne zaštite, kao i u postupcima državnih i pravosudnih organa, a tradicionalni stavovi su uočljivi i kod većine onih koji donose političke odluke. Naravno, teško je očekivati različit odnos prema deci u sredini u kojoj ni ljudska prava još uvek nisu priznata i prihvaćena u društvu. Sva je prilika da političke promene, makar one podrazumevale i izgled za neki napredak u ekonomskoj sferi i reformi zakonodavstva, neće biti dovoljne ukoliko se ne razvijaju procesi za promenu stavova u odnosu na ljudska prava, pa time i na prava deteta. Politički, ekonomski i društveni napredak nisu mogući bez poštovanja ljudskih prava. A možda je još više od toga potrebno za poštovanje prava deteta. Posebno kada su u pitanju politička i građanska prava deteta, koja pripadaju sferi privatnosti i ličnih sloboda.

Porodična situacija - tako bitna za zdrav razvoj deteta - vrlo je nepovoljna. Najveći broj porodica u Srbiji se suočio sa rastućim siromaštvom i nemogućnošću održavanja domaćinstva. U isto vreme, država ne može da priskoči u pomoć na isti način kako je to činila u decenijama socijalizma, ne samo zbog toga što je velikom broju porodica potrebna pomoć, već i zato što je država i sama siromašna, a svoj mali budžet, koristi prevashodno za osnovni rad, socijalna davanja, popunjavanja ispražnjenih penzionih fondova ali i za potrebe održavanja glomaznih administracije, vojske i policije.

4. Preporuke

Radi daljeg napretka u ostarivanju prava deteta u Srbiji, a na osnovu procene stanja u ovoj oblasti u 2003. godini, CPD daje relevantnim organima u Srbiji *Opšte preporuke na nacionalnom nivou (opšte mere primene)*:

- reformu zakonodavstva koja će omogućiti potpunu uskladenost domaćeg i međunarodnog prava;

- reformu pravosudnog i administrativnog sistema koja će omogućiti delotvorno korišćenje pravnih lekova za ostvarivanje prava deteta;
- punu primenu Konvencije o pravima deteta, uključujući široku promociju ovog međunarodnog dokumenta;
- uvođenje nadzornih mehanizama, kao na primer, Ombudsmana za prava deteta
- izdvajanje posebnog budžeta za decu;
- ustanovljavanje jedinstvene baze podataka sa mogućnošću stalne provere i unosenja izmena;
- osnaživanje ingerencija i kapaciteta posebnog tela na nivou Vlade Srbije: Saveta za prava deteta i po mogućstvu, formiranje sličnih tela i na nivou manjih administrativnih zajednica;
- usvajanje i primena sveobuhvatnog nacionalnog plana akcije za decu, uz naglasak na osnovnim principima nediskriminacije, najboljeg interesa deteta, prava na život, opstanak i razvoj i prava na participaciju);
- podršku države i saradnju sa lokalnim, nacionalnim i međunarodnim organizacijama koje se bave pravima deteta;
- iniciranje novih i podrška postojećim programima obrazovanja profesionalaca, roditelja, dece i relevantne javnosti u oblasti prava deteta;
- otvorenost za diskusiju sa decom i mladima o pitanjima za koja oni i odrasli smatraju da su u njihovom interesu.

Pored ovih, opštih preporuka, a na osnovu procene stanja iz ovog Izveštaja, CPD predlaže formulisanje i, tamo gde je to već učinjeno, dosledno sprovođenje, posebne politike u oblasti prava deteta, koja će biti vezana za tematske oblasti i kojom će biti obuhvaćeno:

- ukidanje siromaštva dece;
- kao prioritet, obezbeđivanje odgovarajuće zdravstvene usluge i obezbeđivanje sigurnosti dece i roditelja u zdravstvenim ustanovama, posebno u porodilištima;
- dalje sprovođenje započete reforme obrazovanja koja uključuje obrazovanje za ljudska prava i demokratiju i posebno uvođenje novih metoda učenja;
- učešće Srbije u posebnim i zajedničkim naporima SCG i drugih država jugoistočne Evrope u borbi protiv zloupotrebe opojnih sredstava i psihotropnih supstanci, kao i u prometu decom, i protiv drugih zloupotreba koje uključuju prekogranične nelegalne aktivnosti (npr: ekonomske, seksualne i druge oblike iskorišćavanja deteta);
- razvoj mera za rano otkrivanje i eliminaciju nasilja nad decom u porodici, školama, na ulici i u ustanovama socijalne zaštite;
- uspostavljanje sistema maloletničkog pravosuđa uz uključivanje diverzionih mera i alternativa institucionalnim merama;
- razvoj specifičnih programa za decu koja pripadaju manjinskim grupama, uključujući programe za razvoj njihove kulturne dobrobiti;

- razvoj mehanizama nadzora nad uslovima dece smeštene u okviru sistema socijalne zaštite i nad praksom pravosudnih organa, uz poseban osvrt na reformu sistema usvojenja i postepenu eliminaciju institucionalizacije kao alternativnog smeštaja dece bez porodičnog staranja;
- razvoj specifične metodologije za rehabilitaciju i reintegraciju u društvo dece žrtava oružanih sukoba ili nekog drugog oblika nasilja;
- identifikaciju i aktivnost na ukidanju dečjeg rada;
- razvoj posebnih programa za „decu na ulici“;
- razvoj bezbednih, dostupnih i kreativnih programa za slobodno vreme dece.

Ova lista nije potpuna i konačna, već se zasniva na identifikovanim problemima sa kojima su suočena deca u Jugoslaviji.

Detaljnije informacije o položaju dece i uživanju prava, na osnovu kojih smo identifikovali osnovne probleme i napravili listu prioriteta koje bi Srbija trebalo da usvoji kao strategiju u ovoj oblasti, nalaze se na stranicama koje slede.

OPŠTE MERE PRIMENE

1. Prava deteta u Srbiji i Konvencija o pravima deteta

Na svom trideset četvrtom zasedanju u oktobru 2003. godine, Komitet za prava deteta, nadzorno telo Konvencije o pravima deteta, usvojio je Opšti komentar broj 5. pod nazivom Opšte mere primene za implementaciju Konvencije o pravima deteta. Ovaj dokument je odlična razrada odredbe člana 4. Konvencije i služi državama ugovornicama kao tumačenje mera koje treba da se preduzmu na nacionalnom planu za ostvarivanje prava deteta.

Kada država ratifikuje Konvenciju, ona preuzima obaveze da je primeni. Obaveza da se Konvencija primeni podrazumeva niz akcija na uključivanju svih sektora društva i same dece. Aktivnost svih sektora društva je jedino moguća kad je celo domaće zakonodavstvo u potpunosti usklađeno s Konvencijom i kada je moguća direktna primena tog međunarodnog ugovora.

Opšte mere primene identifikovane u Opštem komentaru broj 5. usmerene su na promociju punog uživanja za svu decu svih prava deteta i to uz: usklađivanje i usvajanje odgovarajućih propisa, ustanovljavanje koordinacionih i nadzornih tela - vladinih i nezavisnih, uspostavljanje sveobuhvatne banke podataka, podizanje svesti i obrazovanje, razvoj i primenu odgovarajućih strategija, servisa i programa. U Izveštaju za 2003. godinu će, po prvi put, biti učinjen pokušaj da se analiziraju elementi opštih mera koje se u izvršnim, zakonodavnim i sudskim organima preduzimaju radi ostvarivanja prava deteta u Srbiji.

2. Nacionalna strategija

Nacionalna strategija se usvaja u državi ugovornici ili njenom delu radi obezbeđenja pune implementacije Konvencije o pravima deteta. Takva strategija obezbeđuje, između ostalog, identifikaciju ciljeva i indikatora napretka u oblasti prava deteta. Dalje, ona ne sme da utiče na bilo koje odredbe koje su u suprotnosti sa pravima deteta i mora da bude usklađena s drugim relevantnim međunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava. Pored toga, strategija treba da uključi, ukoliko je potrebno, međunarodnu saradnju.

U Srbiji je u 2003. godini učinjen pokušaj da se napravi posebna strategija radi ostvarivanja prava deteta. Sve, dosad pojedine oblasti, bile su predmet posebnih strategija (obrazovanje, ustanove socijalnog staranja) ali ne postoji opšta strategija.

Vlada Srbije je tokom 2003. godine, postupajući po međunarodnim obavezama koje ima SCG, počela rad na dva važna zadatka:

a. Sastavljanje Inicijalnog izveštaja o merama koje je usvojila za ostvarivanje prava deteta iz Konvencije.

Ovaj proces je pokrenut na osnovu obaveza koje SCG kao država ugovornica Konvencije ima. Srbija i Crna Gora posebno sastavljaju svoje izveštaje a zatim se oni kompiliraju i podnose kao jedinstven izveštaj Komitetu za prava deteta u Ženevi. Sastavljanje izveštaja o ostvarivanju Konvencije je vrlo dobra šansa da se, u saradnji sa svim sektorima društva i samom decom, proceni stanje prava deteta. Ukoliko bi se valjano sastavio, taj Izveštaj bi ukazao na to koliko su zakonodavstvo, politika i praksa kompatibilni sa Konvencijom, u odnosu na svu decu na celom području Srbije. Ovaj proces nije, nažalost, tekao u saradnji sa nevladinim organizacijama i nije nam poznato da su deca bila uključena. Nemamo informaciju o toku sastavljanja Izveštaja, odnosno, kada će on biti završen i da li će neka radna verzija ipak biti dostupna nevladinim organizacijama i javnosti.

b. Nacionalni plan akcije za decu u Srbiji (NPA)

Nacionalni plan akcije za decu je dokument za čiju izradu je zadužen Savet za prava deteta Vlade Srbije a na osnovu obaveza preuzetih na Svetskom samitu za decu u Njujorku 2001. godine i na osnovu završnog dokumenta sa tog sastanka Svet po meri dece. Proces sastavljanja ovog Plana je, za razliku od prethodno opisanog Izveštaja, participativan i uključio je brojne konsultacije na svim nivoima, sa predstavnicima profesionalaca, nevladinog sektora i samom decom. U trenutku finalizacije ovog izveštaja, NPA je i dalje u radnim verzijama i CPD je već istakao prve predloge za unapređenje postojećeg teksta. Ukoliko NPA bude uskoro završen, i ukoliko bude sadržao sve bitne elemente državne strategije u oblasti prava deteta koji se inače predlažu u Opštem komentaru br. 5, imaćemo po prvi put nacionalnu strategiju za decu. Nažalost, ovaj dokument nije postojao u periodu za koji se piše ovaj Izveštaj o pravima deteta u Srbiji. Centar za prava deteta i druge nevladine organizacije aktivno su uključene u rad na izradi NPA, što je veliki napredak u odnosu na proces sastavljanja Izveštaja o merama za sprovođenje Konvencije.

3. Zakonodavstvo

Na osnovu Polaznih osnova za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore od 14. marta 2002. godine, Savezna republika Jugoslavija je prestala da postoji i formirana je zajednica Srbija i Crna Gora (SCG) 4. februara 2003. godine. Savezna skupština je tom prilikom usvojila Ustavnu povelju državne zajednice Srbija i Crna Gora (Povelja). Sastavni deo Povelje je i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (PLJP) koja je usvojena 28. februara 2003. godine.

SCG je pristupila, ratifikovala i potpisala više međunarodnih ugovora iz oblasti ljudskih prava i preuzela ranije prihvaćene obaveze na osnovu sukcesorske izjave Savezne Republike Jugoslavije od 12. marta 2001. godine u pogledu međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.

SCG je u decembru 2003. godine ratifikovala Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

4. Status Konvencije o pravima deteta/primenjivost

SCG je država ugovornica skoro svih najvažnijih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, uključujući i Konvenciju o pravima deteta i dva fakultativna protokola uz tu Konvenciju.

Članom 10. Povelje propisana je neposredna primena međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama čija je SCG država ugovornica. Dakle, Konvencija o pravima deteta je neposredno primenjiva, što znači da je, u slučaju nepostojanja odgovarajuće odredbe u domaćem zakonodavstvu ili u slučaju neusklađenosti s međunarodnim pravom, moguće neposredno primeniti odredbu Konvencije. Nije nam poznato da su sudski ili administrativni organi tokom 2003. godine posegli za odredbom Konvencije o pravima deteta.

5. Usklađenost nacionalnog prava i Konvencije

Usklađenost nacionalnog prava s Konvencijom o pravima deteta može se oceniti kao parcijalna tj. nepotpuna. Tokom 2003. godine beleže se pojedinačni pozitivni pomaci, dok i dalje ostaje veći broj oblasti koji zahteva usvajanje novih zakonodavskih rešenja.

Reforme tokom 2003:

- Usvojen je novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, koji je raden u vrlo participativnom maniru, uz široke konsultacije, uključujući one sa nevladinim sektorom. Stepenn usklađenosti sa Konvencijom je zadovoljavajući.
- Usklađene su pojedine odredbe Krivičnog zakona Republike Srbije u vezi sa međunarodnim obavezama Zajednice Srbija i Crna Gora. U krivično zakonodavstvu Republike Srbije uvedena su i neka nova krivična dela poput: trgovina ljudima, seksualno zlostavljanje, iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju.

6. Potrebne reforme:

- U Ustavu Srbije se ne priznaju posebno prava deteta.
- Ne postoji poseban zakon o pravima deteta, koji bi sadržao osnovne principe bez kojih ta prava ne mogu da se ostvaruju, kao i načela i osnove na kojima treba da se zasnivaju relevantne odredbe u drugim zakonima. Takav poseban zakon bi trebalo da sadrži i posebne proceduralne odredbe, odnosno one kojima bi se reegulisali postupci za zaštitu prava deteta.
- Zakon o braku i porodici je potpuno neusklađen s Konvencijom o pravima deteta a nacrt novog Porodičnog zakona Republike Srbije u ovoj fazi je daleko od usklađenosti s Konvencijom.

- Potrebno je usvajanje novog, reformisanog Zakona o socijalnoj zaštiti Republike Srbije, a u skladu sa Konvencijom i drugim međunarodnim normama i standardima.
- Sistem maloletničkog pravosuđa treba da bude ustanovljen kao jedinstven sistem, regulisan odredbama posebnog zakona, u cilju adekvatne zaštite kako dece u sukobu sa zakonom, tako i dece žrtava zlostavljanja i zanemarivanja.
- Zakon o osnovnoj školi i Zakon o srednjoj školi Republike Srbije treba usaglasiti sa Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, kao osnovnog zakona u ovoj oblasti.
- Usvojiti poseban Zakon o zaštitniku prava deteta (Nacrt Zakona o zaštitniku ljudskih prava Republike Srbije već godinu dana nalazi se u skupštinskoj proceduri).
- Usvojiti Zakona o udruženjima građana i u vezi sa tim i odredbe koje bi predstavljale usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva u ovoj oblasti sa Konvencijom o pravima deteta. Tu pre svega mislimo na član Konvencije o pravu deteta na slobodu udruživanja.
- Regulisati oblasti medija i javnog oglašavanja u duhu Konvencije o pravima deteta, posebno u oblasti pozitivnih mera kojima se podstiče širenje informacija i materijala od koristi za dete i eksplicitnije u delu zaštite.

7. Efikasne mere zaštite

Sistem zaštite pojedinih prava deteta propisan nacionalnim zakonodavstvom u Republici Srbiji podrazumeva mogućnost korišćenja redovnih i vanrednih pravnih lekova (žalbeni sistem višoj instanci), do žalbe Ustavnom sudu Republike Srbije.

Nezavisni sistem zaštite prava deteta u Srbiji još uvek nije ustanovljen. U tom smislu ne postoji ni pravo deteta na nezavisnu pravnu reprezentaciju u svim sudskim i administrativnim postupcima koji ga se tiču, kao ni ustanovljen sistem „zaštitnika prava deteta“, preko nezavisne ustanove ombudsmana za decu.

U slučaju iscrpljenosti svih procesnih mogućnosti, a u vezi prava na žalbu višoj administrativnoj, odnosno sudskoj instanci, povodom kršenja određenog prava deteta, sa ratifikacijom Evropske konvencije o ljudskim pravima, građanima, deci Republike Srbije, u slučaju da im je prekršeno neko od prava garantovanih ovom Konvencijom, pruža se mogućnost podnošenja i tužbe Evropskom sudu u Strazburu.

8. Koordinacija i implementacija Konvencije

Cilj koordinacije je da se obezbedi poštovanje svih principa i standarda iz Konvencije, odnosno u oblasti prava deteta. Takođe, cilj je da se obezbedi to da se obaveze iz ratifikacije ne odnose samo na one resore koji imaju najveće veze s decom, kao na primer, obrazovanje, zdravstvo ili socijalna pitanja, već na sve resore Vlade, uključujući, na primer, ministarstvo finansija, rada, odbrane i na svim nivoima. Dakle, potrebno je obezbediti vertikalnu i horizontalnu koordinaciju i to na:

- nacionalnom nivou,
- regionalnom/lokalnom nivou

U ovom trenutku, u Srbiji postoji Savet za prava deteta. Tokom 2003. godine, taj Savet je institucionalno ojačan ali još uvek nedovoljno. To telo nema dovoljne ingerencije, niti dovoljno osoblja da bi moglo svakodnevno i povodom svih pitanja da komunicira sa svim resorima u Srbiji. Na lokalnim nivoima ne postoje ni slična tela. U Gradu Beogradu, koji ima skoro 2.000.000 stanovnika, još uvek nije formirano telo koje bi se bavilo pravima deteta i koordiniralo aktivnosti na nivou Grada.

Rad Saveta za prava deteta na izradi NPA, kao i aktivnosti na izradi Zakona o maloletničkom pravosuđu su veoma značajne aktivnosti ovog tela. Pored toga, od posebnog je značaja spremnost Saveta da u nekim segmentima saraduje sa civilnim društvom, iako pitanje saradnje sa civilnim sektorom treba da bude jasnije definisano u kroz ustanovljavanje institucionalnih mehanizama.

Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju za smanjenje siromaštva u čijem formulisanju je aktivno učestvovalo više relevantnih resora, čime je obezbeđeno povezivanje i koordinacija.

Krajem prošle godine, osnovan je Prosvetni savet Srbije. U tom telu je predstavljeno 28 nezavisnih stručnjaka, od kojih značajan broj čine i predstavnici civilnog sektora, uključujući i CPD. Ovo telo je tek konstituisano i u ovom trenutku postoje indikacije da će ozbiljno uzimati u obzir prava deteta i međusektoralni pristup u saradnji.

Posmatrano po pojedinim oblastima, možemo zaključiti da je bilo još značajnih inicijativa, programa i projekata koji nam daju za pravo da zaključimo da je u ovom pogledu načinjen značajan napredak ali još uvek nedostaju mehanizmi jake intersektorske saradnje da bi se koordinirali svi relevantni podsistemi kao što su obrazovanje, zdravstvo, socijalna politika, pravna regulativa, finansije, i saradnja sa nevladinim sektorom i udruženjima .

U oblasti zdravlja i zdravstvene zaštite inicirano je i implementirano niz mehanizama, odnosno programa i strategija kroz koje je moguća koordinacija na nivou Vladinog sektora.

Tu pre svega treba pomenuti strategije od uticaja na zdravlje nacije a time i zdravlje dece kao što su:

- „Bolje zdravlje za sve u trećem milenijumu - Strategiju i akcioni plan reforme sistema zdravstvene zaštite u Srbiji“;
- formiranje savetodavne komisije za zdravstvenu zaštitu dece i omladine na nivou Ministarstva zdravlja , koja je predložila ciljeve zdravstvene zaštite ovih populacionih grupa:
 - a) unapređenje zdravlja i socijalnog blagostanja dece i omladine, promocija zdravog načina života, prevencija poremećaja telesnog i mentalnog zdravlja i racionalna dijagnostika i lečenje oboljenja;
 - b) usklađivanje sistema zdravstvene zaštite dece i omladine sa Deklaracijom o primarnoj zdravstvenoj zaštiti, Konvenciji o pravima deteta, Ciljevima Svetskog samita za decu, Programom akcije Konvencije o stanovništvu i

- razvoju, vizijom Politike „Zdravlje 21“ regionalne kancelarije SZO za Evropu i strategijom UNICEF-a za decu u 21. veku;
- uvažavanje nepovoljnih demografskih tendencija (otvorena depopulacija) vodećih uzroka umiranja i oboljenja dece i mladih, kao i ekonomske situacije u zemlji;
 - program ranog razvoja dece u periodu 2002 -2004, koji predstavlja zajednički program UNICEF-a, SZO i UNPFA i koji obuhvata tri podprograma:
 - a) Jačanje službe za razvoj majke i deteta;
 - b) Integrisani rani razvoj;
 - c) Ishrana;
 - program „Zdravlje, razvoj i učešće mladih“ koji obuhvata tri podprojekta:
 - a) Razvoj omladinske politike;
 - b) Zdravlje mladih;
 - c) Ishrana.

Svi programi su u razvojnoj fazi, pa se na sledećem tome i koordinacija uspostavlja.

U oblasti obrazovanja koordinacija relevantnih vladinih resora i agencija se praktično ostvaruje kroz učešće predstavnika drugih resora, pored resora obrazovanja, na izradi strateških dokumenata za reformu obrazovanja (na primer, u izradi Strategije za smanjenje siromaštva - predstavnici niza resora; Strategije razvoja stručnog obrazovanja - predstavnici Ministarstva za rad i Ministarstva za privredu i privatizaciju i sl.) a donekle je formalizovana kroz Savete (vid. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, npr., Savet za stručno obrazovanje i vaspitanje, Prosvetni savet, Savet za usaglašavanje stavova u obrazovanju) i kroz uspostavljanje Saveta za prava deteta - savetodavno telo Vlade koje treba da donese Nacionalni plan akcije za decu (smanjenje siromaštva i kvalitetno obrazovanje za svu decu su prioritetne komponente tog plana).

U oblasti zaštite dece sa smetnjama u razvoju započelo se sa objedinjavanjem delatnosti različitih resora oko posebnih potreba individue sa invaliditetom u celini. Pri Ministarstvu prosvete formirano je koordinaciono telo Nacionalni centar za brigu o osobama kojima je potrebna posebna društvena podrška koji treba da brine o deci ometenoj u razvoju u oblasti njihovih obrazovnih potreba i to, u skladu sa zakonom, počev od uzrasta od tri godine. S obzirom na probleme ranog otkrivanja i obuhvata dece ometene u razvoju programima za stimulaciju ranog razvoja, ovo je, zajedno sa početnim koracima ka inkluzivnom obrazovanju, značajan korak ka obezbeđivanju kvalitetnijeg obrazovanja i vaspitanja ove dece, kao i podrške porodici.

Radna grupa Ministarstva za prosvetu izradila je dokument o strategiji i planu u oblasti obrazovanja dece ometene u razvoju kojim se obrazovanje ove dece povezuje sa obrazovnim sistemom u celini i planira razvoj sistema inkluzivnog obrazovanja u okviru programa Kvalitetno obrazovanje za sve.²

2) Analiza aktuelnog stanja i predlog reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama, april 2003.

U fazi izrade je novi akt o radu Komisije za razvrstavanje kojim se ova komisija transformiše u Komisiju za usmeravanje i praćenje dece ometene u razvoju. Najznačajniji aspekt reformisanja ove komisije tiče se obezbeđivanja mobilnosti dece koja su do sada zauvek ostajala u institucijama.

9. Nadzor nad implementacijom

I pored dugogodišnjih napora i iščekivanja, u Srbiji još uvek ne postoji nezavisni mehanizam za nadzor ljudskih prava ili prava deteta. Kao i do sada, nadamo se da će takav mehanizam biti uspostavljen tokom 2004. Nepostojanje takvog mehanizma predstavlja veliki problem u praksi, naročito s obzirom na činjenicu da postojeći državni mehanizmi nisu efikasni i „prijateljski“ nastrojani prema deci i njihovim pravima.

Kada je reč o mehanizmima države, možemo zaključiti da u većini oblasti ne postoje razrađeni mehanizmi. Navodimo samo neke ocene za pojedine oblasti.

U oblasti obrazovanja ne postoji razrađen poseban i celovit mehanizam za nadzor i ocenu uspešnosti ostvarenosti ciljeva obrazovanja i ostalih mera. Ipak, osnivanjem Centra za evaluaciju u oblasti obrazovanja donekle se uspostavlja sistem nadzora i praćenja (uvodjenje „nadzora za osiguranje kvaliteta“, razvijanje kulture interne i eksterne evaluacije na svim nivoima: ustanova, nastavnika i drugih zaposlenih, učenika; merenje rezultata obrazovanja na osnovu definisanih ishoda, priključenje PISA projektu - međunarodna komparativna analiza školskih postignuća, OECD).

U oblasti zdravstva, socijalne zaštite i zaštite dece sa smetnjama u razvoju ne postoje mehanizmi za praćenje implementacije.

10. Analiza budžeta i usmeravanje potrebnih sredstava

U Srbiji ne postoje posebna budžetska izdvajanja za decu. Sredstva iz budžeta se obezbeđuju kroz sektoralne alokacije.

Indirektni pokazatelji mogu se naslutiti iz podataka o planiranim rashodima Budžeta Republike Srbije po funkcionalnoj klasifikaciji, a koji se odnose na oblasti od kojih zavisi položaj dece. Tako naprimer, planirani rashodi za zdravstvo su 0,1 % BDP, obrazovanje 3,0%, socijalnu zaštitu (sa rashodima za penzije) 7,4%, kulturu, razonodu i vere 0,2%, ekologiju manje od 0,1% BDP.

Prema podacima Ministarstva prosvete procenat rashoda za obrazovanje u BDP iznosio je 1996. godine - 4,51%, 2001 - 2,7%, 2002 -3%, 2003 - 3,4%.

Informacije sa kojima se u ovom smislu raspolaze nisu specifične za kategoriju dece i mladih.

11. Razvrstani podaci/indikatori

Jedan o najvećih problema u praćenju položaja dece u Srbiji su podaci o deci. Ovde prvenstveno mislimo na potpunost, pouzdanost i validnost podataka i njihovu razbijenost po oblastima. Najčešće se vode podaci koji su u vezi sa budžetskim

izdvajanjima: dečji dodaci i drugi dodaci koji pripadaju porodici, podaci o smeštenoj deci u socijalnoj zaštiti, podaci o deci uključenoj u sistem obrazovanja, deci izvršiocima krivičnih dela i sl. Ove podatke vode ministarstva odnosno državni organi kojima su ovi poslovi povereni. Republički zavod za statistiku objedinjuje ove podatke ali sa metodologijom na osnovu koje je teško pouzdano vršiti procenu položaja dece.

Ne postoje razrađeni ni indikatori na osnovu kojih bi se mogli kontinuirano pratiti stanje prava i položaj dece, osim globalnih koje saopštava pomenuti Zavod ili oni koje koristi UNICEF.

Predlog Nacionalnog plana akcija predviđa stvaranje jedinstvene baze podataka o deci u Srbiji, što predstavlja značajan korak.

Pojedinim strateškim dokumentima nadležnih ministarstava predviđena je izrada indikatora praćenja napretka ostvarivanja ciljeva, npr. u oblasti obrazovanja.

12. Uloga i položaj nevladinih organizacija

Saradnja civilnog društva i Vlade je načelno nezadovoljavajuća, osim ako se izuzmu neki resori sa kojima je bila dobra. Pre svega, ni u 2003. godini, nevladine organizacije nisu dobile zakon, tako da se njihov status (a u još gorem položaju su međunarodne nevladine organizacije) još uvek ne rešava. Poreski sistem dovodi nevladine organizacije u vrlo težak položaj, posebno zbog nedostatka poreskih olakšica za donacije. Nvladine organizacije, posebno one koje se bave pravima deteta, još uvek se oslanjaju na finansiranje iz međunarodnih fondacija, stranih vlada ili međunarodnih organizacija.

Analizirajući, u širem kontekstu, uključivanje civilnog društva u pojedine aktivnosti državnih organa, možemo zaključiti da su nevladine organizacije bile uključivane u pojedinim oblastima i procesima.

U izradi koncepcije reforme obrazovanja, njenoj pripremi i implementaciji prvog i drugog „talasa“ reforme (2001 -2003), uključeni su u značajnoj meri predstavnici civilnog društva: lokalne nevladine organizacije (udruženja građana), međunarodne organizacije (UNICEF, UNESCO, Savet Evrope, Fond za otvoreno društvo, OECD...) sindikati, strukovne organizacije (srednje stručno obrazovanje), roditelji i sama deca (učenici).³

Formalno, predstavnici civilnog društva prepoznati su u Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja kroz predstavnike u savetima: u Savetu za stručno obrazovanje - tri predstavnika reprezentativnih sindikata, u Savetu za usaglašavanje stavova u obrazovanju - po dva člana predlažu: nacionalni saveti nacionalnih manjina, stručna udruženja nastavnika, saveti roditelja, zajednica učeničkih parlamenta, reprezentativni sindikati. U tek osnovani Prosvetni savet uključeni su i predstavnici nevladinih organizacija.

3) Vid. "Inicijalni izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u Srbiji", MPS, 2003, str. 15-17

Prema istraživanju obavljenom na 800 NVO, od 2800 registrovanih, 3,5% se izjasnilo kao organizacije koje se bave obrazovanjem, a po proceni istraživača, čak 46,6% se bavilo nekom vrstom obrazovanja⁴. Jedan od načina „utvrđivanja relevantnih NVO“ je i akreditacija ponuđenih programa za stručno usavršavanje nastavnika, koje su takve organizacije ponudile.

Nacionalni saveti nacionalnih manjina (predstavnici u Prosvetnom savetu), posebno - Nacionalni savet romske nacionalne manjine, bio je aktivan član u izradi i implementaciji Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma.

Ako kao posebnu kategoriju partnera posmatramo udruženja osoba sa invaliditetom i udruženja roditelja dece ometene u razvoju, postoji inicijativa Vlade za građenje ovog partnerstva, međutim, ta vrsta saradnje nailazi na puno posebnih prepreka kao što su:

- nedovoljna edukovanost udruženja za saradnju sa državnim institucijama
- isparcelisani karakter ovih udruženja - većina udruženja su formirana unutar grupa sa istim tipom ometenosti, te se među njima razvio kompetitivan odnos u odnosu na podršku koju dobijaju bilo od države ili stranih humanitarnih organizacija. Problem je ovde i sa predrasudama koje grupe - članovi pojedinih udruženja imaju prema „drugacijima“ i nema dovoljno volje za međusobnu saradnju oko zajedničkih problema nezavisno od tipa ometenosti.

Dosta toga je urađeno na animiranju i umrežavanju udruženja invalida i roditelja dece sa posebnim potrebama. Ovaj proces je započet u prethodnom periodu uz podršku stranih fondova, a Vlada je umela da svoje akcije nadoveže na progres postignut uprkos režimu. Nacionalni plan akcije za decu, kao i Analiza aktuelnog stanja i predlog reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama (dokument Ministarstva prosvete donet aprila 2003. godine), predstavljaju dobru definiciju sistema akcija i društvenih subjekata neophodnih za stvarnu promenu položaja dece sa posebnim potrebama i stanja njihovih prava. Međutim, nivo uključivanja različitih partnera još uvek nije takav da bi obezbedio proces decentralizacije i deinstitucionalizacije službi za pomoć i podršku porodici. Vredan je pažnje podatak da je Fond za socijalne inovacije, koji je formiralo Ministarstvo za socijalna pitanja Vlade RS, u 2003. godini odobrio i obezbedio sredstva za realizaciju 88 projekata iz oblasti socijalne zaštite. Kao direktni partneri i realizatori ovih projekata u 25% od svih odobrenih projekata su nevladine organizacije. Nvladine organizacije su u još u dvadesetak projekata implementacioni partneri u realizaciji projekata čiji su nosioci ustanove socijalne zaštite.

U 2003. godini, malo direktnih aktivnosti u oblasti prava deteta se odvijalo na nivou Vlada - nevladine organizacije. Ukoliko se pitanja aktivnosti u vezi sa pravima deteta šire posmatraju, može se reći da je saradnja postojala u oblasti

4) NGO Policy Group: Treći sektor u Srbiji, Stanje i perspektive, Centar za razvoj neprofitnog sektora i NGO Policy group, Beograd

reforme obrazovanja, reforme socijalnog sistema i nekih projekata koji su bili vezani za unapređenje zdravstvenog sistema, senzibilizaciju za diskriminaciju protiv HIV/AIDS osoba kao i nešto malo u oblasti sporta.

13. Diseminacija, trening i podizanje svesti

Pitanje diseminacije informacija, treninga i opšteg nivoa podizanja svesti o pravima deteta, još uvek nije predmet opšte strategije što je direktna posledica odsustva nacionalne strategije za primenu i nadzor nad ostvarivanjem Konvencije o pravima deteta. Postojeći procesi ostaju na nivou pojedinačnih kampanja o posebnim oblastima deteta i aktivnosti nevladinog sektora. Najznačajniji sistemski napori u tom smislu se vezuju za oblast reforme obrazovanja i delovanja Ministarstva prosvete i sporta.

a. Kampanje

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG je organizovalo kampanje za senzibilizaciju u odnosu na toleranciju i nediskriminaciju. Ministarstvo unutrašnjih poslova je organizovalo kampanju za bezbednost dece i za promociju uloge policije u bezbednosti dece. Ministarstvo prosvete i sporta i Ministarstvo zdravlja su organizovali kampanje sa porukama vezanim za unapređenje zdravog života i sporta a protiv upotrebe štetnih supstanci. Takođe i kampanje koje se odnose na prava dece sa posebnim potrebama ili dece koja su žrtve prodaje i pornografije. Sve te kampanje su vrlo delotvorne ali je problem što su kratkog daha. Uglavnom su kratke i javnosti se ne predočavaju efekti, odnosno rezultati koji bi ukazali na pozitivne pomake.

b. Uloga medija

Veliku ulogu u informisanju opšte javnosti, a time i dece, treba da igraju mediji. Činjenica je da se tokom 2003. godine beleži nešto veći broj priloga u štampanim i elektronskim glasilima, ali se oni ne vide kao rezultat nekih posebnih mera države (jer ih i nema) već više kao rezultat aktivnosti (projekata) domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija, odnosno, kao rezultat gore pomenutih kampanja koje su se najvećim delom i oslanjale na elektronske medije.

c. Reforma obrazovanja i diseminacija informacija

Reformski procesi u obrazovanju svakako su do sada najbolji primer sistemskog odnosa prema obrazovanju u oblasti prava deteta. Upoznavanje učenika sa Konvencijom o pravima deteta i šire obrazovanje u sferi ljudskih prava, eksplicitno nalazimo u okviru izbornog predmeta 'Građansko vaspitanje'), posebno 'Građansko vaspitanje II' za srednje škole). Pored toga, u opšte ciljeve i ishode reformisanog školskog programa, ugrađeni su i ciljevi obrazovanja za demokratiju i građansko društvo, što daje osnovu za dalje uključivanje tematike ljudskih i prava deteta u programe (videti više uz član 29).

d. Reforma sistema socijalne zaštite

Ministarstvo za socijalna pitanja je tokom 2003. intenzivno radilo na sedam projekata koji imaju za cilj transformaciju sistema socijalne zaštite. U skoro svim ovim

projektima jedna od dominantnih aktivnosti je i edukacija kadrova u sistemu socijalne zaštite koja ima za osnovu razvojne potrebe dece i njihova prava (Detaljniji opisi ovih aktivnosti su dati u okviru obrade pojedinih članova Konvencije koji se odnose na ovu oblast).

e. Civilni sektor i međunarodne organizacije

Aktivnosti na širenju informacija o Konvenciji i dalje u najvećoj meri ostaju deo delovanja civilnog sektora i međunarodnih organizacija, bilo da je reč o opštim ili tematski fokusiranim kampanjama (kao što je, npr. 'Ne izostavimo ni jedno dete' - kampanja mreže nevladinih organizacija koje se bave decom uz pomoć UNICEF-a) ili obrazovnim projektima za različite ciljne grupe (deca sa posebnim potrebama, medicinski radnici i saradnici, manjinske grupe, i sl.).

14. Međunarodna saradnja

Saradnja Srbije i međunarodne zajednice se relativno uspešno odvijala i tokom 2003. godine. UNICEF je i tokom ove godine predstavljao najvažnijeg strateškog partnera države u oblasti prava deteta. Tu su bile značajne i druge međunarodne organizacije, kao što su UNESCO, Svetska banka, Evropska unija, Savet Evrope, OSCE, Visoki komesarijat UN za ljudska prava ali i brojne vlade razvijenih država. Naša je procena da bi ta saradnja bila još uspešnija i delotvornija kada bi postojala odgovarajuća politika u ovoj oblasti. Zbog toga se u CPD nadamo da će NPA obezbediti institucionalne kapacitete za sprovođenje strategije Srbije u oblasti prava deteta, koja će uključivati razvijanje kapaciteta za uspešnu međunarodnu saradnju.

15. Rezime poglavlja

Posmatrano po pojedinim oblastima, a u odnosu na prethodni period, možemo zaključiti da je bilo značajnih inicijativa, programa i projekata koji nam daju za pravo da zaključimo da je u oblasti prava deteta u Srbiji načinjen značajan napredak. Međutim, još uvek nedostaju mehanizmi jake intersektorske saradnje što otežava koordinaciju svih relevantnih podsistema kao što su obrazovanje, zdravstvo, socijalna politika, pravna regulativa, finansije, ali i saradnju sa nevladinim sektorom i udruženjima. Na takav način može da se kaže da se i dalje nalazimo u fazi utvrđivanja činjeničnog stanja nego u aktivnom rešavanju problema. Bilo kakva značajnija promena u odnosu na situaciju u kojoj se deca nalaze zavisice, između ostalog, od sposobnosti političkih odlučilaca u Srbiji i Crnoj Gori da strateški razmišljaju i sastavljaju planove za bližu i dalju budućnost. Takođe će zavisiti i od njihove sposobnosti da decu „primete“ i da ih smeste u centar svoje pažnje, a ustanovljavanje posebnog ombudsmana za prava deteta bi bila jedna od aktivnih mera u tom pravu.

Konvencija o pravima deteta je neposredno primenjiva, što znači da je, u slučaju nepostojanja odgovarajuće odredbe u domaćem zakonodavstvu ili u slučaju neusklađenosti s međunarodnim pravom, moguće neposredno primeniti odredbu Konvencije. Nije nam poznato da su sudski ili administrativni organi tokom 2003.

godine posegli za odredbom Konvencije o pravima deteta.

Usklađenost nacionalnog prava s Konvencijom o pravima deteta može se oceniti kao parcijalna tj. nepotpuna. Tokom 2003. godine beleže se pojedinačni pozitivni pomaci, dok i dalje ostaje veći broj oblasti koji zahteva usvajanje novih zakonodavskih rešenja.

Reforme tokom 2003:

- Usvojen je novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, koji je rađen u vrlo participativnom maniru, uz široke konsultacije, uključujući one sa nevladinim sektorom. Step en usklađenosti sa Konvencijom je zadovoljavajući.
- Usklađene su pojedine odredbe Krivičnog zakona Republike Srbije u vezi sa međunarodnim obavezama Zajednice Srbija i Crna Gora. U krivično zakonodavstvu Republike Srbije uvedena su i neka nova krivična dela poput: trgovina ljudima, seksualno zlostavljanje, iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju.
- U Ustavu Srbije se ne priznaju posebno prava deteta.
- Ne postoji poseban zakon o pravima deteta, koji bi sadržao osnovne principe bez kojih ta prava ne mogu da se ostvaruju, kao i načela i osnove na kojima treba da se zasnivaju relevantne odredbe u drugim zakonima. Takav poseban zakon bi trebalo da sadrži i posebne proceduralne odredbe, odnosno one kojima bi se reegulisali postupci za zaštitu prava deteta.
- Zakon o braku i porodici je potpuno neusklađen s Konvencijom o pravima deteta a nacrt novog Porodičnog zakona Republike Srbije u ovoj fazi je daleko od usklađenosti s Konvencijom.

U ovom trenutku, u Srbiji postoji Savet za prava deteta. Tokom 2003. godine, koji je institucionalno ojačan ali još uvek nedovoljno. To telo nema dovoljne ingerencije, niti dovoljno osoblja da bi moglo svakodnevno i povodom svih pitanja da komunicira sa svim resorima u Srbiji. Na lokalnim nivoima ne postoje ni slična tela.

Rad Saveta za prava deteta na izradi Nacionalnog plana akcije, kao i aktivnosti na izradi Zakona o maloletničkom pravosuđu su veoma značajne aktivnosti ovog tela. Pored toga, od posebnog je značaja spremnost Saveta da u nekim segmentima saraduje sa civilnim društvom, iako pitanje saradnje sa civilnim sektorom treba da bude jasnije definisano kroz ustanovljavanje institucionalnih mehanizama.

Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju za smanjenje siromaštva u čijem formulisanju je aktivno učestvovalo više relevantnih resora, čime je obezbeđeno povezivanje i koordinacija.

Ono što predstavlja posebnu teškoću je i činjenica da u Srbiji ne postoje posebna budžetska izdvajanja za decu. Sredstva iz budžeta se obezbeđuju kroz sektoralne alokacije. Na taj način je moguće doći samo do indirektnih pokazatelja koji se mogu naslutiti iz podataka o planiranim rashodima Budžeta Republike Srbije po funkcionalnoj klasifikaciji, a koji se odnose na oblasti od kojih zavisi položaj dece.

Jedan o najvećih problema u praćenju položaja dece u Srbiji su podaci o deci. Ovde prvenstveno mislimo na potpunost, pouzdanost i validnost podataka i njihovu razbijenost po oblastima. Najčešće se vode podaci koji su u vezi sa budžetskim izdvajanjima: dečji dodaci i drugi dodaci koji pripadaju porodici, podaci o smeštenoj deci u socijalnoj zaštiti, podaci o deci uključenoj u sistem obrazovanja, deci izvršiocima krivičnih dela i sl. Ove podatke vode ministarstva odnosno državni organi kojima su ovi poslovi povereni. Republički zavod za statistiku objedinjuje ove podatke ali sa metodologijom na osnovu koje je teško pouzdano vršiti procenu položaja dece.

Ne postoje razrađeni ni indikatori na osnovu kojih bi se mogli kontinuirano pratiti stanje prava i položaj dece, osim globalnih koje saopštava pomenuti Zavod ili oni koje koristi UNICEF.

Pitanje diseminacije informacija, treninga i opšteg nivoa podizanja svesti o pravima deteta, još uvek nije predmet opšte strategije što je direktna posledica odsustva nacionalne strategije za primenu i nadzor nad ostvarivanjem Konvencije o pravima deteta. Postojeći procesi ostaju na nivou pojedinačnih kampanja o posebnim oblastima deteta i aktivnosti nevladinog sektora.

Imajući u vidu sve prethodno izneseno, važno je naglasiti da nezavisni sistem zaštite prava deteta u Srbiji još uvek nije ustanovljen, kao ni nezavisni mehanizam za nadzor ljudskih prava uopšte. U tom smislu ne postoji ni pravo deteta na nezavisnu pravnu reprezentaciju u svim sudskim i administrativnim postupcima koji ga se tiču, kao ni ustanovljen sistem „zaštitnika prava deteta“, preko nezavisne ustanove ombudsmana za decu. Nevladine organizacije su od početka bile uključene u proces izrade nacrt a zakona o ombudsmanu koji se nalazi još uvek u skupštinskoj proceduri. Organizacije koje se posebno bave pravima deteta međutim nisu uspele da se izbore da jedan od 5 mogućih zamenika ombudsmana (koji su proklamovani nacrtom zakona) bude već unapred predviđen kao osoba koja će biti zadužena za pitanja „zaštite“ prava deteta. Ako i pretpostavimo da će biti ustanovljena posebna kancelarija za prava deteta u okviru republičke kancelarije ombudsmana, stav je nevladinih organizacija da je takvo rešenje polovičnog karaktera i da svoje zalaganje treba da nastavimo u pravcu ustanovljavanje POSEBNOG OMBUDSMANA ZA PRAVA DETETA.

Nažalost, novonastale političke okolnosti su pre izvor bojazni nego nade da će započete reforme koje se neposredno tiču položaja dece biti nastavljene na način i u pravcu koji su usaglašeni sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti. U takvim okolnostima obično se najmanje sluha ima za one kojima je pažnja najpotrebnija, a među njima su na prvom mestu deca.

POSEBNA PRAVA

I DEFINICIJA DETETA

DEFINICIJA DETETA

Član 1. Konvencije o pravima deteta

Za potrebe ove Konvencije dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije.

Specifična pitanja u vezi sa članom 1 Konvencije

1. Definicija detinjstva u nacionalnom zakonodavstvu

Postojeće zakonodavstvo u Srbiji pojam detinjstva ne definiše direktno, već preko definicije punoletstva. Prema našem pravu *punoletstvo* se stiče sa 18 godina života. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama određuje da se punoletstvo stiče navršenom 18. godinom života. Zakon o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije sadrži izričitu odredbu kojom se određuje granica sticanja punoletstva (član 15, st. 1 ZBPO RS). Republički Ustav granicu punoletstva vezuje za sticanje aktivnog i pasivnog biračkog prava. Tako, prema članu 42, st 1 Ustava RS, građanin koji je napunio 18 godina života ima pravo da bira i da bude biran u državne organe.

2. Prava odraslih koja dete stiče pre 18. godine

U građanskom pravu potpuna poslovna sposobnost se stiče sa 18 godina (član 15, st. 2 ZBPO RS). Dete koje je navršilo 14 godina života delimično je poslovno sposobno i može da zaključuje pravne poslove, ali je za punovažnost tih poslova, izuzev poslova manjeg značaja, potrebno odobrenje roditelja deteta, ukoliko zakonom nije drugačije određeno (član 122, st. 1 ZBPO RS). Dete poseduje i parničnu sposobnost u granicama svoje poslovne sposobnosti.

3. Najniži uzrast za sticanje pojedinih prava

a. Početak i kraj obaveznog obrazovanja

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja određuje da se u prvi razred osnovne škole upisuju deca koja do početka školske godine imaju najmanje šest, a najviše sedam i po godina. Dete starosti od šest i po do sedam i po godina upisuje se nakon ispitivanja pred polazak u školu, a dete od šest do šest i po godina - nakon provere spremnosti za polazak u školu. U prvi razred osnovne škole može da se upiše i dete starije od sedam i po godina koje zbog bolesti ili drugih opravdanih razloga nije upisano u školu.

Ako dete starije od osam i po godina zbog bolesti ili drugih opravdanih razloga nije upisano u prvi razred, može da se upiše u odgovarajući razred na osnovu prethodne provere znanja i sposobnosti, a prema uzrastu (čl. 90).

Osnovno obrazovanje i vaspitanje traje devet godina i ostvaruje se u tri obrazovna ciklusa, zavisno od uzrasta i razvojnih svojstava učenika. Osnovno obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju traje do devet godina i ostvaruje se u skladu sa školskim programom osnovne škole ili posebnim programom, u skladu sa posebnim zakonom. Osnovno obrazovanje odraslih ostvaruje se od navršenih 16 godina, osim u slučajevima i u trajanju propisanim posebnim zakonom. (čl. 86).

Srednje obrazovanje i vaspitanje traje dve, tri ili četiri godine, u skladu sa posebnim zakonom i školskim programom. Srednje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju traje dve, tri ili četiri godine, u skladu sa školskim programom opšte, srednje stručne škole ili srednje škole za učenike sa smetnjama u razvoju, u skladu sa posebnim zakonom. (čl. 87).

b. Pravo na rad, uključujući rad s opasnim sredstvima, rad s nepotpunim radnim vremenom i punim radnim vremenom

Dete koje je napunilo 15 godina i ima opštu zdravstvenu sposobnost, može samostalno zasnovati *radni odnos* i raspolagati dohotkom i imovinom koju je steklo svojim radom (član 7, st. 2 ZORO SRJ, član 122, st. 2 ZBPO RS). Istu odredbu sadrži i radno zakonodavstvo Republike Srbije (član 13, st. 1 Zakona o radu RS), uz napomenu da radni odnos sa licem mlađim od 18 godina života može da se zasnue uz pismenu saglasnost roditelja ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno, ako takav rad nije zabranjen zakonom (član 13, st. 3 Zakon o radu RS). Zabranjeno je da deca rade na radnom mestu na kome se pretežno obavljaju naročito teški fizički poslovi, poslovi pod zemljom ili vodom i poslovi koji bi, s obzirom na psihofizičke sposobnosti, mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njihovo zdravlje (član 35 ZORO, član 67 ZOR RS). Zaposlenoj osobi mlađoj od 18 godina, ne može se odrediti ni da radi duže od punog radnog vremena, niti da radi noću ako je zaposlen u oblasti industrije, građevinarstva ili saobraćaja (član 41 ZORO, član 67 ZOR RS). Deca starija od 15 godina, koja su članovi porodične zajednice i rade na poljoprivrednom imanju, ili zajednički vrše druge delatnosti, ili na drugi način zajednički privređuju, učestvuju u upravljanju i raspolaganju zajedničkom imovinom samostalno (član 340 i član 341, st. 2 ZBPO RS). Na ovaj način ona su izjednačena sa decom koja su zasnovala radni odnos.

c. Davanje validne saglasnosti za seksualne aktivnosti

Zakoni izričito ne utvrđuju minimalni uzrast za *pristanak na seksualni odnos*. Međutim, odredbe krivičnih zakona predviđaju kažnjavanje vanbračnog života s detetom starijim od 14 godina (član 115. KZ RS), pa bi se moglo zaključiti da dete do punoletstva ne može dati pristanak na seksualni odnos, izuzev u slučaju kada je zaključen brak.

d. Pravo na zasnivanje braka

Sud može dozvoliti *stupanje u brak* detetu starijem od 16 godina, na njegov zahtev, ako utvrdi da je ono dostiglo telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje

prava i dužnosti u braku (član 49, st. 2 ZBPO RS). Dete koje zaključi brak uz dozvolu suda, istovremeno stiče i potpunu poslovnu sposobnost. Jednom stečena poslovna sposobnost ne može se izgubiti čak i kada bi brak prestao smrću, razvodom ili proglašavanjem braka nevažećim.

e. Zabrana pristupa određenim kategorijama medija s nasilnim/pornografskim sadržajima

Ne postoji određena uzrasna granica, već jedino Zakon o radiodifuziji nalaže da se republička radiodifuzna agencija stara o zaštiti maloletnika i poštovanju dostojanstva ličnosti u programima koji se prikazuju posredstvom radija i televizije, o čemu donosi opšte obavezujuće uputstvo. Agencija se naročito stara da programi koji mogu da naškode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika ne budu dostupni putem radija ili televizije, izuzev kada je vremenom emitovanja ili tehničkim postupkom obezbeđeno da maloletnici, po pravilu, nisu u prilici da ih vide ili slušaju. Prikazivanje programa koji teško ugrožavaju fizički, mentalni ili moralni razvoj maloletnika, zabranjeno je.

f. Zabrana kupovine/konzumacije alkohola ili drugih supstanci koje se kontrolišu

Krivični zakon RS sadrži zabranu služenja alkoholnih pića maloletnim licima. „Ko u ugostiteljskoj ili nekoj drugoj radnji u kojoj se prodaju alkoholna pića posluži maloletno lice koji nije navršilo šesnaest godina žestokim alkoholnim pićem ili ga posluži drugim alkoholnim pićem u količinama koje mogu dovesti do opijanja tog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci“ (čl. 132 KZ RS).

g. Krivična odgovornost

Granica *krivične odgovornosti* u krivičnom pravu je 14 godina (član 72 KZ SRJ). Prema krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, deci od 14 do 16 godina (mlađim maloletnicima), za izvršeno krivično delo/a, mogu se izreći samo vaspitne mere, a deci od 16 do 18 godina (starijim maloletnicima) može se u izuzetnim slučajevima izreći i kazna maloletničkog zatvora (član 73 KZ SRJ).

b. Lišenje slobode u bilo kojoj situaciji, uključujući u okviru sistema

Samo osobi koja je navršila 14 godina života, na osnovu rešenja sudije za maloletnike, odnosno veća za maloletnike, može biti određena mera pritvora. Meru pritvora moguće je koristiti, u našem zakonodavstvu, jedino u okviru krivičnog pravnog sistema.

Naš krivičnopravni sistem ne sadrži smrtnu kaznu, niti kaznu doživotnog zatvora za bilo koje lice.

i. Zabrana regrutacija za oružane snage pre 18. godine

Zakonom o Vojsci Jugoslavije predviđeno je da regrutna obaveza nastaje početkom kalendarske godine u kojoj jugoslovenski državljanin navršava 17 godina života. U toku regrutne obaveze lice podleže lekarskim i drugim pregledima i

psihološkim ispitivanjima koje vrše vojne zdravstvene ustanove, radi utvrđivanja sposobnosti za vojnu službu. Samo regrutovanje se vrši u kalendarskoj godini u kojoj vojni obveznik navršava 18 godina života. Izuzetno, vojni obveznik može biti regrutovan i u kalendarskoj godini u kojoj navršava 17 godina, na svoj zahtev ili ako, za vreme vanrednog stanja ili neposredne ratne opasnosti, to naredi Predsednik SRJ (čl. 288-291 ZVJ). Time je ostavljena mogućnost da dete ispod 18 godina starosti bude mobilisano u oružane snage.

j. Pravo na davanje saglasnosti odnosno izjava

Prema propisima u oblasti zdravstva, da bi se nad detetom mogla izvršiti hirurška ili druga medicinska intervencija, neophodan je pristanak roditelja, usvojioaca ili staraoca. Međutim, ako je život deteta u opasnosti, a usled hitnosti ovaj pristanak nije moguće pribaviti, medicinska intervencija se ipak može preduzeti na osnovu konzilijarnog pregleda (član 10 ZZZ RS). Abortus predstavlja izuzetak, pa se Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi uređuju uslovi i postupak prekida trudnoće, kao hirurške intervencije, u zdravstvenoj ustanovi. Prema pomenutom zakonu abortus je dozvoljen svim licima starijim od 16 godina. Pored ovog zakona postoje i podzakonska akta koja bliže uređuju postupak prekida trudnoće, npr. Pravilnik o bližim uslovima za rad lekarske ordinacije u kojoj se obavlja prekid trudnoće i Pravilnik o radu komisija za prekid trudnoće, načinu vođenja zapisnika i knjige evidencije.

Kada je reč o pravu deteta da *samostalno istupa u sudu*, Zakon o parničnom postupku propisuje da dete ima parničnu sposobnost u granicama svoje poslovne sposobnosti (član 79, st. 3 ZPP SRJ). Prema Zakoniku o krivičnom postupku, maloletnik koji je navršio 16 godina može sam podneti predlog ili privatnu tužbu (član 55, st. 2 ZKP), a oštećeni koji je navršio 16 godina, takođe je ovlašćen da sam daje izjave i preduzima radnje u postupku (član 65, st. 2 ZKP).

k. Pravo na biranje prebivališta i aranžmana u vezi vidanja u slučaju kada se roditelji razilaze

Prema Zakonu o putnim ispravama, pravo na putnu ispravu imaju i maloletna i punoletna lica. Do navršene 14. godine života maloletnik koji nema svoj pasoš može, na zahtev roditelja ili drugog zakonskog zastupnika, biti upisan u pasoš jednog roditelja ili drugog zakonskog zastupnika. Maloletnik stariji od 14 godina mora imati sopstvenu putnu ispravu. Ako je dete starije od pet godina, pored upisa u pasoš roditelja ili drugog zakonskog zastupnika mora biti i fotografija deteta.

Ako je dete starije od 14 godina, neophodna je njegova saglasnost za sticanje ili prestanak jugoslovenskog državljanstva (čl. 8-21 ZJD).

Davanje saglasnosti za promenu identiteta, uključujući:

l. Promenu imena

ZBPO predviđa da građanin ima pravo da promeni lično ime. Maloletnom licu promeniće se lično ime na zahtev oba roditelja ili usvojioaca, a na zahtev staraoca

uz saglasnost organa starateljstva. Ako bi se promenjeno prezime maloletnog lica razlikovalo od prezimena njegovih roditelja ili usvojioaca, promena se ne može odobriti. Ako se roditelji nisu sporazumeli o promeni ličnog imena deteta o zahtevu odlučuje organ starateljstva pošto prethodno sasluša oba roditelja. Ako se promena ličnog imena traži za dete starije od deset godina, potreban je i njegov pristanak (član 404 ZBPO). Iz navedenog proizilazi da dete, nezavisno od uzrasta, ne može samo pokrenuti postupak za promenu imena.

m. Priznavanje očinstva-materinstva

Dete koje je napunilo 16 godina može priznati *očinstvo i materinstvo* (član 93. ZBPO RS), a u ovom uzrastu potrebna je njegova saglasnost i ako neko lice želi da ga prizna kao svoje dete (član 95 ZBPO RS). Za usvojenje deteta starijeg od 10 godina potrebna je njegova/njena saglasnost (član 156, st. 3 ZBPO RS). Ako se detetu starijem od 10 godina određuje novo lično ime, ili se kod zasnivanja usvojenja menja ime usvojenika starijeg od 10 godina, takođe je potrebna njegova saglasnost (čl. 397, st. 2 i 399, st. 3 ZBPO RS).

U Srbiji je detetu, kada napuni 16 godina, dozvoljen uvid u zapisnik o usvojenju (član 173 ZBPO RS).

n. Davanje saglasnosti na usvajanje

Zakonodavstvom Republike Srbije predviđena je mogućnost uvida u relevantnu dokumentaciju o potpunom usvojenju za usvojioce i usvojenika sa navršenih 16 godina, dok tu mogućnost nemaju prirodni roditelji koji su dali saglasnost za usvojenje (član 173 ZBPO RS). U ovim odredbama postoji očigledna neusaglašenost sa odredbama Konvencije, koju bi trebalo imati u vidu prilikom izmena porodičnog zakonodavstva.

o. Posedovanje naslednih prava

U naslednom pravu, dete starije od 15 godina, koje je sposobno za rasuđivanje, može testamentom raspolagati svojom imovinom *mortis causa*. (član 79 ZON RS).

p. Pravo na pristupanje udruženjima

Zakon o udruživanju građana u udruženja društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju, za teritoriju SRJ (koji reguliše ostvarivanje prava na udruživanje, tj. osnivanje udruženja, njihov upis u registar i brisanje iz registra), u članu 9, predviđa da osnivači udruženja mogu biti samo građani koji imaju biračko pravo, tj. oni stariji od 18 godina. Od statuta svakog udruženja pak zavisi da li deca mogu da budu članovi ovih udruženja, a zakon u tom pogledu ne predviđa nikakve zabrane. S druge strane, Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana Republike Srbije, u članu 27, omogućava da osnivači udruženja budu i deca, ali u tom slučaju u osnivanju udruženja moraju učestvovati i Savez socijalističke omladine ili samoupravna organizacija i zajednica!

Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 36)
- Ustav RS (čl. 42, st 1)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 15, st. 1 i 2; čl. 42, st. 1; čl. 49, st. 2; čl. 93; čl. 95; čl. 122, st. 1 i 2; čl. 156, st. 3; čl. 173; čl. 340; čl. 341, st. 2; čl. 397, st. 2; čl. 399, st.3)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti RS (čl. 10)
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi RS (čl. 2)
- Zakon o osnovnoj školi (član 44, st. 1 i 2; čl. 62, st. 1)
- Zakon o osnovama radnih odnosa (član 7, st. 2; čl. 35; čl. 41)
- Zakon o radu (čl. 13, st. 1 i 3; čl. 35; čl. 67)
- Osnovni krivični zakon (čl. 72; čl. 73)
- Krivični zakon RS (čl. 115; čl. 132)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 65, st. 2; čl. 486; čl. 487)
- Zakon o vojsci Jugoslavije (čl. 288-291)
- Zakon o parničnom postupku (čl. 55, st. 2; čl. 79, st. 3)
- Zakon o jugoslovenskom državljanstvu (čl. 8 - 21)
- Zakon o nasleđivanju (čl. 79)
- Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana Republike Srbije (čl. 27)
- Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SRJ (čl. 9)
- Zakon o radiodifuziji (čl. 19)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 86; čl. 87; čl. 90)

II OSNOVNI PRINCIPI

PRAVO NA ŽIVOT, OPSTANAK I RAZVOJ

Član 6. Konvencije o pravima deteta

- 1. Strane ugovornice priznaju da svako dete samim rođenjem ima pravo na život.*
- 2. Strane ugovornice će obezbediti u najvećoj mogućoj meri opstanak i razvoj deteta.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 6.

1. Zastupljenost principa prava na život, opstanak i razvoj u nacionalnom zakonodavstvu

Pravo na život garantovano je članom 11. Povelje a takođe je proklamovano nepostojanje smrtno kazne. Isto se odnosi i na Ustav Srbije (član 14). U odnosu na decu, dalja zaštita se obezbeđuje kroz krivično zakonodavstvo, propisivanjem grupe krivičnih dela protiv života i tela kao npr. krivično delo ubistva i drugih krivičnih dela sa smrtnim posledicama i predviđanjem krivičnih sankcija za njihove izvršioce. U cilju zaštite dece naročito su predviđena delo ubistva deteta pri porođaju, kao i kvalifikovani oblici dela navođenja na samoubistvo i pomaganja u samoubistvu ako su učinjeni prema detetu mlađem od 14 godina, odnosno prema detetu između 14 i 18 godina (čl. 50 i 51 KZ RS).

2. Mere za sniženje stope smrtnosti odojčadi i dece

Stopa smrtnosti dece u 2002. godini je bila 9,5% na hiljadu rođene dece (u 2000. godini je bila 10,7%). Poboľšanje u stopi preživle dece je omogućeno smanjenjem smrtnih slučajeva kod lako preventivnih bolesti.

Izražena su regionalna variranja u stopi smrtnosti dece a takođe i između različitih grupa stanovništva. Na primer, stopa smrtnosti kod romske populacije je znatno viša od nacionalnog proseka.

U Srbiji ne postoje odgovarajući programi za registrovanje, istragu i izveštavanje o smrti i uzrocima smrti dece.

3. Abortus, stopa i dozvoljenost abortusa

Evidencija o broju abortusa se vodi. Podaci pokazuju da je broj u porastu, a posebno onih abortusa koji su medicinski nebezbedni. Takođe se primećuje da je najveći procenat abortusa (preko 80%) kod udatih žena preko 25 godina starosti što ukazuje na ekonomsku a ne društvenu prirodu abortusa. Takođe, imajući u vidu da 41 % žena ne koristi kontracepciju, primećuje se da abortus i dalje predstavlja jedan od metoda kontracepcije.

Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi uređuju se uslovi i postupak prekida trudnoće, kao hirurške intervencije, u zdravstvenoj ustanovi. Prema pomenutom zakonu abortus je dozvoljen svim licima starijim od 16 godina. Pored ovog zakona postoje i podzakonska akta koja bliže uređuju postupak prekida trudnoće, npr. Pravilnik o bližim uslovima za rad lekarske ordinacije u kojoj se obavlja prekid trudnoće; Pravilnik o radu komisija za prekid trudnoće, načinu vođenja zapisnika i knjige evidencije

Zakon o postupku prekida trudnoće nalaže da se prekid trudnoće može izvršiti samo na zahtev trudne žene. Jedino za prekid trudnoće kod lica mlađeg od 16 godina i lica potpuno lišenog poslovne sposobnosti, potrebna je i pismena saglasnost roditelja, odnosno staraoca. Ako se saglasnost ne može pribaviti od roditelja, odnosno staraoca zbog njihove odsutnosti ili sprečenosti, potrebno je pribaviti saglasnost nadležnog organa starateljstva. Ove odredbe ne bismo mogli okvalifikovati kao diskriminatorske jer smatramo da su usmerene ka zaštiti interesa i sprečavanju mogućih zloupotreba kada su u pitanju prekidi trudnoća kod pomenutih lica. Na taj način država je obezbedila nediskriminaciju u smislu dozvoljenosti abortusa.

4. Maloletnička trudnoća

Gradski zavodi za zaštitu zdravlja vode evidencije o maloletničkim trudnoćama (kao i o prekidima trudnoća kod maloletnica) i te podatke dostavljaju institutu za zaštitu zdravlja RS „Dr Milan Jovanović Batut“, koji objedinjuje sve te podatke na nivou Republike Srbije.

Do sada su postojali pojedini programi edukacije namenjeni maloletnicama, organizovani od strane nevladinih organizacija, instituta za zaštitu zdravlja itd. Međutim, sve te edukacije su ograničenog dometa. Pokušaj sistemskog pristupa problemu predstavlja namera Ministarstva prosvete da od naredne godine uvede u sedme razrede svih osnovnih škola određen broj časova seksualnog obrazovanja. U sklopu navedenog predmeta obrađivale bi se i teme kontracepcija tj. sprečavanje neželjenih trudnoća.

5. Čedomorstvo

U Republici Srbiji ne postoji zvanična statistika žrtava u slučaju izvršenih krivičnih dela, tako da je nemoguće dati zvanične podatke o njihovom polu, odnosno da li se radi o deci sa smetnjama u razvoju u slučaju izvršenog krivičnog dela „čedomorstva“ (ubistva pri porođaju).

Domaćim zakonodavstvom je inkriminisano čedomorstvo, relevantne odredbe su proverene u smislu kompatibilnosti s opštim principima iz Konvencije.

6. Zaštita dece od izricanja i izvršenja smrtne kazne

S obzirom da je najvišim pravnim aktom o ljudskim pravima Srbije i Crne Gore garantovana neprikosnovenost života i nepostojanje smrtne kazne u državnoj

zajednici (član 11, stav 1) deca su zaštićena od izricanja i izvršenja smrtne kazne. U skladu sa obavezom usklađivanja svih nacionalnih zakona sa pomenutim aktom, izmenama i dopunama tadašnjeg Krivičnog zakona SRJ (sada Osnovni krivični zakon) iz 2001. godine ukinuta je smrtna kazna i predviđeno je da se krivično odgovornim učinocima za krivična dela mogu izreći sledeće kazne: zatvor, novčana kazna i konfiskacija imovine.

7. Evidencija dece žrtava ubistva

U Republici Srbiji ne vodi se uopšteno statistika žrtava, tako da ne postoji ni njihovo razvrstavanje po polu i uzrastu. U tom smislu ne postoji ni analiza krivičnih dela ubistava prema uzrastu žrtve.

8. Klasifikacija i registrovanje dečjih samoubistava i mere za sprečavanje samoubistava dece

Dečja samoubistva registruju se ali samo u okviru opšteg broja samoubistava. O njima se posebno ne izveštava i nema posebnih klasifikacija po uzrastu. Do podataka o tome da li je dete izvršilo samoubistvo može se doći isključivo neposrednim uvidom u knjige u kojima se registruje godina rođenja i smrt lica koje je izvršilo samoubistvo. Takve podatke vodi npr. Zavod za statistiku grada Beograda i potom se oni dostavljaju Zavodu za statistiku Republike Srbije.

Krivični zakon Republike Srbije inkriminiše navođenje na samoubistvo i pomaćanje u samoubistvu kao krivično delo. Maloletstvo žrtve predstavlja kvalifikatornu okolnost i u tom smislu, ako je žrtva maloletna osoba koja je navršila 14 godina, u slučaju ovog krivičnog dela, predviđeno je strožije kažnjavanje. Ukoliko je maloletna osoba ispod 14 godina učinilac ovog krivičnog dela se kažnjava kao da se radi o krivičnom delu ubistva.

9. Mere za suzbijanje i prevenciju povreda i nesreća kod dece

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije posebno je značajna činjenica da je u saobraćajnim nezgodama u velikoj meri smanjeno stradanje dece do 14 godina starosti. U 2002. godini u odnosu na 2001. godinu taj broj je manji za 30% (35:50), dok je za devet meseci 2003. godine u odnosu na isti period 2002. manji za 14,8% poginule dece (23:27).

Imajući u vidu posebno brigu o deci, u posmatranom periodu, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije početkom svake od ovih godina sprovelo je akciju „Škola“, usmerenu na edukaciju đaka koji prvi put samostalno učestvuju u saobraćaju. U okviru ovih aktivnosti pojačana je i kontrola saobraćaja u zoni škola, kontrola dačkog prevoza, organizovana su edukativna predavanja, štampano je i podeljeno oko 120.000 prigodnih brošura sa porukama i slikama primerenim učenicima prvih razreda osnovnih škola.

10. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 11, st. 1)
- Ustav RS (čl. 14, st. 1)
- Krivični zakon RS (čl. 50; čl. 51; čl. 122 - 125; čl. 129 - 131; čl. čl.133)
- Zakon o matičnim knjigama RS (čl. 27)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 3)

NAJBOLJI INTERESI DETETA

Član 3. Konvencije o pravima deteta

1. U svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja.
2. Države ugovornice se obavezuju da detetu obezbede takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dete i u tom cilju će preduzeti sve odgovarajuće zakonodavne i administrativne mere.
3. Države ugovornice će obezbediti da se institucije, službe i ustanove odgovorne za brigu ili zaštitu dece prilagode standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti sigurnosti, zdravlja, u pogledu broja i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

Specifična pitanja u vezi sa članom 3.

1. Najbolji interesi deteta i relevantno zakonodavstvo

Ni Povelja ni republički Ustav ne proklamuju izričito princip da će najbolji interesi deteta biti od prvenstvenog značaja u svim aktivnostima koje se tiču dece. U Povelji se samo garantuje posebna zaštita deteta. Slično je i u Ustavu Srbije (član 28, st. 1 i član 29, stav 1). Opštim odredbama Zakona o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije predviđena je obaveza društvene zajednice da pruži zaštitu deci uvek kada to njihovi interesi zahtevaju (član 7, st. 3 ZBPO RS), a deca o kojoj se roditelji ne staraju uživaju posebnu društvenu zaštitu (član 13, st. 1 ZBPO RS). Zakon o braku i porodičnim odnosima RS reguliše *obaveze državnih organa i javnih institucija u skladu sa ovim opštim načelima*. Tako je organ starateljstva, koji vrši opšti nadzor nad vršenjem roditeljskog prava, dužan da preduzme potrebne mere radi zaštite ličnih i imovinskih prava i interesa deteta (član 133, st. 1 ZBPO RS). *Osnovni vidovi zaštite dece bez roditeljskog staranja* su usvojenje, organizovani smeštaj u drugu porodicu i drugi oblici porodičnog smeštaja, a odluka o njihovoj primeni donosi se na osnovu svestranog razmatranja svakog pojedinačnog slučaja i mogućnosti izbora onog oblika porodične zaštite deteta koji u najvećoj mogućoj meri odgovara njegovim potrebama (čl. 148 i 149 ZBPO RS). Zakon predviđa da je usvojenje dopušteno ako je korisno za usvojenika (član 152 ZBPO RS). U postupku u bračnim sporovima takode postoje odredbe čiji je cilj zaštita interesa deteta. U postupku u sporovima iz odnosa roditelja i dece, organ starateljstva može detetu postaviti posebnog staraoca ako između roditelja i deteta postoje u toj parnici suprotni interesi (član 372 ZBPO RS). Organ starateljstva ima pravo da učestvuje u sporovima iz porodičnih odnosa između roditelja i dece uvek kada oceni da to zahtevaju opravdani interesi deteta (član 375 ZBPO RS). Zakon takode predviđa da drugostepeni sud u

postupku po žalbi po službenoj dužnosti vodi računa o interesima deteta, a prilikom sprovođenja prinudnog izvršenja sud treba da vodi računa o hitnosti i o potrebi da se u najvećoj meri zaštiti ličnost deteta (čl. 377 i 391 ZBPO RS).

Posebne mere zaštite interesa deteta predviđene su i u oblasti *maloletničkog pravosuđa*. Kada je reč o krivičnom postupku prema deci, organi koji učestvuju u postupku dužni su da postupaju obazrivo, vodeći računa o duševnoj razvijenosti, osetljivosti, ličnim svojstvima i privatnosti deteta, kako vođenje krivičnog postupka ne bi štetno uticalo na njegov/njen razvoj (član 466 ZKP SRJ). Bez dozvole suda ne sme se objaviti tok krivičnog postupka prema detetu, niti odluka donesena u tom postupku, a u slučaju da sud da odobrenje za objavljivanje dela postupka ili dela odluke, ne smeju se navesti ime deteta niti drugi podaci na osnovu kojih bi se moglo zaključiti o kojem je maloletniku reč (član 473 ZKP SRJ). Kada se sudi detetu, uvek će se isključiti javnost (član 494, st. 1 ZKP SRJ). Organi koji učestvuju u postupku, kao i drugi organi i ustanove od kojih se traže obaveštenja, izveštaji i mišljenja, dužni su da najhitnije postupe kako bi se postupak što pre završio (član 474 ZKP SRJ).

Rat na području bivše SFRJ i veliki broj izbeglica uslovlili su donošenje posebnih zakona i drugih propisa koji se odnose na ta lica. Pored ostalih prava, *deci izbeglicama* posebno se garantuje pravo na školovanje i stručnu pomoć u pripremi ispita da bi se uključili u redovno školovanje, kao i mogućnost dobijanja finansijske pomoći (Uredba o zbrinjavanju izbeglica RS).

Zakon o javnom informisanju nalaže da se radi zaštite prava maloletnika, u javnim glasilima mora posebno voditi računa da sadržaj javnog glasila i način distribucije ne naškode moralnom, intelektualnom, emotivnom ili socijalnom razvoju maloletnika. Sadržaj javnog glasila koji može ugroziti razvoj maloletnika, u gore pomenu- tom smislu mora biti unapred jasno i vidno označen kao takav i distribuiran na način za koji je najmanje verovatno da će ga maloletnik koristiti. Maloletnik se ne sme učiniti prepoznatljivim u informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (član 41). Za nepoštovanje ove odredbe, Zakon je predvideo kaznene mere.

Poštovanje principa najboljih interesa deteta je posebno obrađeno u okviru specifičnih pitanja za pojedine oblasti.

2. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl.39, st. 1; čl. 45, st. 2)
- Ustav RS (čl. 28, st. 1; čl. 29, st. 1; čl. 30, st. 2; čl. 38, st. 3; čl. 39, st. 2)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 7, st. 3; čl. 13, st. 1; čl. 133, st. 1; čl. 134; čl. 135; čl.136; čl. 137; čl. 139, st. 1; čl. 148; čl. 149; čl. 152; čl. 177; čl. 197; čl. 202; čl. 211, st. 1; čl. 219; čl. 250, st. 1; čl. 353; čl. 355; čl. 372, čl. 373; čl. 375; čl. 377; čl. 391)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 466; čl. 473; čl. 494, st. 1; čl. 474)
- Zakon o javnom informisanju (čl. 41; čl.42)
- Zakon o radiodifuziji (čl. 8, st.2, tač. 1; čl. 19; čl. 104, st. 2; 104, stav 3; čl. 113)

PRAVO NA NEDISKRIMINACIJU

Član 2. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice ove Konvencije će poštovati i obezbeđivati prava utvrđena ovom Konvencijom svakom detetu koje se nalazi pod njihovom jurisdikcijom bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja.
2. Države ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi se obezbedila zaštita deteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja, zasnovanog na statusu, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju detetovih roditelja, zakonskih staratelja ili članova porodice.

Specifična pitanja u vezi sa članom 2.

1. Princip nediskriminacije i relevantno zakonodavstvo

Zabrana diskriminacije stavljena je na sam početak Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, najvišem aktu o ljudskim pravima Srbije i Crne Gore. Formulacija iz relevantnog člana (3) je sasvim zadovoljavajuća: „Zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu, pa i na osnovu...“ Kod navođenja posebnih osnova nema uzrasta, što bi bilo potrebno, ali se taj nedostatak može prebroditi podvođenjem pod opštu zabranu po „bilo kom osnovu“.

Na nivou Srbije, u Ustavu te republike, nema odredbe o jednakosti svih pred zakonom, što je veliki nedostatak. U tom aktu se govori samo o „građanima“ a diskriminacija je zabranjena samo kada potiče od državnih i drugih organa. Dakle, po Ustavu Srbije, država nema obavezu da sprečava diskriminaciju onda kada se kao njeni nosioci pojavljuju drugi društveni subjekti. Posebno zabrinjava što se kao osnov za diskriminaciju ne navodi ona koja nastaje po osnovu smetnji u razvoju.

U Krivičnom zakonu Republike Srbije diskriminacija je proglašena za krivično delo ali u relevantnoj odredbi čl. 60. tog Zakona, kao osnove za diskriminaciju navodi samo ograničeni broj dela.

2. Princip nediskriminacije i posebno ranjiva i zapostavljena deca

Država je svesna velikog broja dece koja su posebno zapostavljena i ranjiva. To se odnosi, pre svega, na decu koja su identifikovana u okviru kategorije siromaštva, decu sa smetnjama u razvoju i decu bez roditeljskog staranja. Država, međutim, nije sprovela poseban program kojim bi identifikovala tačan broj dece koja žive na ulici, dece sa smetnjama u razvoju koja su sa svojim porodicama, dece koja su žrtve nasilja ili bilo kog oblika eksploatacije, uključujući onu u radu i za pornografske

svrhe. Takođe je negde u sivoj zoni informacija o broju dece koja su korisnici (ili zavisna) od štetnih supstanci, uljučujući opojne droge, alkohol i duvan.

Kada je reč o posebnim prioritetima i programima koji imaju za cilj smanjenje diskriminacije prema zapostavljenim i ranjivim grupama dece, Vlada Srbije je ovom problemu pristupila delimično, i to u okviru posebnih strategija za obrazovanje i reformu socijalnog sistema. Takođe i u okviru planova za izradu nacionalnog plana akcije za decu kao i plana za mlade, ali su to još uvek samo namere.

U Srbiji su posebno ugrožena prava populacije dece izbeglica čiji je status definisan Zakonom o izbeglicama Srbije (1992. godina), koji u sebi sadrži i elemente diskriminacije, posebno ako je reč o izbeglicama iz drugih zemalja, što se vidi i iz same definicije izbeglice iz člana 1, prema kojoj su izbeglice:

„Srbi i građani drugih nacionalnosti koji su usled pritiska hrvatske vlasti ili vlasti u drugim republikama, pretnje genocidom kao i progona i diskriminacije zbog njihove verske, nacionalne pripadnosti ili političkog uverenja, bili prinudeni da napuste svoja prebivališta u tim republikama i izbegnu na teritoriju Republike Srbije.“

Ovakvom definicijom se izdvajaju pripadnici srpskog naroda od ostalih izbeglica. Ostaje nejasno da li bi se taj Zakon uopšte mogao primenjivati na izbeglice iz drugih zemalja.

3. Zakonodavstvo, relevantna politika i praksa države u obezbeđivanju odsustva diskriminacije prema deci na osnovu obeležja njihovih roditelja

Članom 3. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG, zabranjena je diskriminacija na osnovu porekla, rođenja, rase, pola, veroispovesti, ili sličnog statusa. Član 13 Ustava Srbije zabranjuje diskriminaciju, između ostalog, na osnovu rođenja i socijalnog porekla. Relevantna politika je tokom 2003. sadržala retoričke elemente osude ovakve vrste diskriminacije, posebno u odnosu na etničko poreklo roditelja, odnosno same dece, što je došlo do izražaja u nekim nastupanjima političara prilikom osude nekog konkretnog događaja.

4. Praćenje moguće diskriminacije u odnosu na decu koja dolaze iz različitih regiona, seoskog i urbanog područja i u odnosu na polnu pripadnost

Država nije razvila posebnu strategiju za implementaciju aktivnosti posebno usmerenih ka deci koja dolaze iz različitih regiona, seoskog i urbanog područja, kao niti u odnosu na žensku decu.

Postoji određen broj aktivnosti u okviru Strategije za smanjenje siromaštva, koje imaju za cilj smanjenje jaza siromaštva između pojedinih regiona i između ruralnih i urbanih sredina koje su u skladu sa utvrđenim stepenom siromaštva određenih regiona i sredina.

U okviru strategija za romsku populaciju, predviđene su aktivnosti i programi koji imaju za cilj smanjenje stepena diskriminacije ženske dece ove populacije.

5. Zakonodavstvo, politika i praksa države i zaštita deteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja

Odgovarajuće odredbe Ustavne povelje, Krivičnog zakona i ostalih Zakona koji se pominju u ovom Izveštaju, u teoriji obezbeđuju zaštitu deteta od diskriminacije. Posebno bi trebalo da je tako s obzirom na činjenicu neposrednog važenja međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, sadržanu u vidu pravnog principa primata međunarodnog nad domaćim zakonodavstvom. Pravosudni i upravni organi bi trebalo u svom radu da obezbeđuju odgovarajuću zaštitu dece od diskriminacije. U praksi, pravosudni i administrativni organi se retko bave ovakvom vrstom zaštite. Prvo, ne postoji navika za postavljanjem zahteva pred nadležne organe za ovakvom vrstom zaštite od diskriminacije. Drugo, tužilaštva ne pokreću postupke po službenoj dužnosti.

Potrebno je napomenuti da u Srbiji ne postoji poseban nadzor nad ostvarivanjem prava iz Konvencije, tako da se ne razmatra ni pitanje principa nediskriminacije.

6. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 2, st. 1; čl. 3, st. 3; čl. 25 st. 2; čl. 30; čl. 32, st. 4)
- Ustav RS (čl. 13; čl. 29, st. 4; čl. 46, stav 5)
- Zakon o kretanju i boravku stranaca SRJ (čl. 52; čl. 55)
- Zakona o izbeglicama RS (čl. 2)
- Osnovni krivični zakon (čl. 134, st 1)
- Krivični zakon RS (čl. 60; čl. 61)
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (čl. 3)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 46, st.1 i 2; čl. 95, st.1, tač. 4)
- Zakon o javnom informisanju (čl. 38; čl. 39)
- Zakon o radiodifuziji (čl. 78, st. 1, tač. 2)

UVAŽAVANJE MIŠLJENJA DETETA - PRAVO DETETA NA PARTICIPACIJU

Član 12. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice će obezbediti detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje, pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta.*
- 2. U tom cilju, detetu će posebno biti pružena mogućnost da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se tiču deteta, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa procesnim pravilima nacionalnog zakona.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 12. konvencije

1. Mišljenje deteta u razvoju prava, politike, prakse i izveštavanja koja se tiču dece

Sve do procesa izrade Nacionalnog plana akcije za decu koji je započeo u 2003. godini (Savet za prava deteta RS), nije se moglo govoriti o strateškom i planskom uključivanju dece u razvoj nacionalne (lokalne) politike u ovoj oblasti. (*Iz ove ocene se izuzimaju Razgovori o reformi, koje je Ministarstvo prosvete i sporta RS organizovalo tokom 2002. godine, a koji su planski uključili i same učenike širom Srbije.*) Savet za prava deteta je izradio nacrt Nacionalnog plana akcije, a potom je u saradnji sa dve nevladine organizacije pristupio organizaciji širokih konsultacija sa nevladinim organizacijama, profesionalcima i lokalnom upravom (nosilac konsultacija - Centar za prava deteta), kao i sa samom decom (nosilac posla - Prijatelji dece Srbije). Proces konsultacija sa decom organizovan je na reprezentativnom uzorku koji je uključio 3.000 učenika osnovnih i srednjih škola iz 36 mesta u Srbiji.

2. Uključenost obaveze poštovanja člana 12 (1) u nacionalno zakonodavstvo i praksu u oblastima:

a. Dete u porodičnoj sredini

Obaveza poštovanja člana 12 vezana za dete u porodičnoj sredini regulisana je Zakonom o braku i porodičnim odnosima RS, a odnosi se na oblast priznavanja očinstva (16 godina), promene ličnog imena (10 godina), učešća deteta u upravljanju i raspolaganju zajedničkom imovinom porodične zajednice (15 godina), doprinosa deteta za svoje izdržavanje, vaspitanje i obrazovanje ukoliko je u radnom odnosu (15 godina), zaključivanja pravnih poslova (14 godina) i zasnivanja bračne zajednice (16). *Za detaljnije upoznavanje sa odredbama videti poglavlje 'Propisi' na kraju teksta.*

U svim situacijama, osim učešća u upravljanju i raspolaganju zajedničkom imovinom porodične zajednice koje dete vrši samostalno, tužbe/zahteve/postupke odnosno sva činjenja u ime deteta pokreće staralac, odnosno, organ starateljstva. U tom smislu se može smatrati da su zakonski uslovi za ostvarivanje participativnih prava deteta u oblasti porodičnog života samo uslovni i ograničeni.

Nadležnost organa starateljstva, tj. centara za socijalni rad, u ovim situacijama podrazumeva i vođenje evidencije tj. dostavljanje podataka nadležnom ministarstvu. Međutim, način vođenja evidencije ne prepoznaje kao jedinicu praćenja inicijativu deteta već samo predmet postupka, tako da uvid u ostvarivanje ovih prava deteta nije moguć.

Za oblast porodične sredine, relevantno je takođe i tumačenje korpusa roditeljskih dužnosti, obaveza i prava koja definiše ZBPO RS, koji se odnose na dužnost roditelja da se stara o školovanju i obrazovanju deteta i njegovo ograničenje sklonostima i željama deteta. Ova odredba se može smatrati implicitnim ugrađivanjem prava na izražavanje mišljenja, ali je kao takva teško podložna merenju (izuzev primene upitnika na reprezentativnom uzorku dece i roditelja). Istovremeno, rezultati takvog jednog istraživanja bili bi pre mera opštih stavova prema deci koji su socio-kulturalnog porekla, nego mera ostvarenosti prava na participaciju u porodici. Tek uvođenjem sistemskih mera koje bi bile usmerene na široko informisanje i obrazovanje o pravima deteta za roditelje i decu, kao i precizno ustanovljavanje žalbenih procedura moglo bi se govoriti o opravdanosti potrebe praćenja ove oblasti u smislu ostvarivanja prava.

b. Usvojenje

Zakon predviđa obavezu dobijanja detetove saglasnosti za usvojenje, kao i prestanak usvojenja (nepotpunog) na osnovu zahteva deteta, samo ukoliko je dete starije od 10 godina. Zakonodavac takođe predviđa i neposredno prisustvo usvojenika (ako je stariji od 10 godina) u samom postupku zasnivanja usvojenja. Ova starosna granica takođe se odnosi i na situacije promene ličnog imena, odnosno potrebu dobijanja detetove saglasnosti. Usvojenik stariji od 16 godina ima pravo uvida u podatke vezane za proces usvojenja.

Proces usvojenja predstavlja praktično jedinu meru iz sistema zaštite dece bez roditeljskog staranja u koji je zakonodavno ugrađena obaveza organa starateljstva da preduzme potrebne mere radi pružanja potrebnih informacija svim učesnicima u postupku, uključujući i budućeg usvojenika, tj. samo dete. Proces provere uspešnosti adaptacije ne predviđa eksplicitno obavezu dobijanja detetovih mišljenja i ocena, mada sam postupak procene iz stručno-metodoloških razloga praktično nije moguće sprovesti bez uključivanja deteta.

Kod nepotpunog usvojenja nisu predviđeni mehanizmi praćenja usvojlaca i deteta, odnosno, periodična provera. Zbog činjenice da se kod potpunog usvojenja između usvojica i usvojenika zasniva odnos roditeljstva, organ starateljstva nema obavezu praćenja zato što su na snazi opšte mere koje se odnose na dete u porodičnoj sredini.

Proces usvojenja je u nadležnosti organa starateljstva, tj. Ministarstva za socijalna pitanja. Postojeći sistem evidencije dozvoljava samo praćenje broja realizovanih potpunih i nepotpunih usvojenja (kao i međunarodnih), dok ostali parametri koji bi se smatrali indikatorom ostvarivanja prava na izražavanje mišljenja deteta, nisu prisutni kao jedinica praćenja.

c. Deca bez roditeljskog staranja

Prilikom postavljanja staraoca, Zakon obavezuje organ starateljstva da uzme u obzir želje deteta - šticećenika, koje je u stanju da ih izrazi. Takođe, šticećenik ima pravo stavljanja prigovora na rad staraoca.

Prilikom donošenja odluke o poveravanju deteta na čuvanje i vaspitanje, emocionalne potrebe i želje deteta se uzimaju u obzir uvek kada to okolnosti slučaja zahtevaju, o čemu se pribavlja mišljenje stručnjaka. Obaveza uzimanja u obzir mišljenja deteta je dakle uslovna i ostavljena je na procenu organu starateljstva, tj. stručnjaku.

Organ starateljstva ima zakonsku obavezu periodične provere (praćenja) adekvatnosti mere smeštaja u drugu porodicu, dok za periodičnu proveru smeštaja deteta u ustanovi ne postoje direktne norme. Organ starateljstva prati razvoj deteta smeštenog u drugoj porodici, ukazuje porodici na uočene nedostatke, daje predloge za njihovo otklanjanje i preduzima mere na koje je po zakonu ovlašćen. Procedura praćenja ne obavezuje eksplicitno organ starateljstva da uzme u obzir mišljenje samog deteta o adekvatnosti smeštaja, ali istovremeno za ostvarivanje ovog prava deteta ne postoje ni formalne prepreke.

U postupku regulisanja viđenja sa prirodnim roditeljima, organ starateljstva pre donošenja rešenja ima obavezu da uz provođenje drugih dokaza, ispita same roditelje i dete.

Zakonodavac eksplicitno ne obavezuje organ starateljstva da pruža relevantne informacije o postupku i posledicama postupka detetu.

Stanje u praksi je predmet oprečnih ocena. Mišljenje profesionalaca ide u prilog tezi da se bez obzira na odsustvo jasnih zakonskih odredbi, mišljenje deteta uzima u obzir u svim fazama kada god je to moguće i opravdano, bilo direktno (kroz razgovor i ocenu primarno psihologa i pedagoga kao članova stručnih timova), bilo indirektno, tj. kroz stručnu procenu detetovih razvojnih potreba. Takođe, po mišljenju stručnjaka, nema nikakve formalne prepreke za dete u ustanovi ili hraniteljskoj porodici da stavlja prigovore na uslove/tip smeštaja (ali ni evidencije i sistema praćenja). Rezultati istraživanja koje je sprovedla britanska organizacija 'Save the Children' 2002. godine, međutim, ukazuju na podatke da participacija dece u procesu zaštite izostaje, a posebno u odlučivanju o poželjnom obliku zaštite.

Suštinu teškoća u ostvarivanju prava na izražavanje mišljenja i učešća u donošenju odluka deteta u ovoj oblasti leži u izostanku jasnih zakonskih određenja obima i sadržaja participacije deteta u svim fazama primene mera, uključujući stvaranje zakonskih pretpostavki za ustanovljavanje žalbenih procedura. Uz odsustvo preciznih zakonskih mera svakako ide i nedostatak mehanizma praćenja ostvarivanja

ovog prava. Sam mehanizam nadzora zahtevao bi, između ostalog, i definisanje indikatora praćenja, koji u postojećem sistemu u potpunosti izostaju, tako da je praktično nemoguće doći do validnih podataka iz prakse. Naime, organ starateljstva i u ovoj oblasti formira jedino evidenciju broja realizovanih mera, tj. vrste predmeta, pri čemu su drugi podaci relevantni za ovu problematiku u potpunosti nedostupni.

d. Obrazovanje

Participacija dece predviđena je Opštim osnovama školskog programa, kao i Posebnim osnovama kroz uvođenje interaktivnog metoda rada i aktivno učešće dece u procesu učenja i odlučivanja o stvarima koje ih se neposredno tiču. Između ostalog, u sklopu ciljeva obrazovanja eksplicitno se definiše i osposobljavanje za samostalno i odgovorno donošenje odluka koje se odnose na sopstveni razvoj i budući život.

Davanje mišljenja i predloga učenika o pravilima ponašanja u školi, godišnjem programu rada, školskom razvojnom planu, slobodnim i vannastavnim aktivnostima, učešću u sportskim i drugim takmičenjima, odnosima i saradnji učenika i nastavnika/vaspitača/stručnih saradnika, zakonski je regulisano kroz mogućnost organizovanja učeničkih parlamenata u trećem ciklusu osnovne škole i u srednjoj školi. Zakon predviđa i način formiranja učeničkih parlamenata, kao i mehanizme za iznošenje mišljenja i predloga.

Učenik osnovne i srednje škole, njegov roditelj, odnosno staratelj, može podneti žalbu i prigovor na ocenu i postupak ocenjivanja, na izrečenu vaspitnu meru, odnosno prijavu u slučaju neprimerenog ponašanja zaposlenih prema učeniku pod jasno definisanim uslovima i rokovima. Proces razmatranja i donošenja odluke po osnovu prigovora/žalbe je takođe preciziran.

Generalna je ocena da je u odnosu na druge oblasti, u oblasti obrazovanja učinjeno najviše u smislu stvaranja sistemskih pretpostavki za ostvarivanje prava deteta/učenika na izražavanje mišljenja i učešće u odlučivanju, kao i na mehanizme informisanja učenika o stvarima bitnim za proces donošenja odluka.

Trenutno, Ministarstvo ne raspolaže podacima o broju formiranih učeničkih parlamenata i njihovom delovanju. Istraživanje koje je u 82 srednje škole u Beogradu sprovedla Omladinska press agencija (koja deluje u okviru Centra za prava deteta) 2002. godine, odnosi se na period kada način osnivanja i delovanja učeničkih parlamenata nisu bili zakonski precizirani. Najvažniji zaključci tog istraživanja pokazuju da se osnovni problemi u delovanju parlamenata u školama u kojima oni postoje (u 24 škole je aktivan, u 3 je u osnivanju, a u 2 je ugašen) proizlaze iz nedovoljne zainteresovanosti učenika i odsustva saradnje nastavnika i direktora, što je ocenjeno kao posledica 'nedorečenosti same ideje školskih parlamenata, nejasnog načina izbora predstavnika učenika i delokruga/sadržaja aktivnosti'. Novim zakonskim odredbama su nedvosmisleno otklonjene ove prepreke. Međutim, ono što svakako ostaje za dalji rad i unapređivanje jeste razvoj jasnijeg mehanizma nadzora i praćenja, a posebno u delu koji se tiče osnivanja i delovanja

učeničkih parlamenata s jedne strane, i senzibilizacije (obuke) nastavnika, stručnih saradnika, rukovodilaca i samih učenika s druge strane, s ciljem što efikasnije primene u praksi.

CPD je u izveštaju za 2002. godinu izneo rezultate istraživanja sa učenicima i nastavnicima u vezi sa ostvarivanjem ovog prava u obrazovanju koje je tada ocenjeno kao nezadovoljavajuće. S obzirom na to da su pozitivne zakonske odredbe koje treba da unaprede stanje u ovoj oblasti usvojene polovinom ove godine, nije opravdano očekivati da bi se vidljivi rezultati u praksi mogli odmah registrovati, tako da se eventualna primena istraživanja može smatrati opravdanom tek u 2004. godini.

e. Zdravstvene usluge i ustanove

U oblasti zdravstvenih usluga, zakon jedino i eksplicitno priznaje pravo maloletnici starijoj od 16 godina da samostalno odlučuje o eventualnom prekidu trudnoće. Zdravstvene ustanove vode evidenciju o broju prekinutih trudnoća i dostavljaju ih nadležnim zavodima, mada je starosna klasifikacija relativno neprecizna i ne omogućava dosledno praćenje ostvarivanja prava na donošenje samostalne odluke u odnosu na uzrast definisan zakonom. Prema podacima Gradskog zavoda za zaštitu zdravlja Beograd, u 2002. godini je u Beogradu registrovano ukupno 377 prekida trudnoće kod maloletnica (0,7% od ukupnog broja). Od toga, 4 prekida se odnose na maloletnice do 15 godina (0,04%), 24 - maloletnice od 15 do 16 godina (0,2%) i 349 - od 17 do 19 godina (4,8%). Republički institut za zdravstvenu zaštitu vodi evidenciju na nivou Srbije, ali se poslednji raspoloživi ukupni podaci odnose tek na 2000. godinu.

Ova oblast normativno ne uređuje uzimanje u obzir stavova i mišljenja deteta i pratećih uslova u svim drugim situacijama vezanim za proces lečenja i učešća u donošenju odluka koje su za njih vezane.

Takođe, ne postoje odredbe kojima bi se regulisala periodična provera smeštaja deteta na bolničkom/stacionarnom lečenju.

Uvid u stanje u praksi moguće je obezbediti kroz primenu ankete/upitnika na reprezentativnom uzorku lekara i dece. CPD je u izveštaju za 2002. godinu predstavio rezultate takvog istraživanja koji su generalno ukazali na vrlo nizak stepen ostvarivanja ovog prava u sistemu zdravstvene zaštite. S obzirom na to da je reč o oblicima ponašanja koji su velikim delom određeni stavovima i socio-kulturnim obrascima koji se sporo menjaju, metodološki je opravdano ovakva istraživanja ponavljati u većim vremenskim razmacima (3-5 godina), naročito ako se uzme u obzir da u međuvremenu nije došlo do zakonskih promena i sistemskog obrazovanja koji bi stimulisale i promene na nivou prakse.

f. Lokalne zajednice, planiranje i odlučivanje koje se tiču dece, uključujući odgovore na predloge iz Agende 21

Postojeći Zakon o lokalnoj samoupravi ne prepoznaje maloletno lice kao subjekta. Neposredno i posredno učešće u poslovima lokalne zajednice imaju samo

građani sa pravom glasa, odnosno, lica starija od 18 godina, tako da se može reći da u ovoj oblasti uopšte ne postoji sistemski zakonodavni okvir koji obezbeđuje neposredne pretpostavke za izgradnju mehanizama u praksi kojima bi se ostvarilo pravo na participaciju dece u lokalnoj zajednici.

Istovremeno, praksa beleži pojedinačne primere osnivanja lokalnih dečjih parlamenata (projekti nevladinih organizacija) o čijem funkcionisanju i stvarnim efektima nema podataka s obzirom na odsustvo prakse institucionalizovane saradnje Ministarstva za lokalnu samoupravu Republike Srbije i nevladinog sektora i posledičnog odsustva evidencije o aktivnostima na lokalnom nivou u ovoj oblasti.

g. Zapošljavanje dece, profesionalno osposobljavanje ili usmeravanje

Zakonodavac određuje donju starosnu granicu za zapošljavanje od 15 godina (pod određenim uslovima i uz saglasnost roditelja/staratelja) uz samostalno raspolaganje ličnim dohotkom i imovinom koju je stekao svojim radom. Istovremeno, kada je reč o osnovnim pravima, obavezama i odgovornostima po osnovu rada, zaposleni mlađi od 18 godina imaju pravo na posebnu zaštitu. Ono što u oblasti zapošljavanja predstavlja zakonom ugrađeno neposredno kršenje prava deteta na učešće u odlučivanju jeste odredba koja kao jednu od osnova prestanka radnog odnosa izdvaja zahtev roditelja ili staratelja zaposlenog mlađeg od 18 godina života. Više o ovome videti uz član 32.

Republički zavod za statistiku vodi evidenciju o broju zaposlenih i nezaposlenih lica, ali je podatak o broju maloletnih lica u tom smislu trenutno nedostupan, obzirom da se podaci vode zbirno za kategoriju od 15 - 24 godina starosti.

Oblast profesionalnog osposobljavanja i usmeravanja deo je opšte delatnosti obrazovnog sistema, ali i mreže zavoda za zapošljavanje koji imaju stručne službe za profesionalnu orijentaciju, informisanje i savetovanje.

b. Dete u sistemu maloletničkog pravosuđa

U oblasti maloletničkog pravosuđa primenjuju se opšta načela zaštite prava deteta uz specificiranje posebnih načela, kao što su nemogućnost da se sudi u odsustvu (krivično odgovornom) maloletniku, kao i načelo obazrivog postupanja koje podrazumeva vođenje računa o ličnosti maloletnika i uzimanja u obzir (između ostalog) njegovog uzrasta, stepena duševne razvijenosti, psihičkih svojstava i njegovih sklonosti. Načelo obazrivog postupanja implicitno podrazumeva obezbeđivanje mogućnosti maloletnika da izrazi svoje mišljenje.

Specifičnije o ovoj oblasti uz članove 37 i 40.

i. Mediji

Postojeće zakonodavstvo u oblasti medija niti jednom odredbom ne stimuliše učešće dece u medijima. Istovremeno za to ne postoje ni formalne prepreke, ali ni obezbeđeni mehanizmi nadzora nad načinom i opravdanošću neposrednog ili posrednog uključivanja dece u medijsku produkciju.

Ova oblast detaljnije je prikazana uz član 17.

3. Uskladenost starosnih ograničenja u nacionalnom zakonodavstvu sa odredbom člana 12 i drugim članovima Konvencije

Samo generalno gledano, postavljena starosna ograničenja ne odstupaju od relevantnih odredbi. Kada ona zakonom nisu definisana, zakonodavac uvek naglašava potrebu uzimanja u obzir detetove mentalne zrelosti, odnosno, sposobnosti za formulisanje/izražavanje mišljenja, odnosno procene specifičnih okolnosti kada je potrebno uzeti u obzir i mišljenje deteta. Ono što se, međutim, uočava kao problem jeste:

- a) odsustvo zakonodavnog regulisanja prava deteta na izražavanje mišljenja i učešće u donošenju odluka (a time i postavljanja uzrasnih ograničenja) u nizu situacija u pojedinim oblastima (npr. zdravlje - davanje saglasnosti za hirurške intervencije i druge postupke lečenja; oblast porodičnog zakonodavstva, odnosno dece bez roditeljskog staranja - učešće u odlučivanju o izboru alternativne mere i u procesu periodične provere postupka, žalbene procedure...), kao i potpuno odsustvo primene ovog prava u zakonima koji regulišu celovite oblasti poput medija i lokalne zajednice;
- b) nelogičnost / kontradiktornost u odnosu starosnih ograničenja vezanih za ostvarivanje prava na izražavanje mišljenja u različitim situacijama/oblastima i ostvarivanju drugih prava. Npr. uz saglasnost roditelja, dete od 15 godina može zasnovati radni odnos, ali ne može biti član sindikata ili član osnivač nevladine organizacije. Istovremeno, na zahtev roditelja taj isti radni odnos može biti prekinut bez uzimanja u obzir mišljenja deteta. Ili, maloletnica starija od 16 godina može potpuno samostalno da donese odluku o prekidu trudnoće, dok tužbu za utvrđivanje očinstva u njeno ime podnosi majka, odnosno, staralac sa odobrenjem organa starateljstva;
- c) činjenica da je pravo na izražavanje mišljenja u sudskim (parničnim) i administrativnim procedurama u svojoj osnovi u najvećem broju slučajeva ograničeno time da dete pokreće postupke/sklapa poslove uz saglasnost roditelja/staratelja/organa starateljstva ili to oni čine u njegovo ime. Takvo zakonodavno rešenje predstavlja i direktno uskraćivanje prava na pristup žalbenim procedurama u nekim situacijama. Ako roditelj podnese zahtev za raskid radnog odnosa deteta mlađeg od 18 godina, dete bi bilo u mogućnosti da podnese žalbu na takvu odluku jedino uz posredovanje organa starateljstva, a u praksi je malo verovatno očekivati da će taj organ preuzeti na sebe takav postupak. Istovremeno, dete koje je napunilo 16 godina, može samo podneti privatnu krivičnu tužbu, a dete - oštećeni koje je napunilo 16 godina ovlašćeno je da samo daje izjave i preduzima radnje u postupku.

4. Dostupnost prava iz člana 12 svoj deci u administrativnim i sudskim procedurama

Postojeće zakonodavstvo ne prepoznaje posebno dete sa smetnjama u razvoju, kao i dete pripadnika nacionalnih manjina, u smislu dostupnosti prava iz člana

12, već se u skladu sa principima Povelje i Ustava Republike Srbije, smatra da se pravo na slobodno izražavanje mišljenja garantuje svakom licu, odnosno da se odnosi na svu decu uvek kada je to zakonom predviđeno. Na nivou prakse, u svim postojećim administrativnim i sudskim procedurama gde je predviđena pomoć tumača, prevodioca ili upotreba specijalne tehnologije za odrasle, pretpostavka je da se ona primenjuje i na decu.

Relevantni izvori informacija o sprovođenju ove pomoći u praksi ne postoje jer ne predstavljaju zvaničnu jedinice izveštavanja.

5. Posebni aranžmani za decu svedoke u građanskim i krivičnim postupcima

U oblasti građanskih postupaka primenjuju se samo opšta pravila, dok Zakonik o krivičnom postupku propisuje obazrivo postupanje prema maloletnicima koje podrazumeva i njihovo saslušavanje preko lica koja su za to posebno obučena (psiholozi, pedagozi).

Više o ovoj materiji uz članove 19, 37 i 40.

6. Situacije zabrane prinude da dete izrazi svoje mišljenje i iznosi podatke na sudu ili u okviru drugih postupaka

Postojeće zakonodavstvo ne predviđa posebno situacije zabrane prinude da dete izrazi svoje mišljenje i iznosi podatke na sudu ili u okviru drugih postupaka.

7. Pristup odgovarajućim informacijama koje pomažu detetu da izrazi svoje mišljenje ili koje igraju važnu ulogu u procesu odlučivanja

Pristup odgovarajućim informacijama koje pomažu detetu da izrazi svoje mišljenje ili koje igraju važnu odluku u procesu odlučivanja zakonodavac jedino i eksplicitno formuliše u oblasti obrazovanja i usvojenja.

Tako učenik ima pravo na blagovremenu i potpunu informaciju o pitanjima od značaja za njegovo školovanje, kao i na informacije o njegovim pravima i obavezama, pri čemu uređenje mehanizma sprovođenja ostaje predmet nižih akata i pravilnika. Takođe, jedna od uloga učeničkog parlamenta je i obaveštavanje učenika o pitanjima od posebnog značaja za njihovo školovanje.

Usvojenik ima pravo na sve potrebne informacije o postupku i njegovim posledicama, a organ starateljstva ima obavezu da preduzme mere u tom smislu. Takođe, usvojenik sa navršениh 16 godina ima pravo uvida u podatke vezane za proces usvojenja.

Mehanizmi nadzora nad sprovođenjem ovih prava ne postoje, pa tako ni podaci o njegovom ostvarivanju.

U svim drugim oblastima ne postoje zakonodavne mere koje posebno obezbeđuju ostvarivanje ovog prava. Proces pružanja relevantnih informacija detetu ostaje implicitni deo opštih metodoloških i stručnih procedura u pojedinačnim oblastima i fazama, i kao takav nije predmet praćenja i nadzora.

8. Obezbeđivanje da ne postoje situacije ili slučajevi u kojima se dete na osnovu važećih propisa ili na drugi način lišava prava na izražavanje i uvažavanje mišljenja

U najvećem broju slučajeva pravo na izražavanje i uvažavanje mišljenja deteta ima samo karakter 'mogućnosti da...' uz odgovarajuća ograničenja ili posebne uslove.

Eksplicitno obezbeđivanje da ne postoje situacije lišavanja prava na izražavanje i uvažavanje mišljenja nalazimo:

- kod postupka usvojenja i promene imena deteta starijeg od 10 godina koje se ne može sprovesti bez saglasnosti deteta;
- u postupku regulisanja viđenja sa prirodnim roditeljima gde organ starateljstva pre donošenja rešenja ima obavezu da uz provođenje drugih dokaza, ispita same roditelje i dete;
- prilikom postavljanja staraoca Zakon obavezuje organ starateljstva da uzme u obzir želje deteta - šticenika, koje je u stanju da ih izrazi;
- u postupku prema krivično odgovornom maloletniku kome se ne može suditi u njegovom odsustvu.

Ni u jednoj od navedenih situacija zvanični sistem izveštavanja (statistike relevantnih ustanova/organa/institucija) ne uključuje evidenciju o poštovanju ove zakonske obaveze.

9. Pravna sredstva u slučaju kršenja prava iz člana 12

Posebna pravna sredstva za slučajeve kršenja prava iz člana 12 ne postoje u važećem zakonodavstvu. Ova oblast pokriva se opštim pravnim sredstvima vezanim za parnični, vanparnični i krivični postupak uz ograničenja i uslove koji se u tom smislu odnose na maloletno lice.

10. Pristup žalbenim postupcima i savetovanju u vezi sa kršenjem drugih prava

Zakon o Ombudsmanu Republike Srbije još uvek nije usvojen. U tom smislu se ne može govoriti ni o postojanju instituta opšteg nezavisnog zastupnika deteta, tako da se postojeći mehanizmi / pristupi žalbenim procedurama mogu smatrati ograničenim (*videti detaljnije - porodična sredina, usvojenje, deca bez roditeljskog staranja, obrazovanje*). Eventualno ustanovljavanje Ombudsmana za ljudska prava ne znači istovremeno postavljanje pomoćnika (ili odesk), koji će se posebno baviti pravima deteta. Savezno ministarstvo za ljudska prava je ustanovilo Kancelariju za zaštitu ljudskih prava, ali su njene ingerencije ograničene i uglavnom savetodavne. Takođe, sistem javnog informisanja o delatnosti ove kancelarije nije se specifično odredio u odnosu na slučajeve vezane za kršenje prava deteta.

U većini oblasti pristup administrativnim i sudskim žalbenim postupcima je regulisan opštim merama uz posebne okolnosti/ograničenja koja se vezuju za status maloletnika.

Ono što međutim izaziva posebnu zabrinutost jeste nepostojanje ili nedovoljna razvijenost žalbenih mehanizama posebno kada je reč o deci u institucijama i deci u sistemu maloletničkog pravosuđa. I o onim (ograničenim) mogućnostima koje postoje, deca nisu u dovoljnoj meri informisana, s obzirom na to da zakonodavac ne ističe obavezu potpunog informisanja deteta o svim aspektima relevantnim za date okolnosti, što uključuje i pristup žalbenim procedurama. Više o pristupu žalbenim procedurama u slučajevima zlostavljanja/zanemarivanja uz član 19.

Pristup odgovarajućem savetovalištu (i informisanje o njegovom eventualnom postojanju i prirodi/oblasti delovanja) takođe se smatra neadekvatno uređenom oblašću. Postojeće službe savetovališta u sistemu socijalne zaštite, obrazovanja i zdravlja primarno imaju psiho-socijalni, pedagoški i medicinski karakter (dijagnostika i tretman) i kao takve nisu posebno usmerene na pomoć, informisanje i usmeravanje deteta u smislu donošenja odluka vezanih za situacije kršenja prava.

11. Obuka u oblasti participativnih prava i promocija

Obuka o participativnim pravima kao sistemska mera registruje se jedino u oblasti obrazovanja. Uvođenjem fakultativnog/izbornog predmeta 'Građansko vaspitanje' u prva tri razreda osnovne i srednje škole, participacija se eksplicitno ugrađuje u sam sadržaj predmeta. U 2002/03 školskoj godini ovim predmetom je obuhvaćeno 41% učenika 1. razreda osnovnih škola i 53% učenika 1. razreda srednjih škola. Ministarstvo prosvete i sporta RS obučilo je 52 trenera koji su kasnije kroz planski i postupni program obuke osposobili za sprovođenje ovih predmeta oko 5.400 nastavnika.

Takođe, elementi ove obuke uključeni su i u program obuke učitelja (oko 7.000) koji su 2003/04 školsku godinu počeli s primenom novog, reformisanog nastavnog programa za 1. razred osnovne škole.

U svim drugim oblastima ne postoje sistemske mere kojima se podstiče obrazovanje za prava deteta, pa time i participaciju. Prava deteta prisutna su eventualno kao pojedinačna tema u okviru seminara i treninga za profesionalce u pojedinim oblastima i to primarno onda kada je neposredni realizator ili nosilac projekta nevladina organizacija.

Centar za prava deteta je u 2003. godini završio trogodišnji obrazovni projekat 'Prava deteta i zdravlje' (realizovan uz podršku UNICEFa i u saradnji sa Ministarstvom za zdravlje RS), kojim je kroz 64 trodnevna seminara bilo obuhvaćeno oko 1,200 zdravstvenih radnika i saradnika. Značajan deo programa obuke (1/3) činile su teme koje se neposredno tiču promocije i primene participativnih prava deteta u zdravstvu.

Obrazovanje za participaciju dece u medijima (medijska produkcija dece i mladih, bilo kroz publikovanje vlastitih novinskih sadržaja bilo kroz osposobljavanje za neposrednu saradnju sa elektronskim/štampanim medijima), takođe je isključivo bio deo aktivnosti nevladinih organizacija, bez mera podsticaja Ministar-

stva za kulturu i informacije RS. U ovoj oblasti svojim delovanjem se posebno izdvajaju Prijatelji dece Srbije i Centar za prava deteta. O prvim sistemskim koracima u oblasti obrazovanja vezanog za medijsku (i informatičku) pismenost videti uz član 17.

12. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 29, st. 1)
- Ustav RS (čl. 45)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 93; čl. 95, st. 1; čl. 98, st. 1 i 2; čl. 104, st. 1 i 2; čl. 109, st. 1 i 2; čl. 130; čl. 156, st. 3; čl. 173, čl.178, st. 1; čl. 230; čl. 253; čl. 254; čl. 267; čl. 268; čl. 340; čl.341, st. 2; čl. 397; čl.399; čl. 400; čl. 401; čl. 404, st. 5)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 95 st. 1 tač. 2, 7, 9,10, st. 2, st. 3; čl. 102)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 63 - 66)
- Zakon o parničnom postupku (čl. 79 st. 3)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 55 st. 2; čl. 65)
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi (čl. 2 st. 1)
- Zakon o jugoslovenskom državljanstvu (čl. 8 - 21)
- Zakon o javnom informisanju (član 43, st. 1; čl. 44, st. 1; čl. 48, st. 3)

III
GRAĐANSKA I POLITIČKA PRAVA

PRAVO NA IME I DRŽAVLJANSTVO

Član 7 Konvencije o pravima deteta

- 1. Dete će biti registrovano odmah posle rođenja i imaće od rođenja pravo na ime, pravo na sticanje državljanstva i koliko je to moguće, pravo da zna ko su mu roditelji i pravo na njihovo staranje.*
- 2. Države ugovornice će obezbediti primenu ovih prava u skladu sa svojim nacionalnim zakonom i svojim obavezama u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima iz ove oblasti, posebno u slučajevima u kojima bi dete u suprotnom bilo apatrid.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 7. konvencije

1. Obaveza roditelja da decu odmah nakon njihovog rođenja upišu u matične knjige rođenih

Domaće zakonodavstvo ovu obavezu propisuje jedino u slučaju rođenja deteta van zdravstvene ustanove. Tačnije, Zakonom o matičnim knjigama propisano je da je rođenje deteta u zdravstvenoj ustanovi dužna da prijavi zdravstvena ustanova. Jedino u slučaju rođenja deteta van zdravstvene ustanove dužan je da prijavi otac deteta, a ako on nije u mogućnosti da to učini, drugi član domaćinstva, odnosno lice u čijem stanu je dete rođeno, ili majka čim za to bude sposobna, ili baba, ili lekar koji su sudelovali pri porođaju, a kad ovih lica nema ili su u nemogućnosti da rođenje prijave - lice koje je saznalo za rođenje deteta (član 25 ZMK).

Praksa je da upis novorođenog deteta u matičnu knjigu rođenih vrše roditelji i u slučaju rođenja deteta u zdravstvenoj ustanovi.

Upis u matične knjige rođenih je besplatan, tačnije, nisu predviđene nikakve takse za upis deteta u matičnu knjigu rođenih.

U matične knjige se upisuju sva rođena deca, uključujući i decu nedržavljana. U slučaju upisa dece nedržavljana tada se beleži činjenica rođenja, dete ne dobija jedinstveni matični broj građani niti državljanstvo. Na osnovu ovog izvoda rešava se pitanje državljanstva u zemlji porekla ili zemlji čije državljanstvo roditelji poseduju.

Primarna je obaveza države da prijavi rođenje deteta jer je dužnost zdravstvene ustanove da prijavi rođenje deteta u zdravstvenoj ustanovi.

2. Podaci koji se upisuju u matičnu knjigu rođenih

Podaci o rođenju koji se upisuju u *matičnu knjigu rođenih* obuhvataju dve vrste činjenica. Prva grupa činjenica odnosi se na rođeno dete: ime i prezime, pol; dan, mesec, godina, čas i mesto rođenja i državljanstvo deteta. Drugu grupu predstavljaju podaci o roditeljima deteta: ime i prezime (za majku i devojачko prezime),

državljanstvo, prebivalište i adresa stana (član 2 ZOPMK SRJ). Ako su roditelji deteta nepoznati, na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva, upisuju se samo podaci o detetu: lično ime i pol deteta, dan, mesec, godinu, čas i mesto rođenja deteta. Kao mesto rođenja upisuje se mesto gde je dete nađeno (član 17 ZMK).

Kod nepotpunog usvajanja rešenje o upisu sadrži: lično ime i pol deteta, dan, mesec i godinu, čas i mesto rođenja, državljanstvo deteta i podatke o roditeljima, a u slučaju potpunog usvajanja umesto podataka o roditeljima, podatke o usvojio-cima (član 18 ZMK). Potrebno je naglasiti da se usvojeno dete upisuje u matičnu knjigu rođenih matičnog područja na kome je mesto gde je dete rođeno, odnosno nađeno. Potpuno usvojeno dete upisuje se u matičnu knjigu rođenih matičnog područja na kome je mesto gde je dete rođeno, odnosno nađeno, a na zahtev usvojioaca upisaće se u matičnu knjigu rođenih matičnog područja po mestu prebivališta usvojioaca u vreme zasnivanja potpunog usvajanja. Kao mesto rođenja upisuje se mesto prebivališta usvojioaca. Upis svih navedenih činjenica, vrši se na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva.

U odnosu na pitanje upisa rođene dece u matične knjige, postoje nedorečenosti potrebno je izvršiti korekcije u zakonu i u praksi bolničkih odeljenja - porodilišta. Na to ukazuju i prisutne polemike u javnosti u vezi sa sumnjama roditelja da su njihova deca koja su u porodilištima širom Srbije umrla, zaista mrtva.. Zakonom nije izričito propisana obaveza identifikacije naknadno umrlih novorođenčadi, već samo obaveštavanje majki o tome. Kako se sahranjivanje vrši nakon identifikacije, to nema zakonske obaveze zdravstvenih ustanova da se majci omogući identifikacija, koja jedino praktično i može da to učini, pa je obzirom na takvu praksu zdravstvenih ustanova u kojima se događaju smrti novorođenčadi, jasno da je postupanje zdravstvenih ustanova u koliziji sa Pravilnikom o načinu i postupanju za utvrđivanje vremena i uzroka smrti, za obdukciju leša, kao i za postupanje sa odstranjenim delovima tela, kojim je, članom 7., propisano da se prilikom preuzimanja za sahranu lica umrlih u zdravstvenoj ustanovi obavezno vrši provera identiteta. Prema pozitivnim propisima izostavljena je i pravna regulativa u pogledu obaveze sahranjivanja mrtvorodenih ili naknadno umrlih novorođenčadi u zdravstvenim ustanovama, tako da proizilazi da leševi novorođenčadi i mrtvorodenih ostaju u zdravstvenim ustanovama, što je u praksi i gotovo redovan slučaj.

Takve dileme mogu da razreše samo istražni i sudski organi, ali sama situacija bi bila drugačija kada bi se rođenja i smrti drukčije evidentirali i kada ne bi bilo praznog prostora u zakonskom uređenju.

3. Zaštita poverljivosti podataka i zaštita od mogućih stigmatizirajućih efekata informacija iz matične knjige

Pravom je obezbeđena zaštita poverljivosti podataka postojanjem i primenom *Zakona o zaštiti podataka o ličnosti*. Zaštitom ličnih podataka, u smislu ovog zakona, bez obzira na oblik u kome su iskazani, smatraju se postupci i mere kojima

se sprečava nezakonito prikupljanje, obrada, čuvanje, korišćenje i razmena ličnih podataka, kao i njihovo iznošenje iz zemlje (član 1, stav 2). Lični podaci mogu se prikupljati, obrađivati i koristiti samo za svrhe utvrđene zakonom, a u druge svrhe - na osnovu pismene saglasnosti građanina (član 2). Lični podaci su informacije koje su sadržane u zbirkama tih podataka, a koji se odnose na privatnost, integritet ličnosti, lični i porodični život i druga lična prava koja su u vezi sa identifikovanim licem ili licem koje se može identifikovati (član 3, stav 1, tač. 2). Rukovalac zbirkom ličnih podataka utvrđuje mere obezbeđenja i zaštite podataka od uništenja, gubitka, neovlašćenog korišćenja, menjanja ili davanja i od neovlašćenog pristupa prostoru, opremi i sredstvima koja se koriste u obradi ličnih podataka, mere i postupke u slučaju vanrednih okolnosti, kao i nosioce poslova i odgovornosti u vezi sa zbirkom. Rukovalac zbirkom ličnih podataka dužan je da preduzme pravne, organizacione i odgovarajuće tehničko-tehnološke mere i postupke radi zaštite ličnih podataka (član 8).

Zakon pruža zaštitu od mogućih stigmatizirajućih efekata informacija iz matične knjige kroz odeljak koji nosi naziv - Posebne kategorije podataka, gde stoji da se lični podaci o rasnom poreklu, nacionalnoj pripadnosti, religioznim i drugim uverenjima, političkim i sindikalnim opredeljenjima i seksualnom životu mogu prikupljati, obrađivati i davati na korišćenje samo uz pismenu saglasnost građanina. Lični podaci o zdravstvenom stanju i osuđivanosti građanina mogu se prikupljati, čuvati i davati na korišćenje samo u skladu sa zakonom (član 18).

Zakonodavac je predvideo kaznene odredbe za moguće prekršioce (preduzetnik, odgovorno lice u državnom organu ili organizaciji ili organu lokalne samouprave, u preduzeću ili drugom pravnom licu itd.) gore navedenih normi kao npr. kazniće se za prekršaj preduzeće ili drugo pravno lice novčanom kaznom od 5 000 do 50 000 novih dinara ako zbirku ličnih podataka, deo zbirke ili pojedine podatke iz nje ustupi neovlašćenim korisnicima ili ako to učini bez pismene saglasnosti građanina; ako zbirku ličnih podataka, deo zbirke ili pojedine podatke iz nje daje drugim korisnicima za naučne, obrazovne ili slične svrhe u obliku koji omogućava identifikaciju građanina (član 25, stav 1, tač 1,2).

4. Obaveznost davanja imena odmah nakon rođenja

Zakon o matičnim knjigama određuje da lica koja su po propisima o ličnom imenu ovlašćena da određuju lično ime deteta dužna su da radi upisa u matičnu knjigu rođenih prijave nadležnom matičaru lično ime deteta najdocnije u roku od dva meseca od dana rođenja. Ukoliko je rok protekao upis ličnog imena deteta izvršiće se na osnovu rešenja nadležnog organa (član 26 ZMK).

Zakonom o braku i porodičnim odnosima predviđeno je da se lično ime stiče upisom u matičnu knjigu rođenih, a određuju ga roditelji sporazumno. Ako se roditelji u ovom roku ne sporazumeju o imenu deteta, lično ime određuje organ starateljstva, pošto sasluša oba roditelja (član 395 ZBPO).

5. Zabrana diskriminacije u vezi s davanjem imena

Jedini uslov koji Zakon o bračnim i porodičnim odnosima nalaže kod određivanja imena jeste da nije dozvoljeno određivanje pogrdnih imena, imena kojima se vređa moral ili su u suprotnosti sa običajima i shvatanjima sredine. Ukoliko roditelji detetu ne odrede drugo ime, ime detetu određuje organ starateljstva, pošto sasluša oba roditelja (član 396 ZBPO). U slučaju neslaganja roditelja sa ovim rešenjem oni mogu podneti žalbu Ministarstvu za socijalna pitanja, odnosno pokrenuti upravni spor.

6. Pokretanje postupka za promenu imena

ZBPO predviđa da građanin ima pravo da promeni lično ime. Maloletnom licu promeniće se lično ime na zahtev oba roditelja ili usvojioca, a na zahtev staraoca uz saglasnost organa starateljstva. Ako bi se promenjeno prezime maloletnog lica razlikovalo od prezimena njegovih roditelja ili usvojioca, promena se ne može odobriti. Ako se roditelji nisu sporazumeli o promeni ličnog imena deteta o zahtevu odlučuje organ starateljstva pošto prethodno sasluša oba roditelja. Ako se promena ličnog imena traži za dete starije od deset godina, potreban je i njegov priistanak (član 404 ZBPO). Iz navedenog proizilazi da dete, nezavisno od uzrasta, ne može samo pokrenuti postupak za promenu imena.

7. Zabrana davanja imena koje nije u skladu s najboljim interesom deteta

Prema važećem zakonodavnom rešenju matičar je taj koji može da odbije da upiše ime koje nije u skladu s najboljim interesom deteta. O tome je dužan da obavesti centar za socijalni rad koji o tome donosi rešenje. U slučaju da roditelj odbija i dalje da se složi sa ovim rešenjem stoji mu na raspolaganju podnošenje žalbe Ministarstvu za socijalna pitanja i u krajnjoj istanci mogućnost pokretanja upravnog spora.

8. Deca bez državljanstva i pravo na sticanje državljanstva

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama jemči pravo na državljanstvo. Shodno odredbama člana 35. dete rođeno na teritoriji Srbije i Crne Gore ima pravo na državljanstvo ako nema drugo državljanstvo.

Za obezbeđivanje *prava deteta na državljanstvo* od rođenja i izbegavanje slučajeva da dete postane apatrid, od bitnog su značaja odredbe Zakona o jugoslovenskom državljanstvu. Shodno navedenom zakonu osnovni način sticanja državljanstva je sticanje državljanstva *poreklom*. On se javlja u kombinaciji sa sistemom sticanja državljanstva *rođenjem* na teritoriji SCG. Naime, dete po sili zakona, u momentu rođenja stiče državljanstvo svojih roditelja, bez obzira na mesto rođenja deteta. Samo ako su oba roditelja nepoznata, ili nepoznatog državljanstva, ili bez državljanstva, dete rođeno ili nađeno na teritoriji Jugoslavije (nahoče) stiče jugoslovensko državljanstvo samim rođenjem na teritoriji SCG (član 11 ZJD). Kombinacijom ova dva sistema praktično se postiže da svako dete kome su jedan ili oba roditelja državljani naše zemlje, odnosno koje se rodi ili nađe na teritoriji SCG, ako su mu oba roditelja nepoznata ili nepoznatog državljanstva ili bez

državljanstva, može da stekne državljanstvo SCG.

Naša država je ratifikovala Konvenciju o smanjenju apatridije, ali nije donet Zakon o azilantima što znatno otežava položaj ovih lica. O njima se u ovom trenutku stara Komesarijat za izbeglice Republike Srbije.

9. Zabrana diskriminacije u slučajevima naknadnog sticanja državljanstva

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama garantuje jednaka prava za decu rođenu van braka kao za decu rođenu u braku (član 25, stav 2). Saglasno odredbama Zakona o jugoslovenskom državljanstvu, svako dete kome su oba ili jedan roditelj jugoslovenski državljanin, ima pravo na jugoslovensko državljanstvo, bez obzira na mesto rođenja deteta, kao i dete koje se rodi ili nađe na teritoriji SCG, ako su mu oba roditelja nepoznata ili nepoznatog državljanstva ili bez državljanstva. Pri tome se ne pravi razlika između sticanja jugoslovenskog državljanstva bračne i vanbračne dece, a usvojenoj deci omogućava se sticanje jugoslovenskog državljanstva pod olakšanim uslovima.

10. Pravo dece da podnesu zahtev za promenu državljanstva

Zakon o jugoslovenskom državljanstvu predviđa mogućnost prestanka državljanstva otpustom, odricanjem i na osnovu potvrđenog međunarodnog ugovora. U pogledu odricanja od državljanstva deteta do navršene 18. godine života shodno se primenjuju odredbe koje važe i u slučaju prestanka državljanstva otpustom. Član 21 navedenog zakona nalaže da jugoslovenski državljanin koji je podneo zahtev za otpust iz jugoslovenskog državljanstva može istim zahtevom tražiti otpust iz jugoslovenskog državljanstva i za svoju decu do navršene 18. godine života. Uz zahtev za otpust iz jugoslovenskog državljanstva deteta podnosi se saglasnost drugog roditelja i mišljenje nadležnog organa starateljstva. Ako je dete starije od 14 godina, podnosi se i njegova saglasnost.

Ako su roditelji razvedeni, zahtev za otpust iz državljanstva deteta može podneti samo roditelj kome je dete pravnosnažnom sudskom odlukom povereno na čuvanje i vaspitanje.

Ako drugi roditelj ne da saglasnost za otpust deteta iz jugoslovenskog državljanstva, ili je nepoznatog prebivališta, ili je lišen poslovne sposobnosti ili roditeljskog prava, zahtev za otpust deteta iz jugoslovenskog državljanstva će se prihvatiti ako je to, po mišljenju nadležnog organa starateljstva, u interesu deteta.

11. Pravo da od najranijeg uzrasta znaju istinu o posebnim okolnostima vezanim za njihove roditelje

Kada je reč o *medicinski asistiranim metodama reprodukcije*, zakon izričito određuje da nije dopušteno istraživanje očinstva deteta koje je začeto veštačkom oplodnjom majke (član 101 ZBPO RS). Ako se ima u vidu da je u Konvenciji utvrđeno da dete ima ovo pravo „koliko je to moguće“, navedeno zakonsko rešenje se ne bi moglo smatrati suprotnim ovoj odredbi Konvencije.

Nacionalnim zakonima nije propisana obaveza usvojioca da usvojenika obavesti o tome da je usvojeno dete, čime je *ostvarivanje prava na saznanje biološkog porekla* prepušteno volji usvojioca. Pravo deteta da zna svoje poreklo ograničeno je i odredbama o potpunom usvojenju kada se u zapisnik o zasnovanom potpunom usvojenju ne unose podaci o roditelju deteta koji je dao saglasnost za usvajanje, i usvojioci se upisuju kao roditelji usvojenog deteta u matičnu knjigu rođenih (čl. 193 i 194 ZBPO RS). Međutim postoji preporuka stručnjaka da detetu informacija o njegovim biološkim roditeljima treba da bude saopštena i u slučaju potpunog usvojenja, vodeći računa o načinu na koji se to čini i s obzirom na uzrast kada je to najpogodnije.

Zakonodavstvom Republike Srbije predviđena je mogućnost uvida u relevantnu dokumentaciju o potpunom usvojenju za usvojioce i usvojenika sa navršenih 16 godina, dok tu mogućnost nemaju prirodni roditelji koji su dali saglasnost za usvojenje (član 173 ZBPO RS). U ovim odredbama postoji očigledna neusaglašenost sa odredbama Konvencije, koju bi trebalo imati u vidu prilikom izmena porodičnog zakonodavstva.

12. Pravo na ponovno pokretanje postupka kada je zahtev o informacijama o biološkim roditeljima odbijen

Pokretanje novog postupka vezano je za slučaj izmene bitnih okolnosti. Tako u slučaju da je ovaj postupak pokrenulo dete koje nije imalo odgovarajući uzrast za uvid u dokumentaciju, omogućava da postupak bude ponovo pokrenut u slučaju da je ono navršilo 16 godina kada to pravo stiče.

13. Pravo dece da se o njima staraju njihovi roditelji

Prema Zakonu o braku i porodičnim odnosima roditelji imaju dužnost i pravo da čuvaju svoju maloletnu decu i da se staraju o njihovom životu i zdravlju, kao i da sa njima razvijaju odnose ljubavi, poverenja i zajedništva i da ih usmeravaju na usvajanje porodičnih i društvenih vrednosti (čl. 113 i 115 ZBPO RS).

Takva pretpostavka je u istom zakonu formulisana i kao pravo deteta - maloletna deca imaju pravo da žive sa svojim roditeljima (član 114, stav 1 ZBPO RS).

Maloletna deca mogu da žive odvojeno od svojih roditelja samo kad to zahtevaju opravdani interesi dece ili kad to zahtevaju zajednički interesi dece i roditelja (član 114, stav 2 ZBPO RS).

14. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 35)
- Zakon o matičnim knjigama RS (čl. 17; čl. 25)
- Zakon o osnovnim podacima za matične knjige (čl. 2)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 3; čl. 34, čl. 86; čl. 88; čl. 98 ; čl. 99; čl. 104; čl. 109; čl. 113 - 116; čl. 173; čl. 193; čl. 194; čl. 393-396; čl. 398)
- Zakon o jugoslovenskom državljanstvu (čl. 7; čl. 8; čl. 11)

OČUVANJE IDENTITETA

Član 8. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice se obavezuju da poštuju pravo deteta na očuvanje identiteta, uključujući državljanstvo, ime i porodične odnose u skladu sa zakonom, bez nezakonitog mešanja.*
- 2. U slučajevima kada je dete nezakonito lišeno nekih ili svih elemenata svog identiteta, države ugovornice će obezbediti odgovarajuću pomoć i zaštitu kako bi mu što pre bio vraćen identitet.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 8. konvencije

S obzirom na to da se kod ostvarivanja prava deteta na očuvanje identiteta prvenstveno razmatra pitanje državljanstva, imena i porodičnih odnosa, podaci relevantni za ovu oblast su navedeni kod člana 7 i 21.

SLOBODA IZRAŽAVANJA

ČLAN 13. Konvencije o pravima deteta

- 1. Dete ima pravo na slobodu izražavanja; pravo obuhvata slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno ili štampano, u umetničkoj formi ili preko bilo kog drugog sredstva informisanja po izboru deteta.*
- 2. Primena ovog prava može biti predmet određenih ograničenja, ali samo takvih koja su određena zakonom i neophodna:
(a) radi poštovanja prava ili ugleda drugih; ili
(b) radi zaštite nacionalne bezbednosti ili javnog poretka (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 13. konvencije

S obzirom na to da je ostvarivanje prava iz člana 13 Konvencije o pravima deteta nerazdvojivo vezano sa članom 12, a u delu pristupa medijima sa članom 17, svi podaci prezentovani uz te članove mogu da se smatraju relevantnim za ocenu stanja u oblasti prava deteta na izražavanje mišljenja.

PRISTUP ODGOVARAJUĆIM INFORMACIJAMA

Član 17. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice uvažavaju značajnu ulogu sredstava javnog informisanja i obezbediće da dete ima pristup informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih koji su usmereni na razvoj njegovog socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja. U tom cilju, države ugovornice će:

- (a) podsticati sredstva javnog informisanja da šire informacije i materijal od društvenog i kulturnog interesa za dete u skladu sa duhom člana 29;
- (b) podsticati međunarodnu saradnju u izradi, razmeni i širenju takvih informacija i materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora;
- (c) podsticati izdavanje i distribuciju dečjih knjiga;
- (d) podsticati sredstva javnog informisanja da posvete posebnu pažnju jezičkim potrebama deteta koje pripada manjinskoj grupi ili je domorodac;
- (e) podsticati razvoj odgovarajućih smernica za zaštitu deteta od informacija i materijala štetnih po njegovo dobro, imajući u vidu odredbe članova 13 i 18.

Specifična pitanja u vezi sa članom 17. konvencije

1. Obezbeđenost pristupa informacijama i materijalu iz raznovrsnih nacionalnih i međunarodnih izvora

Postojeće zakonodavstvo u oblasti *elektronskih medija* posebnu pažnju na decu obraća samo u delu koji se tiče zaštite maloletnika od programa koji mogu da naškode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju u smislu da oni ne budu dostupni putem radija ili televizije ili da je vremenom emitovanja ili tehničkim postupkom obezbeđeno da maloletnici nisu u prilici da ih vide ili slušaju. (Slične odredbe odnose se i na *štampana glasila*, odnosno, *druga javna glasila*.) Odredbe koje bi imale pozitivno, podstičuće dejstvo posebno vezano za decu definisane su samo kao deo obaveza nosilaca javnog radiodifuznog servisa u ostvarivanju opšteg interesa koji, između ostalog imaju dužnost proizvodnje i emitovanja programa namenjenih svim segmentima društva uključujući i decu. Ulogu razmatranja programske koncepcije javne radiodifuzne ustanove, upućivanja preporuka i sugestija u ulozi zastupnika interesa svih gledalaca treba da vrši Programski odbor po važećem zakonu, ali do sada ovo telo nije oformljeno.

Novim zakonom o radiodifuziji, predviđeno je osnivanje Republičke radiodifuzne agencije, kao samostalne i nezavisne organizacije koja treba da donese Strategiju razvoja radiodifuzije u RS, vrši kontrolu i nadzor, donosi opšta obavezujuća uputstva za emitere. Do trenutka pisanja ovog izveštaja, Savet agencije nije ustanovljen.

O specifičnim zakonodavnim odredbama kojima se uređuje pristup informacijama i materijalima od značaja za učešće deteta u odlučivanju u drugim oblastima, više videti uz član 12.

Kao opšta mera obezbeđivanja dostupnosti informacija javnosti (a time i deci), beleži se novoustanovljena praksa na nivou ministarstava RS da postavljaju internet prezentacije sa relevantnim informacijama o delatnosti i tekućim aktivnostima. U smislu informativnosti tih prezentacija, najdalje je otišlo ministarstvo prosvete i sporta RS. Istovremeno, ovo ministarstvo je bilo i najaktivnije u smislu planskog obezbeđivanja relevantnih informacija deci, roditeljima i javnosti vezanih za proces reformi u obrazovanju i ostalih sadržaja važnih za proces donošenja odluka, kroz štampanje informatora koji su bili distribuirani direktno u školama ili kroz sredstva javnog informisanja.

2. Obezbeđenost pristupa informacijama i materijalima svoj deci bez diskriminacije

Ne postoji ni jedna zakonska odredba koja bi se mogla tumačiti kao diskriminatorska u smislu obezbeđivanja pristupa informacijama svoj deci. Istovremeno, ne nalaze se ni posebne mere kojima bi se podsticao pristup informacijama:

- deci sa smetnjama u razvoju (npr. titlovanje ili obezbeđivanje prevoda na jezik gluvih dečjih TV emisija, posebne olakšice ili sufinansiranje produkcije programa za decu sa smetnjama u razvoju, odnosno, štampe za slepe i slabovide, posebne olakšice i subvencije pri kupovini radio i TV prijemnika, kao i računarske opreme za roditelje dece sa smetnjama u razvoju),
- deci koja su smeštena u institucijama (posebne olakšice i subvencije pri kupovini radio i TV prijemnika i računarske opreme, tako da oni budu u većoj meri dostupni,).

Deca pripadnici manjinskih grupa indirektno su obuhvaćena samo podstičućom merom udela u finansiranju programa na jezicima manjina u elektronskim medijima.

Republički zavod za statistiku ne prati podatak o broju TV i radio prijemnika po domaćinstvu. Podaci o dostupnosti kompjutera (pristupa internetu) takođe nisu dostupni, osim procena koje se zasnivaju na analizi rezultata pojedinačnih istraživanja na reprezentativnim uzorcima.

Ustanove socijalne zaštite na osnovu pravilnika o opremi treba da obezbede po jedan TV prijemnik u svakom dnevnom boravku. Ako se izolovano posmatra ova mera, onda sve ustanove ispunjavaju svoju obavezu u smislu stvaranja pretpostavki za obezbeđivanje pristupa medijima deci koja u njima borave. Problem je, međutim, u tome što se standardi vezani za prostornu organizaciju i kvadraturu ne poštuju, tako da se broj dece na jedan TV aparat u ustanovama varira od 11 do 40, odnosno 9 do 36 dece na jedan radio prijemnik. Samo trećina ustanova koja je odgovorila na upitnik izveštava o redovnom obezbeđivanju štampe za decu tačno na-

vodeći o kojim dečjim/omladinskim listovima je reč, dok jedna trećina daje pozitivan odgovor ali nabraja redovnu dnevnu i nedeljnu (političku) štampu za koju se pretpostavlja da je na raspolaganju osoblju, a ne deci.

3. Mere kojima se podstiču mediji da šire informacije i materijale od društvene i kulturne koristi za dete u skladu sa ciljevima iz člana 29

Osnovni principi na kojima se zasnivaju zakoni vezani za oblast medija mogu biti shvaćeni kao mere podsticanja širenja informacija i materijala od društvene i kulturne koristi u smislu ciljeva iz člana 29 (ciljevi obrazovanja), mada posebne odredbe u tom smislu ne postoje.

Donošenje posebnog uputstva i obezbeđivanje posebnih olakšica za emitere (stručno i profesionalno usmeravanje, fondovi za finansiranje programa i sadržaja u skladu sa članom 29) bi, međutim bili mnogo eksplicitnija mera koja bi odrazila spremnost države da se ovoj oblasti posveti posebna pažnja.

Ovo je takođe i prostor za intersektorsku saradnju i razmenu, tako da bi bilo opravdano i definisanje jasnije strategije i politike odnosa relevantnih ministarstava prema medijima radi podsticanja širenja informacija i sadržaja relevantnih za dete u smislu njegovog sveukupnog razvoja.

Rezultati ankete elektronskih medija u Srbiji⁵ pokazuju da se udeo programa za decu u ukupno emitovanom dnevnom programu kreće od 1,6 do 11,1% na televiziji, odnosno od 1 do 11% na radiju. Prema navodima samih emitera, ti programi su najčešće namenjeni deci predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta.

Ako se posmatra tip programskih sadržaja za decu, TV emiteri (po vlastitom iskazu) najčešće emituju filmski (crtani i igrani filmovi) i zabavno-rekreativni program, dok je udeo obrazovnih, kulturnih i informativnih sadržaja značajno manji. Situacija u radio emisijama je nešto bolja jer je udeo zabavno-rekreativnog i kulturno-obrazovno-informativnog programa za decu relativno ujednačen.

Postoje, takođe, i dve dečije televizije koje emituju isključivo program za decu ('Srećna televizija' - 12,5 sati dnevno i 'Kanal D' - 13 sati). Obe televizije u najvećoj meri emituju filmski program (crtani i igrani), dok su obrazovni i kulturni sadržaji slabije zastupljeni.

4. Mere kojima se mediji podstiču na promociju vrednosti različitosti i nediskriminacije

Zakonodavac predviđa zabranu distribucije informacija kojima se, između ostalog, podstiče podstrekavanje nasilja ili zagovaranje rasne, nacionalne ili verske

5) Centar za prava deteta je u saradnji sa Ministarstvom kulture i informisanja RS, formulisao i distribuirao anketu na preko 150 adresa elektronskih medija (od oko 700 procenjenih) s ciljem da se dobije uvid u zastupljenost programa za decu u okviru redovnih programskih shema i njihov karakter, kadrovsku i stručnu osposobljenost zaposlenih/saradnika u ovoj oblasti, kao i zastupljenost i tip učešća dece u produkciji. Na upitnik su odgovorile samo 22 TV i 25 radio stanica.

mržnje koje predstavljaju podsticanje na diskriminaciju. Takođe, država zabranjuje govor mržnje u odnosu na lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove seksualne opredeljenosti. Način postupanja u slučaju kršenja ovih mera je definisan, kao i kazne mere. Afirmativne, podstičuće odredbe i druge mere nisu zastupljene.

Kao jedna od akcija, čiji je neposredni inicijator i nosilac bilo Savezno ministarstvo za ljudska prava i nacionalne manjine, koja se može shvatiti kao posredno podsticanje i samih medija da posebnu pažnju posvete nediskriminaciji, bila je i kampanja primarno usmerena na promociju etničke tolerancije (generalno). U toku 2003. godine, zabeležena je i medijska kampanja čije su poruke primarno bile usmerene deci u smislu prihvatanja različitosti, ali je ostalo nejasno ko je bio njen nosilac.

U toku 2003. godine beleži se i prva reakcija javnosti (krivična tužba podneta od strane nekoliko nevladinih organizacija koje deluje u oblasti zaštite i promocije prava žena) na sadržaj i poruke jedne TV emisije.

5. Mere podsticanja međunarodne saradnje u proizvodnji, razmeni i distribuciji materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora

Odseci za međunarodnu saradnju i razmenu relevantnih ministarstava u okviru svoje delatnosti treba da formulišu i realizaciju mera/akcija kojima je cilj podsticanje međunarodne razmene u proizvodnji, razmeni i distribuciji materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora.

Način vođenja evidencije o realizovanim aktivnostima i merama iz tog domena ne dozvoljava uvid u stvarno stanje, tako da nije poznato koliko je i kakvih međunarodnih ugovora, projekata, konferencija, festivala, studijskih poseta i razmena realizovano. S druge strane, beleži se činjenica da sve veći broj manifestacija (iz oblasti kulture, obrazovanja, informatike - generalno) ima karakter skupova sa međunarodnim učešćem, što se može posmatrati kao opšti indikator napretka. Takođe, oživljavanje manifestacije 'Radost Evrope' (koja se realizuje pod direktnim pokroviteljstvom Grada Beograda i relevantnih ministarstava), jedna je od najtransparentnijih mera podsticanja međunarodne razmene i saradnje neposredno vezana za oblast unapređenja informacija i znanja dece vezanih za kulturu i tradiciju drugih naroda.

6. Mere podsticanja štampe i distribucije knjiga za decu

Kao opšta i indirektna mera podsticanja štampe i distribucije knjiga tumači se oslobađanje od poreza na promet za dnevnu i povremenu štampu, kao i publikacija od posebnog interesa za umetnost i kulturu. Država ne propisuje posebne, dodatne mere u ovoj oblasti u delu koji se posebno odnosi na decu, osim u delu koji se odnosi na oslobađanje od poreza na promet udžbenika (i nastavnih sredstava za upotrebu u osnovnoj i srednjoj školi).

Prema podacima Narodne biblioteke Srbije, dostupnost knjiga i štampe deci obezbeđuje se i kroz mrežu od ukupno 2.700 biblioteka, što uključuje i biblioteke u svim ustanovama i institucijama za decu. Od ukupnog broja biblioteka 161 imaju karakter opštinskih i mesnih i sve imaju posebna dečja odeljenja i/ili naslove za decu.

Republičko ministarstvo kulture i informisanja ne vodi jedinstveni registar štampanih glasila, tako da ne postoji pouzdan izvor podataka o broju i tipu štampe za decu i mlade u Srbiji.

Postojeća periodična štampa i magazini za decu i omladinu koja je u *slobodnoj prodaji* najvećim delom je izrazito komercijalnog karaktera u smislu da svoje finansiranje obezbeđuje predominantno iz prodaje reklamnog prostora. Svojim sadržajem uglavnom pokriva oblasti zabave, mode i rekreacije u širokom smislu. Osim tradicionalnog 'Politikinog zabavnika', praktično da ne postoji list predominantno edukativnog karaktera.

Ponuda štampe za decu školskog uzrasta (u okviru ove grupe reč je predominantno o listovima za decu nižih razreda osnovnih škola) koja se distribuira (prodaje) kroz mrežu škola je relativno velika (preko 20 listova). Ne raspoložemo pouzdanim podacima o njihovom sadržaju i kvalitetu.

Prema podacima Narodne biblioteke Srbije, zaključno sa novembrom 2003. godine, registrovano je ukupno 6971 monografska publikacija u centralnoj Srbiji i Beogradu od čega 593 čine naslovi namenjeni deci. Najzastupljenije su priče, pesme za decu, bajke i slikovnice. Od ukupnog broja publikovanih naslova za decu 2 su na slovačkom jeziku, 1 na mađarskom, 1 na francuskom, 2 na nemačkom i 1 na engleskom.

7. Jezičke potrebe dece koja pripadaju manjinskim grupama

Ne postoje posebne mere kojima bi se mediji podsticali da posebnu pažnju obrate na jezičke potrebe dece koja pripadaju manjinskim grupama, već samo opšte mere radi ostvarivanja prava nacionalnih manjina i etničkih zajednica u informisanju na sopstvenom jeziku i negovanju sopstvene kulture i identiteta. U tom smislu, država (republika, autonomna pokrajina, odnosno lokalna samouprava) obezbeđuju deo sredstava ili drugih uslova za rad javnih glasila na jezicima manjina.

Prema podacima dobijenim od Ministarstva kulture i informisanja RS, vidi se da je vrlo mali broj elektronskih medija koji program emituju samo na jezicima manjina (ne postoji tačan podatak). Češća je situacija da su emisije na jezicima manjina deo programske šeme. U Vojvodini ima oko 50 radio i TV stanica koje emituju program i na jezicima manjina (mađarski, rumunski, slovački, romski), pri čemu njihov sadržaj/tip i obim nije poznat. Romski program emituje se na ukupno 11 stanica u Srbiji, od čega je samo jedan TV program. Ministarstvo ne raspoložuje podacima vezanim za udeo i tip emisija za decu u okviru programa na manjinskim jezicima.

8. Promocija zdravlja i obrazovanja

Ne nalaze se specifične smernice niti mere koje bi se tumačile kao podsticanje ili pomoć u promociji zdravlja i obrazovanja, osim već navedenih kampanja relevantnih

ministarstava vezanih za promociju zdravih stilova života (promocija bavljenja sportom kao alternativa bolestima zavisnosti, akcija promocije zabrane prodaje duvana maloletnicima).

9. Širenje informacija deci i odraslima o Konvenciji

Ne postoje posebne i specifične mere podsticanja širenja informacija o Konvenciji o pravima deteta (osim u delu koji se tiče obrazovanja - videti više uz članove 12 i 28), iako je zabeležen porast broja priloga u štampanim i elektronskim medijima koji direktno ili indirektno upućuju na prava deteta i Konvenciju. Ovo se interpretira kao posledica usmerenijeg i intenzivnijeg delovanja civilnog sektora u ovoj oblasti i ocene da je stepen opšte informisanosti (pa time i medija) o konceptu ljudskih, a time i dečjih prava, viši u odnosu na prethodni period.

Prema podacima dobijenim u prethodno pomenutoj anketi za elektronske medije, beleži se podatak da od ukupno 51 emitera koji su popunili upitnik, preko 75% izveštava o tome da su informisani o Konvenciji o pravima deteta (i posebno o obavezama koje proističu iz članova 12, 13 i 17). Istovremeno, tek 38% (TV), odnosno 63% (radio) izveštavaju da se tema bilo koje od realizovanih emisija može tretirati kao direktna promocija Konvencije o pravima deteta. Na televiziji je najčešće reč o kratkim prigodnim priložima vezanim uz obeležavanje nekih značajnih datuma i manifestacija (situacija na dečijim televizijama je nešto bolja), dok je praksa na radiju prema iskazima samih emitera nešto konzistentnija i tematski uobličena kroz serijale emisija obrazovnog tipa.

10. Dečja participacija i obrazovanje u oblasti medija

Prva značajnija nastojanja da se sistemski pride oblasti obrazovanja za medije ('medijska pismenost') kada je reč o deci vezuju se uz projekat Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, koje je 2003. godine u ukupnom broju od 335 akreditovanih programa za stručno usavršavanje nastavnika, identifikovalo 4 programa iz oblasti obrazovanja za medije. Takođe, Ministarstvo je neposredno finansiralo 10 seminara na kojima je učestvovalo oko 250 nastavnika. Podaci o broju realizovanih tih/takvih seminara sa nastavnicima koji su finansirani iz drugih (donatorskih) izvora ne postoje.

Ministarstvo prosvete i sporta RS ne raspolaže podacima o broju novinarskih sekcija u osnovnim i srednjim školama i njihovim aktivnostima.

Ostali pokušaji ostaju na nivou aktivnosti nevladinog sektora (videti više uz član 12), s obzirom na to da Ministarstvo za kulturu i informisanje Republike Srbije nije formulisalo strategiju u tom smislu niti je bilo direktni inicijator i realizator sličnih programa sa predstavnicima medija.

Rezultati ankete za elektronske medije Centra za prava deteta i Ministarstva za kulturu i informisanje Republike Srbije u delu koji se odnosi na neposredno učešće dece u programima pokazuje da visok procenat emitera izveštava o

uključivanju same dece u realizaciju pojedinih programa (preko 90%), ali je značajno primetiti da je najčešće reč o učešću dece u kvizovima i vokalnim/plelnim nastupima. Deca se u značajnoj meri pojavljuju i kao gosti sagovornici, a sve češće i kao voditelji. Ono što je, svakako, najređa praksa (posebno na televiziji) jeste angažovanje dece kao saradnika, dopisnika i članova uređivačkih redakcija. Tek 15% TV kuća, odnosno, 20% radio stanica, obezbeđuje pripremu i obuku za decu saradnike i ona u pravilu nema karakter razvijenog programa već obuke 'u hodu'.

Dostupni podaci iz upitnika, pokazuju da se stručni profil zaposlenih i/ili saradnika koji rade na realizaciji programa za decu TV i 25 radio stanica koje su odgovorile na anketu, samo 7 TV, odnosno 5 radio kuća ima posebnu dečiju redakciju) gotovo predominantno vezuje za oblast dramaturgije, režije i glume. Profesionalci sa posebnim znanjima iz oblasti dečje psihologije gotovo da uopšte nisu prepoznati kao značajni i u skladu s tim i angažovani. Tek 15% saradnika i na televiziji i na radiju prošlo je dodatne programe obuke koji u širem smislu spadaju u oblast deca i mediji.

11. Zaštita deteta od štetnih informacija i materijala

Posebne smernice i nadzorni postupci za zaštitu deteta od informacija i materijala štetnih za njihov razvoj ne izlaze iz okvira osnovne zakonske obaveze emitera/distributera da se u javnim glasilima mora voditi računa da njegov sadržaj i način distribucije ne naškode moralnom, intelektualnom, emotivnom ili socijalnom razvoju maloletnika i u tom smislu definiše obavezu jasnog i vidljivog označavanja sadržaja koji može imati takvo dejstvo, kao i njegove distribucije, na način za koji je najmanje verovatan da će ga maloletnik koristiti. To uključuje i zabranu izlaganja štampane stvari sa pornografskim sadržajem na način dostupan maloletnicima.

Takođe, oblast javnog oglašavanja i reklamiranja ne štiti u dovoljnoj meri dete, osim u ograničenom delu zabrane vršenja pritiska na maloletnika da ugovaraju kupovinu roba i usluga u tv-kupovinama.

U toku 2003. godine, Centar za prava deteta je saopštenjem za štampu pokrenuo pitanje zloupotrebe dece u reklamne svrhe čemu je direktan povod bio jedan deo reklamnog bloka u kome se direktno zloupotrebljava dete za kupovinu proizvoda, odnosno, navođenje roditelja na kupovinu istog. Nisu zabeležene druge slične reakcije iako se i dalje povremeno beleži praksa reklamiranja sadržaja na TV kanalima sa pornografskim sadržajem (oglašavanje 'hot-line' telefona) u terminima koji nedvosmisleno ostaju dostupni deci.

Ne postoji ustaljen mehanizam kontrole poštovanja postojećih zakonskih odredbi od strane emitera u delu koji se odnosi na zaštitu maloletnika. Očekuje se da bi ustanovljavanjem Republičke radiodifuzne agencije bile stvorene pretpostavke za realizaciju ovog dela obaveza države u nadzoru nad sprovođenjem.

12. Informisanje i obrazovanje roditelja o zaštiti dece od štetnih informacija i materijala

Nema podataka koji bi govorili u prilog tome da država razvija posebne mehanizme kojima bi se obezbedilo usmeravanje i kontrola informacija roditeljima i drugim odraslim osobama o sadržaju medijskih programa, videa, kompjuterskih igara i slično. Jedina postojeća mera je zakonska obaveza emitera jasnog i vidljivog označavanja sadržaja koji može imati štetno dejstvo na maloletnika, kao i njegove distribucije, na način za koji je najmanje verovatan da će ga maloletnik koristiti. To uključuje i zabranu izlaganja štampane stvari sa pornografskim sadržajem na način dostupan maloletnicima.

Osim nekoliko medijskih kampanja čiji su nosioci ili pokrovitelji bili ministarstva za obrazovanje, kulturu, socijalna pitanja i zdravlje koje su se primarno fokusirane na promociju zdravih stilova života, ne beleže se druge akcije koji bi imale karakter širokog informisanja i obrazovanja odraslih o zaštiti dece od štetnih informacija i materijala.

13. Posebne mere vezane uz zaštitu prava na privatnost i ličnog dostojanstva

Mimo zakonskih odredaba koje se mogu interpretirati kao smernice i mere predostrožnosti u smislu zaštite privatnosti deteta (više uz član 16) i odgovornog izveštavanja o zlostavljanju, porodičnim problemima i maloletničkom pravosuđu, država nije formulisala druge mere niti je bila inicijator i organizator relevantnih programa obuke za medije.

Kodeks 'Deca i mediji' iz 1993. godine (Prijatelji dece Srbije) dopunjen odredbama o zaštiti dece od političkih zloupotreba, ponuđen je 2003. godine ponovno na potpisivanje predstavnicima medija i političkih partija. Tom prilikom Kodeks su potpisale 4 medijske kuće (od preko 500 radio i 200 TV stanica i nepoznatog broja štampanih glasila⁶).

Realizovani programi obuke i novinarskog izveštavanja u 2003. godini bili su deo delatnosti isključivo novinarskih udruženja i agencija. Ni jedan od njih nije se posebno bavio oblašću prava deteta u medijima, osim Okruglog stola o položaju dece u medijima čiji je inicijator neposredno bila kancelarija UNICEF-a u Beogradu (a koji je realizovan u saradnji sa Medija centrom i Centrom za prava deteta).

14. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 26; čl. 29)
- Ustav RS (čl. 45; čl. 46, čl. 48)
- Zakon o javnom informisanju (čl. 2; čl. 3; čl. 4).
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (član 95, stav 1, tač. 5 i 6; član 98, stav 1, tač. 3).

6) Ne postoji evidencija koja tačno može da odgovori na pitanje broja elektronskih medija u Srbiji. Podatak iz 1996. godine govori o 116 radio stanica i 27 TV programa čiji su osnivači lokalna samouprava ili Republika. Od ukupnog procenjenog broja od oko 500 radio i 200 TV stanica 90% je vlasništvo privatnog sektora.

SLOBODA MIŠLJENJA, SAVESTI I VEROISPOVESTI

Član 14. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice će poštovati pravo deteta na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti.
2. Države ugovornice će poštovati prava i obaveze roditelja i, u određenim slučajevima zakonskih staratelja, radi usmeravanja deteta na ostvarivanje njegovog prava na način koji je u skladu sa razvojnim sposobnostima deteta.
3. Sloboda izražavanja veroispovesti ili uverenja može biti predmet samo takvih ograničenja koja su određena zakonom i potrebna da zaštite javnu sigurnost, poredak, zdravlje, ili moral i osnovna prava i slobode drugih.

Specifična pitanja u vezi sa članom 14. konvencije

1. Pravna regulativa

Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama zajamčena je sloboda verovanja, javnog ili privatnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda, kao i to da niko nije dužan da se izjašnjava o svom verskom uverenju. Istovetne garancije sadrži i Republički ustav (član 41 Ustava RS). Povelja takođe utvrđuje da su verske zajednice odvojene od države i da su ravnopravne i slobodne u vršenju verskih poslova i verskih obreda. Pod slobodom vršenja verskih poslova podrazumeva se i sloboda organizovanja, od strane i u okviru crkava, verske poduke namenjene deci, s tim što je za njeno posećivanje potrebna saglasnost roditelja i što se ona ne može organizovati tako da ometa redovno posećivanje nastave od strane dece na redovnom školovanju.

Prema porodičnopravnim propisima, roditelji imaju obavezu i pravo da usmeravaju decu na usvajanje porodičnih i društvenih vrednosti, kao i da svojim ličnim doprinosom i koristeći usluge raznih državnih institucija stvaraju uslove za pravilno vaspitanje i obrazovanje dece i njihovo osposobljavanje za aktivan, stvaralački život (čl. 115 i 116 ZBPO RS).

Kada je reč o deci pripadnicima manjinskih grupa, zakoni koji regulišu osnovno i srednjoškolsko obrazovanje predviđaju mogućnost organizovanja nastave na jeziku manjina, ili dvojezično, sa elementima nacionalne kulture. Detaljan prikaz ovih propisa dat je uz član 30 Konvencije.

2. Prava deteta na versko obrazovanje

U stručnoj javnosti i nevladinom sektoru dosta polemike izazvalo je uvođenje verske nastave u škole. Mnogi stručnjaci su izrazili zabrinutost posle donošenja Uredbe Vlade Republike Srbije o organizovanju i ostvarivanju verske

nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, donete 2001. godine.

Prema mišljenju dela stručne javnosti i nevladinog sektora, pri donošenju odluke o uvođenju verske nastave u državne škole pogrešno se tumačilo ljudsko pravo na slobodu savesti i veroispovesti. Pre svega, pogrešno je protumačeno da pravo na slobodu savesti i veroispovesti znači obavezu države da u javne škole uvođi versku nastavu, obaveznu ili fakultativnu. Glavne primedbe odnosile su se i na činjenicu da učenici koji su se opredelili za ovaj predmet nisu imali mogućnost da uče o najvažnijim religijama već samo o onoj kojoj pripadaju, što u jednom multinacionalnom i multikonfesionalnom društvu, kakvo je naše, ne doprinosi toleranciji i razvoju razumevanja među narodima.

S druge strane, predmet koji je trebalo da kod učenika stvori odanost prema demokratiji, ljudskim pravima i toleranciji (građansko vaspitanje), predviđen je kao alternativni predmet za onu decu koja ne pohađaju versku nastavu

Prema mišljenju stručnjaka iz nevladinog sektora, ovakvim rešenjem Vlada Republike Srbije prekršila je svoju međunarodnu obavezu preuzetu ratifikacijom Konvencije o pravima deteta koja u članovima 12, 13 i 14 obavezuje stranu ugovornicu da samom detetu na odgovarajući način obezbedi pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti, kao i slobodno izražavanje mišljenja. Naime, ovom Uredbom nije poštovano pravo dece da učestvuju u odlukama koje se najviše njih tiču.

Ova oblast regulisana je 2002. godine izmenama Zakona o osnovnoj školi i Zakona o srednjoj školi prema kojima su verska nastava i građansko vaspitanje predviđeni kao izborni, tj. obavezni predmeti, čime je praktično uskraćeno pravo dece da se opredele za nastavu iz oba predmeta odnosno da ne izaberu nijedan.

Školske 2003 - 2004. verskom nastavom i građanskim vaspitanjem obuhvaćeni su učenici prva tri razreda osnovne i srednje škole. Prema podacima Ministarstva prosvete i sporta približno isti procenat učenika se opredelio za jedan od ova dva predmeta.

3. Sloboda savesti

Kada je reč o slobodi savesti, propisi koji regulišu mogućnost upućivanja prigovora savesti radi služenja vojnog roka su, po našem mišljenju, neprimereni i ne omogućavaju korišćenje ovog prava u potpunosti. Naime, ovo pravo u principu dete može iskoristiti samo prilikom regrutacije, odnosno sa 17 godina, kada se vrši prva regrutacija.

Međutim, ova odluka ne treba da bude konačna i treba ostaviti mogućnost da se to može uraditi u svakom trenutku do upućivanja na služenje vojnog roka.

Ovakav stav su tokom 2003. godine vojne vlasti počele da uvažavaju u praksi, pa je omogućeno da se ovaj zahtev istakne i naknadno odnosno pre upućivanja na služenje vojnog roka. Ovakav stav je omogućio da je tokom prošle godine značajan broj mladih iskoristio ovu mogućnost i opredelio se za služenje vojnog roka van kasarne u raznim institucijama.

Na ovakav stav nas i upućuju saznanja o razvojnim mogućnostima deteta za donošenje jedne ovakve odluke.

4. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl.26; čl. 27; čl. 28)
- Ustav RS (čl. 41)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 95, st.1, tač.2 i 3; čl. 96, st.1; čl. 96, st. 1, tač. 5; čl. 98)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 115; čl. 116)

SLOBODA UDRUŽIVANJA I MIRNOG OKUPLJANJA

Član 15. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice će priznati pravo deteta na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja.*
- 2. Ostvarivanju ovih prava ne mogu biti postavljena nikakva ograničenja, osim onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu i u interesu su nacionalne sigurnosti ili javne bezbednosti, javnog poretka (ordre public), zaštite javnog zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 15. konvencije

1. Zagarantovanost prava deteta na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja u skladu sa Konvencijom

Prava deteta na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, kako su garantovana u članu 15 Konvencije, još uvek nisu adekvatno regulisana u domaćem zakonodavstvu, iako Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u članu 31 garantuje slobodu okupljanja, a članom 32, garantuje slobodu udruživanja. Svako ima pravo na slobodu udruživanja uključujući i pravo da ne bude član neke organizacije.

S aspekta primene Konvencije značajno je napomenuti da, kao i kod većine drugih osnovnih prava i sloboda, ustavi ovo pravo garantuju u odnosu na sve građane, i ne sadrže niti posebne garancije, niti zabrane u odnosu na decu.

Ovakva zakonska rešenja otvaraju pitanje da li se, time što osnivači udruženja za teritoriju cele zemlje mogu da budu samo punoletni građani, ograničava pravo deteta predviđeno članom 15 Konvencije. Iako je moguće i takvo tumačenje, treba imati u vidu da se pravo na udruživanje ne ostvaruje samo kroz pravo da se bude osnivač udruženja, već i kroz članstvo u udruženju čiji su osnivači punoletni građani (za nepolitička udruženja zakonom je propisan minimum od 10 osnivača). Stoga bi se moglo govoriti o delimičnoj neusaglašenosti propisa sa ovom odredbom Konvencije, koju treba imati u vidu pri eventualnim izmenama relevantnih propisa.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u članu 95 koji govori o pravima učenika, između ostalih navedenih, nabraja i pravo na slobodu udruživanja u različite grupe, klubove i organizovanje učeničkog parlamenta (čl. 95, st. 1, tač. 8)

2. Mere za unapređenje mogućnosti za uživanje ovih prava

Centar za prava deteta je davanjem komentara, predloga i prisustvovanjem u radnim grupama aktivno učestvovao u izradi Nacrta zakona o udruženjima građana koji još uvek nije usvojen. Na predlog Centra, u nameri da se ispoštuju

prava deteta garantovana članom 15 Konvencije, u nacrt je uvršćena mogućnost da udruženja osnivaju i maloletna lica tj. kako stoji u predlogu, član 10, stav 3 - „Maloletno lice sa navršenih 14 godina života može biti osnivač udruženja uz pismenu saglasnost njegovog zakonskog zastupnika u skladu sa zakonom“. Kada je reč o članstvu, član 22, stav 3 predloga predviđa - „Fizičko lice može biti član udruženja nezavisno od godina starosti, u skladu sa zakonom i statutom“. Usvajanjem ovog predloga smatramo da će biti ispoštovana prava deteta na slobodu udruživanja.

3. Dozvoljena ograničenja definisana nacionalnim zakonodavstvom

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u članu 31 predviđa da za okupljanje u zatvorenim prostorima nije potrebna prethodna dozvola ili prijava. Za zborove i demonstracije na otvorenom prostoru, zakonima država članica se može propisati obaveza prijavljivanja nadležnom organu. Sloboda okupljanja može se ograničiti zakonima država članica ako je to neophodno radi zaštite javne bezbednosti, javnog zdravlja i morala, nacionalne bezbednosti ili zaštite prava drugih lica. Istovetna rešenja predviđena su i odgovarajućim odredbama republičkog ustava (član 44 Ustava RS).

Pomenuta Povelja u članu 32 predviđa da se političke, sindikalne i druge organizacije osnivaju bez prethodnog odobrenja, upisom u registar kod nadležnog organa. Pravo na slobodu udruživanja može se ograničiti zakonima država članica, ako je to neophodno radi zaštite javne bezbednosti, javnog zdravlja i morala, nacionalne bezbednosti ili zaštite prava drugih lica. Organizacije čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, ukidanje zajemčenih ljudskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje mogu se zabraniti odlukom nadležnog suda. Istovetna rešenja predviđena su i odgovarajućim odredbama republičkog ustava (član 43 Ustava RS), s tim što se prema Ustavu RS ovo pravo može ograničiti i radi sprečavanja ometanja javnog saobraćaja.

Celokupna oblast je trenutno normativno uređena sa dva zakona (jedan saveznog nivoa i drugi republičkog) koja smatramo potpuno zastarelim i prevaziđenim, a takva su i ograničenja koja oni sadrže. Npr. Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SRJ nalaže da se ne mogu osnivati organizacije čiji su programski i statutar ciljevi i način njihovog ostvarivanja usmereni na: nasilno rušenje ustavom utvrđenog uređenja; ugrožavanje teritorijalne celokupnosti i nezavisnosti zemlje; kršenje Ustavom SRJ zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina; raspirivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (član 2).

Dok Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana (RS) određuje da ne može da se osnuje, odnosno zabraniće se rad društvene organizacije, odnosno udruženja građana, ako se sloboda udruživanja koristi radi:

- rušenja osnova socijalističkog samoupravnog demokratskog uređenja utvrđenog ustavom,

- ugrožavanja nezavisnosti zemlje,
- kršenja ustavom zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina,
- ugrožavanja mira i ravnopravne međunarodne saradnje,
- vršenja pritiska na građane u pogledu njihovog nacionalnog opredeljenja,
- raspirivanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili netrpeljivosti,
- podsticanja vršenja krivičnih dela, ili
- ako se sloboda udruživanja koristi na način kojim se vređa javni moral.

Rad društvene organizacije, odnosno udruženja građana zabraniće se ako se organizacija, odnosno udruženje učlani u međunarodnu organizaciju ili udruženje u čijem je radu obuhvaćena neka od gore navedenih delatnosti ili ako sa takvim organizacijama, odnosno udruženjima saraduje.

Nacrt Zakona o udruženjima građana (član 3) sadrži ograničenja primerenija duhu Konvencije: ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno menjanje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije, kršenje ustavom zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina, izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske i druge netrpeljivosti i mržnje.

4. Pravo zaposlene dece da osnivaju, pristupaju i napuštaju sindikate

Ni Zakon o osnovama radnih odnosa, ni republički zakon iz oblasti rada ne uređuje način osnivanja, odnosno upisa sindikata u registar. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u delu gde uređuje slobodu udruživanja, pored toga što svako ima pravo na slobodu udruživanja uključujući i pravo da ne bude član neke organizacije, nalaže da se političke, sindikalne i druge organizacije osnivaju bez prethodnog odobrenja, upisom u registar kod nadležnog organa. Kako Zakon o radu Republike Srbije sindikat definiše kao samostalno udruženje zaposlenih, u koje oni stupaju dobrovoljno i koje samostalno radi na ostvarivanju i zaštiti grupnih i pojedinačnih prava i interesa zaposlenih (član 5), a pri tom zaposlenim se jamči sloboda sindikalnog udruživanja i delovanja (član 130, stav 1). Pa pošto radni odnos može da se zasnjuje sa licem koje ima opštu zdravstvenu sposobnost, najmanje 15 godina života i ispunjava druge uslove za rad na određenim poslovima, utvrđene odgovarajućim aktom poslodavca (član 13, stav 1) s tim da radni odnos sa licem mlađim od 18 godina života može da se zasnjuje uz pismenu saglasnost roditelja ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom. Kako maloletno zaposleno lice ima sva prava, obaveze i odgovornosti koji proističu iz radnog odnosa, uz neku posebnu zaštitu, možemo zaključiti da ne postoji odredba kojom se zabranjuje ili onemogućava njihovo učešće u sindikatima.

5. Prava dece lišene slobode

Ova pitanja regulisana su Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, odeljkom

koji se odnosi na izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima. Navedeni zakon priznaje npr:

- pravo maloletnika na posetu bračnog druga, roditelja, usvojioca, staraoca, dece i ostalih srodnika u pravoj liniji i u pobočnoj liniji do četvrtog stepena srodstva jednom nedeljno, takođe maloletnika mogu posetiti i druga lica koja ne utiču rđavo na izvršenje mere i to dva puta mesečno (čl. 253 ZIKS).
- U vidu pogodnosti, maloletniku koji se dobro vlada, upravnik može dodeliti: prošireno pravo na prijem poseta, slobodan izlazak u grad, posetu priredbama izvan vaspitno-popravnog doma, posetu porodici i srodnicima o vikendu ili praznicima, odnosno odsustvo iz vaspitno-popravnog doma do 15 dana. Inače prošireno pravo na prijem poseta, podrazumeva i proširenje kruga lica koji mogu posetiti maloletnika (dalji srodnici, prijatelji i drugi)(čl. 268 ZIKS).

6. Žalbeni ili drugi postupci dostupni detetu čija su prava iz člana 15. povređena

Ne postoje odgovarajući žalbeni ili drugi postupci dostupni detetu čija su prava iz člana 15 povređena.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 31; čl. 32)
- Ustava RS (član 43; čl. 44)
- Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SRJ (čl. 9)
- Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana Republike Srbije (čl. 27)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 95, st. 1, tač. 8)

PRAVO NA PRIVATNOST

Član 16. Konvencije o pravima deteta

1. Nijedno dete neće biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u njegovu privatnost, porodicu, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.
2. Dete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog mešanja ili napada.

Specifična pitanja u vezi sa članom 16. konvencije

1. Zaštita deteta od proizvoljnog i nezakonitog mešanja u njegovu/njenu privatnost, porodicu, dom i prepisku

Domaće zakonodavstvo ne predviđa posebne mere zaštite deteta od proizvoljnog i nezakonitog mešanja u njegovu/njenu privatnost, porodicu, dom i prepisku, već se u tu svrhu primenjuju navedene odredbe Ustavne povelje Zajednice Srbija i Crna Gora i Ustava RS. Odredbama Krivičnog zakona SRJ (čl.192-195) takvo mešanje je zabranjeno službenim licima zaposlenim u saveznim organima, dok se odredbe Republičkog krivičnog zakona odnose na sva lica. I ove zaštitne mere se odnose na sve građane, a ne specifično na maloletnike.

Kako zakonski nije posebno regulisana zaštita deteta od kršenja prava na privatnost, tako ne postoje ni specifikovane situacije u kojima bi mešanje u privatnost deteta bilo dozvoljeno.

Istraživanje pod nazivom „Ostvarenost prava na privatnost kod adolescenata“ Centra za prava deteta može da pruži neke relevantne podatke o tome kako sami adolescenti ocenjuju važnost prava na privatnost i njegovu ostvarenost u oblastima porodice, odnosno doma za decu bez roditeljskog staranja, škole i zdravstvene zaštite.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je pravo na privatnost, po mišljenju ispitanika, u najvećoj meri ostvareno u oblasti porodice, zatim u oblasti zdravstvene zaštite i, na kraju, škole.

U porodici se u najvećoj meri poštuje pravo na ličnu komunikaciju, što podrazumeva neprisluškivanje razgovora, nečitanje lične pošte, dnevnika, itd. U proseku, 66,26% ispitanika smatra da im je ovo pravo uglavnom ili u potpunosti ostvareno. Zatim slede poštovanje imidža i stila (u proseku 62,13%) i poštovanje ličnog prostora i poseda (u proseku 52,72%).

Na prvom mestu po ostvarenosti prava na privatnost *u oblasti škole* je indikator nemešanje profesora u lični život učenika (u proseku 54,93%). Za poverljivost komunikacije, koja se našla na vrhu po važnosti koju joj ispitanici pridaju, u proseku tek nešto malo više od polovine ispitanika (50,24%) kaže da je ostvarena u

školi. Poštovanje imidža i stila našlo se na poslednjem mestu - 26,11% ispitanika smatra da profesori poštuju njihovo pravo na slobodan izbor imidža i stila.

U oblasti zdravstvene zaštite, prema mišljenju ispitanika, zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti je češća pojava nego poštovanje poverljivosti podataka i informacija o pacijentu, što odgovara i redosledu važnosti koja im se pridaje. Za oba ova indikatora, prosečan broj ispitanika koji smatra da su oni ostvareni, manji je od 50% (47,86% za prvi i 37,62% za drugi indikator).

Kada se pogledaju nalazi vezani za ostvarenost prava na privatnost u domovima za decu bez roditeljskog staranja, privlači pažnju jedna generalno loša ocena stanja koju ispitanici daju. Naime, samo kada je u pitanju poštovanje prava na lični prostor i posed, prosečan broj ispitanika koji veruje u njegovu ostvarenost je veći od 50% (tačnije 62,10%). Da im se u domu poštuje pravo na sopstveni imidž i stil, smatra 46,43% adolescenata. Poštovanje lične komunikacije u domu pozitivno ocenjuje 44,84%, a poverljivost podataka i informacija 41,53% ispitanika.

2. Posebne mere zaštite u institucijama socijalne zaštite

Pravilnikom o bližim uslovima za osnivanje i normativima i standardima za obavljanje delatnosti ustanova socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine ometene u razvoju definisani su uslovi u pogledu prostora i opreme. U sobama za spavanje predviđeno je minimum 5 kvm po korisniku. Ovako definisan standard ispunjen je samo u tri ustanove (Stara Moravica, Dom za telesno invalidna lica i Veterinik), u dva je nešto malo ispod standarda, dok je u ostalima prostor u spavaonici značajno manji. Prostor za dnevni boravak je po normativima najmanje 3 kvm po korisniku. Samo jedna ustanova ispunjava taj uslov, dok šest ustanova ima manje od 1 kvm po korisniku. Opremu dnevnih boravaka čine stolice, klupe, stolovi, radio i TV aparati, u manjem broju ustanova i muzičke linije i projektori. Budući da je broj korisnika upućen na jedan dnevni boravak veliki, veoma je smanjena mogućnost za individualan izbor aktivnosti u slobodno vreme.

Za ustanove socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja i dece i omladine sa poremećajima u ponašanju, normativima prostora nisu definisani uslovi koji treba da budu ispunjeni kada su u pitanju površine po korisniku za prostorije kao što su spavaonica i dnevni boravak.

Što se tiče zaštitnih mera koje se odnose na posete i komunikaciju, one nisu posebno regulisane. Prema podacima kojima raspolažemo, dve ustanove za smeštaj dece i odraslih lica sa invaliditetom i duševno obolelih ceo dan, a jedna ustanova samo u toku popodneva, omogućavaju korisnicima slobodno korišćenje telefona. Već je spomenuto da samo 44,84% adolescenata koji žive u domu za decu bez roditeljskog staranja, a koji su obuhvaćeni istraživanjem prava na privatnost, pozitivno ocenjuje poštovanje prava na ličnu komunikaciju u domu. Stavke kojima je ovaj aspekt prava na privatnost ispitivan odnosile su se na (ne)čitanje dnevnika i pisama bez dozvole vlasnika, mogućnost da se nasa-

mo razgovara sa drugom/drugaricom i mogućnost da se razgovara telefonom bez prisustva drugih osoba.

Normativima i standardima garderobe korisnika i predmeta za ličnu upotrebu propisana je njihova količina po korisniku. Za razmatranje poštovanja prava na privatnost od značaja je podatak da mlađa deca nemaju ličnu garderobu, već se ona nasumično deli posle svakog pranja.

Normativi u pogledu stručnih i drugih radnika propisuju obrazovne profile i broj zaposlenih svakog od njih u ustanovama socijalne zaštite. Ponašanje i obuka zaposlenih u smislu poštovanja prava na privatnost, međutim, nisu posebno regulisani. Ne postoje posebni kodeksi ponašanja, već samo opšti koji se odnose na određene struke.

3. Pravo deteta na poverljivo savetovanje

Pravo deteta na poverljivo savetovanje bez saglasnosti roditelja o pravnim pitanjima nije regulisano afirmativnim propisom, kao što nije ni zabranjeno, što ostavlja veliki prostor za kršenje prava na privatnost.

U službama savetovališta, kao što su centri za socijalni rad, razvojna savetovališta, savetovališta za adolescente, itd, privatnost je, u smislu poverljivosti podataka, više definisana nekim stručnim i etičkim kodeksima, nego posebnim zakonom ili normativima. Kao primer možemo da navedemo jedan od osnovnih etičkih principa u psihoterapiji i savetovanju prema kome postoji zabrana iznošenja u javnost ili prenošenja trećim licima podataka koji se dobiju u toku seanse. Ova zabrana prestaje da važi na zahtev samog klijenta, u slučaju da terapeut proceni da postoji rizik da će klijent počinuti samoubistvo ili neko delo koje izaziva opštu opasnost, kao i kada u toku terapije ili savetovanja sazna da je klijent žrtva zlostavljanja.

Kada je u pitanju savetovanje o medicinskim pitanjima, član 12 Zakona o zdravstvenoj zaštiti obavezuje zdravstvene radnike na čuvanje profesionalne tajne, pod čime se podrazumevaju podaci o zdravstvenom stanju, bolestima i njihovim uzrocima, kao i okolnostima nastajanja i posledicama tog stanja. Podaci se ne mogu davati drugim osobama niti objavljivati na način koji otkriva identitet bolesnika. Lekar može biti oslobođen čuvanja profesionalne tajne: 1) na zahtev samog bolesnika, i 2) odlukom nadležnog suda. Izuzetno, lekar može, na zahtev članova uže porodice (bračni drug, roditelji, deca), da saopšti podatke o zdravstvenom stanju osobe koju leči. Svaki član ovog Zakona primenjuje se i na dete, tj. ne postoje zaštitne mere koje bi se odnosile posebno na decu.

Koliko je ostvareno pravo na privatnost u oblasti zdravstvene zaštite, u istraživanju je proveravano i preko indikatora uvažavanje zahteva za zaštitom privatnosti i pravo na razgovor bez prisustva drugih. Samo 37,62% ispitanih adolescenata smatra da se pravo na poverljivost podataka i informacija o njima poštuje u sistemu zdravstvene zaštite.

4. Prava deteta u vezi sa podacima koji se o njemu vode

U porodičnopravnom sistemu koji u najvećoj meri štiti prava deteta, još uvek pozitivnim pravom nije definisan:

- položaj deteta kao subjekta određenih i individualnih prava,
- sadržina pojedinih prava,
- sposobnosti za njihovo vršenje,
- način participacije,
- način pravne reprezentacije deteta u postupcima za zaštitu prava.

Samim tim, pošto nije subjekt prava, dete ne može da traži ostvarivanje svog prava da zna za postojanje podataka koji se o njemu vode, da zna svrhu skupljanja i vođenja takvih podataka kao i pod čijom su kontrolom, da ima pristup tim podacima, da ima mogućnost da takve podatke dovodi u pitanje i zahteva unošenje ispravki, da u svakom slučaju zna ko kontroliše pristup takvim podacima, da zna ko drugi ima pristup takvim podacima i u kom cilju, da bude u mogućnosti da kontroliše pristup takvim podacima od strane drugih lica. Izričito davanje detetu prava na uvid u podatke koji se o njemu vode je izuzetno retko u našem zakonodavstvu.

Nezavisno telo za zaštitu prava deteta ne postoji, tako da dete ni nema mogućnost da mu se obrati u slučaju spora oko ostvarivanja ovog prava. Prema tome, dete nema pristup odgovarajućem žalbenom postupku, niti postoji odgovarajući pravni lek, uključujući kompenzaciju.

5. Pravo deteta na privatnost i mediji

U domaćem zakonodavstvu pravo deteta na privatnost, u smislu zaštite od identifikacije u štampanom materijalu i sredstvima javnog informisanja u slučajevima učešća deteta u sudskom postupku, regulisano je Zakonikom o krivičnom postupku. U slučaju da se sudi detetu, predviđena je mera obaveznog isključenja javnosti, a tok postupka prema detetu se ne može objavljivati bez dozvole suda. Ona kada je ta dozvola data, ne smeju se objavljivati ime deteta, kao ni bilo koji drugi podaci koji bi vodili njegovom identifikovanju. Takođe, republički Zakon o javnom informisanju članom 41 (Zaštita maloletnika), štiti dete predviđajući da se maloletnik ne sme učiniti prepoznatljivim u informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes.

Zvanična statistika ne raspolaže podacima o broju podnetih tužbi zbog kršenja ovih zakonskih odredaba, bilo da je prekršilac sam sud, bilo da su to učinili mediji. Ne postoje neki posebni mehanizmi nadzora i praćenja, već se primenjuju opšti.

Generalno gledano, odnos medija prema detetu koje je počinilac krivičnog dela sve je manje problematičan. Naime, sve su ređe situacije kršenja prava deteta na privatnost u medijima, naročito štampanim. Ono što u praksi ostaje problem je nekorektan odnos medija prema deci koja su žrtve nasilja, a koji pre svega odlikuje senzacionalizam. Umesto da se bave problemom nasilja nad decom, mediji često razvijaju svoju priču oko detalja za koje očekuju da će privući

pažnju čitalaca. Ovakav pristup ne samo da ne doprinosi rešavanju problema, već u znatnoj meri otežava ionako težak položaj deteta žrtve.

Kao drastičan primer ovakvog nesavesnog postupanja može se navesti objavljivanje fotografije mrtvog deteta u sanduku u nekim dnevnim i nedeljnim listovima. Fotografija je napravljena na sahrani dečaka koji je ubijen prilikom napada albanskih ekstremista na decu u Goraždevcu, na Kosovu i Metohiji.

Analiza tri dnevna lista (Politike, Blica i Danasa), koje je za 2003. godinu sproveo Centar za prava deteta pokazuje da u uzorku od 1440 članaka nalazimo 25 u kojima se direktno krši pravo na privatnost i zaštitu integriteta, ugleda i dostojanstva. Reč je o priložima u kojima se otkriva identitet deteta, koje je u pravilu žrtva (ređe počinilac) nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja. Navođenje punog imena i prezimena maloletnika nije učestala i direktna praksa, ali se kroz iznošenje drugih podataka i/ili fotografija (imena roditelja, bliskih srodnika, adresa stanovanja, škola, fotografija porodice) omogućava vrlo precizna i laka identifikacija deteta. Takođe, zabeleženi su i slučajevi u kojima se uz podatke koji obezbeđuju laku identifikaciju, navode vrlo detaljni opisi (najčešće) protivprirodnog bluda nad detetom.

6. Zaštita deteta od nezakonitog napada na njegovu čast i ugled

Krivičnim zakonom Republike Srbije sankcionisana su dela usmerena protiv časti i ugleda koja se odnose na sva lica. Specifična zaštita dece u ovom smislu nije posebno regulisana.

Prema rezultatima istraživanja, u odnosu na druge indikatore prava na privatnost, ispitani adolescenti u najmanjoj meri vrednuju uvažavanje dostojanstva, a ono je, po njihovom mišljenju, i u najmanjoj meri ostvareno. To važi i za oblast porodičnog života, odnosno života u domu, i za oblast školskog života. Jedino kada je u pitanju život u porodici, uvažavanje dostojanstva je najprihvaćeniji indikator prava na privatnost. Dok 91,1% adolescenata izjavljuje da im je važno da se u porodici poštuje njihovo dostojanstvo (njihova lična interesovanja), isto kaže i 74,23% ispitanika koji žive u domu za decu bez roditeljskog staranja. Kada procenjuju ostvarenost ovog prava, nešto manje od polovine ispitanika (48, 01%) koji žive u porodici i nešto manje od trećine njih (tj. 32,54%) koji žive u domu smatra da se njihovo dostojanstvo u porodici, odnosno domu, poštuje. Kada imamo u vidu oblast života u školi, 60,9% adolescenata izjavljuje da im je važno da imaju osećaj da ih profesori poštuju, a tek 30,05 % njih smatra da je to i ostvareno u realnosti.

Navedeni podaci još jednom ilustruju nisko vrednovanje prava na privatnost deteta, a pre svega činjenicu da se ličnost deteta nedovoljno poštuje u našem socio-kulturnom kontekstu. Tradicionalistički, patrijarhalni model uređenja društvenih odnosa na nivou porodice, pod plaštom zaštićivanja i obezbeđivanja sigurnosti, opravdava značajno zadiranje u lični prostor deteta, dok na nivou drugih formalnih i neformalnih društvenih grupa ostavlja dosta mesta za zloupotrebu moći nad onima (nezrelim i nedovoljno sposobnim) koje treba izvesti na pravi put.

Ipak, iako je istina da način formalizacije odnosa u jednom društvu zavisi od njegovog sistema vrednosti, važi i obrnuto, da zakonska regulativa, ukoliko je dovoljno specifična i ukoliko se dosledno sprovodi, može da vodi postepenom menjanju stavova, normi i ponašanja i u svim onim oblastima koje nisu direktno zakonski uređene.

U tom smislu, važno je da zakonske odredbe budu dovoljno jasne i specifične, kao i da se na nivou normativne delatnosti i administrativnih procedura obezbedi poštovanje prava deteta na privatnost.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 24)
- Ustav RS (čl. 18; čl.19; čl. 21)
- Osnovni krivični zakon (čl. 68-72; čl. 92-94; čl. 192-195)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 473; čl. 494).
- Zakon o javnom informisanju (čl. 41; čl. 43; čl. 44, st. 1; čl. 46, st. 1, čl. 48, st. 3 ; čl. 79)
- Zakon o radiodifuziji (čl.8, st.2, tač. 1; čl. 19, st 1; čl. 104, st. 2)

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD MUČENJA I NEZAKONITOG ILI PROIZVOLJNOG LIŠENJA SLOBODE

Član 37 Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će obezbediti da:

- a) nijedno dete ne bude podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju. Ni smrtna kazna, ni doživotni zatvor, bez mogućnosti oslobađanja, neće biti dosuđeni za dela koja izvrše osobe mlađe od 18 godina.*
- b) nijedno dete ne bude nezakonito i proizvoljno lišeno slobode. Hapšenje, zadržavanje u pritvoru i zatvaranje deteta će biti u skladu sa zakonom i primenjeno jedino kao poslednja moguća mera i to na najkraći mogući vremenski period;*
- c) sa svakim detetom lišenim slobode bude humano postupano i uz poštovanje urođenog ljudskog dostojanstva i na način koji uvažava potrebe osoba njihovog uzrasta. Posebno, svako dete lišeno slobode biće odvojeno od odraslih, izuzev ako se smatra da to nije u interesu deteta, i imaće pravo da održava kontakte sa svojom porodicom putem prepiske i poseta, osim u izuzetnim okolnostima;*
- d) svako dete lišeno slobode imaće pravo da mu odmah bude omogućen pristup brzom pravnoj i drugoj odgovarajućoj pomoći, kao i pravo da pobija zakonitost og lišavanja slobode pred sudom ili drugim nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim organima i na brzu odluku u svakom takvom postupku.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 37. konvencije

1. Zabrana mučenja i svih drugih okrutnih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja

U Krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije ne postoji posebno krivično delo: „tortura“. Međutim, *Povelja Zajednice Srbija i Crna Gora i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama* utvrđuju: „da svako ima pravo na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta i da ne sme biti podvrgnut mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.“ Takođe i Osnovni krivični zakon i Krivični zakoni Republike Srbije, zabranjuju zlostavljanje u vršenju službene dužnosti, odnosno delo zlostave u službi. Zlostavljanje se prema ovim inkriminacijama definiše: „kao nanošenje teže fizičke ili duševne patnje, zastrašivanje, vredanje ili uopšte postupanje na način kojim se povređuje ljudsko dostojanstvo“. Izvršilac navedenih dela je službeno lice. Pored toga, krivičnim zakonodavstvom sankcionisana su i neka druga postupanja koja se mogu definisati kao okrutna, nečovečna ili ponižavajuća. U ovu grupu krivičnih dela naravno spadaju i: protivpravno lišenje slobode, iznuđivanje iskaza, zloupotreba službenog položaja, nesavestan rad u

službi, protivzakonito pretresanje, obljava i protivprirodni blud zloupotrebom položaja (Osnovni krivični zakon i Krivični zakon Republike Srbije).

Naravno, to ne isključuje potrebu propisivanja i posebnog krivičnog dela: „tortura“.

Zajednica Srbija i Crna Gora je potpisnica i odgovarajućih konvencija koje regulišu pitanja zabrane torture, pre svega *Konvencije UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka*, koju je naša zemlja ratifikovala 1991. godine. Inače, naš pravni poredak priznaje i direktnu primenu ovih Konvencija kao međunarodnih ugovora. I one, i naše trenutno važeće zakonodavstvo, odnose se na svu decu u pravnoj nadležnosti.

2. Smrtna kazna, kazna doživotnog zatvora i sistem krivičnih sankcija prema maloletnicima

Povelja Zajednice Srbija i Crna Gora isključuje uopšte smrtnu kaznu kao krivičnu sankciju u našem krivičnompravnom sistemu.

Krivičnopravni sistem poznaje dva osnovna pojma u ovoj oblasti: dete i maloletnik. Dete je osoba koja nije navršila 14 godina i protiv njega se u našem krivičnompravnom poretku ne može pokrenuti krivični postupak. Maloletnici - osobe od 14. do 18. godine, u krivičnompravnom sistemu Republike Srbije imaju poseban status. Takođe, Osnovni krivični zakon i Krivični zakon Republike Srbije prave razliku između: mlađeg (maloletne osobe od 14. do 16. godine) i starijeg maloletnika (osobe između 16 i 18 godina).

Prema krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, najteža krivična sankcija koja se može izreći maloletnom licu (i to isključivo starijim maloletnicima - od 16. do 18. godine) je kazna maloletničkog zatvora u najdužem trajanju od deset godina. Ova krivična sankcija se izriče samo izuzetno, i u praksi, broj izrečenih kazni maloletničkog zatvora je u stalnom opadanju. Tako je, na primer, 2000. godine u Republici Srbiji bilo izrečeno 48 kazni maloletničkog zatvora, 2001. godine 46, a 2002. godine broj izrečenih kazni maloletničkog zatvora pada na 38.

Sve ostale krivične sankcije koje se mogu izreći maloletniku spadaju u grupu vaspitnih mera. Problem kod pojedinih vaspitnih mera, a koje pre svega podrazumevaju ograničenje slobode maloletnika, predstavlja neodređenost njihovog trajanja, odnosno zakonska određenja minimuma i maksimuma njihovog trajanja. Tako, na primer, takva situacija postoji kod mera: upućivanja u vaspitnu ustanovu, upućivanja u vaspitnopravni dom, upućivanje u specijalnu ustanovu.

Inače, zakonodavac je ustanovio obavezu uprave ustanove u kojoj se izvršava vaspitna mera prema maloletniku da svakih šest meseci dostavi sudu izveštaj o vladanju maloletnika (sudija za maloletnike može i sam obilaziti maloletnike smeštene u ustanovi). Sud u svakom slučaju ima zakonsku mogućnost kontrole svake od izrečenih vaspitnih mera i samoinicijativno, odnosno na predlog državnog tužioca,

upravnika ustanove ili organa starateljstva, može doneti odluku o obustavi izvršenja mera, odnosno o njenoj izmeni.

Međutim, u praksi se dešava da se ova zakonska mogućnost ne koristi na adekvatan način i da se maloletnici kojima je npr. izrečena mera upućivanja u vaspitnopravni dom, zbog ovakve neodređenosti u vremenu - od jedne do pet godina, i tačno propisanih kriterijuma, nađu u težoj situaciji nego da im je izrečena kazna maloletničkog zatvora koja je tačno određena u trajanju.

3. Zakonodavstvo, politika i praksa i lišenje slobode maloletnika

Četrnaesta godina je godina ispod koje nijedno dete ne može biti lišeno slobode, a pritvor prema maloletnicima može odrediti isključivo sudija za maloletnike, odnosno veće za maloletnike. Samo osobi koja je navršila 14 godina života, na osnovu rešenja sudije za maloletnike, odnosno veća za maloletnike, može biti određena mera pritvora.

Policija nakon hapšenja nema mogućnost da maloletniku odredi pritvor, prema procesnom zakoniku ona izuzetno može maloletnika samo „zadržati“ u najdužem trajanju od 48 časova.

Prema Zakoniku o krivičnom postupku predviđeno je da sudija za maloletnike izuzetno može odrediti da se maloletnik stavi u pritvor. Pritvor se određuje u najkraćem mogućem trajanju i u tom smislu Zakonik propisuje i maksimalne robove, koji su kraći nego oni koji važe za punoletna lica.

Zakon kaže da je pritvor izuzetna mera, a na osnovu rešenja sudije za maloletnike, pritvor u pripremnom postupku može trajati najduže mesec dana. Veće za maloletnike istoga suda može iz opravdanih razloga produžiti pritvor najduže još za dva meseca, a nakon završetka pripremnog postupka, pritvor može da traje najduže još do godinu dana. Inače, rezultati istraživanja pokazuju da se pritvor prema maloletnicima najčešće izriče u trajanju do 30 dana (70%), a preko tri meseca izricanje ove mere je izuzetno retko (5%).

Veće za maloletnike dužno je da svakih mesec dana ispita da li postoje razlozi za dalje trajanje pritvora.

Međutim, u praksi, izuzetnost ove mere nije dosledno poštovana. I u tom smislu naši sudovi neopravdano često određuju meru pritvora prema maloletnicima, često se pravdajući, u nedostatku drugog osnova, pozivanjem na razlog iz 142 člana Zakonika o krivičnom postupku: „opasnost od bekstva.“

Upravo imajući sve navedeno u vidu, stručni tim Centra za prava deteta sačinio je model *Zakona o pravosuđu za mlade* koji izuzetnost ove mere i hitnost u postupanju, odnosno kraće predviđene okvire njegovog trajanja, još više potencira.

Drugi veliki problem predstavlja sam boravak maloletnika u pritvoru. U okružnim zatvorima, doduše, postoje posebne prostorije za maloletnike. Međutim, u slučaju kada se u njima nalazi samo jedan pritvoreni maloletnik, on mora da bude smešten zajedno sa odraslim licima da bi se izbegla njegova izolacija. Takođe,

veliki problem predstavlja i neosmišljenost boravka maloletnika u pritvoru, njegova stigmatizacija izricanjem ove mere i agresivna atmosfera koja vlada u pritvorskim uslovima.

Problem u praksi nastaje i jer maloletnici koji čekaju na pravnosnažnost odluke, a koji se nalaze u pritvoru, izdržavaju ovu meru zajedno sa maloletnicima koji su tek ušli u postupak, a određena im je ova mera. Takođe, i u slučaju kada su u prekršajnom postupku maloletnicima izrečene kazne zatvora, nisu retke situacije da ih oni izdržavaju sa onim maloletnicima kojima je određena mera pritvora.

4. Pravo na žalbu i pritvor

Pravo na žalbu postoji u svim onim situacijama kada je maloletniku rešenjem izrečen pritvor. Tačnije rečeno, pravo na pravnu pomoć ostvaruje se, pre svega, preko prava na obaveznu odbranu predviđenog u Zakoniku o krivičnom postupku. Imajući navedeno u vidu, maloletnik mora imati branioca od početka pripremnog postupka za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko tri godine, a za ostala krivična dela za koje je propisana blaža kazna - ako sudija za maloletnike oceni da je maloletniku potreban branilac. Inače, branilac maloletnika može biti samo advokat.

Zakonodavac propisuje hitnost u odlučivanju o pritvorskim predmetima i rokove u kojima odluka o osporavanju izrečenog pritvora mora biti doneta od strane veća, odnosno višeg suda.

5. Alternative pritvoru

Zakonik o krivičnom postupku propisuje da sudija za maloletnike može narediti da se maloletnik u toku pripremnog postupka smesti u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se preda drugoj porodici, ukoliko je to potrebno da se maloletnik izdvoji iz sredine u kojoj je do tada živeo.

Nažalost ova zakonska mogućnost je izuzetno retko korišćena u našoj praksi (tako na primer u praksi Okružnog suda u Beogradu, po broju predmeta i po teritoriji našeg najvećeg suda, u poslednjih pet godina ova mogućnost je jedino korišćena u dva do tri slučaja). To sa druge strane dovodi do neopravdano čestog određivanja pritvora prema maloletnicima. Inače, stručna i naučna javnost je veoma često ukazivala na ovu nedopustivu činjenicu i ukazivala da bi sudovi obazrivije morali da ocenjuju ispunjenost uslova za izricanje mere pritvora, odnosno mnogo češće koristili već postojeću zakonsku mogućnost privremenog smeštaja, odnosno nadzora nad maloletnikom.

6. Drugi vidovi ograničavanja slobode za decu i moguće polje kršenja prava deteta

Prema krivičnom zakonodavstvu 14 godina je granica krivične odgovornosti, međutim, problemi nastaju jer naše porodično zakonodavstvo omogućava da se i

deca ispod ovog uzrasta, bez sudskog postupka, na osnovu odluke organa starateljstva, smeste u vaspitne ustanove, te da se na istom mestu nađu osobe sa izrečenom krivičnom sankcijom upućivanja u vaspitnu ustanovu i mala dece (čak i ispod sedam godina) za koje je centar za socijalni rad procenio da imaju „delinkventno ponašanje“. Inače, ovakva zakonska mogućnost i naša praksa predstavljaju oblast izuzetnog kršenja prava ove dece i zahtevaju hitne promene u okviru novog Porodičnog zakona Republike Srbije čije se usvajanje očekuje do kraja 2004. godine. Na tome Centar za prava deteta izričito insistira.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 12, st. 1 i 2; čl. 14 - 22)
- Ustav RS (čl. 22-26)
- Osnovni krivični zakon (član 71; čl. 72 - 75)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 464 - 504)

IV
PORODIČNA SREDINA
I ALTERNATIVNA BRIGA O DETETU

PRAVO NA RODITELJSKO STARANJE

Član 5. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će poštovati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, gde je takav slučaj, članova šire porodice ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih osoba zakonski odgovornih za dete, da bi se omogućilo, na način koji je u skladu sa razvojnim mogućnostima deteta, odgovarajuće usmeravanje i savetovanje u ostvarivanju prava priznatih ovom Konvencijom.

Specifična pitanja u vezi sa članom 5. konvencije

1. Definisane porodice u nacionalnom zakonodavstvu

U Republici Srbiji u posebnom zakonu koji normativno određuje i uređuje porodične odnose, odnose roditelja i dece i roditeljsko staranje, Zakonu o braku i porodičnim odnosima nije data definicija porodice. Objašnjenja eksperata i drugih stručnjaka, zašto to nije učinjeno, a koja prihvataju organi izvršne vlasti kao predlagači zakona i organi zakonodavne vlasti koji donose zakone, jesu da porodica nije subjekt, odnosno nosilac nijednog prava propisanog tim zakonom, nego da su predmet zaštite odnosi u porodici i da su u samom tekstu aktuelno važećeg zakona, s obzirom na sadržaj zaštite koja se pruža, definisan i odnos u porodici koji je subjekt zaštite.

U Republici Srbiji prema osnovu iz koga nastaje, prema Zakonu o braku i porodičnim odnosima poznate su tri vrste porodice:

- bračna
- vanbračna
- porodica po usvojenju

2. Roditeljska odgovornost, prava i obaveze

Roditeljske odgovornosti, prava i obaveze definisane su u Trećem delu (Odnosi roditelja i dece), Drugom odeljku (Dužnosti i prava roditelja i dece) Zakona o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije. Članom 113 utvrđeno je da roditelji imaju dužnost i pravo da čuvaju svoju maloletnu decu i da se staraju o njihovom životu i zdravlju. Takođe je utvrđeno da roditeljsko pravo vrše oba roditelja zajednički, osim u slučaju da je jedan roditelj umro, ili je proglašen za umrlog, ili je nepoznat, ili je lišen roditeljskog prava, kada roditeljsko pravo vrši samo jedan roditelj. Takođe, istim zakonom je uređeno da roditelji imaju dužnost da svojim ličnim doprinosom i koristeći usluge odgovarajućih institucija stvaraju uslove za vaspitavanje i obrazovanje svoje dece i njihovo osposobljavanje za samostalan život.

U korpus roditeljskih dužnosti, obaveza i prava prema Zakonu o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije, spadaju i dužnost roditelja da se stara o školovanju i obrazovanju deteta, ograničeno isključivo sklonostima i željama deteta, obaveza da upravljaju imovinom deteta do njegovog punoletstva, itd.

Intencija zakonodavca je da roditelji svoje dužnosti, prava i obaveze vrše, po pravilu, samostalno i nezavisno. Ovo podrazumeva da roditelji imaju svoju autonomiju, međutim, kako iz sadržaja pravnih normi Zakona o braku i porodičnim odnosima proističe da su prava i interes deteta posebne društvene vrednosti i pod posebnom društvenom (državnom) zaštitom, Zakonom ustanovljeni organ, organ starateljstva (Centar za socijalni rad) ima pravo i obavezu da se u Zakonom određenim situacijama „meša“ (interveniše) u cilju zaštite prava i interesa deteta. Osnovne intervencije države, kada roditelji svoje dužnosti, prava i obaveze ne vrše u interesu maloletnog deteta, sadržane su u Odeljku četiri Zakona o braku i porodičnim odnosima „Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava“.

Mere, instrumenti koji su na raspolaganju organu starateljstva da interveniše u slučajevima kada roditelji ne vrše roditeljske obaveze, prava i dužnosti u interesu maloletne dece su sledeće:

- upozorenje,
- stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava,
- oduzimanje deteta od roditelja,
- posebne mere u zaštiti imovine, imovinskih prava i interesa deteta,
- lišavanje roditeljskog prava.

Glavni problemi u primeni ovih mera su, posebno, u praksi nedovoljno razrađenom sadržaju pravnih standarda, kada se te mere mogu primeniti, odnosno kada je organ ovlašćen da se meša u privatnost porodice i izvornu autonomiju roditelja u vršenju roditeljskog prava. Konkretno, to znači da direktno nije definisan standard najboljeg interesa deteta, a u praksi on najčešće znači:

- „Opravdan interes deteta“
- „Ozbiljna opasnost za pravilno podizanje deteta“
- „Zloupotreba vršenja roditeljskog prava“
- „Grubo zanemarivanje vršenja roditeljskih dužnosti“.

3. Participacija deteta u postupku donošenja odluka

Jedan od značajnih problema u aktuelno primenjenom zakonskom modelu intervencije društva (države) u roditeljske obaveze, prava i dužnosti je i izostanak zakonskog određenja obima i sadržaja participacije deteta u postupku zaštite, a posebno u postupku donošenja odluke.

Takođe, izostala je direktna sudska intervencija u slučajevima kada se roditeljske dužnosti, prava i obaveze ograničavaju, osim u slučaju kada se primenjuje mera lišavanja roditeljskog prava.

4. Programi podrške u vršenju roditeljskog prava

Za podršku roditeljima u vršenju roditeljskih obaveza, prava i dužnosti, u Republici Srbiji, pre svega stoje na raspolaganju centri za socijalni rad kroz primenu osnovnog prava u oblasti socijalne i porodično pravne zaštite građana - usluge socijalnog rada. Mrežom centara za socijalni rad pokrivene su sve lokalne samouprave u Republici. Svaka lokalna samouprava ima službu socijalne zaštite koja je u mogućnosti da roditeljima obezbedi pružanje bar elementarnih usluga, koje imaju za cilj podršku roditeljima u vršenju roditeljskih obaveza, prava i dužnosti.

Specijalizovane službe za porodično savetovanje osnivaju se pri zdravstvenim, a posebno pri socijalnim institucijama - centrima za socijalni rad. Za sada su porodična savetovališta osnovana u većim gradovima Republike (Beograd, Subotica, Novi Sad, Niš, Kragujevac, Kruševac, itd). Usklađenost savetovanja roditelja sa razvojnim mogućnostima deteta jeste jedan od standarda u svim savetodavnim postupcima a od obučenosti savetodavca zavisi poštovanje tog standarda.

Pored službi za porodično savetovanje koje u okviru sistema socijalne zaštite usluge pružaju besplatno, postepeno se u određenim sredinama razvijaju privatna savetovališta i savetovališta kao jedan vid delovanja nevladinog sektora.

Takođe, država je zakonom regulisala obavezu osmogodišnjeg obaveznog školovanja dece. U obrazovnim institucijama za osnovno obrazovanje dece rade stručnjaci kao što su psiholozi, pedagozi i socijalni radnici, koji imaju obavezu da deci i njihovim roditeljima pružaju pomoć u cilju svestranog razvoja dece i postizanja boljih vaspitno obrazovnih efekata.

Kampanje usmerene na razvoj svesti o pravima deteta, posebno na prava deteta da odrasta u porodičnom okruženju, prava deteta na optimalan razvoj i prava deteta na integraciju, u okviru sistema socijalne zaštite su materijalizovane kroz niz treninga, obuka i edukacija.

Značajniji programi, koji su imali za cilj unapređenje profesionalne kompetentnosti, u sistemu socijalne i porodično pravne zaštite su:

- Program „Škola za roditelje“
- Program „Škola za vaspitače“
- Program razvoja porodičnog smeštaja
- Program zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja
- Program razvoja stručnih standarda
- Program razvoja integralne socijalne zaštite na lokalnom nivou

Informacije i znanja o razvoju i mogućnostima deteta prenose se roditeljima direktno kroz individualno usmerene savetodavne postupke ili kroz grupni rad uz primenu posebnih programa obuke.

5. Usklađenost pozitivnog zakonodavstva sa odredbama Konvencije

Mogućnost otklanjanja određenih, napred navedenih nedostataka u pozitivnom zakonodavstvu i ukupnom funkcionisanju sistema sa odredbama Konvencije, a koje

ima za cilj podršku roditeljima u ostvarivanju obaveza, prava i dužnosti iz korpusa roditeljskih prava, a time direktno razvoju i promociji prava deteta, je u pažljivoj stručnom definisanju sadržaja u novom nacrtu Porodičnog zakona, koji je aktuelno u fazi izrade.

6. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 26, st. 5)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 3; čl. 13; čl. 113; čl. 115 - 117; čl. 123; čl. 126; čl. 132; čl. 134; čl. 148; čl. 150; čl. 151; čl. 154; čl. 200, st. 1, 2 i 4; čl. 202; čl. 208, st. 3; čl. 208, st. 4; čl. 213, st. 1 i 2; čl. 224; čl. 236; čl. 265; čl. 269)

ODGOVORNOST RODITELJA

Član 18 Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice će uložiti najveće napore da se obezbedi priznavanje principa da oba roditelja imaju zajedničku odgovornost u podizanju i razvoju deteta. Roditelji ili, u zavisnosti od slučaja, zakonski staratelji imaju prevashodnu odgovornost za podizanje i razvoj deteta. Najbolji interesi deteta će biti njihova osnovna briga.
2. U cilju garantovanja i unapređivanja prava iz ove Konvencije, države ugovornice će pružiti odgovarajuću pomoć roditeljima ili zakonskim starateljima u ostvarivanju odgovornosti za podizanje deteta i obezbeđivati razvoj ustanova, kapaciteta i službi za zaštitu dece.
3. Države ugovornice će preduzeti odgovarajuće mere da obezbede da deca zaposlenih roditelja koriste usluge i kapacitete dečje zaštite koje im pripadaju.

Specifična pitanja u vezi sa članom 18. konvencije

1. Definisanoost roditeljske odgovornosti u zakonu, prvenstvo roditeljske odgovornosti za podizanje dece

U ZBPO postoji zakonski institut *roditeljskog prava* i *roditeljskih dužnosti*, što se u pravnoteorijskom smislu ali i u filozofskopravnom smislu razlikuje od pojma *roditeljske odgovornosti*.

U okviru Odeljka ZBPO koji uređuje pitanja „Dužnosti i prava roditelja i dece“, u odredbama stoji da roditelji imaju dužnost i pravo da čuvaju svoju maloletnu decu, a ako je jedan roditelj umro, ili je proglašen za umrlog, ili nije poznat, ili je lišen roditeljskog prava, roditeljsko pravo pripada drugom roditelju (Član 113. ZBPO). Kroz zakonsku odredbu u kojoj stoji da maloletna deca imaju pravo da žive sa svojim roditeljima, te da maloletna deca mogu da žive odvojeno od svojih roditelja samo kada to zahtevaju opravdani interesi dece ili kada to zahtevaju zajednički interesi roditelja i dece (član 114. ZBPO) - ogleda se princip prioritarnog podizanja i razvoja deteta od strane roditelja deteta. Ovo u suštinskom smislu govori o komplementarnosti normi ZBPO sa članom 18. Konvencije o pravima deteta u delu u kome ta odredba Konvencije zastupa prioritet roditeljskog staranja na detetu u odnosu na staranje od strane drugog lica ili institucije, ali u koncepcijskom smislu se ne može govoriti o potpunoj usklađenosti normi ZBPO sa KPD stoga što koncept roditeljske odgovornosti kao takav u ZBPO ne postoji, već je zamenjen konceptualnim normiranjem roditeljskih prava i roditeljskih dužnosti. U najkraćem rečeno, roditeljska prava imaju svoj ekvivalent u roditeljskim dužnostima prema detetu, odnosno roditeljska prava su impregnirana roditeljskim dužnostima.

Roditelji imaju dužnost i pravo da sa svojom decom razvijaju odnose ljubavi, poverenja i zajedništva i da ih usmeravaju na usvajanje porodičnih i društvenih vrednosti svojstvenih normama socijalističkog morala (Član 115. ZBPO). Iz ove odredbe se može videti intencija zakonodavca da prioritet u podizanju i vaspitavanju deteta daje roditeljima kao zajedničkom odnosno kompleksnom entitetu, u odnosu na bilo kog roditelja posebno. I u ostalim normama ZBPO koje govore o drugim pravima i dužnostima roditelja, stoje terimini u obliku množine (*roditelji*) pre nego jednine (*roditelj*), što govori u prilog zajedničarstva roditeljskih funkcija kao pravilu i poželjnom modelu u podizanju, vaspitavanju i razvoju deteta. Međutim, u citiranoj odredbi člana 115. ZBPO susrećemo se sa anahronizmom koji na više mesta karakteriše ovaj Zakon. Citirana odredba govori o *normama socijalističkog morala*, koje su svakako bile relevantne u vreme nastanka zakonskog teksta, ali već dugo to nisu. Citirana norma pored toga govori i o jakoj ideološkoj osnovi na kojoj je ZBPO nastao, osnovi koja se bitno razlikuje od filozofije i etičkih principa uređenja odnosa roditelja i dece i prava deteta, koji stoje u temelju moralnih i pravnih okvira KPD i aktuelnog društvenog konteksta u Srbiji.

ZBPO u članu 123. govori o tome da roditeljsko pravo roditelji vrše sporazumno i zajednički, a u slučaju njihovog neslaganja odlučuje organ starateljstva, kao i to da kad je jedan roditelj lišen roditeljskog prava, ili lišen poslovne sposobnosti, ili zbog drugih okolnosti nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo, roditeljsko pravo vrši drugi roditelj sam.

Takođe, ako roditelji žive odvojeno, roditeljsko pravo vrši roditelj kod koga dete živi, a ako se u slučaju odvojenog života roditelji ne sporazumeju kod koga će od njih dete da živi, odluku o tome donosi organ starateljstva, osim ako ovim zakonom nije drugačije određeno. Ako je u slučaju odvojenog života roditelja, razvođa ili poništaja braka odlukom suda ili drugog nadležnog organa dete povereno na čuvanje i vaspitavanje jednom od roditelja, roditeljsko pravo vrši roditelj kome je dete povereno. (Član 124. ZBPO)

O pitanjima koja su od bitnog značaja za razvoj deteta odlučuju oba roditelja sporazumno i u slučaju kad po njihovom sporazumu, ili po odluci organa starateljstva ili po odluci suda, jedan od njih vrši roditeljsko pravo, ako drugi roditelj ispunjava svoje dužnosti prema detetu. (Član 126. ZBPO)

Ako se roditelj koji ne vrši roditeljsko pravo ne slaže sa nekom merom ili postupkom drugog roditelja u vršenju roditeljskog prava, može o tome obavestiti organ starateljstva koji je dužan da odluči da li je takva mera odnosno postupak u interesu deteta (Član 127. ZBPO).

Iz navedenih odredaba ZBPO (član 123, 124, 126. i 127.) možemo zaključiti da ovaj zakon normativno uređuje:

- a) pitanje zajedničkog života oba roditelja i deteta,
- b) slučajeve kada jedan roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo iz zakonskih ili faktičkih razloga,

- c) pitanje odlučivanja sa kojim će roditeljem dete živeti u slučaju odvojenog života roditelja deteta,
- d) roditeljsko sporazumevanje i odlučivanje o pitanjima bitnim za razvoj deteta u slučaju zajedničkog života oba roditelja i deteta i odvojenog života roditelja i deteta.

Najpoželjnija situacija koju ZBPO predviđa i u okviru normi uređuje, jeste ona u kojoj roditelji žive zajedno sa detetom i sporazumno odlučuju o svim pitanjima bitnim za razvoj deteta. Pri zajedničkom životu oba roditelja sa detetom, oni po pravilu sporazumno odlučuju o pitanjima koja se tiču deteta, njegovog razvoja, vaspitanja, obrazovanja, zdravlja i sl. Međutim, roditelji pre svega imaju pravo i obavezu da o pitanjima koja su od bitnog značaja za razvoj deteta, odlučuju sporazumno i kada jedan roditelj vrši roditeljsko pravo, odnosno kada je dete odlukom nadležnog organa (a to može biti sud ili organ starateljstva) povereno na čuvanje i vaspitavanje jednom roditelju. Ovo pod uslovom da drugi roditelj, kome dete nije povereno na čuvanje i vaspitavanje, ispunjava svoje obaveze prema detetu. U pogledu uslova *ako drugi roditelj ispunjava svoje dužnosti prema detetu*, koji treba da ispunjava roditelj kome dete nije povereno na čuvanje i vaspitavanje, možemo zaključiti da zakonodavac pre svega misli na obavezu, odnosno zakonsku dužnost tog roditelja da učestvuje u izdržavanju deteta (da plaća doprinos/alimentaciju za izdržavanje deteta), ali pored toga može se govoriti i o drugim, suptilnijim, dužnostima drugog roditelja, koje se ne očituju u materijalnim prestacijama plaćanja doprinosa za izdržavanje deteta. Naime, roditelj kome dete nije povereno pored dužnosti učešća u izdržavanju deteta, ima i dužnost da se stara o životu i zdravlju deteta, s obzirom na okolnosti razdvojenog života od deteta. Prema duhu ZBPO, kao i ciljnom, teleološkom i kontekstualnom tumačenju dotičnih normi ZBPO, ispunjavanje ovih dužnosti drugog roditelja predstavlja uslov da taj roditelj ostvari svoje pravo da sporazumno sa drugim roditeljem odlučuje o pitanjima koja su od bitnog značaja za razvoj deteta. Međutim, ovde se mora istaći da zakonodavac ovo pitanje nije dovoljno jasno uređio, samim tim što konceptualno nije normama zakona razradio princip *zajedničke roditeljske odgovornosti*, već se zadržao na konceptu *roditeljskih prava i dužnosti*.

U svakom slučaju, kada se roditelj koji ne vrši roditeljsko pravo, odnosno kome dete nije povereno odlukom suda ili organa starateljstva na čuvanje i vaspitavanje, ne slaže sa nekom merom ili postupkom drugog roditelja (kome je dete povereno) u vršenju roditeljskog prava, on ima pravo da kod organa starateljstva pokrene postupak koji ima za cilj da dovede do odluke organa starateljstva, kojom se utvrđuje da li je takva mera odnosno postupak u interesu deteta. Dakle, u situaciji odvojenog života jednog roditelja od deteta koje živi sa drugim roditeljem, roditelj sa kojim dete ne živi ima ulogu „roditelja kontrolora“, koji može izraziti neslaganje sa nekom merom ili postupkom roditelja koji živi sa detetom. Njegova kontrolna uloga ne daje mu pravo veće od prava da od organa starateljstva, kao isključivo nadležnog organa, zatraži

da utvrdi da li je takva mera ili postupak u interesu deteta. Ovde je jasno izražen princip *interesa deteta*, kao kriterijuma za procenu opravdanosti i pozitivnosti postupka roditelja sa kojim dete živi. Organ starateljstva će odobriti meru ili postupak roditelja koji vrši roditeljsko pravo (koji živi sa detetom), samo ako je to u interesu deteta, pa na taj način zapravo dozvoljava roditelju koji ne vrši roditeljsko pravo (kome dete nije povereno) da posredno odlučuje o pitanjima koja su od bitnog značaja za razvoj deteta - bez obzira na to da li taj roditelj ispunjava svoje dužnosti prema detetu. Prilikom procene opravdanosti mere ili postupka prema detetu roditelja koji vrši roditeljsko pravo, interes deteta je kriterijum iznad svih drugih kriterijuma i u ovim slučajevima se ne može derogirati bilo kakvim drugim kriterijumima iz korpusa onih o kojim govori član 126. ZBPO (ispunjavanje odnosno neispunjavanje dužnosti prema detetu, roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo). Taj roditelj se može eklatantno oglašivati o svoje dužnosti prema detetu, predviđene zakonom, ali on može kod organa starateljstva pokrenuti postupak radi utvrđivanja da li je mera odnosno postupak roditelja koji vrši roditeljsko pravo u interesu deteta. Organ starateljstva može, ako utvrdi da određena mera ili postupak nije u interesu deteta, ne odobriti tu meru ili postupak, pa na taj način omogućiti drugom roditelju uticaj na odlučivanje o pitanju bitnom za razvoj deteta, iako on ne ispunjava svoje obaveze prema detetu. Ovakvi slučajevi se mogu odnositi npr. na odvođenje deteta u inostranstvo, od strane roditelja sa kojim dete živi, radi življenja i školovanja deteta u inostranstvu, kao i na promenu škole deteta i druge slučajeve odnosno postupke roditelja koji u sebi sadrže pitanje, odnosno oduku od uticaja na razvoj deteta.

2. Obuka roditelja u vršenju roditeljske uloge

U pogledu organizacione i funkcionalne uloge društva u odnosu na pomoć roditeljima u vršenju roditeljske uloge, treba napomenuti da je ona fokusirana u ulozi organa starateljstva, odnosno centra za socijalni rad. Poslove zaštite porodice, pomoći porodici i starateljstva vrši centar za socijalni rad kao organ starateljstva (Član 23. stav 1. ZBPO). Centri za socijalni rad, organizovani tako da ih ima svaka opština u Srbiji, koja je i njihov osnivač, imaju pravo i obavezu da u okviru svoje delatnosti vrše poslove pomoći i obuke roditelja u vršenju roditeljske uloge. Pored toga, u centrima za socijalni rad, koji su za to, pre svega, profesionalno osposobljeni, odnosno, čiji ljudski resursi to omogućavaju, može se formirati savetovalište za brak i porodicu, kao specijalizovana služba u okviru koje se obavljaju poslovi pomoći i obuke roditelja u vršenju roditeljske uloge.

3. Prava vanbračnih roditelja (očeva) u vršenju roditeljskih prava i odgovornosti

Roditelji su izjednačeni u odnosu na prava i dužnosti prema detetu, u vršenju roditeljskih funkcija, bez obzira da li je dete rođeno u braku ili van braka, odnosno kada je reč o ocu deteta, bez obzira da li se radi o bračnom ili vanbračnom

očinstvu. Jedina razlika između roditelja deteta rođenog u braku, na jednoj strani i roditelja deteta rođenog van braka (u vanbračnoj zajednici ili bez postojanja te zajednice), s fokusom na roditeljska prava i obaveze, jeste u tome što se o odnosima deteta i roditelja sa kojim dete ne živi (poveravanje deteta, uređenje ličnih odnosa deteta i roditelja sa kojim dete ne živi), kada se radi o vanbračnom roditeljstvu - odlučuje u upravnom postupku pred centrom za socijalni rad (organom starateljstva), dok se u slučajevima bračnog roditeljstva ove odluke mogu doneti i u sudskom postupku u bračnom sporu. Kada nadležni sud u bračnom sporu donese presudu kojom se brak razvodi, ili se poništava, ili se odbija tužbeni zahtev za utvrđivanje da li brak postoji, odlučiće se istom presudom o čuvanju i vaspitavanju maloletne dece stranaka (da sva deca ostanu na čuvanju i vaspitavanju kod jednog roditelja, da neka deca ostanu kod majke a neka kod oca, da sva budu poverena nekom trećem licu ili organizaciji). Sud će istom presudom urediti i način održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem koji ne vrši roditeljsko pravo, ako ga drugi roditelj u tome sprečava, ili ako, u zavisnosti od okolnosti slučaja, nađe da je to potrebno radi zaštite deteta (Član 125. ZBPO). Međutim, i kada je dete rođeno u braku, prilikom faktičkog prestanka zajednice života roditelja deteta, a pre pokretanja brakorazvodnog spora, u slučaju nepostojanja sporazuma roditelja o tome, organ starateljstva će u upravnom postupku odlučiti kod kog će roditelja dete živeti i kako će drugi roditelj održavati lične odnose sa detetom.

4. Najbolji interes deteta kao osnova za rukovođenje u vršenju roditeljske dužnosti (odgovornosti)

Prilikom odlučivanja o ovim pitanjima sud ili organ starateljstva pre svega vodi računa o najboljem interesu deteta. Roditeljima se prilikom razdvajanja zajednice života (razvoda braka, prestanka vanbračne zajednice, ili prestanka zajednice života bračnih supružnika bez pokretanja brakorazvodne parnice) omogućuje da pre svega sporazumno među sobom uredi pitanja koja se tiču poveravanja, čuvanja i vaspitavanja deteta, kao i pitanja koja se tiču kontakata deteta sa roditeljem sa kojim dete ne živi odnosno neće živeti. Ovo omogućavaju određene procesne norme propisa, koje dozvoljavaju sporazumni predlog za razvod braka (kome roditelji deteta, pored toga što su saglasni da se brak razvede, imaju obavezu da na nesporan način uredi predmetna pitanja) iza koga sud donosi presudu, kao i norme kojima se uređuje upravni postupak pred organom starateljstva, a na osnovu kojih roditelji deteta mogu zaključiti poravnanje sa elementima u kojima su sadržana pitanja čuvanja i vaspitavanja deteta kao i pitanja ličnih odnosa deteta i drugog roditelja. Omogućavanjem roditeljima da međusobom, ali i pred nadležnim organom sporazumno uredi pitanja koja se tiču nekih aspekata roditeljstva, utiče pre svega na priznavanje autonomije porodice i roditeljstva, koja se neće narušavati od strane nadležnog organa do momenta kada je sporazum roditelja protivan interesu deteta. Ako se ustanovi da sporazum roditelja narušava interes deteta, nadležni organ

ima pravo da ne dozvoli takvo sporazumno uređenje predmetnih pitanja, te da o istima donese odluku koja je u skladu sa interesom deteta.

5. Pomoć roditeljima (oblici pomoći)

U pogledu obezbeđivanja, kada je to potrebno, pomoći roditeljima (finansijske, stambene, u opremi za decu, u obezbeđivanju dnevne brige za decu), treba istaći da su ta pitanja uređena ZSZ i ZFPPD.

ZSZ omogućava licu, koje može biti i roditelj, odnosno član porodice sa decom, da ostvari pravo na materijalno obezbeđenje odnosno na finansijsku pomoć, koja po članu 10. ZSZ pripada pojedincu koji živi sam, odnosno porodici, koja ostvaruje prihode ispod nivoa socijalne sigurnosti utvrđene ovim zakonom.

ZFPPD zasniva se, sudeći po iskazanoj nameri zakonodavca, na pravu i dužnosti roditelja da podižu i vaspitavaju decu, pravu deteta na uslove života koji mu omogućavaju pravilan razvoj i obavezi države da podrži dobrobit porodice i deteta.

U zakonu su definisana prava na finansijsku podršku porodici sa decom.

a. Naknada zarade za vreme porodiljskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta.

Ovo je mera finansijske podrške porodici, kojom se olakšava usklađivanje rada i roditeljstva. Naknada po pravilu iznosi 100% zarade, uz uslov da je podnositelj zahteva pre korišćenja ovog prava bio u neprekidnom radnom odnosu najmanje 6 meseci, odnosno da je u tom periodu obavljao samostalnu delatnost. Naknadu može ostvariti roditelj (prvenstveno majka, ali pod određenim uslovima predviđenim zakonom može je ostvariti i otac deteta), jedan od usvojlaca, hranitelj, odnosno staratelj deteta, kada u skladu sa propisima o radu koristi pravo na porodiljsko odsustvo, odsustvo sa rada radi nege deteta ili odsustvo sa rada radi posebne nege deteta.

b. Roditeljski dodatak

Ovo je novo pravo, koje ima za cilj pružanje jednokratne podrške porodici koja treba da doprinese poboljšanju populacione politike. Roditeljski dodatak ostvaruje majka deteta, koja neposredno brine o detetu, za drugo, treće i četvrto dete, a pod uslovom da je državljanin Srbije, da ima prebivalište u Srbiji i ostvaruje pravo na zdravstvenu zaštitu preko Republičkog zavoda za zdravstvenu zaštitu. Ukoliko majka deteta nije živa, ili je napustila dete, ili je iz opravdanih razloga sprečena da brine o detetu, pravo ostvaruje otac deteta pod uslovima navedenim za majku deteta. Ovo pravo ne može ostvariti majka (odnosno otac) deteta, ako ona ili članovi porodice plaćaju porez na imovinu na poresku osnovicu veću od iznosa propisanog zakonom.

c. Dečji dodatak

Pravo na dečji dodatak ostvaruje jedan od roditelja koji neposredno brine o detetu, pod uslovima utvrđenim zakonom, kao i hranitelj ili staratelj deteta, pod istim uslovima. Pravo pripada detetu do navršene 19. godine života, ako se nalazi na redovnom

školovanju, ali i posle navršene 19. godine života ako je dete razvrstano s obzirom na smetnje u razvoju, sve dok je obuhvaćeno vaspitnoobrazovnim programom ili programom osposobljavanja za rad u skladu sa aktom o razvrstavanju. Takođe, dete starije od 19 godina, nad kojim je produženo roditeljsko pravo, ima pravo na dečji dodatak do 26. godine života.

d. Naknada troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu bez roditeljskog staranja

Deca ometena u razvoju predškolskog uzrasta imaju pravo na naknadu dela troškova boravka u predškolskoj ustanovi koja se nalazi u mreži ustanova koju finansira opština, odnosno grad. Ovo pravo ostvaruju deca ometena u razvoju, pod uslovom da je za njih ostvareno pravo na dečji dodatak.

e. Regresiranje troškova boravka u predškolskoj ustanovi dece iz materijalno ugroženih porodica

Ovo, za razliku od svih ostalih navedenih prava koja finansira Republika Srbija, finansira nadležni organ opštine, odnosno grada, koji i utvrđuje uslove i visinu regresiranja.

f. Porodiljsko odsustvo (majke, očevi)

Zaposlena žena ima pravo na porodiljsko odsustvo i odsustvo radi nege deteta, u trajanju od 365 dana. Ovo pravo može da koristi i otac deteta, ako majka napusti dete, ako umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi ta prava (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest).

Jedan od roditelja deteta kome je neophodna posebna nega zbog teškog stepena psihofizičke ometenosti, ima pravo da posle korišćenja prava na porodiljsko odsustvo i odsustvo radi nege deteta, odsustvuje s rada ili radi sa polovinom radnog vremena, najduže do navršenih pet godina života deteta.

g. Roditeljsko odsustvo nakon usvajanja

Takođe, jedan od usvojlaca, hranitelj odnosno staratelj deteta mladeg od pet godina života, ima pravo da, radi nege deteta, odsustvuje s rada osam meseci neprekidno od dana smeštaja deteta u usvojilačku, hraniteljsku odnosno starateljsku porodicu, a najduže do navršenih pet godina života deteta. Ako je smeštaj nastupio pre navršena tri meseca života deteta, ova lica imaju pravo na odsustvo s rada do navršenih 11 meseci života deteta.

Roditelj, staratelj, usvojlac, hranitelj, odnosno, lice koje se stara o osobi sa invaliditetom u vidu predviđenom ovim zakonom, ima pravo na rad sa skraćenim radnim vremenom, ne kraćim od polovine radnog vremena.

Jedan od roditelja ima pravo da odsustvuje s rada dok dete ne navršiti tri godine života, a za to vreme njegova prava iz radnog odnosa miruju.

Za vreme trudnoće, porodiljskog odsustva, odsustva s rada radi nege deteta, kao i odsustva sa rada radi posebne nege deteta, poslodavac ne može zaposlenom dati otkaz, osim u slučajevima predviđenim zakonom (ako učini povredu obaveze

utvrđene ugovorom o radu, zbog nepoštovanja radne discipline, ako učini krivično delo na radu ili u vezi sa radom, i ako zloupotrebi pravo na bolovanje).

i. Pravo na odsustvo sa rada u slučaju bolesti deteta

Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službeni glasnik Republike Srbije, (broj 18/92, 26/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96, 46/98, 54/99 i 29/2001) uređuje prava iz zdravstvenog osiguranja zaposlenih i drugih građana, obuhvaćenih obaveznim zdravstvenim osiguranjem, kao i organizaciju i finansiranje zdravstvenog osiguranja. Obaveznim zdravstvenim osiguranjem zaposleni i *drugi osiguranici utvrđeni ovim zakonom* (osigurana lica) obezbeđuju sebi i članovima svojih porodica pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na novčane naknade i druga prava utvrđena ovim zakonom.

Kao prava iz zdravstvenog osiguranja, zakon poznaje: zdravstvenu zaštitu; naknadu zarade za vreme privremene sprečenosti za rad; naknadu putnih troškova u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite, i naknadu pogrebnih troškova. Naknada zarade pripada osiguranicima, u slučajevima taksativno nabrojanim u samom zakonu, a jedan od slučajeva u kome osiguranik ima pravo na naknadu zarade je ako je osiguranik: određen da neguje obolelog člana uže porodice pod uslovima utvrđenim ovim zakonom, gde pored dece rođene u braku i van braka spadaju i usvojenici i deca uzeta na izdržavanje.

6. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 39)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 23, st. 2; čl. 33, st. 2; čl. 113; čl. 114; čl. 115; čl. 123; čl. 124; čl. 125; čl. 126; čl. 127; čl. 132-138, čl. 212-213)
- Zakon o društvenoj brizi o deci RS (čl. 2; čl. 3)

IZDRŽAVANJE DETETA

Član 27 (4) Konvencije o pravima deteta

4. Države ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da dete dobija izdržavanje od roditelja ili drugih lica koja su finansijski odgovorna za dete, kako u okviru strana ugovornica, tako i iz inostranstva. Posebno, ako lice koje je finansijski odgovorno za dete ne živi u istoj državi u kojoj i dete, strane ugovornice će podsticati pristupanje međunarodnim sporazumima, odnosno zaključenje takvih sporazuma, kao i drugih odgovarajućih sporazuma.

Specifična pitanja u vezi sa stavom 4 člana 27. konvencije

1. Ostvarivanje prava maloletne dece na izdržavanje

Zakonom o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije utvrđena je obaveza roditelja da izdržavaju svoju maloletnu decu, kao i punoletnu decu koja do punoletstva nisu završila školovanje a najkasnije do 26. godine života (član 298. ZBPORS).

Takođe, roditelji su dužni da izdržavaju punoletno dete koje je zbog bolesti, telesnih ili duševnih nedostataka nesposobno za rad i nema dovoljno sredstava da se samo izdržava. Zakonom o braku i porodičnim odnosima propisana je i obaveza očuha i maćehe da izdržavaju svoje maloletne pastorkice ako oni nemaju druge srodnike koji su dužni da ih izdržavaju (čl. 299. i 303. ZBPORS).

Braća i sestre su dužni da izdržavaju svoju maloletnu braću i sestre koji nemaju dovoljno sredstava za izdržavanje, a roditelji nisu živi ili nemaju mogućnosti da ih izdržavaju (član 305. ZBPORS).

Postupak i uslovi za određivanje visine izdržavanja takođe su utvrđeni Zakonom o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije. Članom 310. st. 2. i 3. ZBPORS propisano je da, kada se izdržavanje traži za dete, sud prilikom odlučivanja o visini izdržavanja, uzima u obzir uzrast deteta i potrebe za njegovo obrazovanje. Prilikom procene mogućnosti lica koje je dužno da daje izdržavanje, sud uzima u obzir sva njegova primanja i stvarne mogućnosti da stiče zaradu, kao i potrebe davaoca izdržavanja.

2. Obaveze organa starateljstva u ostvarivanju prava na izdržavanje

Zakonom o braku i porodičnim odnosima utvrđuje se obaveza organa starateljstva da štiti interese maloletne dece u postupcima za ostvarivanjem izdržavanja i obezbeđivanja izdržavanja.

U članu 312. ZBPORS propisano je da organ starateljstva može u ime maloletnog deteta da pokrene i vodi spor za izdržavanje, odnosno, povećanje izdržavanja,

ako roditelji kod kojih se dete nalazi, iz neopravdanih razloga to ne učine. Takođe, istim članom propisano je da organ starateljstva može u ime maloletnog deteta tražiti od suda izvršenje već donete odluke o izdržavanju.

U članu 313. utvrđena je obaveza organa starateljstva da evidentira (odnosno vodi evidenciju) izdržavanu decu, obveznike izdržavanja, preduzme mere da se roditelji vansudski sporazumeju o izdržavanju dece, odnosno da se dosuđeni iznos uskladi sa izmenjenim potrebama dece i mogućnostima roditelja.

Ova odredba kojom je utvrđena obaveza organa starateljstva da evidentira izdržavanu decu, nužna je pretpostavka da taj organ blagovremeno i celovito preduzima mere u interesu maloletne dece. Međutim, ova zakonska obaveza evidentiranja se u organima starateljstva ne realizuje na zadovoljavajući način, pa tako izostane i potpuna intervencija u postupcima ostvarivanja izdržavanja maloletnoj deci. U te postupke, organ starateljstva se uključuje „situaciono“, eventualno na zahtev suda ili na zahtev građana i drugih institucija koji utvrde potrebu da se taj organ angažuje.

U svim postupcima brakorazvodnog spora ili spora o izmeni odluke o poveravanju maloletne dece, organ starateljstva se obavezno uključuje i daje sudu svoje mišljenje o potrebi i visini izdržavanja maloletnoj deci.

Značajna obaveza organa starateljstva u ostvarivanju izdržavanja maloletne dece, propisana je članom 318. ZBPORS. Tim članom propisano je da ukoliko obveznik izdržavanja ne plaća sudski utvrđenu obavezu izdržavanja, organ starateljstva može po službenoj dužnosti da preduzme mere da se detetu privremeno obezbedi izdržavanje po propisima socijalne i dečje zaštite. To podrazumeva da ta deca mogu ostvariti izdržavanje ili sredstva „alimentacionog fonda“ (član 10. ZBPORS) ili pravo na socijalnu pomoć ili dečji dodatak.

Službena evidencija, statistika o pruženim uslugama i angažovanju organa starateljstva u postupcima za izdržavanje maloletne dece na nivou Republike ne postoji.

3. Zaštita prava na izdržavanje

U krivičnom zakonu Republike Srbije utvrđena je krivično pravna zaštita. Pravo na izdržavanje, odnosno, u članu 119. utvrđeno je postojanje krivičnog dela neplaćanja alimentacije, odnosno izbegavanja davanja izdržavanja.

Tabela 1. Krivična dela prema članu 119. KZRS u 2001. godini*

Prijavljeno lica	Optuženo lica
634	534

* Izvor: Saopštenje Saveznog statističkog zavoda br. 150/5.7.2002. godine

Tabela 2. Vrsta krivičnih sankcija izvršenih licima zbog učinjenog krivičnog dela iz člana 119. KZRS, u 2001. godini

Vrsta sankcije	Broj lica
Zatvor	60
Novčana kazna	22
Uslovna osuda - zatvor	238
Uslovna osuda - novčana kazna	5
Sudska opomena	5
UKUPNO	330

Tabela 3. Organ starateljstva po službenoj dužnosti pokrenuo krivični postupak protiv učinioca krivičnog dela iz člana 119. Krivičnog zakonika

Vrsta krivičnog dela	2001. godina	2002. godina
član 119. KZRS	8	30

Značajan porast broja, po službenoj dužnosti od strane organa starateljstva, pokrenutih postupaka protiv učinioca krivičnog dela neplaćanja izdržavanja, ukazuje na aktivniju ulogu ove stručne službe u zadovoljavanju potreba maloletne dece.

4. Poštovanje međunarodnih konvencija i bilateralnih ugovora

Službe socijalne zaštite u okviru svoje nadležnosti imaju obavezu da učestvuju u postupcima za ostvarivanje alimentacionih zahteva iz inostranstva. Nadležnost otpremnog organa, po Konvenciji o ostvarivanju alimentacionih zahteva u inostranstvu iz 1956. godine, vrši Ministarstvo finansija i ekonomije u Vladi Republike Srbije. Direktnom primenom navedene Konvencije, alimentacioni zahtevi iz inostranstva se mnogo brže ostvaruju nego u redovnim sudskim postupcima.

Posrednički organ u ostvarivanju alimentacionih zahteva iz inostranstva u Državnoj zajednici Srbije i Crne Gore vrši Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Aktuelno najviše alimentacionih zahteva iz inostranstva ima iz bivših republika SFRJ - Slovenije i Hrvatske - i zemalja istočne Evrope - Poljske, Češke i Rusije.

Problem u efikasnom postupanju po alimentacionim zahtevima iz inostranstva je uglavnom vremensko trajanje procedure, pre svega u nadležnim organima starateljstva.

5. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 298; čl. 303 - 308; čl. 310 st. 2 i 3; čl. 312; čl. 313; čl. 318)
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana (čl. 3; čl. 9)
- Zakon o učeničkom i studentskom standardu (čl. 2; čl. 4; čl. 6; čl. 8; čl. 9; čl. 10; čl. 11; čl. 12)

ODVAJANJE OD RODITELJA

Član 9 Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice će obezbediti da dete ne bude odvojeno od svojih roditelja protiv njihove volje, osim kada nadležne vlasti, uz sudski nadzor, odrede u skladu sa važećim zakonom i postupkom, da je takvo odvajanje neophodno u najboljem interesu deteta. Takva odluka može biti neophodna u određenom slučaju, kao npr. ako roditelji zlostavljaju ili zanemaruju dete ili žive odvojeno, pa se mora doneti odluka o mestu stanovanja deteta.
2. U svakom postupku koji proizilazi iz stava 1 ovog člana, sve zainteresovane strane imaju mogućnost da učestvuju u postupku i da iznesu svoje mišljenje.
3. Države ugovornice će poštovati pravo deteta odvojenog od jednog ili oba roditelja da redovno održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja, osim ako je to u suprotnosti sa najboljim interesima deteta.
4. U slučajevima kada je razdvajanje posledica mere koju je preduzela država ugovornica, kao što je pritvor, hapšenje, egzil, deportacija ili smrt (uključujući smrt koja je nastupila iz bilo kog razloga dok je osoba pod merom države) jednog ili oba roditelja deteta, ta država ugovornica će, na zahtev, pružiti roditeljima, detetu ili, prema okolnostima, nekom drugom članu porodice, neophodne informacije o tome gde se nalazi odsutni član (članovi) porodice, osim ako bi pružanje takve informacije bilo štetno po dobrobit deteta. Države ugovornice će dalje osigurati da samo podnošenje takvog zahteva ne proizvede nikakve negativne posledice po osobu (osobe) na koju se odnosi.

Specifična pitanja u vezi sa članom 9. konvencije

1. Normativno određenje

U članu 114. Zakona o braku i porodičnim odnosima utvrđeno je da *deca imaju pravo da žive sa svojim roditeljima*, a mogu živeti odvojeno samo ako to zahtevaju opravdani interesi dece ili zajednički interesi dece i roditelja. Da bi roditelji mogli vršiti roditeljska prava i dužnosti prema maloletnoj deci, pretpostavlja se da ona žive sa svojim roditeljima. Sa druge strane, apsolutno je i lično pravo dece da žive sa svojim roditeljima sve dok punoletstvom ili emancipacijom ne steknu potpunu poslovnu sposobnost. Roditelj se ne može odreći roditeljskog prava, a ni dužnosti da živi sa svojim detetom.

Od pravila da maloletna deca žive sa svojim roditeljima postoje izuzeci samo ako je to u opravdanom interesu dece ili u obostranom interesu dece i roditelja. Bez obzira da li su roditelji u braku, ukoliko žive odvojeno, sporazumeće se kod koga će od njih dete ostati na daljoj brizi, a ako se o tome ne mogu sporazumeti ili njihov sporazum ne odgovara interesima deteta, odluku o tome donosi organ starateljstva (član 124 stav 1 i 2. ZBPO RS). Odluku o poveravanju, čuvanju i vaspitanju dece i izmeni te odluke donosi sud u postupku za razvod braka, za poništenje

braka ili ako odbije zahtev da brak postoji, na osnovu člana 125 ZBPO RS. Ukoliko se u bračnom sporu roditelji nisu sporazumeli o čuvanju i vaspitanju maloletne dece ili ako njihov sporazum ne odgovara interesima dece, sud će, pošto pribavi mišljenje i predlog organa starateljstva i ispita sve okolnosti (činjenice na kojima stranka zasniva svoj zahtev u bračnom sporu sud može utvrđivati i kada te činjenice nisu među strankama sporne - član 361. stav 1. ZBPO RS) odlučiti: 1) da sva deca ostanu na čuvanju i vaspitanju jednom roditelju; ili da 2) neka ostanu kod majke, a neka kod oca; ili 3) da sve budu poverena nekom trećem pravnom ili fizičkom licu. Sud će po službenoj dužnosti odlučiti o poveravanju zajedničke maloletne dece i kada nijedan od bračnih drugova u bračnom sporu takav zahtev ne postavi. Sud će presudom urediti i način održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem koji ne vrši roditeljsko pravo ako ga drugi roditelj u tome sprečava, ili ako ceneći sve okolnosti slučaja, nađe da je to potrebno radi zaštite deteta. Na zahtev jednog roditelja ili organa starateljstva, sud može izmeniti odluku o čuvanju i vaspitavanju dece i ličnim odnosima roditelja prema njihovoj zajedničkoj deci, ako to zahtevaju promenjene prilike.

Ako to zahtevaju interesi deteta, sami roditelji mogu privremeno poveriti maloletno dete na čuvanje i vaspitavanje trećem licu, ako to lice ispunjava uslove za staraoca (128 ZBPO RS). Treća lica mogu biti srodnici deteta, koja će se o njegovom vaspitanju brinuti bez naknade ili uz nakanadu, kao i lica koja nisu u srodstvu sa detetom.

U slučaju smrti roditelja koji je sam vršio roditeljsko pravo po odluci suda ili organa starateljstva, ili po odluci organa starateljstva, ili po sporazumu sa drugim roditeljem, kao i u slučaju kada roditelj izgubi poslovnu sposobnost ili napusti dete, drugi roditelj ima pravo da zahteva da mu lice kod koga se dete nalazi preda dete na čuvanje i vaspitanje. U slučaju spora između roditelja i trećeg lica, nadležni sud može odlučiti da dete poveri na čuvanje i vaspitavanje licu kod koga se dete nalazi, nekom drugom licu ili organizaciji, ako po pribavljenom mišljenju i predlogu organa starateljstva, pošto ispita sve okolnosti utvrdi da to opravdani interesi deteta zahtevaju (član 129 ZBPO RS).

Sud, odnosno organ starateljstva koji donosi odluku o poveravanju dece na čuvanje i vaspitanje, dužan je da na pogodan način ispita sve okolnosti slučaja koje su od značaja za pravilan duhovni i fizički razvoj i vaspitavanje deteta i da se prilikom donošenja odluke rukovodi prvenstveno interesima deteta, pritom posebno uzimajući u obzir emocionalne potrebe i želje deteta, o čemu pribavlja mišljenje odgovarajućih stručnjaka uvek kada okolnosti slučaja to zahtevaju (član 130 ZBPO RS).

2. Održavanje ličnih odnosa roditelja sa kojima deca ne žive i dece

Ako dete ne živi u zajednici sa roditeljima ili sa jednim od njih, roditelji će se sporazumeti o načinu održavanja ličnih odnosa sa detetom. U slučaju spora odluku o tome donosi organ starateljstva (član 131 stav 1. ZBPO RS). Organ starateljstva

o načinu održavanja ličnih odnosa odlučuje rešenjem, koje se donosi nakon sprovedenog posebnog ispitnog postupka. Protiv rešenja dozvoljena je žalba u roku od 15 dana od dana dostavljanja rešenja. U postupku koji prethodi donošenju rešenja o održavanju ličnih odnosa organ starateljstva će ispitati roditelje, dete (član 130 ZBPO RS) i provesti druge dokaze radi pouzdanog utvrđivanja odlučnih činjenica od kojih zavisi način održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo. Promenjene okolnosti (prilike) na strani deteta, roditelja koji vrši roditeljsko pravo i roditelja sa kojim dete ne živi su osnov za donošenje novog rešenja organa starateljstva. Tim rešenjem će se, na drugačiji način, urediti održavanje ličnih odnosa roditelja s detetom nego što je bilo određeno ranijim rešenjem (131. stav 2. ZBPO RS). Novo rešenje organ starateljstva donosi po zahtevu roditelja ili po službenoj dužnosti, nakon što ispita da li su se ranije utvrđene relevantne okolnosti promenile i da li bi prvenstveno interes deteta, a i roditelja bio ostvaren drugačijim održavanjem ličnih odnosa. Na osnovu člana 131. stav 3. ZBPO RS, održavanje ličnih odnosa dece sa roditeljima može se ograničiti ili privremeno zabraniti samo radi zaštite zdravlja i drugih važnih interesa dece.

Na isti način uređuju se lični odnosi dece smeštene u institucijama socijalne zaštite i hraniteljskim porodicama i njihovih roditelja sa kojima ne žive.

3. Zaštita najboljih interesa deteta

Zakon o braku i porodičnim odnosima ovlašćuje centar za socijalni rad za intervenciju u porodici u slučaju kada *opravdani interesi deteta to zahtevaju*. To znači da je on u obavezi da reaguje preventivno, sredstvima koja mu stoje na raspolaganju, čim sazna da su odnosi između članova porodice poremećeni u toj meri da ugrožavaju prava i interese dece.

„Ugroženost“ u meri koja je „dovoljna“ da izazove intervenciju organa starateljstva može biti ispoljena i kroz teškoće u roditeljskom funkcionisanju, koje se mogu manifestovati u neadekvatnom ili neuspešnom ostvarivanju zaštitne i vaspitne funkcije.

Kada se „ugroženost“ može definisati kao *ozbiljna opasnost za pravilno podizanje deteta*, organ starateljstva može dete oduzeti od roditelja i poveriti ga na čuvanje i vaspitavanje drugom licu, odnosno ustanovi (član 136 ZBPO RS).

„Ozbiljna opasnost za pravilno podizanje deteta“ je pravni standard čiju sadržinu u svakom konkretnom slučaju utvrđuje organ starateljstva. U praksi se, pod „ozbiljnom opasnošću“ najčešće podrazumeva situacija neposredne ugroženosti života ili zdravlja deteta, po pravilu izazvana poremećenim odnosima i/ili prisustvom nasilja u porodici.

Postupak izricanja mere oduzimanja deteta od roditelja sprovodi se kao hitan, a žalba na ovakvo rešenje po pravilu nema suspenzivno dejstvo. Samo oduzimanje deteta od roditelja gotovo uvek se sprovodi uz asistenciju policije.

Istovremeno sa oduzimanjem deteta od roditelja, organ starateljstva odlučuje i o načinu daljeg zbrinjavanja deteta - *poveravanju* drugom licu ili ustanovi. Pod

drugim licem podrazumeva se lice u čiju se porodicu dete smešta. To može biti srodnik, ali i nesrodnička porodica. U oba slučaja, takvo lice mora ispunjavati uslove propisane za staraoca.

Pravno dejstvo mere kojom se dete oduzima od roditelja jeste *ograničenje roditeljskog prava*, u smislu oduzimanja prava roditelja na čuvanje i vaspitavanje. Roditelj kome je oduzeto pravo na čuvanje i vaspitavanje deteta zadržava druga roditeljska prava, kao što su: pravo na održavanje ličnih odnosa sa detetom, pravo da odlučuje o drugim važnim pitanjima koja se tiču deteta (npr. pravo na određivanje ličnog imena detetu, pravo na upravljanje imovinom deteta itd). Ovo ograničenje nije od uticaja na postojanje roditeljskih obaveza.

Organ starateljstva, ukoliko proceni da to interesu deteta zahtevaju, može odlučiti da roditelju, kome je oduzeto pravo na čuvanje i podizanje detete, ograniči ili privremeno zabrani i održavanje ličnih odnosa sa detetom. Takođe, može ga, u pogledu raspolaganja imovinom deteta, staviti u položaj staraoca.

S obzirom da se mera oduzimanja deteta od roditelja izriče, najčešće, u situaciji kada je prisutno nasilje u porodici i to nasilje prema deci (psihičko, fizičko, seksualno ili emocionalno), ona je, po pravilu, praćena zabranom kontaktiranja roditelja sa detetom ili ograničenjem viđenja na kontrolisane uslove (u posebnim prostorijama, uz prisustvo ili pod nadzorom stručnih lica).

Najteža mera koja može biti izrečena roditelju koji *zloupotrebljava svoja roditeljska prava ili grubo zanemaruje roditeljske obaveze* jeste mera *lišavanja roditeljskog prava* (član 139 ZBPO RS). Ovu meru izriče sud u vanparničnom postupku, na predlog organa starateljstva, drugog roditelja ili javnog tužioca (član 140 ZBPO RS). Osnov za donošenje odluke o lišavanju roditeljskog prava, pored nevršenja prava u meri koja se može okarakterisati kao „grubo zanemarivanje“, jeste i vršenje roditeljskog prava na način koji je suprotan cilju zbog koga je to pravo i dato, odnosno priznato roditelju - *zloupotreba prava*. U bračnim sporovima i sporovima iz odnosa roditelja i dece, sud koji rešava ove sporove može po službenoj dužnosti da donese odluku o lišenju roditeljskog prava ako utvrdi da za to postoje zakonom za to propisani razlozi (141 ZBPO RS). Roditelju se može odlukom suda vratiti roditeljsko pravo kada prestanu razlozi zbog kojih je lišen tog prava. Predlog za vraćanje roditeljskog prava mogu podneti roditelj i organ starateljstva. U bračnim sporovima i sporovima iz odnosa roditelja i dece, sud koji ih rešava može po službenoj dužnosti doneti odluku o vraćanju roditeljskog prava, ako utvrdi da za to postoje uslovi (142 ZBPO RS).

4. Krivično-pravna zaštita prava deteta da žive sa svojim roditeljima

U okviru pozitivnog zakonodavstva Republike Srbije utvrđene su određene mere kojima se štiti pravo deteta da živi sa svojim roditeljima.

U Krivičnom zakoniku Republike Srbije u članu 116. pravno je verifikovano postojanje krivičnog dela, kojim se sankcioniše protivpravno zadržavanje ili oduzimanje

deteta od roditelja, usvojioca, staraoca ili od ustanove, odnosno od lica kome je ono povereno.

U prethodnom periodu ovaj krivično pravni instrument zaštite interesa maloletnog deteta je malo korišćen i uglavnom, postupak protiv lica koja su učinila ovo krivično delo pokretan je na zahtev roditelja, kome je pravosnažnom odlukom organa starateljstva ili suda, dete povereno na čuvanje i vaspitavanje.

Prema podacima sa kojima raspolaže Ministarstvo za socijalna pitanja, u periodu od 2001. godine pa do 2003. godine, organi starateljstva, u cilju zaštite interesa deteta i njegovog prava da odrasta u porodičnom okruženju, po službenoj dužnosti vrše prijavljivanje izvršioca krivičnog dela iz člana 116. Krivičnog zakona Republike Srbije.

Tabela 1. Mere porodično pravne zaštite*

MERE	2001. GODINA	2002. GODINA
Nesaglasnost roditelja (član 127.)	60	92
Upozorenje roditeljima (član 134.)	439	715
Stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava (član 135.)	61	88
Oduzimanje deteta od roditelja (čl. 136. i 137.)	54	72
Lišavanje roditeljskog prava (član 139.)	29	53
Određivanje ličnog imena detetu (član 395.)	631	676
Raspolaganje imovinom deteta (otudjenje imovine maloletnika)	776	887
Ukupno	2050	2583

* Podaci u ovoj tabeli, kao i podaci u tabelama 2,3,4 i 5 dati su na osnovu analize godišnjih izveštaja o radu 103 centra za socijalni rad. Nisu obrađeni još 47 godišnjih izveštaja.

Povećanje broja intervencija organa starateljstva u segmentu nadzora nad vršenjem roditeljskog prava zabeležen u protekle dve godine nije rezultat eventualne represivnosti tog organa ili povećanja broja slučajeva nekompetentnog i nefunkcionalnog roditeljstva i veće ugroženosti dece. Povećan broj intervencija je pre svega rezultat, bolje organizacije službe, veće osetljivosti profesionalaca na pojavu nefunkcionalnog roditeljstva, kao i veći stepen saradnje između vladinog i nevladinog sektora naročito u otkrivanju slučajeva.

Tabela 2. Deca iz porodica sa poremećenim porodičnim odnosima

Ciljna grupa	2001. godina	2002. godina
deca iz porodica sa poremećenim bračnim odnosima	4976	5577
deca roditelja u brakorazvodnom sporu	13 774	13 076
deca roditelja u post-razvodnom konfliktu	3522	2878
deca roditelja iz vanbračnih zajednica	3300	5973
Ukupno	25 554	27 498

U 2002. godini u odnosu na prethodnu godinu konstatovan je značajan porast broja dece iz vanbračnih zajednica, koja su zahtevala određenu zaštitnu intervenciju organa starateljstva i to isključivo u odlučivanju o poveravanju deteta jednom od roditelja po prestanku vanbračne zajednice. Mogući razlog ovako značajnom povećanju broja dece iz vanbračnih zajednica, koja su evidentirana u organu starateljstva, su uslovi za ostvarivanje dodatka za decu, utvrđenih u novom Zakonu o finansijskoj podršci porodici.

5. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 39)
- Krivični zakon (čl. 116; čl. 117)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 114; čl. 124; čl. 125, čl. 128 - 132; čl. 136; čl. 137; čl. 139 - 142; čl. 147)

NEZAKONITO ODVOĐENJE I ZADRŽAVANJE DETETA U INOSTRANSTVU

Član 11. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice će preduzeti mere za borbu protiv nezakonitog prebacivanja i zadržavanja dece u inostranstvu.
2. U tom cilju, Države ugovornice će podsticati zaključivanje bilateralnih ili multilateralnih sporazuma ili pristupanje postojećim sporazumima.

Specifična pitanja u vezi sa članom 11. konvencije

1. Pravna regulativa

U slučaju nezakonitog odvođenja, zadržavanja i nevraćanja dece iz inostranstva, koji se mogu kvalifikovati kao povreda prava na staranje o deci, odnosno povreda prava na viđenje (lične odnose), primenjuju se odredbe Konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece, koju je naša zemlja ratifikovala 20. juna 1991. godine. Prema članu 3. Zakona o ratifikaciji, centralni izvršni organ za sprovođenje Konvencije u Republici Srbiji je republičko Ministarstvo pravde. Navedeno ministarstvo prima iz inostranstva i otpravlja, ka centralnim organima drugih zemalja članica, zahteve za vraćanje dece koja su nelegalno odvojena od roditelja ili lica koja imaju roditeljsku odgovornost.

Prema podacima Ministarstva pravde, od početka primene Konvencije, 1991. godine do danas, ni na jedan zahtev koji je Republika Srbija uputila centralnim organima drugih država članica za vraćanje deteta koje je nezakonito odvedeno iz Srbije, nije odgovoreno pozitivno. Obrazloženja za nepostupanje po Konvenciji, odnosno nevraćanje deteta iz inostranstva, uglavnom se vezuju za protok vremena i integraciju deteta u sredinu u koju je odvedeno.

U izvršavanju obaveza preuzetih ratifikacijom Konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece, u Republici Srbiji se postupak vraćanja nelegalno dovedenog deteta sprovodi primenom odredbi čl. 86-89. Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima. Navedenim zakonom uređeni su uslovi i postupak priznavanja stranih sudskih odluka, uključujući odluke o dodeli dece, ako su postale pravosnažne po pravu države u kojoj su donete. Priznanjem strane odluke o dodeli deteta od strane domaćeg suda, ova odluka se izjednačava sa odlukom domaćeg suda i proizvodi pravno dejstvo u SCG - može se prinudno izvršavati. Ako odluka o dodeli deteta nije doneta u zemlji iz koje je dete nezakonito dovedeno, ili ako je

doneta odluka nepodobna⁷ da bude priznata, postupak po zahtevu za vraćanje deteta, u smislu Konvencije, sprovodi nadležni domaći organ poštujući princip najboljeg interesa deteta i pravo deteta da participira u postupku i iznese svoje mišljenje saglasno svojim razvojnim sposobnostima.

Radi suzbijanja nezakonitog odvođenja i nevraćanja dece iz inostranstva, SCG je 9. maja 2001. godine ratifikovala Evropsku konvenciju o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci i o ponovnom uspostavljanju odnosa staranja.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, SRJ je ratifikovala 2. jula 2002. godine, s ciljem proširenja mera kojima se obezbeđuju veće garancije zaštite dece od nezakonitog prebacivanja i u inostranstvu i sprečavanje međunarodne trgovine decom.

SCG je, takođe, zaključila i niz bilateralnih ugovora⁸ o pravnoj pomoći između sudskih i nadležnih organa, odnosno država, u izvršavanju odluka koje se odnose na staranje o deci, a koji treba da doprinesu efikasnijoj zaštiti dece koja su protivpravno odvojena od roditelja.

Oduzimanje maloletnog lica je i unutrašnjim krivičnim zakonodavstvom (čl. 116. Krivičnog zakona Republike Srbije) propisano kao krivično delo. Oduzimanjem se smatra svako protivpravno zadržavanje maloletnog lica, onemogućavanje izvršenja odluke o dodeli deteta, te oduzimanje (otmica) maloletnog lica od osoba koje imaju pravni osnov da se dete kod njih nalazi: roditelj, usvojlac, staralac ili ustanova, odnosno lice kome je dete povereno na staranje. Odvođenje deteta u inostranstvo kod izvršenja napred navedenog krivičnog dela smatra se kvalifikatornom okolnošću i povlači strožiju sankciju - kaznu zatvora u trajanju od jedne do deset godina.

2. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 39)
- Krivični zakon RS (čl. 116)
- Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (čl. 86-96)
- Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana (čl. 7; čl. 8; čl. 33; čl. 37)

7) Strana sudske odluka neće se priznati u SCG ako, povodom prigovora lica protiv koga je ta odluka done-ta utvrdi da to lice nije moglo učestvovati u postupku zbog toga što mu poziv, tužba ili rešenje kojim je započet postupak nije lično uručeno, odnosno uopšte nije ni pokušano lično dostavljanje, osim ako se na bilo koji način upustilo u raspravljanje o glavnoj stvari u prvostepenom postupku. Strana sudska odluka neće biti priznata ako je suprotna Ustavnoj povelji SCG ili javnom poretku, ako je u istoj stvari sud u SCG doneo pravosnažnu odluku ili ako je u SCG priznata neka druga strana odluka koja je doneta u istoj stvari (čl. 88-91. Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima).

8) Konvencije, ugovore i sporazume o pravnoj pomoći i saradnji u građanskim, krivičnim, porodičnim i upravnim stvarima, SCG je zaključila sa: Austrijom, Alžirom, Bahamskom zajednicom, Belgijom, Bugarskom, Grčkom, Danskom, Italijom, Irakom, Kiprom, Mađarskom, Mongolijom, Poljskom, Rumunijom, Rusijom, Turskom, Francuskom, Hrvatskom, Češkom i Slovačkom.

SPAJANJE SA PORODICOM

Član 10. Konvencije o pravima deteta

1. U skladu sa obavezom država ugovornica, shodno članu 9, stav 1, zahtevi deteta ili njegovih roditelja da ude na teritoriju Države ugovornice ili je napusti radi ponovnog spajanja porodice, države ugovornice će rešavati na pozitivan, human i ekspeditivan način. Države ugovornice će dalje obezbediti da podnošenje takvog zahteva ne prouzrokuje nikakve štetne posledice za podnosiocima i članove njihove porodice.
2. Dete čiji su roditelji nastanjeni u različitim državama će imati pravo da, osim u izuzetnim okolnostima, redovno održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja. U tom cilju i u skladu sa obavezom država ugovornica shodno članu 9, stav 2, države ugovornice će poštovati pravo deteta i njegovih roditelja da napuste svaku zemlju, uključujući i sopstvenu, kao i da uđu u svoju zemlju. Pravo na napuštanje bilo koje zemlje, biće podložno samo ograničenjima propisanim zakonom i koja su potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog poretka (ordre public), javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih i koja su u skladu sa ostalim pravima priznatim u ovoj Konvenciji.

Specifična pitanja u vezi sa članom 10. konvencije

1. Spajanje s porodicom, sloboda kretanja i nastanjivanja

Pravo deteta da živi sa svojim roditeljima i da se roditelji o njemu staraju pre svih drugih, pravo da sa roditeljem/ima sa kojim/a ne živi održava redovne i nesmetane lične odnose, zatim pravo slobode kretanja i izbora mesta stanovanja u granicama pojedine države, pravo svakog lica (i deteta i roditelja) da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju vlastitu i pravo da se vrati u svoju zemlju, osim Konvencijom o pravima deteta, garantovani su i drugim međunarodnim aktima koje je SRJ ratifikovala ili u odnosu na koje je nastavila članstvo sukcesorskom izjavom iz marta 2001. godine. Odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, saglasno članu 10. Ustavne povelje SCG, neposredno se primenjuju⁹.

Tokom 2002. i 2003. godine SCG je zaključila nekoliko bilateralnih sporazuma o vraćanju i prihvatanju lica koja nelegalno borave na teritoriji država ugovornica ili ne ispunjavaju uslove za ulazak ili boravak na teritoriji država ugovornica ili ne ispunjavaju uslove za ulazak ili boravak na teritoriji druge države ugovornice (Slovačka, Mađarska, Danska, Holandija, SR Nemačka, Švedska). Cilj zaključenja ovih međunarodnih ugovora je da se reguliše pitanje vraćanja i prihvatanja lica koja ne

9) Član 12. i 13. Opšte deklaracije o pravima čoveka od 10. decembra 1948. g.; čl. 12, 23. i 24. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i čl. 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

ispunjavaju ili više ne ispunjavaju uslove za ulazak ili boravak na teritoriji druge države i da se i na taj način doprinese sprečavanju nelegalnih migracija. Svim ovim bilateralnim ugovorima posebno je propisano da će se, radi osiguranja prava na spajanje sa porodicom i održavanje porodičnih veza, bračnom drugu i deci onog lica koje ima obavezu napuštanja države - strane molilje, biti omogućen ulazak u državu - zamoljenu stranu, uz izdavanje vize u skladu sa njenim nacionalnim zakonodavstvom, ako su bračni drug ili deca bez državljanstva ili državljani treće zemlje.

Ustavnim aktima SCG i Republike Srbije garantovana je posebna društvena zaštita deteta i porodice, te pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. Svako dete, bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veri, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovnom stanju ili rođenju, ima pravo da mu njegova porodica, društvo i država ukazuju zaštitu koju zahteva njegov status maloletnika. U slučaju raskida braka, preduzimaju se mere radi obezbeđenja posebne zaštite dece (čl. 7, 24. i 39. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama i čl. 18. Ustava Republike Srbije). Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama garantuje svakom licu slobodu kretanja i pravo nastanjivanja na celoj teritoriji državne zajednice (član 37. Povelje). Ovo pravo obuhvata i pravo svakoga da napusti državnu zajednicu i da se u nju vrati. Navedena Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama je, prema članu 8. Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore, sastavni deo Ustavne povelje.

Pravo na porodični život i iz njega izvedeno pravo deteta da sa roditeljima, u slučaju odvojenog života, održava redovne i nesmetane kontakte, uređeni su Zakonom o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije. Prema čl. 131. ovog zakona, način održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem sa kojim ne živi određuju roditelji sporazumno. U slučaju da sporazuma nema, način na koji će dete održavati lične odnose sa roditeljem ili roditeljima sa kojima ne živi, određuje centar za socijalni rad kao organ starateljstva. Održavanje ličnih odnosa deteta sa roditeljem/ima može se ograničiti ili *privremeno zabraniti odlukom nadležnog organa*¹⁰ samo radi zaštite zdravlja i drugih važnih interesa deteta. Ovo ograničenje, utvrđeno zakonom, uslovljeno je javnim interesom koji se ogleda u obavezi zaštite života i zdravlja deteta, odnosno obezbeđenja njegovog prava na život, opstanak i razvoj. Zato je i dejstvo ove mere vremenski ograničeno - privremeno. Cilj mere je da se opasnost od vršenja roditeljskog prava na način suprotan interesima deteta otkloni i/ili povređivanje deteta zaustavi i osigura bezbednost deteta dok se ne sprovedu odgovarajuće procedure i prikupe podaci potrebni za utvrđivanje (dugoročno) najboljeg interesa deteta i izbor onih mera zaštite kojima će se obezbediti uslovi za dalji nesmetan razvoj deteta.

10) Nadležnost za odlučivanje o načinu održavanja ličnih odnosa deteta sa roditeljima, kao i nadležnost da lične odnose, u slučajevima utvrđenim zakonom, ograniči ili privremeno zabrani, ima organ starateljstva. O ovom pravu deteta i roditelja može odlučivati i sud, ako pred njim teče parnica u kojoj se, u bračnom sporu, donosi odluka o načinu na koji će roditelji, po prestanku braka, vršiti roditeljsko pravo.

Prava deteta i roditelja koji su domaći državljani da napuste zemlju i ponovo se u nju vrate, radi očuvanja porodičnih veza - spajanja sa porodicom, uređena su Zakonom o putnim ispravama, prava deteta i roditelja koji su stranci, lica bez državljanstva ili izbeglice, uređena su Zakonom o putnim ispravama, a prava deteta i roditelja koji su stranci, lica bez državljanstva ili izbeglice, uređena su Zakonom o kretanju i boravku stranaca. Sloboda kretanja i nastanjivanja i pravo da se napusti teritorija Srbije i Crne Gore, bez obzira da li je reč o domaćim državljanima, izbeglicama, licima bez državljanstva ili strancima, podleže *samo zakonskim ograničenjima* (član 31. stav 2. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama i član 17. Ustava Republike Srbije). Ova prava mogu se ograničiti samo ako je to neophodno:

- za vođenje krivičnog postupka,
- za zaštitu javnog reda i mira,
- za sprečavanje širenja zaraznih bolesti ili
- za odbranu zemlje.

2. Domaći državljani

Prema Zakonu o putnim ispravama, licu domaćeg državljanstva za prelazak državne granice, putovanje u inostranstvo, boravak u inostranstvu i povratak u SCG, izdaje se putna isprava.

Pravo na putnu ispravu imaju i maloletna i punoletna lica. Maloletnik ima pravo na sopstvenu putnu ispravu. Na zahtev roditelja, maloletnik do navršene 14. godine života, može biti upisan u putnu ispravu jednog od roditelja. Maloletnik stariji od 14 godina mora imati sopstvenu putnu ispravu. Upis deteta u putnu ispravu jednog roditelja može poništiti organ nadležan za izdavanje putnih isprava ako to zahteva drugi roditelj.

Licu za koje se proverom utvrdi da je državljanin SCG, i kada nema putnu ispravu, organ nadležan za kontrolu prelaženja državne granice *dužan je* da dozvoli ulazak u zemlju (član 3. Zakona).

Putna isprava izdaje se na lični zahtev, a za maloletno dete na zahtev roditelja ili staratelja. *Zahtev za izdavanje putne isprave može biti odbijen, na određeno vreme.* Razlozi zbog kojih nadležni organ može odbiti zahtev za izdavanje putne isprave taksativno su zakonom nabrojani i odnose se na četiri slučaja.

- 1) Prvi slučaj se tiče okolnosti da je protiv lica koje traži izdavanje putne isprave pokrenut krivični postupak. Zahtev ovakvog lica da mu se izda putna isprava biće odbijen na traženje nadležnog suda. Zahtev se može odbiti samo za vreme dok krivični postupak traje. Smatraće se da su prestali razlozi za odbijanje zahteva za odbijanje zahteva za izdavanje putne isprave ako nadležni sud u roku od šest meseci ne obnovi zahtev.
- 2) Drugi razlog za odbijanje zahteva za izdavanje putne isprave odnosi se na lice koje je osuđeno na безусловnu kaznu zatvora u trajanju dužem od tri meseca. Takvom licu putna isprava neće biti izdata dok kaznu ne izdrži.

- 3) Zahtev za izdavanje putne isprave biće odbijen i ako ga je podnelo lice kome je zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije.
- 4) Za vreme ratnog stanja, stanja neposredne ratne opasnosti i vanrednog stanja, nadležni organ može odbiti zahtev za izdavanje putne isprave ako je to neophodno radi odbrane zemlje.

Odluku o odbijanju zahteva za izdavanje putne isprave iz razloga sprečavanja širenja zaraznih bolesti ili odbrane zemlje (razlozi pod 3) i 4)), nadležni organ po službenoj dužnosti preispituje na svakih šest meseci i o tome obaveštava lice koje je tražilo izdavanje putne isprave (čl. 46-48. Zakona).

Ako je neki od razloga koji sprečava izdavanje putne isprave nastupio nakon izdavanja putne isprave, nadležni organ će izdatu putnu ispravu oduzeti. Putna isprava može biti oduzeta od nekog lica na određeno vreme, najviše za ono vreme za koje se takvom licu ne bi mogla ni izdati.

U svakom od navedenih slučajeva, nadležni organ mora doneti rešenje u kome će navesti razloge kojima se rukovodio prilikom odbijanja zahteva za izdavanje, odnosno oduzimanja putne isprave. Lice čiji je zahtev odbijen, odnosno čija je putna isprava privremeno oduzeta, ima pravo na žalbu višem organu. O razlozima odbijanja zahteva za izdavanje, odnosno za oduzimanje putne isprave vodi se posebna evidencija (čl. 49, 50, 54. i 55. Zakona).

Na molbu lica kome je odbijen zahtev za izdavanje putne isprave, odnosno kome je putna isprava oduzeta, organ koji je odlučio o tome može, u naročito opravdanim slučajevima (smrt člana porodice, lečenje u inostranstvu,...) izdati putnu ispravu sa ograničenim važenjem (čl. 51. Zakona).

3. Stranci, lica bez državljanstva i izbeglice

U odnosu na pravo deteta ili roditelja koji su strani državljanini da uđu na teritoriju Srbije i Crne Gore i borave u njoj, primenjuju se odredbe Zakona o kretanju i boravku stranaca. Uslovi za prijem stranaca na teritoriju SCG sadržani su u odredbama čl. 5, 25. i 26. Zakona o kretanju i boravku stranaca. Stranac može ući u SRJ i boraviti na njenoj teritoriji ako ima:

- važeću nacionalnu putnu ispravu ili drugi odgovarajući putni dokument koji SCG priznaje;
- obaveznu vizu za državljane onih zemalja sa kojima nisu zaključeni ugovori o ukidanju viza¹¹ i

11) Viza se može zabraniti strancu koji je u SRJ osuđen zbog krivičnog dela koje se goni po službenoj dužnosti, koji je kažnjen zbog deviznog ili carinskog prekršaja ili zbog kršenja javnog reda i mira i koji nema sredstva za izdržavanje u SCG, a izdržavanje mu nije obezbeđeno na drugi način (čl. 26. Zakona o kretanju i boravku stranaca). Ako je stranac izvršio krivično delo protiv čovečnosti i međunarodnog prava, ako se vodi u evidenciji organa SCG kao međunarodni prestupnik, ako mu je izrečena mera bezbednosti proterivanja iz zemlje ili zaštitna mera udaljavanja sa teritorije SCG, kao i ako mu je otkazan boravak u SCG, za vreme trajanja izrečenih mera, viza se neće izdavati. Strancu neće biti izdata viza ni ako poseduje putnu ispravu strane države čiji nije državljanin, osim ako je u takvoj ispravi izričito naznačeno da ima pravo povratka u državu koja mu je izdala putnu ispravu ili vizu (čl. 25. Zakona).

- ako poseduje dovoljno sredstava za izdržavanje za period boravka, odnosno da su mu sredstva na drugi način obezbeđena.

Strancu kome je u SCG priznat status *izbeglice i licu bez državljanstva* izdaje se za putovanje u inostranstvo putna isprava za izbeglice, odnosno putna isprava za lica bez državljanstva, predviđene međunarodnim ugovorima. Ove isprave izdaju se sa rokom važenja do jedne godine, s tim što se njihovo važenje može produžavati, najviše do pet godina.

Strancu koji nije u statusu izbeglice ili statusu lica bez državljanstva, a ne poseduje važeću putnu ispravu, nadležni organ u SCG izdaje putni list za strance, *radi izlaska ili ulaska u zemlju*:

- ako je izgubio stranu putnu ispravu ili na drugi način ostao bez nje, a država čiji je on državljanin nema svoje predstavništvo u SCG niti njene interese zastupa druga država - za izlazak iz zemlje;
- ako je u inostranstvu izgubio putnu ispravu za strance izdatu od nadležnog organa SCG - za povratak u SCG;
- ako je dobio otpust iz državljanstva - za odlazak iz zemlje;
- ako je dobio zaštitu SCG - za dolazak u SCG,
- ako mu je priznato pravo na azil - radi putovanja u inostranstvo;
- ako za to postoje drugi opravdani razlozi.

Putne isprave koje nadležni organ SCG, pod uslovima utvrđenim zakonom, izdaje licima sa izbegličkim statusom, licima bez državljanstva i strancima, po pravilu se izdaju punoletnim licima, pri čemu se podaci o deci upisuju u putnu ispravu roditelja. Izuzetno, zakonom je predviđena i mogućnost izdavanja putne isprave detetu, ako za to postoje opravdani razlozi. Iako zakon ne propisuje izričito šta se smatra opravdanim razlogom, može se uzeti da će se pod opravdanim razlogom smatrati situacija kada je to potrebno radi realizacije prava deteta iz člana 10. Konvencije o pravima deteta (spajanje sa porodicom).

Radi realizacije prava na spajanje sa porodicom, odredbom člana 39. Zakona o kretanju i boravku stranaca, propisano je da se *stalno nastanjenje* u SCG može odobriti strancu koji je zaključio brak sa državljaninom SCG ili kome je neko od članova uže porodice (bračni drug, dete, roditelj) državljanin SCG ili ako je član njegove uže porodice stranac kome je odobreno stalno nastanjenje u SCG.

Prema navedenom zakonu, strancima se može *zabraniti ulazak* u SCG, ograničiti ili zabraniti kretanje na određenom području, otkazati boravak ili zabraniti stalno nastanjenje u određenim mestima iz razloga zaštite javnog poretka, zaštite interesa odbrane zemlje ili iz razloga koji proističu iz međunarodnih odnosa.

Stranac može biti *proteran* sa teritorije SCG samo na osnovu odluke nadležnog organa i u zakonom propisanom postupku. Proterano lice *ne može se uputiti tamo gde mu pretili progon* zbog njegove rase, vere, državljanstva, političkog mišljenja ili pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili tamo gde mu pretila opasnost ozbiljnog kršenja prava zajamčenih domaćim i međunarodnim propisima (čl. 37. i 38. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama).

Svaki stranac koji osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti, pripadnosti nekoj grupi ili političkih uverenja, ima pravo na utočište u SCG.

5. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 37)
- Ustav RS (čl. 17)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 131)
- Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana (čl. 3; čl. 7; čl. 8; čl. 33; čl. 37; čl. 46-48; čl. 51; čl. 54; čl. 55)
- Zakon o kretanju i boravku stranaca SRJ (čl. 5 - 30, čl. 39, st. 1, tač. 1)

DETE LIŠENO PORODIČNE SREDINE

Član 20. Konvencije o pravima deteta

- 1. Dete koje je privremeno ili stalno lišeno porodične sredine ili kojem, u njegovom najboljem interesu, ne može biti dopušteno da u takvoj sredini ostane, imaće pravo na posebnu zaštitu i pomoć države.*
- 2. Države ugovornice će u skladu sa svojim nacionalnim zakonima obezbediti alternativnu brigu za takvo dete.*
- 3. Takva briga može da uključi, između ostalog, smeštaj u drugu porodicu, kafalah prema islamskom pravu, usvojenje ili, ako je neophodno, smeštaj u odgovarajuće ustanove za brigu o deci. Pri razmatranju rešenja, dužna pažnja će biti posvećena potrebi uspostavljanja kontinuiteta u podizanju deteta kao i etničkom, religioznom, kulturnom i jezičkom poreklu deteta.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 20. konvencije

1. Normativni osnov zaštite dece bez roditeljskog staranja

Ustavni osnov za organizovanje posebne zaštite dece bez roditeljskog staranja sadržan je u čl. 27-30. Ustava Republike Srbije. U ovim članovima se određuje posebna zaštita maloletnika o kojima se roditelji ne staraju.

Na osnovu ustavnog ovlašćenja u Zakonu o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije i Zakonu o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, konkretizovani su oblici i mere kojima se obezbeđuje posebna zaštita maloletnika o kojima se roditelji ne staraju.

U Četvrtom odeljku, u članu 147. Zakona o braku i porodičnim odnosima je određen i pravno definisan pojam deteta bez roditeljskog staranja:

„Detetom bez roditeljskog staranja smatra se dete koje nema žive roditelje, čiji su roditelji nepoznati ili nestali.

Dete bez roditeljskog staranja je i dete čiji roditelji iz bilo kojih razloga privremeno ili trajno ne izvršavaju svoja roditeljska prava ili dužnosti.“

Na sličan način je pojam deteta bez roditeljskog staranja definisan i u Zakonu o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana.

2. Mere podrške države porodicama dece

Zakonom o finansijskoj podršci porodici predviđen je čitav sistem mera podrške porodicama sa decom, koje imaju za cilj eliminisanje potrebe za traženjem alternativnih oblika zaštite dece, a posebno institucionalnog zbrinjavanja (Videti čl. 18). Ove mere verovatno imaju određen i ograničen domet s obzirom na dubinu krize i siromaštva porodica sa decom.

Posledica ovakve situacije je neprimereno veliki broj dece u institucijama, koja su smeštena kao deca lišena roditeljskog staranja, a u osnovi smeštaja su ekonomski razlozi.

Posebno su u teškoj situaciji deca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice. Zbog nepostojanja servisa na lokalnom nivou, koji bi bili namenjeni prvenstveno deci sa smetnjama u razvoju, značajna većina ove dece je smeštena u institucije, iako ima žive roditelje.

3. Broj i struktura dece bez roditeljskog staranja

Na osnovu godišnjih izveštaja centara za socijalni rad Republike broj i struktura dece bez roditeljskog staranja je sledeća:¹²

Tabela 1: Struktura dece bez roditeljskog staranja

Deca	2001.g.	2002.g.
umrlih roditelja	1 197	1 167
nepoznatih roditelja	48	54
napuštena od roditelja	2 829	3 019
roditelja lišenih rod. prava	140	177
roditelja sprečenih da vrše roditeljsko pravo	1 904	1 810
oduzeta od roditelja po pravu nadzora	244	258
Ukupno	6 336	6 487

4. Oblici zaštite dece bez roditeljskog staranja

Zakonom o braku i porodičnim odnosima predviđeni su oblici i mere porodično pravne zaštite dece. Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanje socijalne sigurnosti građana predviđena su prava dece u socijalnoj zaštiti i način i uslovi njihovog ostvarivanja. Napred dajemo pregled preduzetih oblika i mera zaštite prava dece iz oblasti porodičnopravne i socijalne zaštite koje su preduzimali centri za socijalni rad.

Članom 139. ZBPORS propisano je da se roditelj koji zloupotrebljava vršenje roditeljskog prava ili grubo zanemaruje vršenje roditeljskih dužnosti, lišava roditeljskog prava. Odluku o lišavanju roditeljskog prava donosi sud u vanparničnom postupku po pribavljanju mišljenja nadležnog organa starateljstva.

Poseban problem u primeni ovog instituta porodičnopravne zaštite dobrobiti deteta je u nedovoljnoj zakonskoj definisanosti pravnih standarda kao što su „zloupotreba vršenja roditeljskog prava“ ili „grubo zanemarivanje roditeljske dužnosti“, komplikovanosti sudske procedure i dužine trajanja postupka.

12) Podaci za 2001. godinu i 2002. godinu dati su na osnovu analize 75% godišnjih izveštaja o radu centara za socijalni rad (103 od 150). Takođe, i svi podaci u narednim tabelama dati su na osnovu napred navedene analize godišnjih izveštaja centara za socijalni rad.

Tabela 2: Deca bez roditeljskog staranja (struktura primenjenih oblika socijalne i porodično pravne zaštite)

Oblici i mere	2001.g.	2002.g.
usvojenje	169	193
starateljstvo-stalno	3918	4177
starateljstvo -pos. sl.	575	795
smeštaj u ustanovi	2016	1996
smeštaj u porodici	1791	1836
mat. obezbeđenje	924	910
povremena pomoć u novcu	2233	3015
povremena pomoć u naturi	4383	4610
dodatak za tuđu negu i pomoć	174	201
UKUPNO		

Tabela 3: Primenjene mere i usluge u organu starateljstva, u zaštiti dece bez roditeljskog staranja

Mere i usluge	2002. GOD.
Pomoć u ostvarivanju prava	398
Usluge posredovanja	430
Mišljenja i predlozi drugim institucijama	107
Pomoć u vaspitanju i razvojnim problemima	129
Praćenje	720
Procena stanja	238
Otuđenje imovine maloletnika	24
Pomoć u školovanju i zapošljavanju i rešavanje stambenog problema	4
Određivanje ličnog imena	36
Ostale mere i usluge	400
Organizovanje radne i dr. sredine	82
UKUPNO	2568

Iz ovih razloga ova mera zaštite deteta se relativno retko primenjuje u odnosu na obim pojave nekompetentnog i neodgovornog roditeljstva, a primenjuje se najčešće u slučajevima tzv. „samodiskvalifikacije“ roditelja, kada dete u stvari postane napušteno od roditelja i kada oni trajno odustaju od roditeljstva.

Ovo su ujedno uzroci zbog čega u praksi nije poznat nijedan slučaj vraćanja u sudskom postupku oduzetog roditeljskog prava, odnosno rehabilitovanog roditeljstva.

Tabela 4: Deca bez roditeljskog staranja, roditelja lišenih roditeljskog prava

Godina	Broj dece roditelja lišenih roditeljskog prava
1995.	210
1996.	222
1997.	207
1998.	170
1999.	178

U članu 148. Zakona o braku i porodičnim odnosima utvrđeni su posebno osnovni vidovi porodično-pravne zaštite dece bez roditeljskog staranja:

- usvojenje,
- organizovani porodični smeštaj,
- drugi oblici porodičnog smeštaja.

Takođe, u čl. 39-48. Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, određeni su mogući oblici socijalne zaštite dece bez roditeljskog staranja:

- smeštaj u dom za decu i omladinu,
- smeštaj u drugu porodicu.

S obzirom na to da je usvojenje obrađeno u članu 21, u daljem tekstu će biti reči o smeštaju u dom za decu i omladinu i smeštaju u drugu porodicu (porodični smeštaj).

5. Postupak smeštanja

Odluka o primeni bilo kog od vidova zaštite dece bez roditeljskog staranja donose se na osnovu svestranog razmatranja svakog pojedinog slučaja, kao i mogućnosti izbora onog oblika porodične zaštite deteta koji u najvećoj meri odgovara njegovim potrebama (Član 149. ZBPO RS).

Odluku o smeštaju donosi organ starateljstva - centar za socijalni rad. Centri za socijalni rad su osnovani u svim opštinama u Srbiji i dobro su kadrovski ekipirani. Svaku odluku o smeštaju dece bez roditeljskog staranja i dece sa smetnjama u razvoju ili ponašanju donosi stručni tim koji čine: socijalni radnik, psiholog, pedagog i pravnik.

Zaštita dece bez roditeljskog staranja posebno je usmerena na zaštitu njihovih prava i interesa, obezbeđivanjem uslova za negu, razvoj i obrazovanje, kao i uslova za njihov nesmetan psihofizički razvoj i osposobljavanje za samostalan život.

Tokom vođenja postupka smeštaja stručni tim vodi razgovor sa detetom, vrši procenu njegove ličnosti i potreba, pri čemu uzima u obzir i mišljenje deteta, u skladu sa razvojnim mogućnostima deteta da ga ono iskaže.

6. Smeštaj u dom za decu i omladinu - instituciju

Odlukom o mreži ustanova socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine, u Sr-

biji postoje tri tipa ustanova za smeštaj:

- ustanove za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja,
- ustanove za smeštaj dece i omladine sa smetnjama u razvoju, i
- ustanove za smeštaj dece i omladine sa smetnjama u ponašanju - maloletnih izvršilaca krivičnih dela i dece sa asocijalnim ponašanjem.

U trenutku pisanja ovog izveštaja u Srbiji je postojalo 23 ovakve ustanove i to: 15 za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja, 5 za decu i omladinu sa smetnjama u razvoju i 3 ustanove za smeštaj dece sa poremećajima u ponašanju.

U ustanovama za smeštaj dece bez roditeljskog staranja je smešteno oko 1800 dece i omladine, u ustanovama za smeštaj dece sa smetnjama u razvoju smešteno je oko 1600 dece a ustanovama za decu sa poremećajima u ponašanju oko dve stotine.

Sve ustanove su, u skladu sa mogućnostima države, adekvatno kadrovski opremljene ali stručnjacima u ovim ustanovama nedostaju savremena znanja i veštine, kao i iskustva drugih zemalja.

Dugogodišnja ekonomska kriza je sve ove institucije dovela u veoma tešku situaciju koja je uslovala uskraćivanje elementarnih prava dece, posebno dece smeštene u nekim institucijama za decu sa smetnjama u razvoju.

I pored velike materijalne pomoći međunarodne zajednice ovim institucijama, kao i sredstava koje je uložila država, situacija nije još uvek zadovoljavajuća. Osnovna prava dece nisu ugrožena, ali ostvarivanje drugih, ne manje značajnih prava, nije na zadovoljavajućem nivou. Deca nisu u potpunosti zaštićena od svih oblika zanemarivanja i zlostavljanja ili primene neprimerenih vaspitnih mera. Iako se može govoriti o pojedinačnim slučajevima, ostaje činjenica da nisu razrađeni mehanizmi zaštite, kao ni protokoli postupanja i druge mere koje bi garantovale potpunu zaštitu dece.

S obzirom na uslove smeštaja ugroženo je pravo na privatnost, kao i pravo na participaciju u donošenju odluka koje se tiču deteta.

Pored toga, i sama mreža institucija je razlog postojanja mogućnosti kršenja nekih prava dece. Naime, institucije su neravnomerno regionalno raspoređene što uzrokuje izmeštanje dece u institucije izvan lokalne zajednice a često i van regiona. Ovo je posebno izraženo kod institucija za smeštaj dece i omladine sa smetnjama u razvoju, jer ovih institucija ima pet i smeštene su: jedna u Vojvodini, dve u Beogradu i dve u jugoistočnoj Srbiji. Ovakva situacija je uzrokovala da je skoro 80% dece izmešteno iz svog mesta rođenja i prebivališta roditelja. Pored toga, kada je o ovim institucijama reč treba istaći da su one kapaciteta od 300 do 600 korisnika, da su u njima smeštena deca i odrasli.

7. Smeštaj u drugu porodicu - hraniteljstvo

Ukupan broj dece bez roditeljskog staranja smeštenih u institucijama socijalne zaštite, još uvek premašuje broj dece smeštene u hraniteljskim porodicama. Tako je u 2003. godini, u institucijama socijalne zaštite za smeštaj dece bez roditeljskog staranja bilo 2009 dece ili 52,8% dece, dok je na porodičnom smeštaju (hranitelj-

Tabela 5: Broj hraniteljskih porodica i smeštene dece u tim porodicama

GODINA	BROJ HRAN. PORODICA	BROJ SMEŠTENE DECE
1998	1854	2178
1999	1707	2078
2000	1606	2066
2001	1338	2017
2003	1191	1795

stvo) bilo 1795 dece ili 47,2%.

U periodu od 1998. godine prisutan je trend smanjivanja broja hraniteljskih porodica i broja dece smeštene na porodični smeštaj.

U istraživanju o deci bez roditeljskog staranja, koje je realizovala britanska nevladina organizacija Save the Children UK 2002. godine, razmatrana je struktura hraniteljskih porodica, po teritorijalnom rasporedu, obrazovnom statusu, dužini boravka dece u hraniteljskim porodicama, kao i pitanja kriterijuma i procedure izbora, ostvarivanja kontakta dece na porodičnom smeštaju sa roditeljima, procedura pripreme hranitelja za smeštaj, naknada hranitelju za hraniteljstvo, podrška hranitelju za obavljanje dužnosti hranitelja, itd.

Stanje u organizovanju porodičnog smeštaja (hraniteljstva) dece bez roditeljskog staranja u Republici Srbiji i pored tradicije duge 75 godina, jeste sledeće:

- broj hraniteljskih porodica značajno opada,
- neravnomerni prostorni razmeštaj hraniteljskih porodica (uglavnom na seoskom području - 55%),
- neusklađenost teritorijalnog rasporeda sa teritorijalnim rasporedom dece bez roditeljskog staranja, što onemogućava poštovanje principa stabilnosti zaštite dece bez roditeljskog staranja,
- nepovoljan obrazovni status hranitelja (64,6% hranitelja ima obrazovanje do potpune osmogodišnje škole),
- nepovoljna starosna struktura hranitelja (prosek starosti je 52 godine),
- neujednačenost procedure i kriterijuma izbora hranitelja,
- neujednačenost i izostajanje određene stručne procedure u podršci hraniteljima i dece bez roditeljskog staranja na porodičnom smeštaju (izostajanje participacije dece u procesu zaštite, posebno u odlučivanju o poželjnom obliku zaštite, neostvarivanje kontakata dece i prirodnih roditelja, itd),
- neadekvatna i nestimulativna naknada za rad hranitelju i izdržavanje deteta bez roditeljskog staranja na porodičnom smeštaju.

8. Deca bez roditeljskog staranja - izbeglice, prognani i raseljeni

U okviru populacije izbegle, prognane i raseljene dece u Republici Srbiji,

Tabela 6. Broj dece bez roditeljskog staranja izbeglice, prognani i raseljeni

	Br. dece bez roditeljskog staranja	Br. dece bez rod. staranja pod starateljstvom	Br. dece bez roditeljskog staranja na domskom smeštaju	Br. dece bez roditeljskog staranja na porodičnom smeštaju
Izbeglice	184	126		
Prognani	50	34	136	99
Raseljeni	125	73		
UKUPNO:	359	233		

Tabela 7. Deca bez roditeljskog staranja izbeglice, prognani i raseljeni prema zemlji porekla

	Hrvatska	BiH	Kosovo i Metohija	Ostalo
Izbeglice prognani raseljeni	137	94	126	2
UKUPNO				359

značajan broj dece je privremeno ili trajno lišen roditeljskog staranja. Iz ovih razloga neophodno je prema ovoj deci preduzimati mere starateljske i socijalne zaštite kako bi se na adekvatan i efikasan način zaštitili njihova ličnost, prava, interesi i imovina.

Nacionalno zakonodavstvo Republike Srbije koje reguliše porodičnopravnu zaštitu dece ne poznaje termin izbeglica, prognanik ili raseljeno lice, pa se iz toga može zaključiti da se deca bez roditeljskog staranja, izbeglice, prognanici i raseljeni ne štite institucijom starateljstva.

Međutim, ova deca nisu van sistema zaštite. Tumačenjem člana 280. ZBPORS, koji propisuje da organ starateljstva može preduzimati zakonom utvrđena prava, u zaštiti prava i interesa stranog državljanina, dok organ države čiji je on državljanin ne donese potrebne odluke i ne preuzme određene mere.

U ovakvim slučajevima, preduzimanje mere starateljske zaštite dece izbeglica, prognanika i raseljenih, bez roditeljskog staranja nadležan je organ starateljstva gde ta deca imaju boravište, odnosno gde su regulisala svoj izbeglički ili prognanički status.

Inače, u kompletnom toku, obimu i sadržaju mera starateljske zaštite ove dece, važi i primenjuju se pravila i propisi Republike, koji uređuju oblast porodičnopravne zaštite dece bez roditeljskog staranja.

Napred navedeni podaci prezentirani su i u prošlom izveštaju. Aktuelni podaci nedostaju, ali je moguće pretpostaviti da je značajan broj ove dece i dalje u postupku socijalne i porodično pravne zaštite u Republici Srbiji, bilo kao sada

državljanin Republike Srbije ili i dalje kao izbegla, prognana ili raseljena lica.

9. Mere koje preduzima država u cilju unapređenja zaštite dece bez roditeljskog staranja

Nivo razvijenosti sistema socijalne i porodično pravne zaštite dece bez roditeljskog staranja u Republici Srbiji, još uvek ne omogućava u dovoljnoj meri postupanje u skladu sa najboljim interesima dece i poštovanju prava deteta da odrasta u porodičnom okruženju.

10. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Ustav RS (čl. 27 - 30)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 132; čl. 133; čl. 136; čl. 137; čl. 138; čl. 139; čl. 147; čl. 148; čl. 149; čl. 150; čl. 200 st. 1 i 2, čl. 202; čl. 203; član 208, st. 3; čl. 211; čl. 212; čl. 213; čl. 219; čl. 224; čl. 236; čl. 243; čl. 245; čl. 253; čl. 265; čl. 269; čl. 270, čl. 271)
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana (čl. 39 - 48)

USVOJENJE

Član 21. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice koje priznaju i/ili dozvoljavaju sistem usvajanja će obezbediti da najbolji interesi deteta budu od prevashodne važnosti i one će:

- (a) obezbediti da usvojenje deteta odobravaju samo nadležni organi koji utvrđuju, u skladu sa odgovarajućim zakonima i postupkom i na osnovu svih relevantnih i pouzdanih informacija, da je usvojenje dopušteno s obzirom na status deteta u odnosu na roditelje, rodbinu i zakonske staratelje i da su se, ukoliko je tako propisano, zainteresovana lica saglasila sa usvojenjem nakon upoznavanja sa svim bitnim činjenicama, a na osnovu stručnih mišljenja u meri kojoj su ona nužna.*
- (b) priznati da se međudržavno usvojenje može smatrati alternativnim načinom brige o detetu, ukoliko se dete ne može smestiti u drugu porodicu ili biti usvojeno ili se o detetu ne može na pogodan način voditi briga u zemlji njegovog porekla;*
- (c) obezbediti da dete na koje se primenjuje međudržavno usvojenje uživa svu zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju nacionalnog usvojenja;*
- (d) preduzeti sve odgovarajuće mere da obezbedi da u međudržavnom usvojenju smeštaj nema za posledicu neopravdanu finansijsku korist za one koji u tome učestvuju;*
- (e) unaprediti, kada je to pogodno, ciljeve ovog člana zaključivanjem bilateralnih ili multilateralnih dogovora ili sporazuma i nastojati da se u tom okviru obezbedi da smeštanje deteta u drugu zemlju sprovode nadležne vlasti ili organi.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 21. konvencije

1. Zakonski principi u pogledu usvojenja - najbolji interes deteta, odluka nadležnog organa, saglasnost deteta za zasnivanje usvojenja

Ministarstvo za socijalna pitanja je kao jedan od strateških projekata prilikom reforme sistema socijalne zaštite, koncipiralo projekat unapređenja usvojenja i hraniteljstva kao oblika zaštite dece bez roditeljskog staranja. Sprovedene analize i istraživanja korišćena za ove potrebe, ukazuju na izvesnu nekompatibilnost zakona i prakse sa Konvencijom o pravima deteta, na šta ukazuju sledeći stavovi:

- Zakonom nije obezbeđen potreban nivo zaštite prirodnog roditeljstva, s jedne strane, dok su s druge strane suviše kruto postavljeni uslovi za primenu usvojenja (posebno potpunog usvojenja);
- Zakonom nije propisana obaveza posebne edukacije usvojlaca za usvojenje i roditeljstvo;
- Propisima nije uspostavljena obaveza jedinstvene evidencije dece podobne za usvojenje i lica zainteresovanih za usvojenje, na nivou Republike;
- Ne postoje standardizovane usluge pružanja pomoći prirodnim roditeljima u cilju očuvanja ili uspostavljanja njihovog roditeljskog funkcionisanja;

- Nisu definisani kriterijumi za utvrđivanje vremenskog trajanja odsustva roditeljskog staranja, od čega zavisi mogućnost za primenu usvojenja.

Ministarstvo za socijalna pitanja je u okviru pomenutog reformskog projekta, kao ciljeve ustanovilo: poštovanje prava deteta predviđenih Konvencijom o pravima deteta; konstituisanje bolje prakse u porodičnompravnoj zaštiti dece bez roditeljskog staranja; povećanje broja zasnovanih usvojenja, odnosno povećanje učešća usvojenja, kao oblika porodičnompravne zaštite, u slučajevima u kojima je usvojenje objektivno najcelishodniji oblik zaštite konkretnog deteta bez roditeljskog staranja; strateški razvoj i unapređenje usvojenja razvojem i unapređenjem stručnih postupaka.

Usvojenje je pravni institut koji je normativno ekspliciran odredbama ZBPO. Usvojenje je jedan od vidova porodičnompravne zaštite dece bez roditeljskog staranja, gde spadaju i organizovani smeštaj u drugu porodicu (hraniteljstvo) i drugi oblici porodičnog smeštaja.

Usvojenje je dopušteno, ako je korisno za usvojenika (član 152. ZBPO), što predstavlja zakonski osnovni uslov za zasnivanje usvojenja. *Korisnost za usvojenika*, u kontekstu ostalih oblika zaštite dece bez roditeljskog staranja (porodičnompravne i socijalne zaštite), podrazumeva, u skladu sa slovom i duhom ZBPO i ZSZ, da je usvojenje najcelishodniji oblik zaštite za dete bez roditeljskog staranja, s tim što dete po svom pravnom, odnosno porodičnom statusu mora biti podobno za usvojenje. *Podobnost deteta za usvojenje*, podrazumeva detetove pravne atribute odnosno pravne uslove na strani deteta, i to: da je dete bez roditeljskog staranja, a detetom bez roditeljskog staranja smatra se dete koje nema žive roditelje, ili su mu roditelji nepoznati, ili su nestali, ili da iz bilo kojih razloga trajno ne izvršavaju svoja roditeljska prava i dužnosti (član 147. ZBPO); da je dete maloletno (član 154. stav 1. ZBPO); *da postoji saglasnost za usvojenje deteta starijeg od deset godina* (član 156. stav 3. ZBPO); da dete sa usvojiocem nije srodnik u pravoj liniji, niti mu je brat niti sestra, odnosno da nije šticećenik lica koje namerava da ga usvoji, a koje organ starateljstva nije razrešio dužnosti staraoca (član 158. ZBPO); da dete, kod zasnivanja potpunog usvojenja, nije starije od pet godina, a ako je starije da se pre navršene pete godine života nalazilo na čuvanju, nezi i vaspitanju kod lica koje želi da ga usvoji, u ustanovi socijalne zaštite, ili kod lica koja nisu u srodstvu s njim u pravoj liniji i do četvrtog stepena srodstva u pobočnoj liniji (član 188. stav 3. ZBPO).

Usvojičac može biti samo ono lice koje je poslovno sposobno i koje ima lična svojstva potrebna za uspešno vršenje roditeljskih prava i dužnosti (član 154. stav 2. ZBPO); lice koje je od usvojenika starije najmanje 18 godina, osim kada je usvojičac bračni drug roditelja deteta koje se usvaja, a kada razlika u godinama između usvojičaca i usvojenika može biti i manja od 18 godina (član 155. ZBPO). Usvojičac ne može biti: 1) lice koje je sudskom odlukom lišeno roditeljskog prava; 2) lice za koje postoji osnovana sumnja da će položaj usvojičaca upotrebiti na štetu usvojenika; 3) lice koje ne pruža dovoljno jemstva da će usvojenika vaspitavati i odgajati tako da bude koristan član društvene zajednice; 4) lice koje je duševno bolesno ili

slaboumno, kao i ono koje boluje od bolesti koja može dovesti u opasnost zdravlje i život usvojenika (član 159. ZBPO).

2. Postupak usvojenja i pravo deteta da zna ko su mu roditelji i da ima pravo na brigu svojih roditelja

Organ starateljstva je dužan da u postupku pripreme usvojenja detaljno i na odgovarajući način upozna roditelje, lica koja žele da usvoje i budućeg usvojenika, sa pravnim, vaspitnim, moralnim i drugim značajnim ciljevima i posledicama zasnivanja usvojenja, a takođe organ starateljstva će budućim usvojiocima ukazati na značaj obaveštenosti usvojenika o pravnoj prirodi njihovog odnosa i pružice mu u tom smislu odgovarajuću savetodavnu pomoć (član 163. ZBPO). Ova norma govori o obavezi organa starateljstva da preduzme potrebne mere radi pružanja potrebnih informacija učesnicima u postupku usvojenja o svim bitnim aspektima i posledicama usvojenja.

3. Najbolji interes ostale dece (biološke dece mogućih usvojičaca)

U Srbiji po pravilu dete usvajaju osobe koje ne mogu imati svoje dete. To podrazumeva praktično nepostojanje potrebe utvrđivanja najboljeg interesa biološkog deteta mogućih usvojičaca, u najvećem broju slučajeva zasnivanja usvojenja. Međutim, pri postojanju biološke dece potencijalnih usvojičaca, u postupku usvojenja se, kroz prizmu utvrđivanja svih okolnosti od uticaja na usvojenje, sagledavaju i interesi biološkog deteta usvojičaca.

4. Očuvanje dečjeg identiteta

Pored navedenog, ista norma ide za ostvarenjem pravila iz člana 173. ZBPO prema kojoj dete ima pravo na saznanja o svom prirodnom poreklu, tj. prema kojoj će se uvid u isprave o zasnovanom usvojenju (koje predstavljaju službenu tajnu) dozvoliti usvojiocu, *usvojeniku* sa navršениh 16 godina života, a kada nije u pitanju potpuno usvojenje, i roditeljima usvojenika. Pored toga, ZBPO u članu 166. predviđa da za vreme postupka prikupljanja obaveštenja i dokaza o uslovima za zasnivanje usvojenja, organ starateljstva neposredno ili preko odgovarajuće stručne službe obezbeđuje neophodnu pripremu za zasnivanje usvojenja, roditelja, usvojenika, usvojičaca, kao i lica kod koga se usvojenik nalazi na čuvanju i vaspitavanju.

5. Zasnivanje usvojenja - pribavljanje relevantnih informacija i dokaza, obezbeđenje kontinuiteta

Odluke o primeni bilo kog od vidova zaštite dece bez roditeljskog staranja donose se na osnovu svestranog razmatranja svakog pojedinačnog slučaja, kao i mogućnosti izbora onog oblika porodične zaštite deteta, koji u najvećoj meri odgovara potrebama deteta (član 149. ZBPO), što je u korelaciji sa odredbom člana 21. Konvencije o pravima deteta, u kojoj stoji da će strane ugovornice, koje priznaju

i/ili dozvoljavaju sistem usvajanja obezbediti da najbolji interes deteta bude od prevashodne važosti.

U postupku zasnivanja usvojenja organ starateljstva vodi računa o obezbeđivanju kontinuiteta deteta u odnosu na detetovo etničko, versko, kulturno i jezičko poreklo, što je stvar profilisane prakse organa starateljstva. Navedeni aspekti se u najvećem broju slučajeva ne mogu poštovati samo u slučaju međudržavnog usvojenja.

Ako nadležni centar za socijalni rad utvrdi da su ispunjeni uslovi za usvojenje, pristupiće zasnivanju usvojenja. Za zasnivanje usvojenja potrebno je prisustvo usvojioca, njegovog bračnog druga, roditelja odnosno staraoca usvojenika, kao i usvojenika ako je stariji od 10 godina, izuzev ako je do ovog uzrasta bio na nezi, čuvanju i vaspitavanju kod lica koje želi da ga usvoji. Nije potrebno prisustvo bračnog druga usvojioca, kao ni roditelja deteta, pri zasnivanju usvojenja, ako pred centar za socijalni rad nadležnim za zasnivanje usvojenja ili centar za socijalni rad u mestu svog prebivališta izjavi da se saglašava sa usvojenjem i da neće prisustvovati zasnivanju usvojenja. Ova izjava daje se na zapisnik pred ovlašćenim licem centra za socijalni rad, a u njoj mora biti naveden usvojlac i usvojenik (Član 168. ZBPO).

U pogledu usvojenja, kao i u pogledu drugih mera i postupaka koji se preduzimaju u odnosu na dete, treba imati na umu da Konvencija o pravima deteta daje prioritet principu *najboljeg interesa deteta*. S tim u vezi, analiza zakonskih rešenja u odnosu na usvojenje, dovodi do zaključka da je zakonodavac imao u vidu „najbolji interes deteta“ odnosno „interes deteta“ kao vrednost i cilj. Ovo je u ZBPO izraženo različitim terminima, odnosno sintagmama, tako da imamo sledeće modalitete odnosno formulacije koje su suštinski identične principu „najboljeg interesa deteta“ iz Konvencije o pravima deteta:

- Odluke o primeni bilo kog od vidova zaštite dece bez roditeljskog staranja donose se na osnovu svestranog razmatranja svakog pojedinačnog slučaja, kao i mogućnosti izbora onog oblika porodičnopravne zaštite deteta koji *u najvećoj meri odgovara potrebama deteta* (član 149. ZBPO);
- Usvojenje je dopušteno *ako je korisno za usvojenika* (član 152. ZBPO);
- Organ starateljstva može, *ako je to u interesu usvojenika*, odlučiti da budući usvojenik, pre zasnivanja usvojenja provede u porodici usvojlaca određeno vreme (član 165. ZBPO).

Ovo su eksplicitne zakonske norme, tj. jasni i određeni delovi zakonskih normi, iz kojih se vidi intencija zakonodavca da uspostavi i čuva vrednost *interesa deteta*, kada se prema njemu primenjuje usvojenje kao oblik zaštite. Međutim, čitav deo ZBPO koji uređuje usvojenje, nesporno u svom duhu ima princip *interesa deteta* kao temeljnu postavku i premisu od koje se polazi kada se odlučuje o davanju deteta na usvojenje, kao i cilj kome se teži zasnivanjem usvojenja konkretnog deteta. Ovo se može apodiktično tvrditi kada je u pitanju zakonski nivo organizovanosti usvojenja.

6. Smeštaj deteta u usvojilačku porodicu i nadzor, odnosno periodična provera

Radi provere roditeljskih kapaciteta konkretnog usvojilačkog para, kao i s ciljem utvrđivanja da li isti par svojim osobenostima odgovara potrebama deteta, organ starateljstva može, ako je to u interesu usvojenika, odlučiti da dete pre zasnivanja usvojenja provede izvestan period vremena (tzv. adaptacioni period) u porodici potencijalnih usvojlaca, s tim što ovaj rok ne može biti duži od godinu dana (član 165. ZBPO). Za vreme trajanja adaptacionog perioda organ starateljstva proverava uspešnost adaptacije, kao i to da li sveukupni roditeljski kapacitet konkretnog potencijalnog usvojilačkog para odgovara potrebama i osobenostima konkretnog deteta.

Organ starateljstva će - ukoliko u toku postupka ispitivanja činjenica i okolnosti relevantnih za zasnivanje usvojenja utvrdi da nisu ispunjeni uslovi propisani zakonom za usvojenje, ili da usvojenje nije korisno za usvojenika - doneti rešenje o odbijanju predloga za usvojenje (član 167. stav 1. ZBPO).

Po zasnovanom potpunom usvojenju, usvojioci stižu u potpunosti prava i dužnosti prema usvojeniku kao roditelji prema detetu, odnosno dete se prema usvojiocima nalazi u istom položaju kao prema prirodnim roditeljima. Organ starateljstva nema zakonom propisanu obavezu, niti je stručnom praksom razvio svoju ulogu u smislu nadzora usvojlilaca i pomoći usvojiocima, odnosno periodične provere zasnovanog potpunog usvojenja. Organ starateljstva prema usvojiocima koji su zasnovali potpuno usvojenje ima ista prava kao prema biološkim roditeljima deteta, a ona su eksplicirana u ZBPO, u delu koji govori o opštem nadzoru nad vršenjem roditeljskog prava, koji organ starateljstva može sprovoditi prema roditeljima. U skladu sa okolnostima svakog slučaja, ukoliko usvojioci (sa statusom prirodnih roditelja deteta) ispolje kakav nedostatak u vršenju roditeljskog prava, mogu biti izloženi merama, sa ciljem izvesnog ograničenja roditeljskog prava, radi zaštite prava i interesa deteta i pomoći usvojiocima/roditeljima da nedostatke otklone. Nepotpuno usvojenje može prestati raskidom (pod uslovima i u skladu sa članom 177-180. ZBPO) i poništenjem (u skladu sa članom 181-187. ZBPO).

Nepotpuno usvojenje može prestati rešenjem organa starateljstva kada on utvrdi da to zahtevaju opravdani interesi maloletnog deteta (član 177. stav 1. ZBPO). Nepotpuno usvojenje može prestati i na osnovu zahteva usvojioca ili usvojenika, kada za to postoje opravdani razlozi, kao i na osnovu njihovog sporazuma, a ako je usvojenik postao punoletan, organ starateljstva neće ispitivati da li je prestanak usvojenja koristan za usvojenika (član 178. ZBPO). Kroz ovaj zakonski institut organu starateljstva se daje pravo da utiče na odnose između usvojlilaca i usvojenika, po zasnovanom nepotpunom usvojenju, ali u zakonu niti u drugim normama koje se odnose na stručni rad u vezi sa usvojenjem, kao ni u pravnoj odnosno stručnoj praksi organa starateljstva, ne postoje mehanizmi za praćenje usvojlilaca i deteta po zasnovanom nepotpunom usvojenju, niti za periodičnu proveru nepotpunog usvojenja.

7. Međudržavno usvojenje (Haška Konvencija iz 1993. godine)

Prema članu 160. ZBPO usvojičac izuzetno može biti i strani državljanin ako za to postoje naročito opravdani razlozi, a za usvojenje deteta od stranog državljanina potrebna je prethodna saglasnost republičkog organa uprave nadležnog za poslove zdravlja i socijalne politike.

Prema navedenoj zakonskoj normi, strani državljanin mogu usvojiti dete jugoslovenskog državljanstva, *ako za to postoje naročito opravdani razlozi*. Ova norma je u skladu sa članom 21. Konvencije o pravima deteta, u tom smislu da se međudržavno usvojenje može smatrati alternativnim načinom brige o detetu u odnosu na domaće usvojenje. Takođe, navedena norma ZBPO je u skladu i sa Haškom konvencijom o zaštiti dece i saradnji kod međudržavnog usvojenja, od 29. maja 1993. godine, iz koje proizlazi da međudržavno usvojenje može pružiti prednost stalne porodice detetu, kome odgovarajuća porodica ne može biti nađena u zemlji njegovog porekla. Međutim, Srbija i Crna Gora kao državna zajednica, nisu potpisnici Haške konvencije. U ZBPO je jasno apostrofirana izuzetnost primene međudržavnog usvojenja, što se vidi i kroz propisani uslov da se ono primenjuje pri postojanju prethodne saglasnosti nadležnog državnog organa.

Iz navedenog je jasno da se na inostrano usvojenje mogu davati deca za koju, iz određenih razloga, nije moguće pronaći odgovarajući oblik zaštite u matičnoj zemlji, a nije moguće niti naći usvojičice, u slučaju da je usvojenje odgovarajući oblik zaštite te dece.

8. Zabranjenost sticanja finansijskih koristi putem poslova međudržavnog usvojenja

U svakom slučaju, sticanje finansijskih dobiti nije dozvoljeno putem poslova vezanih za međudržavno usvojenje. Ova zabrana nije eksplicirana zakonom, ali je stvar pravne i stručne prakse u Srbiji, a pored toga sticanje finansijskih dobiti u navedenom smislu, u direktnoj je suprotnosti sa zakonskim principima i uslovima vezanim za usvojenje uopšte, pa i za međudržavno usvojenje.

9. Kontrolisanost izlaska beba i dece sa licima koja nisu njihovi roditelji

Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljanina („Službeni list SRJ“, broj 33/96, 49/96, 12/98, 16/99, 35/99, 44/99, 15/00, 7/01 i 71/01), uređuje pitanja putnih isprava i viza za putovanje jugoslovenskih državljanina u inostranstvo, vrste putnih isprava i način njihovog izdavanja.

Dete do navršene 14. godine života koje nema svoj pasoš, može na zahtev roditelja ili drugog zakonskog zastupnika, biti upisano u pasoš jednog od roditelja ili zakonskog zastupnika. Upis deteta u pasoš važi dve godine i ne može se produžavati. Upis deteta u pasoš može se poništiti na zahtev drugog roditelja ili zakonskog zastupnika.

Zahtev za izdavanje pasoša za dete podnosi roditelj ili drugi zakonski zastupnik.

Dete može putovati u inostranstvo sa licem koje nije njegov roditelj, u slučaju da je dete lišeno roditeljskog staranja, kada može putovati sa starateljem, a kada je pod roditeljskim staranjem uz saglasnost roditelja. Usled prakse pograničnih organa da kontrolišu izlazak deteta iz zemlje sa licem koje nije roditelj deteta, organ starateljstva na zahtev roditelja ili trećeg lica, donosi rešenje o posebnom starateljstvu, po ZBPO, kojim se trećem licu omogućava da putuje u inostranstvo sa detetom. Roditelj koji vrši roditeljsko pravo nad detetom, u tom slučaju daje saglasnost za putovanje deteta u inostranstvo sa trećim licem.

U 2002. godini broj zasnovanih međudržavnih usvojenja bio je 23, a broj zasnovanih domaćih usvojenja u istoj godini - 206.

10. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 147; čl. 149; čl. 152; čl. 154, st. 1 i 2; čl. 155; čl. 156, st. 3; čl. 159; čl. 158; čl. 160; čl. 161; čl. 162, st. 2 i 3; čl. 163; čl. 165; čl. 166; čl. 168; čl. 173; čl. 188, st. 3; čl. 173; čl. 174; čl. 175; čl. 176; čl. 177 - 180; čl. 181 - 187; čl. 191; čl. 195; čl. 197, st. 2; čl. 198; čl. 199)

ZAŠTITA DECE OD ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA

Član 19 Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice će preduzeti odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mere za zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskih zastupnika ili bilo koje druge osobe koja se brine o detetu.*
- 2. Takve zaštitne mere, treba, prema potrebi, da uključuju efikasne postupke za donošenje socijalnih programa za obezbeđivanje neophodne podrške detetu i onima koji se o detetu staraju, kao i drugih oblika zaštite i sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, proleđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovde navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 19. konvencije

1. Sistem zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja

U pravnom sistemu Republike Srbije, mere zaštite deteta od zlostavljanja i zanemarivanja ustanovljene u dva sistema i to u:

- sistemu porodičnopravne zaštite, i
- sistemu krivičnopravne zaštite.

Mere porodičnopravne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja, pre svega, imaju za cilj da se nasilje nad detetom ili zanemarivanje odmah zaustavi, da se preduzmu intervencije koje će detetu garantovati bezbednost i sanirati ili ublažiti posledice pretrpljenog zlostavljanja ili zanemarivanja. Mere krivičnopravne zaštite imaju za cilj krivično sankcionisanje počinioca zlostavljanja ili zanemarivanja koje imaju obeležja krivičnog dela utvrđenog u krivičnom zakonu.

Primena mera porodičnopravne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja ne isključuju primenu mera krivičnopravne zaštite. Ukoliko zlostavljanje i zanemarivanje ima obeležja krivičnog dela, sva lica i institucije koje u bilo kom postupku saznaju za učinjeno zlostavljanje ili zanemarivanje, dužni su da nadležnim službama (organu starateljstva, organima unutrašnjih poslova ili tužilaštvu) izvrše prijavljivanje slučaja i učinioca.

Na osnovu čl. 132 i 133. Zakona o braku i porodičnim odnosima ustanovljava se dužnost državnih organa, ustanova i samih građana da organu starateljstva prijave slučajeve u kojima je maloletniku potrebna zaštita. Međutim, ta dužnost nije direktno pravno sankcionisana, već predstavlja moralnu obavezu građana, a za ustanove i organe, odnosno stručnjake koji u njima rade, ona čini deo profesionalnih dužnosti i proističe iz pravila službi i profesionalne etike.

2. Mere porodičnopravne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja

U sistemu socijalne i porodičnopravne zaštite Republike Srbije, u kategorizaciji potencijalnih klijenata ili definisanju pojedinih ciljnih grupa kojima se obezbeđuje zaštita, kao posebna kategorija ili ciljna grupa nisu utvrđena deca žrtve zlostavljanja i zanemarivanja. Međutim, u definisanju pravnih standarda koji određuju uslove i vidove intervencije organa starateljstva u slučajevima roditeljske kompetentnosti, indirektno se može zaključiti da se radi o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Članom 134. Zakona o braku i porodičnim odnosima propisano je da će organ starateljstva, ako opravdani interesi deteta to zahtevaju, upozoriti roditelje na nedostatke u vaspitanju i podizanju deteta i pomoći im da se sami ili sa detetom obrate određenom savetovalištu, zdravstvenoj, socijalnoj, vaspitnoj ili drugoj odgovarajućoj instituciji.

Članom 135. Zakona o braku i porodičnim odnosima utvrđeno je da će organ starateljstva, ako opravdani interesi deteta to zahtevaju, odrediti stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava u pogledu sve dece ili u pogledu pojedinog deteta.

Članom 136. Zakona o braku i porodičnim odnosima propisano je da dete može biti oduzeto od roditelja odlukom organa starateljstva i povereno drugom licu ili instituciji na čuvanje i vaspitanje, ako postoji ozbiljna opasnost za detetovo pravilno podizanje. Samim činom oduzimanja deteta od roditelja ne prestaju ostala prava koja pripadaju roditelju, kao ni njegove dužnosti prema detetu.

Članom 137. Zakona o braku i porodičnim odnosima određeno je da organ starateljstva može sam ili po predlogu roditelja, staratelja ili drugog lica kome je dete povereno na čuvanje i vaspitanje, zbog poremećaja u ponašanju da uputi dete u instituciju za vaspitanje.

Članom 139. Zakona o braku i porodičnim odnosima predviđeno je da roditelj koji zloupotrebljava ili grubo zanemaruje vršenje roditeljskih dužnosti može biti lišen roditeljskog prava. Odluku o lišenju roditeljskog prava donosi sud u vanparničnom postupku a po pribavljenom mišljenju organa starateljstva.

Centar za socijalni rad je osnovna služba socijalne zaštite, koja ujedno vrši poslove organa starateljstva. Ova ustanova ima ključnu poziciju i najveću ulogu i zadatak u prevenciji i zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Preventivna uloga centra podrazumeva zadatke na različitim nivoima prevencije porodičnih poremećaja i pomoć porodici u rehabilitaciji njenih funkcija. Kada je reč o deci koja su ugrožena u razvoju, centar za socijalni rad obezbeđuje potrebne mere socijalne i porodičnopravne zaštite. Specifične nadležnosti organa starateljstva obuhvataju najširi broj intervencija: od kontrole i pružanja stručne pomoći roditeljima (dobrovoljnost i saradnja), do preduzimanja pravno represivnih mera prema roditeljima (obaveznost i prinuda), iniciranje sudskih postupaka za zaštitu prava deteta i zastupanja njegovih interesa u tim postupcima.

Organ starateljstva je ovlašćen da učestvuje u sudskom postupku uvek kada oceni da to zahtevaju opravdani interesi deteta koje je stranka u postupku. Kao

učesnik u postupku, organ starateljstva je ovlašćen da stavlja predloge radi zaštite prava i interesa deteta, posebno u situacijama sumnje na zlostavljanje, da iznosi činjenice koje stranke nisu navele i slično. Sud je dužan da organ starateljstva poziva na sva ročišta i da mu dostavlja sve odluke.

Tabela 1. Broj evidentirane zlostavljane i zanemarene dece u organima starateljstva.*

Vrsta zlostavljanja i zanemarivanja	2001. god	2002. god
fizičko zlostavljanje	52	199
seksualno zlostavljanje	10	51
emocionalno zlostavljanje	48	296
zanemarivanje	155	427
Ukupno	265	1007

Programi senzibilizacije i podizanje profesionalne kompetentnosti, stručnjaka u centrima za socijalni rad i drugim institucijama, posebno u zdravstvu, obrazovanju, pravosuđu i unutrašnjim poslovima, rezultiralo je značajnim povećanjem broja dece koja trpe zlostavljanje i zanemarivanje, evidentirane u organima starateljstva. Ovo je ujedno i podrazumevalo da jedna relativno „nevidljiva“ ciljna grupa, kojoj je neophodna urgentna, celovita i kontinuirana podrška, do sada skrivena iza klasičnih kategorija u socijalnoj zaštiti kao što su „deca bez roditeljskog staranja“ ili „deca iz porodica sa poremećenim porodičnim odnosima“ ili „deca sa asocijalnim ili delikventnim ponašanjem“, bude tretirana u skladu sa svojim izraženim potrebama ali ipak, aktuelno važećim Zakonom o braku i porodičnim odnosima utvrđenim instrumentima porodičnopravne zaštite.

U aktuelno važećem sistemu porodičnopravne zaštite, celokupna intervencija je usmerena prema detetu koje trpi zlostavljanje i zanemarivanje, dete se uglavnom izdvaja iz ugrožavajuće porodične sredine i smešta u ustanovu socijalne zaštite ili na porodični smeštaj. Roditelj ili drugo lice koje vrši nasilje u značajnom broju ostaje u porodičnom okruženju, van domašaja bilo kakve intervencije, osim u slučajevima kada se učinjeno nasilje može kvalifikovati kao krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti i ukoliko je prijavljen njegov izvršilac nadležnom pravosudnom organu.

Takođe, u prethodnom vremenu realizovani programi senzibilizacije stručne i druge javnosti u velikoj meri su doprineli da organi starateljstva vrše prijavljivanje pravosudnim organima, otkrivenih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece.

* Podaci prezentirani u ovoj tabeli kao i u narednim, dobijeni su analizom 103 godišnja izveštaja centara za socijalni rad. Podaci od još 47 centara nisu obrađeni.

Tabela 2. Broj i struktura, od strane organa starateljstva podnetih predloga za pokretanje krivičnih postupaka protiv učinioca krivičnih dela na štetu maloletnih lica

Vrsta krivičnog dela	2001.g.	2002.g.
Zlostavljanje i zanemarivanje (član 118a KZRS9)	19	63
Izbegavanje davanja izdržavanja (član 119 KZRS)	8	30
Povreda porodičnih odnosa (član 120 KZRS)		4
Protivpravno zadržavanje maloletnog deteta (član 116 KZRS)	12	25
Rodoskrnavljenje (član 121 KZRS)	3	6
Vanbračna zajednica sa maloletnim licem (član 115 KZRS)	15	13
Prinuda na zaključenje braka maloletnog lica (član 113 KZRS)		1
Obljuba i protivprirodni blud sa licem mlađim od 14 godina (član 106 KZRS)	1	7
Silovanje maloletnog lica (član 103. stav 3. KZRS)	2	2
Obljuba i protivprirodni blud zloupotrebom službenog položaja nad maloletnim licem (član 107 KZRS)		1
Grupa krivičnih dela protiv života i tela maloletnog lica (ubistvo, ubistvo deteta pri porođaju, navođenje na samoubistvo i teška telesna povreda)		1
Grupa krivičnih dela, deca žrtve kriminalnog ponašanja (učestvovanje u tuči, prikazivanje pornografskog sadržaja, omogućavanje uživanja opojnih droga, itd)	1	16
Grupa krivičnih dela koja se odnose na eksploataciju dece - posredovanje u prostituciji, navođenje, podsticanje (član 251 KZSRJ)	1	2
Ukupno	62	171

Tabela 3. Broj i struktura, od strane organa starateljstva podnetih predloga za pokretanje prekršajnog postupka protiv učinioca prekršaja na štetu maloletnih lica

Vrsta prekršaja	2001. g.	2002. g.
Kockanje sa maloletnim licem ili ustupanje prostorija ili omogućavanje kockanja maloletnom licu (član 8 ZOPRS)		
Točenje alkoholnih pića maloletnom licu koje nije navršilo 16 godina (član 11. stav 1. ZOPRS)		1
Organizovanje prosjačenja (član 12. stav 2 ZOPRS)		5
Ustupanje prostorija maloletnom licu radi prostitucije (član 14. stav 2. ZOPRS)	1	1
Ukupno	1	7

3. Mere identifikacije zlostavljanja i zanemarivanja dece

Istraživački projekat „Sprečavanje, rana identifikacija i zaštita dece od nasilja“ (1997), prva je studija koja je pružila sveobuhvatniji uvid u obim, tipove, uzroke i posledice zloupotrebe dece. Rezultati su objavljeni u monografiji „Nasilje nad decom“ (1998). Multidisciplinarna radna grupa za pitanja zanemarivanja i zlostavljanja dece okupila je nekoliko nevladinih i nadležne vladine agencije, kako bi se omogućio razvoj sistema zaštite dece od zanemarivanja i zlostavljanja. Tadašnje Ministarstvo za brigu o porodici prihvatilo je inicijativu i pitanja zaštite ove dece stavilo u prioritet svojih daljih aktivnosti, a što je u kontinuitetu nastavilo Ministarstvo za socijalna pitanja.

Podizanje svesnosti i obuka profesionalaca za pitanja zanemarivanja i zlostavljanja dece, sprovodi se unazad šest do sedam godina u okviru nekoliko projekata. Najznačajniji su „Pomoć deci i porodicama u krizi“, obuka za 500 stručnjaka uglavnom iz sistema obrazovanja i zdravstva (1997); „Multidisciplinarno obrazovanje stručnjaka koji rade u oblasti zloupotrebe i zanemarivanja dece“ iz koga je proizašao priručnik „Od grupe do tima“ (2002) i obuka za 400 stručnjaka iz relevantnih sistema; „Zaštita prava zlostavljane i zanemarene dece“ za veliki broj zaposlenih u agencijama odgovornim za zaštitu dece (socijalna zaštita, zdravstvo, obrazovanje, sudstvo, policija, mediji, nevladine organizacije i agencije) (1999), „Razvoj socijalne mreže i modela za zaštitu dece od zlostavljanja“ (2000), „Razvoj mreže multidisciplinarnih timova za zaštitu dece od zanemarivanja i zlostavljanja“, gde je tokom protekle 3 godine uspostavljena mreža multidisciplinarnih timova u 6 opština u Republici Srbiji

(1999-2002). Veoma značajno je oformljivanje Specijalizovanih timova za zaštitu dece od zlostavljanja (ZZOZ), koji su uspostavljeni u dve zdravstvene institucije - Institutu za majku i dete i Institutu za mentalno zdravlje, obe u Beogradu. Ovi timovi pružaju specijalizovanu medicinsku, psihijatrijsku i sudskomedicinsku procenu i intervencije u slučaju zanemarene i zlostavljane dece i njihovih porodica. Takođe, održano je nekoliko konferencija i savetovanja: Konferencija o zaštiti dece od zanemarivanja i zlostavljanja (1998), Savetovanje o zaštiti dece od zanemarivanja i zlostavljanja u institucijama za smeštaj dece (2002), Konferencija o zaštiti dece i novim pristupima zaštite od zlostavljanja (2003). Unazad nekoliko godina, 19. novembra, na Svetski dan za prevenciju zlostavljanja dece, organizuju se kampanje kada se pojačava medijsko delovanje, deli promotivni materijal, organizuju tematski okrugli stolovi, panel diskusije, stručni sastanci i slično.

U toku 2003. godine intenzivirao se rad na sačinjavanju posebnih i opštih protokola za postupanje u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece, koji mogu otклонiti značajnu smetnju u efikasnom i celovitom reagovanju na pojavu nasilja nad decom. Ovim protokolima bi se definisao sadržaj i procedure postupanja raznih institucija organizovanih sistema zaštite dece, sinhronizovalo i definisalo njihovo postupanje u svakom slučaju zlostavljanja i zanemarivanja dece. Posebno je značajno što će se na jedan posredan način definisati pravni standardi i ujednačiti razumevanje tih standarda od strane svih profesionalaca, koji u okviru svoje profesionalne dužnosti intervenišu u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece, kao i što će se organizovati posebni postupci koji će decu zaštititi od sekundarne traumatizacije.

4. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 12, st. 1 i 2; čl. 39, stav 1)
- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 132; čl. 133; čl. 134-137; čl. 139)
- Krivični zakon RS (čl. 53; čl. 54; čl. 103 - 107; čl. 108 - 111; čl. 118, čl. 118a; čl. 121)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 65, st. 2; član 102 (4))

PERIODIČNA PROVERA SMEŠTAJA

Član 25. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice priznaju pravo detetu koje su nadležni organi zbrinuli u cilju staranja, zaštite ili lečenja njegovog fizičkog ili mentalnog zdravlja, na periodičnu proveru obezbeđenog tretmana i sve druge okolnosti od značaja za njegovo zbrinjavanje.

Specifična pitanja u vezi sa članom 25. konvencije

1. Mere koje imaju za cilj periodičnu proveru smeštaja deteta - generalno

Centar za socijalni rad postupajući kao organ starateljstva i kao organ socijalne zaštite koji primenjuje oblike socijalne zaštite prema detetu, čije je stanje socijalne potrebe takvo da zahteva određeni oblik socijalne zaštite, koji u osnovi karakteriše odvajanje deteta od roditelja i smeštaj u drugu porodicu ili instituciju socijalne zaštite, ima obavezu da posle izvršenog smeštaja prati razvoj deteta i preispituje osnovanost i celishodnost smeštaja. Osnovanost i celishodnost se preispituje, kako u odnosu na smeštaj u konkretnu porodicu ili instituciju, tako i u odnosu na sam smeštaj u drugu porodicu, odnosno instituciju, kao oblik porodičnopravne i socijalne zaštite deteta. Ovo poslednje znači praćenje, procenu i preispitivanje validnosti samog pravnog instituta primenjenog na konkretno dete.

2. Hraniteljstvo

Prema odredbi člana 212. ZBPO, nadzor nad ostvarivanjem svrhe porodičnog smeštaja vrši organ starateljstva. Ova pravna odredba ukazuje na to da centar za socijalni rad, kao organ koji je primenio porodični smeštaj, nije oslobođen daljeg uvida u celishodnost smeštaja, već je zakonom obavezan na sprovođenje nadzora radi preispitivanja svrhe smeštaja. Ova opšta odredba konkretizovana i eksplicirana je u članu 213. istog zakona, prema kome centar za socijalni rad (kao i ustanova za porodični smeštaj, uz čije posredovanje i ulogu je centar za socijalni rad smestio dete u drugu porodicu i preko koje prati svrhu porodičnog smeštaja), prati razvoj deteta smeštenog u drugoj porodici, te ostvaruje uvid da li se čuvanje, nega i vaspitavanje deteta vrši u skladu sa odredbama zakona i ugovora o porodičnom smeštaju deteta. Slična odredba postoji i u Zakonu o socijalnoj zaštiti (ZSZ), u kome se takođe uređuju pitanja od značaja za porodični smeštaj deteta, s tim što je aspekt normativnog uređenja porodičnog smeštaja u tom zakonu, socijalni, za razliku od aspekta ZBPO, koji je pretežno porodičnopravni. Prema članu 44. ZSZ, ustanova koja je izvršila porodični smeštaj korisnika u drugu porodicu (ova norma se odnosi na porodični smeštaj deteta, ali i drugog korisnika, npr. odraslog lica čije

je stanje socijalne potrebe takvo da mu je smeštaj u drugu porodicu odgovarajući oblik zaštite), vrši stalni nadzor nad ostvarenjem svrhe smeštaja i pruža pomoć hranitelju, koji je dužan da postupa po stručnim uputstvima. Takođe, organ starateljstva je dužan da ukazuje porodici u kojoj je dete smešteno na uočene nedostatke u pogledu nege, čuvanja i vaspitavanja deteta, kao i da daje predloge za njihovo otklanjanje i da preduzima mere na koje je po zakonu ovlašćen (član 213. stav 2. ZBPO). Preduzimanje mera na koje je organ starateljstva ovlašćen, zapravo znači njegovu ovlašćenost i zakonsku obavezanost da je, u slučaju da se detetov najbolji interes ne može ostvariti u konkretnoj porodici u kojoj je dete smešteno, i pored pružene pomoći toj porodici u pogledu povećanja njene kompetencije za čuvanje, negu i vaspitavanje deteta, organ starateljstva dužan da dete izmesti iz te porodice i smesti ga u drugu porodicu. Ukoliko se u postupku praćenja i preispitivanja smeštaja deteta, zaključi da je porodični smeštaj neodgovarajući oblik zaštite deteta, organ starateljstva je ovlašćen da primeni drugi odgovarajući oblik zaštite, smeštaj u instituciju ili usvojenje, ili da, ukoliko postoje uslovi za to i ukoliko bi to bilo u interesu deteta, omogući detetov povratak u prirodnu porodicu.

Kao logičan krug propisivanja obaveza aktera u porodičnom smeštaju deteta, zakonom je predviđena obaveza porodice u kojoj se dete nalazi na smeštaju, da nadležnom organu (centru za socijalni rad ili ustanovi za porodični smeštaj) daje podatke o zdravstvenom stanju, vaspitavanju i školovanju deteta i da ga obaveštava o svim okolnostima koje su od značaja za razvoj deteta (član 213. stav 3. ZBPO).

Ostvarenje uvida u porodični smeštaj deteta je normativno, na zakonskom nivou, uređen, i u tom smislu što obuhvata situacije, koje nisu retke u pravnoj i stručnoj praksi u Srbiji, kada jedan organ starateljstva smešta dete u porodicu sa teritorije nadležnosti drugog organa starateljstva. Naime, kada je porodični smeštaj odredio jedan organ, a nadzor vrši drugi organ (na čijoj teritoriji nadležnosti je dete smešteno od strane drugog organa starateljstva), organ koji vrši nadzor dužan je da o razvoju deteta izveštava organ koji je odredio porodični smeštaj. Organ koji neposredno vrši nadzor, može biti i organizacija za porodični smeštaj. Ako organ koji vrši samo nadzor utvrdi da je nastupio bilo koji od osnova za raskid ugovora o porodičnom smeštaju, dužan je da o tome bez odlaganja obavesti organ koji je odredio porodični smeštaj (član 214. ZBPO).

3. Smeštaj u instituciju

Smeštaj deteta u ustanovu socijalne zaštite, jeste mera socijalne zaštite koja se primenjuje, između ostalog i prema deci, i to: prema detetu bez roditeljskog staranja, detetu ometenom u razvoju, detetu sa poremećajima u ponašanju (član 37. ZSZ). Smeštaj deteta u ustanovu vrši se po rešenju centra za socijalni rad, na osnovu nalaza i mišljenja stručnog tima centra o neophodnosti smeštaja, odnosno o tome da je smeštaj u ustanovu najcelishodniji oblik zaštite u odnosu na to dete. U normativnoj arhitektonici ZSZ nema direktnih normi koje govore o potrebi i obavezi

periodične provere smeštaja deteta u ustanovi. Ovo može biti indikativno u tom smislu što se na osnovu toga može zaključiti da zakonodavac i autori sistema socijalne zaštite u odnosu na decu, nisu imali kao jasno definisani princip *privremeno-sti i kratkotrajnosti boravka deteta u ustanovi socijalne zaštite*. Takođe, iz koncepcije ZSZ ne može se jasno videti prioritet vaninstitucionalnog zbrinjavanja deteta u odnosu na institucionalni. Ali, periodična provera opravdanosti smeštaja deteta u instituciji jeste deo stručne prakse u centrima za socijalni rad, koja svoj pravnonormativni osnov ima u članu 78. ZSZ, u kome stoji da centar za socijalni rad, između ostalog, otkriva i *prati socijalne potrebe građana i probleme u oblasti socijalne zaštite*, te predlaže i preduzima mere u rešavanju stanja socijalnih potreba građana i *prati njihovo izvršenje*.

4. Usvojenje

Organ starateljstva nema zakonom propisanu obavezu, niti je stručnom praksom razvio svoju ulogu u smislu nadzora usvojlilaca i pomoći usvojiocima, odnosno periodične provere zasnovanog potpunog usvojenja. Organ starateljstva prema usvojiocima, koji su zasnovali potpuno usvojenje, ima ista prava kao prema biološkim roditeljima deteta, a koja su eksplicirana u ZBPO u delu koji govori o opštem nadzoru nad vršenjem roditeljskog prava koji organ starateljstva može sprovesti prema roditeljima. U zakonu, niti u drugim normama koje se odnose na stručni rad u vezi sa usvojenjem, kao ni u pravnoj odnosno stručnoj praksi organa starateljstva, ne postoje mehanizmi za praćenje usvojlilaca i deteta po zasnovanom nepotpunom usvojenju, niti za periodičnu proveru nepotpunog usvojenja.

5. Zatvori, pritvorske jedinice, vaspitne ustanove i sl.

Krivični zakon Republike Srbije („Službeni glasnik SRS“, broj 26/77, 28/77, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i „Službeni glasnik RS“, broj 16/90, 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02 i 11/01) jeste jedan od zakona, kojim su obuhvaćene norme iz okvira krivičnog zakonodavstva. Druge krivične norme nalaze se u saveznom krivičnom zakonu, kao i u mnoštvu drugih materijalnih propisa iz određenih posebnih oblasti.

U odnosu na maloletnika u ovom zakonu stoje norme o maloletnim učiniocima krivičnih dela, kojima se mogu izreći sledeće mere: 1) disciplinske mere: ukor ili upućivanje u disciplinski centar za maloletnike; 2) mere pojačanog nadzora: od strane roditelja ili staraoca, u drugoj porodici, ili od strane organa starateljstva; 3) zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, u vaspitnopopravni dom ili ustanovu za maloletnike sa smetnjama u razvoju. Samo starijem maloletniku (licu starijem od 16 godina) može se izreći kazna: maloletnički zatvor.

Pri izboru vaspitne mere sud će uzeti u obzir uzrast maloletnika, stepen njegove duševne razvijenosti, njegova psihička svojstva, njegove sklonosti, pobude iz kojih je učinio krivično delo, sredinu i prilike u kojima je živio, težinu dela, da li je prema

njemu ranije izrečena vaspitna mera ili maloletnički zatvor, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja na izricanje one mere, kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera. Ovde je jasno da zakonodavac nije imao u vidu kažnjavanje maloletnog učinioca krivičnog dela, već pre svega njegovu resocijalizaciju i vaspitnu komponentu mere, koja mu se ima izreći kao sankcija za učinjeno krivično delo.

Pri odmeravanju kazne maloletničkog zatvora (što je jedina kazna koja se može izreći maloletniku kao učiniocu krivičnog dela) starijem maloletniku, sud će uzeti u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude veća ili manja, posebno imajući u vidu stepen duševne razvijenosti maloletnika i vreme koje je potrebno za njegovo vaspitanje, prevaspitanje i stručno usavršavanje.

Pri izricanju vaspitnih mera, odnosno kazne maloletničkog zatvora, sud ceni mišljenje organa starateljstva i nalaz o činjenicama i okolnosti na strani maloletnog učinioca krivičnog dela, koje je organ starateljstva prikupio.

Maloletniku se pod određenim uslovima može izreći i mera bezbednosti (npr. obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana).

Zakonik o krivičnom postupku („Službeni list SRJ“, broj 70/2001) jeste procesni propis, donet posle višegodišnje primene Zakona o krivičnom postupku. Ovaj zakonik ima za cilj da utvrdi pravila po kojim niko nevin ne sme biti osuđen, a da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija, pod uslovima koje predviđa krivični zakon i na osnovu zakonito sprovedenog postupka.

Zakonik sadrži posebne norme o krivičnom postupku prema maloletnicima. Maloletno lice koje u vreme učinjenog krivičnog dela nije navršilo 14 godina, i ne može se krivično goniti. U takvim slučajevima sud obustavlja postupak i o tome obaveštava organ starateljstva. Maloletniku starijem od 14 godina, ne može se suditi u odsusutvu. Pri preduzimanju krivično procesnih radnji u postupku gde je učinilac krivičnog dela maloletnik, učesnici u postupku su dužni da postupaju obazrivo, vodeći računa o ličnosti maloletnika. Maloletnik može imati branioca od početka pripremnog postupka, a mora imati branioca od početka pripremnog postupka, ako se vodi postupak za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko tri godine. Branilac maloletnika može biti samo advokat.

Maloletnik se poziva od strane suda, preko roditelja odnosno zakonskog zastupnika (staratelja). O svakom pokretanju krivičnog postupka prema maloletniku, državni tužilac će obavestiti nadležni organ starateljstva.

Maloletnim učiniocima krivičnih dela sude posebna veća: veća za maloletnike, koja su po pravilu sastavljena od sudije za maloletnike i dvojice sudija porotnika. Sudije porotnici se biraju iz redova profesora, učitelja, vaspitača i drugih lica koja imaju iskustva u radu sa decom.

Sudija za maloletnike može narediti da se u toku pripremnog postupka maloletnik smesti u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se preda drugoj porodici, ako je to potrebno radi izdvajanja maloletnika iz sredine u kojoj je živio ili radi pružanja pomoći maloletniku. Malo-

letniku se može u toku pripremnog postupka samo izuzetno odrediti pritvor na osnovu rešenja sudije za maloletnike u najdužem trajanju od mesec dana. Trajanje pritvora, u pripremnom postupku, veće za maloletnike istog suda može iz opravdanih razloga produžiti najduže za još dva meseca. Nakon završetka pripremnog postupka pritvor može da traje najduže još do godinu dana.

Postupak se, po pravilu, vodi na osnovu predloga državnog tužioca, a veće za maloletnike može odlučiti da se postupak vodi i bez ovog predloga. Kad se maloletniku sudi, postupak pred većem za maloletnike uvek je bez prisustva javnosti. Maloletnik je po pravilu prisutan za vreme postupka pred većem, ali sudija može narediti da se on prilikom izvođenja pojedinih dokaza udalji sa zasedanja.

Veće za maloletnike nije vezano predlogom državnog tužioca da li će maloletniku izreći kaznu ili vaspitnu meru. Prilikom izricanja vaspitne mere, veće donosi rešenje, u čijoj se izreci samo navodi koja se mera izriče, bez navoda da se maloletnik oglašava krivim za delo koje mu se stavlja na teret.

Veće može maloletnika obavezati i na plaćanje troškova postupka i na ispunjenje imovinskopravnog zahteva oštećenog lica, samo ako je maloletniku izrekao kaznu, a to ne može učiniti prilikom izricanja vaspitne mere.

Protiv odluke suda odnosno veća za maloletnike, uvek je dozvoljena žalba. Žalbu mogu izjaviti u korist maloletnika određena lica (roditelji, branilac, državni tužilac, brat, sestra, hranilac) i protiv volje maloletnika.

Uprava ustanove u kojoj se izvršava mera izrečena maloletniku, dužna je da sudu koji je izrekao vaspitnu meru svakih šest meseci dostavi izveštaj o vladanju maloletnika. Sudija će preko organa starateljstva pribavljati obaveštenja o sprovođenju ostalih mera izrečenih maloletniku.

Izrečena mera prema maloletniku, može se obustaviti ili zameniti drugom merom, s obzirom na postignuti uspeh prevaspitanja maloletnika.

6. Bolnice, zdravstveni centri, psihijatrijske klinike, terapijski centri

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (Službeni glasnik Republike Srbije, broj 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94 i 25/96) uređuje se zdravstvena zaštita i sistem zdravstva. Zdravstvena zaštita u smislu ovog zakona je organizovana i sveukupna delatnost društva u očuvanju i unapređenju zdravlja građana, sprečavanju, suzbijanju i ranom otkrivanju bolesti, povreda i drugih poremećaja zdravlja i blagovremenom i efikasnom lečenju i rehabilitaciji.

Zdravstvenom zaštitom grupacija stanovništva izloženih povećanom riziku oboljevanja i zdravstvenom zaštitom u vezi sa sprečavanjem, suzbijanjem, ranim otkrivanjem i lečenjem najčešćih bolesti od socijalnomedicinskog značaja, obuhvaćene su određene grupacije stanovništva, među kojima i:

- 1) deca do navršenih 15 godina života, školska deca, studenti do kraja propisanog redovnog šklovanja, a najkasnije do 26. godine života;
- 2) deca ometena u razvoju.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, kao ni drugi zakon, ne poznaje odredbe kojima su ustanovljene pravne mere koje imaju za cilj periodičnu proveru smeštaja deteta radi brige o detetovom fizičkom i mentalnom zdravlju. Dužina smeštaja deteta u bolnici, zdravstvenom centru, psihijatrijskoj klinici i terapijskom centru, zavisi od medicinskih indikacija i medicinskih pravila lečenja pacijenta prema kojima se zdravstveno stanje deteta na smeštaju kontinuirano kontroliše i prati.

7. Aspekti provere smeštaja

Periodične provere smeštaja deteta u okviru primene mera socijalne zaštite, u odnosu na tretman deteta u smislu gornjih navoda, moraju uzeti sve aspekte brige o detetu, sa najboljim interesom deteta kao svrhom i ciljem, pri čemu se ispituje neophodnost smeštaja deteta. Normativno nije uređeno pitanje informisanja deteta o stvarima koje ga se tiču, kao ni uzimanje u obzir stavova i mišljenja deteta prilikom provere smeštaja.

8. Učestalost provere

U pogledu učestalosti provere smeštaja deteta, treba reći da stručna praksa, ustanovljena podzakonskim aktima i uputstvima resornog ministarstva za sprovođenje propisa iz oblasti socijalne i porodičnopravne zaštite, nalaže proveru smeštaja (u hraniteljskim porodicama i ustanovama socijalne zaštite), kroz sačinjavanje i dostavljanje periodičnih, polugodišnjih izveštaja ustanove u kojoj je dete na smeštaju, kao i kroz preispitivanje smeštaja u hraniteljskoj porodici, jedanput godišnje.

Pregled podataka o broju dece na smeštaju u Srbiji u 2003. godini

Broj dece u 2003. godini, koja se nalaze u 16 domova za decu bez roditeljskog staranja	1.855
Broj dece u 2003. godini, koja se nalaze u zavodima za vaspitanje	215
Broj dece u 2003. godini, koja se nalaze u domovima za decu ometenu u psihofizičkom razvoju	1.349
Broj dece u hraniteljskim porodicama	1.623

9. Releatno nacionalno zakonodavstvo

- Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 136; čl. 137; čl. 212; čl. 213; čl. 214; čl. 269, čl. čl. 270; čl. 271)
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana (čl. 37; čl. 44)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti

V OSNOVNA ZDRAVSTVENA I SOCIJALNA ZAŠTITA

ZDRAVLJE I ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Član 24 Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice priznaju pravo deteta na uživanje najvišeg ostvarivog zdravstvenog standarda i na kapacitete za lečenje i zdravstvenu rehabilitaciju. Države ugovornice će nastojati da obezbede da nijedno dete ne bude lišeno prava pristupa takvim uslugama zdravstvene zaštite.
2. Države ugovornice će težiti punom ostvarivanju ovog prava, a posebno će preduzimati odgovarajuće mere:
 - a) da smanje smrtnost odojčadi i dece;
 - b) da obezbede pružanje potrebne medicinske pomoći i zdravstvene zaštite svoj deci sa naglaskom na razvoj primarne zdravstvene zaštite;
 - c) da se bore protiv bolesti i neubranjenosti, uključujući i u okviru primarne zdravstvene zaštite, između ostalog kroz primenu raspoložive tehnologije i obezbeđenje snabdevanja adekvatnim hranljivim namirnicama i čistom pitkom vodom, uzimajući u obzir opasnosti i rizike zagađenja životne sredine;
 - d) da obezbede odgovarajuću zdravstvenu zaštitu majkama pre i posle porođaja;
 - e) da omoguće da svi segmenti društva, a posebno roditelji i deca, budu informisani i da imaju pristup obrazovanju, kao i da im se pomogne u korišćenju osnovnih znanja o dečjem zdravlju i ishrani, prednosti dojenja, higijene, čistoće okoline i sprečavanju nesreća;
 - f) da razvijaju preventivnu zdravstvenu zaštitu, savetovanje roditelja, obrazovanje i usluge za planiranje porodice.
3. Države ugovornice će preduzimati sve efikasne i odgovarajuće mere u cilju ukidanja tradicionalne prakse štetne po zdravlje dece.
4. Države ugovornice se obavezuju da unapređuju i podstiču međunarodnu saradnju u cilju postepenog postizanja potpune realizacije prava iz ovog člana. U tom smislu, posebno će se voditi računa o potrebama zemalja u razvoju.

Specifična pitanja u vezi sa članom 24. konvencije

1. Mere koje je preduzela država da sva deca imaju pravo na uživanje najviših dostupnih standarda zdravlja

Pravo na zdravlje i zdravstvenu zaštitu je Ustavno pravo, i njega regulišu zakoni i propisi iz zdravstvene zaštite. Radi se o starim, pre demokratskih promena donetim, zakonskim propisima. Prema tim propisima, *de jure* su obezbeđena sva prava svoj deci, bez bilo kojih razlika u odnosu na pol, smetnje u razvoju ili teritoriju.

Sa reformskim procesima svugde u društvu i posebno u zdravstvu, prepoznata je potreba i formulisani su posebni reformski ciljevi usmereni na obezbeđivanje i unapređivanje jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti za sve građane Srbije, kao i na smanjenje nejednakosti u zdravlju koja postoji između:

- urbanih i ruralnih teritorija,

- različitih socioekonomskih, obrazovnih i drugih slojeva stanovništva,
- grupacija u nepovoljnom položaju i sa specijalnim potrebama.

Deca (0 -19 godina), koja čine 22,3 % ukupnog stanovništva Srbije¹³ identifikovana su kao prva i najbrojnija vulnerabilna populaciona grupa u Srbiji, dakle ona na koju se odnose ciljevi „Unapređenje zdravstvene zaštite ugroženih populacionih grupa“.

Time se konceptu prava, koji je postojao i u ranijem periodu dodaje nova dimenzija koja bi se mogla nazvati političkim obavezivanjem da se prava realizuju.

Koliko je od toga realizovano u sadašnjem trenutku nemoguće je proceniti.

2. Relevantne informacije koje omogućavaju utvrđivanje i praćenje broja smrtnih slučajeva dece

Smrtnost odojčadi se prati i objavljuje rutinski, dok se podaci o broju umrle dece do pet godina starosti i broju umrle starije dece mogu izračunati na osnovu podataka vitalne statistike.

Od početka devedesetih godina postoji trend opadanja (sa blagim oscilacijama i porastom u 1992/93/94, 1996 i 1997).

Stopa smrtnosti odojčadi iznosila je 10,2 na 1000 živorođene dece u Srbiji (bez Kosova) u 2002. godini, uz zadržavanje regionalnih razlika. Ova stopa je u nivou stopa smrtnosti odojčadi u zemljama Centralne i Istočne Evrope (10,1 na 1000 živorođene dece), ali znatno viša od stope u zemljama Evropske unije (4,9 na 1000).

3. Pravo deteta na izražavanje sopstvenog mišljenja

U sada važećim zakonima ne postoji obaveznost u ovom smislu.

Ne postoje ni relevantne informacije u vezi sa tim. Uvođenje pacijentovog advokata u zdravstvenu ustanovu nije doprinelo boljim saznanjima o problemima vezanim za pružanje zdravstvene zaštite kod dece i mladih i posebno diskriminacije. U proceduri izrade je novi zakon o nediskriminaciji.

4. Definicija i pristup neophodnoj medicinskoj pomoći i zdravstvenoj zaštiti dece

Pored toga što je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju utvrđen obim, sadržaj i način ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu dece, predškolske dece i studenata, 1995. godine doneta je i posebna uredba kojom su utvrđeni ciljevi, koje je potrebno postići u zdravstvenoj zaštiti pomenutih kategorija, mere, aktivnosti i postupci, koji će se preduzimati i sprovoditi za ostvarivanje ciljeva, prioriteta, zadaci, organizacije, raspored i kadrovska obezbeđenost zdravstvenih ustanova.

Sva deca u pravnoj nadležnosti imaju pristup neophodnoj medicinskoj pomoći i zdravstvenoj zaštiti.

Pristup adekvatnim i poverljivim zdravstvenim uslugama, uključujući obaveštenja, savetovanje i sredstva zaštite.

U strukturi korišćenja zdravstvene zaštite kod dece i mladih već dosta dugo dominiraju usluge lečenja, dok su preventivne usluge još uvek u zaostatku. Postoje pojedinačne inicijative i programi, kroz koje se obezbeđuje davanje informacija, savetovanje i slično, ali to još uvek ne predstavlja deo rutinske prakse zdravstvenih ustanova. Najznačajniji program ove vrste bez sumnje je „savetovanje za reproduktivno zdravlje“, u organizaciji i realizaciji Republičkog Centra za planiranje porodice Srbije a pod pokroviteljstvom UNICEF-a. Savetovani rad odvija se kroz rad multidisciplinarnih timova, koji objedinjuju preventivne i kurativne aktivnosti. Projekat se sukcesivno širi na sve veći broj gradova u Srbiji.

Kada se o poverljivosti zdravstvenih usluga govori, mladi obuhvaćeni istraživanjima smatraju da zdravstveni radnici ne poklanjaju dovoljno pažnje zaštiti njihove privatnosti, a u 46% slučajeva mladi smatraju da informacije o njihovom zdravstvenom stanju ne ostaju poverljive.

Neophodno je reći i to da mladi nisu direktno uključeni u kreiranje zdravstvenih usluga za sebe, a da njihovo uključivanje nije planirano ni u posebnim programima.

Razvoj primarne zdravstvene zaštite usvojen kao prioritet.

U materijalu „Vizija sistema zdravstvene zaštite u Srbiji“, u okviru „Vodećih principa u reformi zdravstvene zaštite u Srbiji“, za primarnu zdravstvenu zaštitu se kaže da će, zajedno sa preventivnom zaštitom imati visok prioritet u budućem sistemu zdravstvene zaštite.

5. Ciljevi koje je država ustanovila za puno ostvarivanje prava dece iz člana 24. konvencije

U materijalima koji su iz oblasti zdravstvene politike, strategije i plana akcija do sada prezentirani, za našu zemlju ne postoje posebno formulisani ciljevi iz dole navedenih oblasti.

Postoji, međutim, strateško opredeljenje o uklapanju zemlje u ciljeve Evropskog zdravlja za 21. vek koji se odnose na decu, kao što su:

- Cilj 3: Zdrav početak života,
- Cilj 4: Zdravlje mladih

Neke od pomenutih oblasti predmet su stalnih aktivnosti i nadzora, dok druge još nisu dobile adekvatan prostor i pažnju.

Tako:

- *U oblasti smrtnosti odojčadi*, koja beleži konstantan pad, zna se da 70 % svih smrtnih slučajeva otpada na period u prvoj nedelji života i da njemu treba pokloniti posebnu pažnju. Takođe su značajne aktivnosti koje će voditi do poboljšanja socioekonomskog položaja Roma, a time i do smanjenja smrtnosti odojčadi, koja je u ovoj grupaciji veća nego kod ostale populacije;¹⁴

13) „Bolje zdravlje za sve u trećem milenijumu“, Ministarstvo zdravlja Srbije, Beograd 2003

14) Prema 13.

- U oblasti obezbeđenja stručne nege na porođaju, već je postignut obuhvat od 98,8 %, a smrtnost žena u fertilnom periodu koja iznosi 10,3 na 1000 živorođene odojčadi, jedna je od najnižih u zemljama Centralne i Istočne Evrope

- U oblasti smanjenja teške i umerene neuhranjenosti dece, na osnovu ispitivanja grupa sa višestrukim indikatorima, koje je UNICEF sproveo 2000. godine, može se zaključiti da je neuhranjenost dece u porastu. Prevalenca umerenih i ozbiljnih slučajeva neuhranjenosti porasla je od 0,5 - 1,9%. Neuhranjenost je veća u ruralnim teritorijama.

- Smanjenje stope male težine novorođenčadi se ne beleži, već naprotiv, porast. Prema indikatoru¹⁵ „anomalije u razvoju“ (wasting) koji se odnosi na decu čija je težina mala u odnosu na visinu, umerena i ozbiljna neuhranjenost je porasla sa 1,7 na 3,7% a usporeni rast (stunting) sa 2,1 na 5,1%.

- U vezi sa anemijom izazvanom nedostatkom gvožđa kod dece ispod pet godina, beleži se smanjenje (prema ispitivanju na grupi sa višestrukim indikatorima), ali procenat anemije je još uvek visok (29% dece).

- Pristup čistoj pijaćoj vodi i pristup sanitarnim čvorovima se značajno pogoršao zbog neulaganja i neodržavanja, posebno u seoskim sredinama.

- Zaštita od zagađenja životne okoline nedovoljna je, i visoke koncentracije čestica i sumpordioksida prelaze dozvoljene maksimalne koncentracije.

6. Mere koje država preuzima u cilju osiguranja odgovarajućeg pristupa zdravstvenom obrazovanju, unapređenju zdravlja i podrške javnosti, a naročito roditelja i dece

Odgovarajući pristup zdravstvenom obrazovanju još uvek ne postoji ali se mogu konstatovati neki pomaci u tom smislu. Jedan od njih odvija se kroz reformu obrazovnog sistema, po kojoj se od 2007. godine planira uvođenje predmeta „Zdravstveno vaspitanje“. Priprema nastavnika za izvođenje ovog predmeta je u toku.

Osim toga, zdravstveno obrazovanje je još uvek nedovoljno zastupljeno, stihij-sko ili organizovano kao posebni program, najčešće u nevladinom sektoru.

U okviru programa za Global fond, radi se na obrazovanju nastavnika, roditelja i dece u oblasti HIV/ AIDS-a.

Država nije preduzela odgovarajuće aktivnosti kako bi osigurala primenu Među-agencijskog vodiča za dojenje (Inter-Agency Guidelines for Breastfeeding) u oblastima zahvaćenih HIV/SIDOM.

Takođe, nisu preduzete ni odgovarajuće aktivnosti, koje bi osigurale primenu *Međunarodnog kodeksa o reklamiranju proizvoda, koji su zamena za majčino mleko (International Code of Marketing of Breastmilk Substitutes)*.

Kada je reč o obavezi države da ispita sve tradicionalne metode lečenja, koje se tiču dece u svim segmentima stanovništva, kako bi osigurala da nijedan ne bu-

15) Prema 13.

de štetan po zdravlje niti u suprotnosti sa drugim članovima Konvencije (naročito članovima 3, 6 i 19), može se zaključiti da organizovanih napora te vrste nema, samo reagovanja u akcidentalnim situacijama.

Država, takođe, nije preduzela delotvorne i odgovarajuće mere da ukine sve tradicionalne metode lečenja štetne po zdravlje dece ili neusklađene sa drugim odredbama Konvencije.

U sprovođenju međunarodne saradnje u razmeni informacija i poboljšanju kapaciteta i veština u vezi sa ostvarivanjem prava na zdravlje dece, država učestvuje samo u okvirima pojedinačnih projekata.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 45)
- Ustav RS (čl. 30)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju RS (čl. 8; čl. 9; čl. 11; čl. 32)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti RS (čl. 7; čl. 8)

SOCIJALNA ZAŠTITA I USLUGE

Član 26. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice priznaju pravo svakog deteta na korišćenje socijalne zaštite, uključujući socijalno osiguranje, i preduzimaće potrebne mere za postizanje punog ostvarivanja ovog prava u skladu sa nacionalnim zakonom.*
- 2. Ove mere, ako je to moguće, treba da se sprovede uzimajući u obzir sredstva i položaj deteta i osoba koje su odgovorne za izdržavanje deteta, kao i sve druge bitne okolnosti vezane za takve zahteve koje je dete ili neko u njegovo ime podneo.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 26. konvencije

1. Prava u sistemu socijalne zaštite

Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana Republike Srbije u članu 9. propisani su određeni oblici socijalne zaštite, koje građani mogu koristiti pod, zakonom određenim, uslovima. To su:

- pravo na materijalno obezbeđenje;
- pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica;
- pravo na pomoć za osposobljavanje za rad;
- pravo na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili smeštaj u drugu porodicu (hraniteljstvo);
- pravo na usluge socijalnog rada.

Finansijska sredstva za ostvarivanje ovih prava prema zakonu obezbeđuju se u budžetu Republike i o njihovoj realizaciji stara se centralna vlast. Pored ovih prava, ovim zakonom propisana su i prava o čijem se ostvarivanju stara lokalna samouprava i ona su:

- pravo na opremu korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili u drugu porodicu;
- pravo na jednokratne pomoći;
- pravo na pomoć u kući, dnevni boravak;
- pravo na usluge socijalnog rada u ostvarivanju prava iz nadležnosti lokalne samouprave.

2. Dostupnost pravima u sistemu socijalne zaštite

Upoznavanje građana, pa i dece, sa mogućnostima i načinom ostvarivanja prava na materijalnu podršku u sistemu socijalne zaštite, ne sprovodi se na opštem nivou. U pojedinim lokalnim zajednicama takve kampanje sprovode se sporadično i uslovljene su, uglavnom, nekim incidentnim situacijama, koje u određenom trenutku zaokupljaju medijsku pažnju.

Postupak ostvarivanja materijalne podrške - socijalne pomoći i dodatka za tuđu negu i pomoć, u značajnoj je meri pojednostavljen, primenom posebnih standardizovanih obrazaca - formulara za prijavljivanje, automatskom obradom podataka i automatskom centralizovanom isplatom na nivou centralne vlasti.

Celokupna teritorija Republike Srbije pokrivena je centrima za socijalni rad - socijalnim službama, koje su raspoređene pri lokalnim samoupravama, i na taj način dostupnost zakonom utvrđenih prava građana u sistemu socijalne zaštite je obezbeđena.

Nadležnost centara za socijalni rad, da mogu po službenoj dužnosti pokretati postupke za ostvarivanje prava deci i koja su pod roditeljskim staranjem, omogućavaju da i deci neukih roditelja budu u određenoj meri dostupna sva garantovana prava.

Posebno je pitanje da li deca mogu samostalno podnositi zahteve za ostvarivanje prava na materijalnu podršku. Konkretno, svako dete koje je mlađe od 18 godina a starije od 14 godina, može se samostalno obraćati socijalnim službama a njihovo obraćanje se može tretirati kao zahtev. Deca mlađa od 14 godina, takođe se mogu obraćati socijalnim službama, a socijalne službe će u skladu sa izvršenom procenom i svojim ovlašćenjem, po službenoj dužnosti pokretati određene postupke. Ovo svakako ne isključuje mogućnost da lica koja se neposredno staraju o deci, njihovi roditelji ili staratelji, podnose zahteve u ime i za račun dece. Treća lica nemaju u procesnom smislu aktivnu legitimaciju, da u ime i za račun dece podnose određene zahteve, ali se svako njihovo obraćanje mora uzeti u obzir i izvršiti procena da li centar za socijalni rad, kao socijalna služba mora postupak pokrenuti po službenoj dužnosti.

3. Dete kao korisnik prava u sistemu socijalne zaštite

Zakonom su propisani i mogući korisnici svih ovih prava. U zakonskom definisanju potencijalnih korisnika ovih prava, deca kao korisnici prava iz oblasti socijalne zaštite, definisana su na direktan i indirektan način, što može dovesti do njihove pravne nesigurnosti, s obzirom na to ko tumači i primenjuje određeni propis.

a. Pravo na materijalno obezbeđenje

Tako je Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti propisano da pravo na materijalno obezbeđenje (socijalnu pomoć), ima pojedinac koji živi sam ili porodica. Teoretski posmatrano, dete staro do petnaest godina koje je po definiciji iz ovog zakona nesposobno za rad i koje živi samo, može ostvariti pravo na materijalno obezbeđenje (socijalnu pomoć), što se u praksi retko dešava. Takva deca se u skladu sa propisima iz oblasti porodičnog prava i socijalne zaštite, pre svega, štite smeštajem u ustanovu socijalne zaštite, hraniteljsku porodicu, smeštajem u srodničku porodicu i starateljstvom, ukoliko se kod te dece ne primeni oblik zaštite - usvojenje. Primena ovih oblika socijalne i porodičnog prava zaštite automatski isključuje mogućnost da deca ostvare pravo na materijalno obezbeđenje (socijalnu pomoć). U retkim slučajevima deca se javljaju kao korisnici materijalnog obezbeđenja (socijalne pomoći) i to samo u slučajevima „pravne gimnastike“, kada se u dokaznom postupku prećutkuju određene činjenice koje bi decu isključivale iz prava. Ova „pravna gimnastika“ se najčešće primenjuje u slučajevima kada se deca nalaze na smeštaju u srodničkoj porodici kojoj nije priznat status hraniteljske porodice, a sve to zbog odredbe člana 13. stav 1. Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, kojim je propisano da se porodicom, u smislu ovog zakona i ostvarivanja prava na materijalno obezbeđenje, smatraju bračni i vanbračni drugovi, bračna i vanbračna deca, usvojena deca i deca uzeta na izdržavanje. U tom slučaju, kada se deca nalaze u određenoj porodici bez priznatog statusa, odnosno da su na smeštaju u hraniteljskoj porodici, ta deca se smatraju članom porodice i ne mogu da ostvare pravo na materijalno obezbeđenje, sami za sebe, bez obzira na činjenicu da nemaju roditelje ili srodnike koji nisu u mogućnosti da ih izdržavaju.

Tabela 1. Korisnici MOP-a, XII mesec 2003. godine

DECA nosioci prava	PORODICE odrasli nosioci prava	Broj lica korisnici MOP-a
427	45 097	107 800

b. Pravo na tuđu negu i pomoć

Pravo na dodatak za negu i pomoć drugog lica ostvaruju lica kojima je, po prirodi i težini stanja povrede ili bolesti, neophodna pomoć i nega za obavljanje radnji radi zadovoljenja osnovnih životnih potreba. Osnovni uslovi za ostvarivanje ovog prava propisani članom 23. Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti su da se to pravo ne može ostvariti po drugom pravnom osnovu i da lice nije smešteno u ustanovu socijalne zaštite. Ovo pravo u sistemu socijalne zaštite koristi značajan broj dece ometene u psihofizičkom razvoju, bez obzira da li su deca bez roditeljskog staranja ili deca pod roditeljskim staranjem. Način i uslovi za ostvarivanje ovog prava su posebno usmereni da podrže roditelje u nameri da decu koja su teže, teško ili višestruko ometena u razvoju zadrže u porodičnom okruženju, odnosno da se na taj način podrži pravo deteta na odrastanje u porodičnom okruženju.

Prema podacima iz decembra 2003. godine, broj dece korisnika prava na dodatak za pomoć i negu drugog lica bio je 3780, dok je, za isti period, broj odraslih korisnika tog prava 21000.

c. Pravo na obrazovanje i osposobljavanje za rad

Članom 26. Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, utvrđeno je pravo na pomoć za osposobljavanje za rad, odnosno na obrazovanje i osposobljavanje za rad, koje imaju deca i omladina ometena u razvoju. U okviru ovog prava može se ostvariti pravo na materijalno obezbeđenje za vreme

osposobljavanja, pravo na naknadu troškova smeštaja, pravo na naknadu troškova prevoza i posebno naknada troškova osposobljavanja.

Posebno je značajno što se u okviru naknade troškova osposobljavanja, obezbeđuju sredstva za opremanje radnog mesta, sredstva za rad instruktora i druga sredstva vezana za osposobljavanje za rad.

d. Ostala prava

Od drugih Zakonom utvrđenih prava, deca su u velikoj meri korisnici jednokratnih materijalnih davanja u novcu i naturi, i prava na opremu korisnika za smeštaj u instituciju socijalne zaštite ili hraniteljsku porodicu.

Pravo na smeštaj u instituciju i na porodični smeštaj obrađeno je u poglavlju o deci bez roditeljskog staranja.

Zakonom o socijalnoj zaštiti, pravo na smeštaj, pravo na materijalno obezbeđenje, pravo na dodatak za tuđu negu i pomoć i pravo na osposobljavanje za rad su definisani kao prava od opšteg interesa, a ostala prava (pravo na jednokratne pomoći, opremanje za smeštaj, pomoć u naturi i sl.), su u Zakonu definisana kao prava koja lokalni organi vlasti regulišu svojim odlukama, a naknada se vrši iz opštinskih sredstava. S obzirom na visok stepen centralizacije budžetskih sredstava i poreske politike, obim ovih prava je različit od opštine do opštine, zavisno od njihove ekonomske moći, što dovodi korisnike u neravnopravan polažaj.

4. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 42)
- Ustav RS (čl. 39; čl. 40)
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti RS (čl. 2; čl. 3; čl. 9; čl.10; čl. 13; čl. 14; čl. 26; čl. 33; čl. 34; čl. 36-39; čl. 48; čl. 49-116)
- Zakon o društvenoj brizi o deci
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (čl. 2; čl. 3; čl. 8; čl. 11; čl. 32)
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (čl. 17; čl. 31; čl. 180)

DETE SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Član 23 Konvencije o pravima deteta

1. *Države ugovornice priznaju da dete sa smetnjama u razvoju treba da uživa pun i kvalitetan život, u uslovima koji obezbeđuju dostojanstvo, unapređuju samopouzdanje i olakšavaju njegovo aktivno učešće u zajednici.*
2. *Države ugovornice priznaju pravo deteta sa smetnjama u razvoju na posebnu brigu i obrabrivace i obezbeđivati, prema raspoloživim sredstvima, detetu koje ispunjava uslove i onima odgovornim za brigu o njemu, pružanje pomoći koja se zabteva i koja je primerena stanju deteta i mogućnostima roditelja ili drugih koji se o detetu brinu.*
3. *Uvažavajući posebne potrebe deteta sa smetnjama u razvoju, pomoć koja se pruža u skladu sa stavom 2, biće besplatna, uvek kada je to moguće, uzimajući u obzir finansijske mogućnosti roditelja ili drugih koji brinu o detetu i biće osmišljena tako da obezbedi detetu sa smetnjama u razvoju delotvoran pristup i sticanje obrazovanja, obuke, zdravstvene zaštite, usluga rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnosti rekreacije na način koji vodi postizanju najveće moguće socijalne integracije i individualnog razvoja deteta, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj.*
4. *Države ugovornice će unapređivati, u dubu međunarodne saradnje, razmenu odgovarajućih informacija na polju preventivne zdravstvene zaštite i medicinskog, psihološkog i funkcionalnog lečenja deteta sa smetnjama u razvoju, uključujući i širenje i pristup informacijama o metodama rehabilitacije, obrazovanja i profesionalnih usluga, sa ciljem da omogući stranama ugovornicama da unaprede svoje sposobnosti i veštine i prošire iskustva u ovim oblastima. U tom smislu, posebno će se voditi računa o potrebama zemalja u razvoju.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 23. konvencije

1. Koordinacija na nacionalnom nivou

Na nacionalnom nivou, kao konsultativno telo Vlade Republike Srbije, osnovan je Savet za pitanja osoba sa posebnim potrebama, ali međuresorsko telo koje bi koordiniralo rad različitih resora, ne postoji.

Ministarstvo za prosvetu je 2003. godine osnovalo Centar za obrazovanje lica kojima je potrebna posebna društvena podrška za oblast obrazovnih potreba.

2. Usklađenost zakonodavstva, politike i prakse sa Opštim pravilima o jednakim mogućnostima za osobe sa smetnjama u razvoju

Pitanju usklađivanja zakonodavstva, politike i prakse sa Opštim pravilima i mogućnostima za osobe sa smetnjama u razvoju, u ovom periodu država nije posvećivala dužnu pažnju.

Prava osoba sa smetnjama u razvoju se mogu grupisati u tri osnovne skupine prava:

- pravo na materijalnu pomoć,
- pravo na tuđu negu i pomoć za određene kategorije, što je definisano stepenom invalidnosti,
- pravo na smeštaj u instituciju socijalne zaštite.

Smeštaj u instituciju je „pravo“, kojim pozitivno zakonodavstvo reguliše čitav segregirajući sistem odnosa prema osobama sa invaliditetom. Ono je izraz nemoći države da obezbedi pravo deteta da odrasta u bezbednom okruženju svoje porodice, pošto je porodica ove dece lišena prava na finansijsku i psihosocijalnu podršku (programi za rano otkrivanje i stimulaciju), potrebnu da zadrži svoje dete. Smeštajem u instituciju dete je lišeno prava na kvalitet života, koji je uslovljen kvalitetom učenja i razvoja u periodu odrastanja.

Što se tiče materijalne pomoći, dovoljno je uporediti iznos sredstava koja država izdvaja po korisniku u instituciji sa iznosom materijalne pomoći porodici - ovaj iznos je i 3 do 4 puta veći! Dakle, naš model je skup, neekonomičan i ekonomski i psihološki, jer ostavlja porodicu u stanju bespomoćnosti, usled čega ona pribegava onome što je za svakog njenog člana izvor trajnog, ma kako potiskivanog bola - smeštanju deteta u instituciju. Ako se radi o osobi - detetu koje je imalo sreće da je porodica imala snage da ga zadrži, i dalje ostaje dominantno pitanje straha od budućnosti - šta kada roditelji umru? Mladi čovek opet završava u instituciji ili se, pak, neko od braće ili sestara odriče svog privatnog života i „posvećuje“ svome bratu/sestri sa invaliditetom.

3. Zakonodavstvo i nediskriminacije dece sa smetnjama u razvoju

Sistemske se krši pravo na nediskriminaciju koje onda, u postojećem segregirajućem sistemu, ugrožava sva ostala prava.

Pravo na obrazovanje još uvek nije ispoštovano kod dece ometene u razvoju. Veliki broj dece u specijalnim školama za senzorna i telesna oštećenja je razvrstan kao „mentalno retardirana“ deca, što uvek ne odgovara realnosti i predstavlja rezultat nemoći standardne metodologije rada Komisije za razvrstavanje da proceni stvarne potencijale dece za učenje, nezavisno od njihovog senzornog ili telesnog oštećenja. Takođe, deca razvrstana kao mentalno retardirana ne dobijaju adekvatno obrazovanje, već samo skraćene programe redovnih škola koji, usled skraćivanja, paradoksalno predstavljaju čak teže zahteve pred decu, nego programi za decu „normalne“ inteligencije.

Problem višestrukog oštećenja: kao što je romska etnička grupa preterano i suprotno svim naučnim predviđanjima zastupljena u specijalnom školstvu pod kategorijom „lako mentalno retardirani“, tako je i među „višestruko ometenom“ decom prevelik broj dece kojoj su ovu klasifikaciju doneli samo „poremećaji u ponašanju“. Poremećaji u ponašanju među decom imaju najčešće poreklo u psihološkom mehanizmu reakcije na frustraciju, u ovom slučaju je frustrirana potreba za situacijama učenja, koje odgovaraju detetovim potencijalima, a koje su mu uskraćene u specijalnoj školi kakva je ona sada.

Pravo na razvoj i obrazovanje je uskraćeno u pravom značenju i deci sa težim intelektualnim ometenostima - „umereno“, „teže“ i „teško“ jer je specijalna škola nastala unutar stare pedagoške tradicije, u kojoj se pod školom podrazumeva samo sticanje akademskih znanja klasičnim akademskim metodama, koje su ovoj deci nedostupne. Međutim, savremena nauka pokazuje potrebu da se škola bavi obukom dece za život što, prevedeno na potrebe ove dece, sistemi zapadnog sveta definišu kroz ciljeve obrazovanja u sledećih pet oblasti: 1) samopomoć - učenje veština koje vode osamostaljivanju u svakodnevnom životu, 2) socijalizacija, 3) razvoj jezika kao sredstva komunikacije, 4) kognitivne veštine i znanja i 5) motorne veštine - bilo one koje su pretpostavka za negovanje razvoja individue ili one koje su deo samopomoći ili, pak, radne veštine. To znači da je obrazovanje moguće i potrebno svoj deci, pa čak i deci koja duboko zaostaju u intelektualnom razvoju. Potreban je napor društva da obezbedi obrazovanje koje će: 1) voditi napredovanju i razvoju svake individue i 2) pružiti šansu da individua stekne obrazovanje i trening, na osnovu koga će dobiti zaposlenje, što je garancija kvaliteta života i pune participacije osoba ometenih u razvoju u društvenom životu.

Na nivou zakonodavstva, u Srbiji ne postoje zakoni ili zakonske odredbe, koje se odnose na decu sa smetnjama u razvoju, koje bismo mogli svrstati u grupu antidiskriminatornih zakona ili odredaba. Strateški dokumenti koje je država donela do sada, a koji se odnose na osobe sa smetnjama u razvoju, predstavljaju dobre osnove za ovo zakonodavstvo, posebno strategija za razvoj inkluzivnog kvalitetnog obrazovanja za decu sa posebnim obrazovnim potrebama.

4. Deca sa smetnjama u razvoju i uživanje svih prava iz Konvencije bez diskriminacije

Generalno, u aktuelno važećem zakonodavstvu deca sa smetnjama u razvoju su često tretirana previše „posebno“, što ponekad ima paradoksalni diskriminatorni efekat.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja postavlja dobre osnove za brigu o kvalitetnom obrazovanju za sve, da bi se dokumentom „Analiza aktuelnog stanja i predlog reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama“, započela razrada inkluzivnih modela obrazovanja ove dece.

Deca sa smetnjama u razvoju nemaju pristup nezavisnom mehanizmu za razmatranje žalbi u slučajevima diskriminacije po osnovu ometenosti u razvoju, već se na njih odnose odredbe koje se odnose i na svu decu.

5. Ostvarivanje prava na posebnu brigu i pomoć deci sa smetnjama u razvoju i onima koji o toj deci brinu

Zakonom o finansijskoj podršci porodici predviđena su prava svoj deci koja su materijalno ugrožena, kao i neka posebna prava (pravo na predškolsko vaspitanje i sl.) a o ostvarivanju ovih prava brinu opštinski centri za socijalni rad. Obezbeđivanje

ove pomoći je besplatno i bez ikakve novačane naknade. Međutim, i kod ove dece, na ostvarivanje nekih prava (npr. pravo na dečji dodatak), od uticaja je imovinsko stanje roditelja.

Deca sa nekim tipovima ometenosti u nekim regionima, pribavljaju svojim porodicama i sebi izvesne beneficije, što je regulisano odlukama lokalnih vlasti, ali i tu nisu izjednačena prava svih kategorija ometenosti.

Što se tiče institucije zastupanja (advocacy), kao oruđa za vršenje pritiska na državu, ona još nije razvijena.

6. Pomoć države i lokalnih vlasti u podizanju deteta sa smetnjama u razvoju

U specijalizovanim institucijama, o kojima nisu svi roditelji informisani i koje su centralizovano raspoređene, postoje razvojna savetovališta koja pružaju pomoć roditeljima. Međutim, postoji problem nedovoljne dostupnosti informacija i nedostupnosti ove usluge zbog njihove centralizovanosti.

Takođe, centri za socijalni rad obezbeđuju besplatnu pravnu pomoć kao i ostalim ugroženim kategorijama.

Vlada Srbije je raspisala konkurs na koji su se javile različite nevladine organizacije i udruženja osoba sa invaliditetom, što može biti svojevrsna zamena za sistematsko istraživanje o tome kako različiti akteri, pre svega roditelji i stručnjaci, vide stanje u ovoj oblasti.

7. Mogućnost ostvarivanja u razvoju pojedinih prava bez diskriminacije

a. Pravo na predškolsku negu i obrazovanje

Veoma mali broj dece sa smetnjama u razvoju je obuhvaćen bilo kakvim oblicima predškolskog rada. „Predškolsko vaspitanje i obrazovanje dece sa ometenošću i druge dece sa posebnim potrebama organizovano je kroz tri oblika i to: a) zajedno sa ostalom decom u istoj predškolskoj grupi, b) u razvojnim grupama pri redovnim predškolskim ustanovama i c) u posebnim predškolskim grupama pri školama za učenike ometene u razvoju.“¹⁶

b. Pravo na obrazovanje

Procena UNICEF-a iz 2001. godine da je čak i do 85% dece sa posebnim potrebama izvan obrazovnog sistema, još uvek je aktuelna. Istina, ako se oko 15% ove dece nalazi u specijalnim školama, a ne postoji precizna evidencija dece sa posebnim potrebama u redovnim školama (jer su to obično deca sa lakšim stepenom ometenosti i produ nezapaženo, prosto kao neuspešna u školi), naši stručnjaci smatraju da je procenat obuhvatnosti nešto veći nego što to govore podaci UNICEF-a. Međutim, kada se ima u vidu da ne postoji precizna evidencija o ovoj deci, te da mnoga deca ostaju zatvorena u kući ili u udaljenim planinskim mestima, ova

16) Analiza aktuelnog stanja i predlog reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama, april 2003.

procena dolazi na svoje mesto. Problemi nedostatka ranog obuhvata odražavaju se i na školovanje.

Neopravdano veliki broj - čak do jedne trećine - dece u specijalnim školama za decu sa senzornim i telesnim oštećenjima su razvrstana kao „mentalno retardirana“. Ova, kao i sva deca razvrstana kao mentalno nedovoljno razvijena, ne dobijaju adekvatno obrazovanje, već se školuju po skraćenom programu redovne škole koji, usled skraćivanja, paradoksalno postavlja veće zahteve pred decu nego redovni program.

Kvalitet obrazovanja ugrožen je i činjenicom da još uvek u velikom broju specijalnih škola predmetnu nastavu izvode defektolozi, koji ne poseduju potrebnu obrazovanje iz discipline koju predaju. Otuda se dešava da su deca sa invaliditetom nekonkurentna pri upisu na visokoškolske ustanove, te im se indirektnim putem uskraćuje mogućnost napredovanja u školovanju, a time se i ograničavaju njihove šanse za zapošljavanje. Ono što se dalje dešava je da se ovim potenciraju predrasude prema osobama sa invaliditetom, pošto se njihova niska zastupljenost u višem i visokom obrazovanju pripisuje njihovoj ometenosti, a ne nedostatku kvalitetnog prethodnog obrazovanja.

Još uvek imamo kategoriju dece koja se smatra „needucabilnom“: umereno, teže i teško retardirana deca su najčešće lišena bilo kakvog obrazovanja, jer je naša škola počivala na staroj pedagoškoj tradiciji, u kojoj se pod obrazovanjem podrazumeva samo sticanje akademskih znanja klasičnim akademskim metodama koje su ovoj deci nedostupne. Kada se radi o ovim kategorijama dece, obično se za njih dizajnira poseban „vaspitni“ program u specijalnim odeljenjima u specijalnim školama ili u institucijama. Vaspitni program 1) se ne smatra školovanjem, i 2) postoji veoma velika neujednačenost kvaliteta ovih programa, koja je u korelaciji sa fenomenom centralizovane organizacije.

Više i visoko obrazovanje, usled neizbalansiranog kvaliteta osnovnog obrazovanja, ovoj deci je skoro nedostupno.

c. Pravo na obuku

„Reformisani obrazovni sistem bi trebalo da ponudi detetu sa ometenošću u razvoju obrazovanje i obuku za mnogo širi dijapazon zanimanja od dosadašnjeg koji se svodi uglavnom na radnička zanimanja.“¹⁷ Pored toga, nedostaje čitav korpus programa obuke za samostalan život dece sa smetnjama u razvoju.

d. Priprema za zapošljavanje i zapošljavanje

Postoje određeni oblici stimulacije radnih organizacija da zapošljavaju invalide, ali opšta ekonomska situacija, kao i predrasude deluju da se ovde gotovo ništa nije pomerilo: mali broj invalida radi, a i oni koji rade često rade na radnim mestima koja nisu adekvatna njihovoj kvalifikaciji.

17) Ibid

Opseg zanimanja za decu sa invaliditetom je veoma uzan, što ograničava njihovo pravo na zapošljavanje.

e. Pravo na zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i ostala prava

Deca sa smetnjama u razvoju i invalidna deca imaju prava na zdravstvenu zaštitu kao i ostala deca. Pored prava na zdravstvenu zaštitu, ova deca imaju i prava na rehabilitaciju i različita pomagala, zavisno od vrste smetnje u razvoju, odnosno invaliditeta. Međutim kada je reč o pomagalima, neophodno je istaći da je njihova zamena vremenski ograničena, odnosno, ova pomagala mogu se zameniti novim tek nakon određenog vremena. Ovakvo rešenje u nekim slučajevima ograničava mogućnost korišćenja ovog prava u skladu sa stvarnim potrebama deteta, jer zbog rasta i razvoja deteta, ova pomagala postaju neadekvatna a mogu biti zamenjena tek nakon isteka vremena određenog pravnim aktima socijalnog osiguranja. Pored toga, u nekim slučajevima roditelji od svojih sredstava kupuju pomagala a naknadno refundiraju sredstva od socijalnog osiguranja. Pošto svi roditelji nisu u mogućnost da na ovaj način obezbede pomagalo za svoje dete, to dovodi decu u neravnopravan položaj.

Ostvarivanje prava na zdravstvene usluge i ostalih prava (pravo na razonodu i igru) u velikoj meri je ograničeno arhitektonskim barijerama. U Beogradu, a nešto manje i u drugim većim gradovima, postavljen je primetan broj rampi i zvučnih semafora. Ovom akcijom nisu sistematski obuhvaćene javne zgrade i objekti što ih čini nedostupnim i neprilagođenim za osobe sa invaliditetom.

8. Zakonodavne i druge mere koje osiguravaju jednako pravo na život i najviši nivo opstanka i razvoja dece sa smetnjama u razvoju

Svo zakonodavstvo koje se odnosi na decu, važi i za decu ometenu u razvoju, do nivoa do koga posebnim podzakonskim aktom ili pravilnikom to nije na drugi način regulisano. Problem je u tome što mi nemamo tradiciju zakonodavstva koje se odnosi na ljude kao fokus zakona, već na institucije i stvari. Dakle, svi zakoni o deci važe i za decu koja se nalaze na trajnom smeštaju u instituciji, ali su njihova, često osnovna prava na opstanak i razvoj, ugrožena zakonom o institucijama, a još više nepoštovanjem bilo kojeg od ove dve forme zakonodavstva, realnošću svakodnevnog života... U praksi, mnogo je češći izgovor na njihove „nemogućnosti“ da se zakon ne primeni.

9. Posebne mere zaštite dece sa smetnjama u razvoju od svih vidova nasilja i zlostavljanja

Posebne mere koje država preduzima u odnosu na decu sa invaliditetom i decu sa smetnjama u razvoju ne postoje, već ovde važi opšte zakonodavstvo koje se odnosi na porodicu i decu.

Kao posebnu inicijativu treba izdvojiti inicijativu Ministarstva za socijalna pitanja, koje je započelo sa koordinacijom izrade „Posebnog protokola za postupanje u slučajevima sumnje i/ili zlostavljanja i zanemarivanja dece koja se nalaze na tzv.

alternativnom staranju¹⁸ koji će se odnositi i na decu ometenu u razvoju u institucijama. Planirano je da ovaj Protokol bude završen 2004. godine i da se prema njemu započne edukacija.

10. Podrška organizacijama dece sa smetnjama u razvoju za učesće u planiranju, razvoju politike i evaluaciji na svim nivoima Vlade

Organizacije invalida i roditelja dece ometene u razvoju redovno su prisutne u radu komisija Ministarstva za socijalnu politiku i Ministarstva rada, nešto manje za obrazovanje i zdravstvo. Za svrhu izrade Nacionalnog plana akcija za decu Vlada je koristila podatke ispitivanja dece i mladih u 18 opština o tome kako oni vide svoje probleme i ulogu društva u njihovom rešavanju.

11. Međunarodna saradnja i razmena informacija u cilju poboljšanja kapaciteta, veština i usluga deci sa smetnjama u razvoju

Država redovno ima kontakte sa relevantnim organizacijama iz drugih zemalja i pomoć njihovih stručnjaka, ali ovoj saradnji nije posvećena pažnja kao strateškom aspektu.

Ono što nedostaje je podrška za umrežavanje napora edukatora stručnjaka (Univerzitet), stručnjaka u programima/institucijama za decu sa smetnjama u razvoju kao i udruženja roditelja i invalida. Za sada ova saradnja postoji najviše na relaciji Vladina tela - inostranstvo, a prilike za učestvovanje u međunarodnoj saradnji, upoznavanje sa novim modelima rada i programima ostaju privilegija pojedina i individualnih organizacija.

12. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Ustav RS (član 28, st. 2)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 2. stav 2, tač. 5; čl. 4, st. 4; čl. 12; čl. 25; čl. 29; čl.30; čl. 86; čl. 87; čl. 113)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 44, st. 4; čl. 84; čl. 85; čl. 86; čl. 88; čl. 90; čl. 91)
- Zakon o srednjoj školi (čl. 11, stav 1, tač. 3; čl. 24, stav 5; čl. 39; čl. 30, stav 4; čl. 31, stav 2)
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana RS (čl. 9; čl.14; čl. 23-25; čl. 26-29; čl.30-47; čl. 48)
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom RS
- Zakon o osnovama penzijskog i invalidskog osiguranja
- Zakonu o vojsci Jugoslavije
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti (čl. 7)
- Pravilnik o uslovima za planiranje i projektovanje objekata u vezi sa nesmetanim kretanjem dece, starih, lica sa smetnjama u razvoju

18) Nacionalnog plana akcija za decu/2003. str. 32

VI
OBRAZOVANJE, SLOBODNO VREME
I KULTURNE AKTIVNOSTI

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Član 28. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice priznaju pravo na obrazovanje i u cilju postepenog postizanja ovog prava, a na osnovu jednakih mogućnosti, posebno će:
 - a) učiniti osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve;
 - b) podsticati razvoj različitih oblika srednjeg obrazovanja, uključujući opšte i stručno obrazovanje, koje bi bilo na raspolaganju i dostupno svakom detetu i preduzimati pogodne mere kao što su uvođenje besplatnog obrazovanja i pružanje finansijske pomoći kada je to potrebno;
 - c) omogućiti, svim odgovarajućim sredstvima, da više obrazovanje bude dostupno svima u skladu sa sposobnostima;
 - c) omogućiti da obrazovne i stručne informacije i saveti budu dostupni svoj deci;
 - e) preduzimati mere za obezbeđenje redovnog pohađanja škole i smanjenja stope napuštanja škole.
2. Države ugovornice će preduzimati potrebne mere da se disciplina u školi sprovodi na način primeren ljudskom dostojanstvu deteta i u skladu sa ovom Konvencijom.
3. Države ugovornice će pokretati i podsticati međunarodnu saradnju po pitanjima obrazovanja, posebno u cilju doprinošenja iskorenjivanju neznanja i nepismenosti u svetu i olakšavanja pristupa naučnim i tehničkim saznanjima u modernim nastavnim metodima. U tom smislu, posebno će se voditi računa o potrebama zemalja u razvoju.

Specifična pitanja u vezi sa članom 28 konvencije

1. Obrazovna politika i napredak ka maksimalnom korišćenju mogućnosti za obrazovanje sve dece do 18 godina starosti

Generalno, obrazovna politika obezbeđuje osnove, ali je ona još uvek na nivou razvojnih i strateških opredeljenja (u odnosu na posebne populacije, npr. decu sa posebnim potrebama, Rome), a ne raspoloživih resursa i efikasnih mera koji bi osigurao napredak ka maksimalnom korišćenju mogućnosti za obrazovanje od strane sve dece.

Produženje trajanja obrazovanja na 9 godina omogućava da se oko 7% dece koja su napuštala školu posle osmogodišnjeg obaveznog obrazovanja, zadrži u sistemu obrazovanja. Od 2006/7. školske godine pripremni predškolski program (u trajanju od 4 sata dnevno, minimum 6 meseci u godini pred polazak u školu) postaje obavezan.

Nacionalni EFA (Education for All) plan akcije, u vezi sa kojim su se u protekloj godini sprovodile aktivnosti, još nije usvojen.

Aktivne mere koje država preduzima u cilju obezbeđivanja uslova jednakih mogućnosti za obrazovanje sve dece

U odnosu na polne razlike nema posebnih razloga za preduzimanje posebnih mera, osim kada je reč o devojčicama romskog porekla. Naime, devojčice romskog

porekla tradicionalno rano napuštaju školovanje, te je država planirala preduzimanje aktivnih mera za osiguranje jednakih mogućnosti za njihovo obrazovanje.

Kada je reč o deci iz seoskih sredina, neophodno je istaći da nedostaju mere za povećanje broja mesta u učeničkim domovima za ovu decu, za povećanje broja stipendija i drugih mera neophodnih za povećanje mogućnosti dece sa seoskih područja za završavanje srednjih škola.

Nedovoljan je broj aktivnih mera za decu pripadnike manjinskih grupa, posebno Roma i Albanaca, kao i za decu sa smetnjama u razvoju i za decu na privremenom smeštaju u institucijama socijalne zaštite.

Postoji određeni broj aktivnih mera za decu na bolničkom lečenju ali su one nedovoljne, posebno za hospitalizovanu decu srednjoškolskog uzrasta, za koju praktično ne postoji mogućnost školovanja u bolničkim uslovima. Najveći broj ovih mera odnosi se na decu predškolskog uzrasta, koja se nalaze na bolničkom lečenju.

Deca izbeglice, imigranti i deca koja žive odvojena od svojih porodica su izjednačena po mogućnostima sa ostalom decom, ali uslovi u kojima živi jedan deo dece izbegličke populacije i raseljene dece otežava korišćenje ovih mogućnosti.

Deci koja se nalaze u pritvoru ili u zavodima za vaspitanje ili vaspitno popravnim domovima formalno su obezbeđeni uslovi za njihovo školovanje. Međutim, u praksi, ova deca neredovno završavaju školovanje, posebno kada je reč o srednjem obrazovanju.

Za decu isključenu iz škole i decu koja su napustila školovanje ne postoje posebne aktivne mere, već su ona upućena na centre za obrazovanje odraslih, gde, kada navrše 13 godina, mogu i da nastave školovanje po skraćenom programu za osnovne škole.

Od svih navedenih kategorija dece najugroženije su, sa stanovišta mogućnosti za obrazovanje, Romi i deca sa smetnjama u razvoju.

Neki elementi Strategije za unapređenje obrazovanja Roma su već u primeni (na primer, afirmativne mere za upis u srednje, više škole i nastavničke fakultete) a druge aktivne mere se planiraju za 2004. godinu i dalje (na primer, razvoj i implementacija posebnih programa za decu koja su prerasla osnovno obrazovanje, decu deportovanih Roma iz inostranstva, decu sezonskih radnika, decu ulice).

2. Korišćenje sredstava za postepeni porast obrazovnih mera i postepeni razvoj kvaliteta obrazovanja

Iz budžeta Republike Srbije u 2003. godini izdvojeno je 31.988.710.000 dinara za obrazovanje (procenat izdvajanja za predškolsko obrazovanje - 0,19%, osnovno obrazovanje - 6,57%, srednje obrazovanje - 3,38%, više i visoko obrazovanje - 10,04%).

Namenjena sredstva su manje korišćena za porast obrazovnih mera - povećanje dostupnosti, odnosno obuhvata na pojedinim nivoima, npr. u domenu

predškolskog vaspitanja i obrazovanja i za posebno ugrožene kategorije dece, npr. decu sa posebnim potrebama, Romi - a daleko više za postepeni razvoj kvaliteta obrazovanja: reforma kurikuluma u osnovnom i započeta u srednjem obrazovanju, intenzivna i veoma široka obuka i stručno usavršavanje, kako nastavnika tako i drugih zaposlenih u domenu obrazovanja; osnivanje centara - ustanova, obavljanje razvojnih, savetodavnih, istraživačkih i stručnih poslova u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju i vaspitanju.

3. Mehanizmi za merenje delotvornosti odredaba koje se tiču obrazovanja u smislu obuhvata i ishoda za svu decu

U potpunosti razrađeni mehanizmi ne postoje, ali se radi na njihovoj razradi i to¹⁹:

- u smislu obuhvata, intenzivne su aktivnosti u vezi sa formiranjem centralne baze podataka za sve nivoe i sve kategorije dece/učenika. Problem je što za određene populacije dece, na primer Romi i decu sa posebnim potrebama, ne postoje precizni podaci;
- novi školski programi u reformisanom obaveznom devetogodišnjem i srednjem (koje traje 2, 3 ili 4 godine) obrazovanju, definisani su ciljevima i ishodima što otvara mogućnost za merenje delotvornosti obrazovanja u odnosu na postavljene ishode. Takođe se uvodi jedinstven završni ispit posle završenog devetog razreda i opšta, odnosno stručna ili umetnička matura nakon završene gimnazije, odnosno trećeg ili četvrtog razreda srednje stručne škole.

4. Dostupnost osnovnog obrazovanja

Osnovno obrazovanje je obavezno i, u načelu, besplatno za svu decu. Međutim, roditelji pokrivaju značajan deo troškova za udžbenike, školski pribor, ekskurzije, prevoz i slično.

Starosna granica za završetak obaveznog obrazovanja poklapa se sa donjom granicom za mogućnost zasnivanja radnog odnosa, što je 15 godina.

Prema podacima Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, obuhvat dece osnovnim obrazovanjem je 99,8%, mada se pretpostavlja da je stvarni obuhvat niži, s obzirom na to da statistički pokazatelji ne daju jasnu ni preciznu sliku stanja, jer je velika verovatnoća da u uzorak nisu uvršćene mobilne grupe stanovnika, a posebno Romi.

Broj učenika na jednu osnovnu školu se smanjuje (u 1991/2 školskoj godini bilo je u proseku 225 učenika, a u 2002/3 svega 190), što se pre vidi kao posledica smanjenja broja učenika nego povećanja broja škola. Takođe, ovaj republički prosek prikriva regionalne razlike između sela i grada.

19) Vid. MPS, "Bela knjiga" (u pripremi)

5. Dostupnost srednjoškolskog obrazovanja, uključujući stručno i opšte obrazovanje

U načelu, srednje obrazovanje je dostupno najvećem broju dece. Prema podacima Ministarstva prosvete o upisu u školskoj 2003/4. godini, obuhvat dece različitim vidovima srednjeg obrazovanja iznosi blizu 98%, dok školovanje napušta 4,6% dece.

Međutim, imajući u vidu nejednak teritorijalni raspored škola, neprilagođenost uslova za sve kategorije dece, (recimo decu sa fizičkim invaliditetom i šire) i stvarne troškove školovanja, srednje obrazovanje je ipak nedostupno za većinu Roma i dece sa posebnim potrebama, kao i za decu iz najsiromašnijih slojeva, posebno ruralne populacije.

Nova politika upisa u srednje škole, tako što se kompjuterskim postupkom usaglašavaju želje učenika sa ponudom u srednjem stručnom obrazovanju na teritoriji cele Republike, uvedena 2003/4. godine, može se smatrati merom koja doprinosi dostupnosti srednjeg obrazovanja. U svim srednjim školama čiji je osnivač Republika, autonomna pokrajina ili jedinica lokalne samouprave, obrazovanje je besplatno.

Među aktivnim merama koje država preduzima radi povećanja dostupnosti srednjeg obrazovanja, nalaze se: učenički krediti i stipendije (2,97% i 0,08%), smeštaj učenika u domove (2,92% učenika srednjih škola), što se sve ocenjuje kao nedovoljno.

6. Dostupnost višeg obrazovanja svoj deci u skladu sa njihovim sposobnostima

Više obrazovanje, u načelu, jeste dostupno, ali su opet izuzeti mladi sa posebnim potrebama (zbog nepostojanja adekvatnih uslova), Romi, ali i siromašni (stipendije i krediti se dodeljuju tek tokom školovanja i zavise od postignutog uspeha). Otud su uvedene afirmativne mere, u vidu kvote od 5%, za podsticanje upisa srednje stručnih i viših/visokih škola, posebno nastavničkih usmerenja za Rome.

7. Dostupnost informacija i vodiča o obrazovanju i stručnom usavršavanju

U sklopu nove upisne politike za školsku 2003/4. godinu, posebnih angažovanja je bilo na širokom i valjanom informisanju učenika i cele javnosti: pored štampanja javnog konkursa sa podacima o ponudi (posebno srednje stručnih programa/škola i profila), Ministarstvo prosvete i sporta je pokrenulo i intenzivnu medijsku kampanju, a i same škole su nudile informacije i štampani informativno-propagandni materijal.

8. Mere za podsticanje pohađanja škole i sprečavanje napuštanja školovanja

Prema članovima 145 i 147 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, u vezi sa obaveznim obrazovanjem predviđene su kaznene mere za ustanove i roditelje/staratelje ukoliko ne upišu dete ili ako bez opravdanih razloga dete ne

pohađa osnovnu školu.

Modernizacija programa opštih predmeta i, posebno, stručnih predmeta (preko pilot programa, ogleda i projekata međunarodne saradnje), razvijanje novih stručnih profila/programa (26 novih programa/profila u 2003/4. školskoj godini) i ukidanje 17 onih za kojima ne postoji potražnja na tržištu rada i povezivanje sa socijalnim partnerima - privredom, strukovnim udruženjima, itd. na centralnom i lokalnom nivou - treba da, između ostalog, doprinese redovnom pohađanju i završavanju školovanja.

Prema podacima Ministarstva prosvete i sporta, srednje obrazovanje napušta oko 4,6% učenika.

Modernizacija programa srednjih (posebno srednjih stručnih) škola ide u pravcu povećanja relevantnosti programa i načina izvođenja obrazovanja/obuke kako za ukupan razvoj i život deteta, tako i za „okvire stručnog obrazovanja“. Tačnije, programi i način rada se menjaju kako bi bili bliži i primereniji zahtevima rada, a da istovremeno ne zanemare osposobljavanje učenika za aktivan život u savremenom, demokratskom društvu.²⁰

9. Uskladenost školske discipline sa Konvencijom o pravima deteta

Sva relevantna prava deteta su bilo eksplicitno (pravo na nediskriminaciju, na to da se prema detetu odnosi na način koji je u skladu sa njegovim/njenim razvojnim mogućnostima, pravo na slobodu udruživanja, pravo na zaštitu od svih vidova fizičkog i mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili izrabljivanja), ili implicitno (pravo na to da održava redovne i direktne odnose sa oba roditelja, pravo na slobodu izražavanja, misli, savesti i veroispovesti, pravo na identitet, kulturu i jezik, pravo na društveno uključivanje i reintegraciju) sadržana u sledećim članovima Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja: čl. 45 - pravila ponašanja u ustanovi, čl.46 - zabrana diskriminacije i stranačkog organizovanja i čl. 95 - prava deteta i učenika, zatim čl. 145, stav 3 - kaznene odredbe i čl. 131 - teže povrede radnih obaveza - stav 2 i 3 kao i u Opštini i Posebnim osnovama školskog programa - kroz ciljeve i ishode obrazovanja - osim prava na privatnost. Budući da su obrazovne ustanove obavezne da donesu Pravila ponašanja u ustanovi, može se desiti da se u okviru tog dokumenta eksplicitno definiše ostvarivanje prava deteta/učenika na privatnost.

Članom 46, stav 3. Zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja eksplicitno je zabranjeno fizičko kažnjavanje dece, a članom 131, stav 1. ZOSOV, primena ove mere smatra se težom povredom radne obaveze za koju se može izreći i mera prestanka radnog odnosa nastavniku odnosno licu koje je primeni.

10. Međunarodna tehnička saradnja

Od početka reforme obrazovnog sistema 2001. godine do danas, ostvarena je

20) Vid. Strategija razvoja stručnog obrazovanja

veoma široka i intenzivna međunarodna tehnička saradnja, koja je obuhvatala, pre svega, programe koji se odnose na obuku nastavnika, nešto manje pristup naučnim i tehničkim znanjima, a najmanje delotvorno sprovođenje osnovnog i srednjeg obrazovanja.

Organizaciju konferencija o reformi obrazovanja pomogle su finansijski i sa ekspertima:

1. „Perspektive obrazovanja u Srbiji“, juli 2001.: Savet Evrope, Kulturkontakt (Austrija), Pakt za stabilnost (SP - TF E&Y), SDC (Švajcarska agencija za razvoj i saradnju), OECD, UNICEF, Fond za otvoreno društvo (FOD).

Rad ekspertske grupe za razvoj strategija reforme, podržale su: FOD, SDC i OSEP-SEE.

Stručno usavršavanje i transfer naučnih i tehničkih znanja neophodnih za reformu pomogli su ekspertske, programima i finansijski: UNICEF, UNESCO, Savet Evrope, FOD, obrazovni programi Instituta za otvoreno društvo za jugoistočnu Evropu (OSEP - SEE), Evropska fondacija za obuku (ETF), Pakt za stabilnost za jugoistočnu Evropu i vlade: Austrije, Danske, Francuske, Nemačke, Grčke, Italije, Švajcarske, Velike Britanije i SAD.

2. „Od vizije do konkretnih koraka“, januar 2002.: UNICEF, OECD, Svetska banka, OSEP-SEE i Kulturkontakt
3. „Prvi koraci i predstojeći izazovi“, septembar 2002.: CIDA (Kanadska međunarodna agencija za razvoj), SDC, Kulturkontakt, FOD, GTZ (Nemačka agencija za tehničku saradnju), OSEP-SEE i Pakt za stabilnost za jugoistočnu Evropu

Kroz akreditovane programe koje organizuju Ministarstvo prosvete i sporta ili međunarodni partneri, u okviru 470 seminara u tom periodu, prošlo je 17,850 učesnika (ne raspoložemo preciznim podacima u kom broju programa i u kom stepenu je bila ostvarena međunarodna tehnička saradnja).

11. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 43)
- Ustav RS (čl. 32, st. 1 i 2)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 4; čl. 29, st. 1; čl. 86; čl. 87; čl. 90; čl. 91)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 25; čl. 26; čl. 28; čl. 29; čl. 30; čl. 31; čl. 40; čl. 41; čl. 43; čl. 44; čl. 46; čl. 62; čl. 63; čl. 65; čl. 66)
- Zakon o univerzitetu (čl. 32; čl. 34, st. 4; čl. 34, st. 2)

CILJEVI OBRAZOVANJA

Član 29. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice se slažu da obrazovanje deteta bude usmereno na:
 - a) razvoj detetove ličnosti, talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti;
 - b) razvoj poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i principa utvrđenih Poveljom Ujedinjenih nacija;
 - c) razvoj poštovanja detetovih roditelja, njegovog/njenog kulturnog identiteta, jezika i vrednosti, nacionalnih vrednosti zemlje u kojoj dete živi, zemlje iz koje potiče i civilizacija različitih od njegove/njene sopstvene;
 - d) pripremanje deteta za odgovoran život u slobodnom društvu, u duhu razumevanja, mira, tolerancije, jednakosti polova, prijateljstva među narodima, etničkim, nacionalnim i verskim grupama i sa licima domorodačkog porekla;
 - e) razvoj poštovanja prema prirodnoj okolini.
2. Nijedan deo ovog člana ili člana 28 neće biti tumačen tako da ograničava slobodu pojedinaca ili tela da ustanove ili upravljaju obrazovnim ustanovama, uvek u skladu sa poštovanjem principa utvrđenih u stavu 1 ovog člana i zahtevima da će obrazovanje koje se pruža u takvim ustanovama odgovarati minimalnim standardima koje država propisuje.

Specifična pitanja u vezi sa članom 29. konvencije

1. Vaspitno obrazovni programi i Konvencija o pravima deteta

S obzirom na to da nema sistematskih obuhvatnih istraživanja i da je ceo sistem u procesu reforme, teško je dati ocenu u kojoj meri svi vidovi obrazovanja doprinose razvoju ličnosti, talenata, mentalnih i fizičkih sposobnosti dece. Pretpostavka je da su oni tako koncipirani, ili će biti koncipirani, ako govorimo o delu obrazovanja koji još nije obuhvaćen reformom, da obezbeđuju razvoj ovih sposobnosti u potpunosti.

Trenutno se učenici upoznaju sa Konvencijom o pravima deteta i šire obrazuju u sferi ljudskih i prava deteta, eksplicitno u okviru izbornog predmeta „Građansko vaspitanje“ (posebno „Građansko vaspitanje II“ za srednje škole). Pored toga, u reformisani školski program - koji se odnosi na opšte obrazovanje i obuhvata obavezno osnovno, opšte srednje i opšteobrazovni segment srednjeg stručnog obrazovanja - u opšte ciljeve i ishode ugrađeni su i ciljevi obrazovanja za demokratiju i građansko društvo, pa to daje osnovu za uključivanje tematike ljudskih i prava deteta u programe. Opšte osnove školskog programa sadrže listu opštih ishoda, u skladu sa kojom će biti regulisani obrazovni sadržaji. Jedan od tih ishoda definisan je na sledeći način: „Nakon završetka obaveznog i opšteg obrazovanja učenik će poznavati i uvažavati ljudska i dečja prava i biće sposoban da aktivno učestvuje u njihovom ostvarivanju“.

2. Uskladenost administrativnog sistema škola sa principima Konvencije o pravima deteta

U organima upravljanja - školskim odborima i upravnim odborima predškolskih ustanova - jednako su zastupljeni zaposleni, predstavnici roditelja i lokalne zajednice (3+3+3), a u trećem ciklusu osnovne i u srednjoj školi, može se organizovati učenički parlament (čl. 98 ZOSOV).

3. Obrazovne ustanove i obrazovni programi u funkciji razvoja poštovanja prema različitim vrednostima - roditeljima, vlastitoj kulturi i vrednostima drugih civilizacija

Ciljevi obrazovanja, definisani u ZOSOV članom 3. stav 5., koji se odnosi na razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanju tradicija i kultura i 8., 9. i 10. u vezi sa usvajanjem, razumevanjem i razvojem osnovnih socijalnih i moralnih vrednosti demokratski uređenog, humanog i tolerantnog društva, uvažavanjem pluralizma vrednosti i poštovanja prava dece, ljudskih i građanskih prava, obavezuju da ustanove, materijali (udžbenici i sl.), usluge i programi razvijaju kod dece poštovanje svoje i drugih kultura. Shodno tome, jedan od opštih ishoda opšteg obrazovanja je definisan na sledeći način: „nakon završetka obaveznog i opšteg obrazovanja učenik će:

- posedovati osećanje socijalne pripadnosti i privrženosti sopstvenoj porodici, naciji i kulturi,
- uvažavati i poštovati druge osobe,
- poznavati i poštovati tradiciju, identitet i kulturu svoje i drugih socijalnih grupa i zajednica“.²¹

4. Obrazovanje u funkciji pripreme dece za odgovoran život u slobodnom društvu

U reformisanom sistemu obrazovanja i vaspitanja, svi vidovi obrazovanja imaju za cilj pripremu dece za odgovoran život u slobodnom društvu.

Opšti cilj obrazovanja, definisan u Opštim osnovama školskog programa je „osposobljavanje učenika da aktivno i odgovorno učestvuju u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu i doprinose demokratskom, ekonomskom i kulturnom razvoju društva“.

5. Nezavisnost i odgovornost dece i mogućnost izbora i odlučivanja

Odgovornosti učenika definisane su članom 96 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, gde je osnovni stav da „u ostvarivanju svojih prava učenik ne sme da ugrožava druge u ostvarivanju njihovih prava“. Šire, u reformisanom sistemu obrazovanja, učenici imaju mogućnost da samostalno ili uz pomoć roditelja,

21) "Opšte osnove školskog programa", MPS, 2003, str. 23

u zavisnosti od uzrasta, biraju jedan deo programa i time delom odlučuju i snose odgovornost za sopstveno obrazovanje (izborni predmeti iznose: u prvom, drugom i trećem ciklusu obaveznog obrazovanja 10%, 20% i 30% respektivno od propisanog fonda časova; u opštem srednjem taj iznos je 30% a u srednjem stručnom 60%).

6. Obrazovanje dece u različitim oblastima

Obrazovanje u oblasti zdravlja se realizuje u okviru fizičkog i zdravstvenog vaspitanja, kao jednoj od pet vaspitnoobrazovnih oblasti, za koju su definisani ciljevi (jedan od njih je „očuvanje i unapređivanje zdravlja“) i ishodi po ciklusima obaveznog obrazovanja, na osnovu kojih se koncipiraju i nastavni predmeti i teme.

U okviru drugog i trećeg ciklusa obaveznog obrazovanja, planirano je obrazovanje učenika za oblast seksualnosti i reproduktivno zdravlje.

U okviru izbornog predmeta „Građansko vaspitanje I“ učenici stiču znanja o društvenim odnosima, uključujući posredovanje, veštinu pregovaranja i nenasilnog rešavanja sukoba.

O upravljanju novcem i planiranju budžeta, učenici ne stiču znanja ni u jednoj vaspitnoobrazovnoj oblasti, dok o zakonima stiču znanja samo u okviru predmeta „Ustav i građansko pravo“ u četvrtoj godini srednjoškolskog obrazovanja.

Odgovornosti koje proizilaze iz života u zajednici i državljanstva su u okviru izbornog predmeta Građansko vaspitanje I i II ugrađene kao ishodi opšteg obrazovanja za sve oblasti obrazovno-vaspitanog rada.

7. Obrazovanje u funkciji podsticanja razumevanja, tolerancije i prijateljstva među svim ljudima

Prema reformisanom sistemu obrazovanja, na svim nivoima, prema koncepciji i do sada usvojenim i delimično implementiranim rešenjima i merama, obrazovanje treba da podstiče razumevanje, toleranciju i prijateljstvo na globalnom nivou. U postojećoj praksi, međutim, na šta ukazuju neka ranija istraživanja (na primer, analiza udžbenika i drugih obrazovnih materijala) i primeri iz prakse, ne može se bez rezerve dati potvrđan odgovor da je ova funkcija obrazovnog sistema realizovana.

8. Mere koje se preduzimaju u borbi protiv diskriminacije polova i nasilja

Posebne mere koje se preduzimaju u cilju sprečavanja diskriminacije među polovima ne postoje u okviru obrazovnog sistema.

U okviru predmeta „Građansko vaspitanje II“ postoje posebne programske jedinice koje se bave tim pitanjima i koje imaju za cilj učenje o vrednostima nenasilja u duhu mira.

Iako sadašnji i raniji zakoni omogućavaju i nalažu sprečavanje izražavanja nasilja bilo od strane nastavnika ili dece, podaci istraživanja (oko 15% slučajeva fizičkog nasilja i 30% vredanja i omalovažavanja učenika)²², kao i zvanični podaci Ministarstva

22) Istraživanje o nasilju, IPI, 2003

prosvete i sporta (u protekloj godini bilo je svega 7 prijavljenih slučajeva fizičkog nasilja nastavnika prema deci, a istovremeno podaci govore da je u istom periodu oko 500 učenika disciplinski kažnjeno udaljavanjem iz škole), pokazuju da obrazovne institucije ne spečavaju efikasno izražavanje nasilja.

Prema ZOSOV, čl. 46, stav 3: „u ustanovi je zabranjeno fizičko nasilje i vredanje ličnosti dece, učenika i zaposlenih“, što je praćeno kaznenim merama (čl. 131 i 145 istog zakona), te obavezom da ustanove donesu Pravila ponašanja (čl. 46) i „mere, način i postupak zaštite i bezbednosti dece“ (čl. 44). Program „Školski policajac“ uveden je 2002. godine i posebno obučeni policajci su postavljeni u 243 škole (84 osnovne i 159 srednjih).

9. Obrazovanje i strategiju razvoja poštovanja dece prema prirodnoj okolini

Jedan od ciljeva reformisanog sistema obrazovanja je i „razvijanje svesti o značaju zaštite i očuvanja prirode i životne sredine“. Takođe je u listi specifičnih ciljeva školskog programa navedeno da će „obrazovanje doprineti dobrobiti i razvoju društva i kulture tako što će da ... razvija svest o značaju zaštite i očuvanja prirode i prirodnih resursa“, a shodno tome, definisan kao jedan od opštih ishoda obrazovanja je i to da će učenik, nakon završetka obaveznog i opšteg obrazovanja „biti odgovoran prema očuvanju i unapređenju kvaliteta životne sredine“.²³

10. Obrazovanje i privatni sektor

Rad privatnih škola u Srbiji je dozvoljen. Međutim, za privatne škole ne postoje posebni standardi. Za sve obrazovne ustanove (predškolske ustanove, škole) važi ZOSOV i njegove odredbe.

Standardi za ostvarivanje posebnih programa, koje može da obavlja druga organizacija ili fizičko lice iz domena delatnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, još nisu izrađeni i doneti (čl. 41. ZOSOV).

11. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 3; čl. 5, st. 1; čl. 6, st. 1 i 2; čl. 62, st. 2, tač. 3; čl. 66, st. 1; čl. 79)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 30, čl. 32; čl. 62; čl. 101)
- Zakon o srednjoj školi (čl. 2; čl. 33; čl. 35)

23) "Opšte osnove školskog programa", MPS, 2003, str. 23

SLOBODNO VREME, REKREACIJA I KULTURNE AKTIVNOSTI

Član 31. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice priznaju pravo deteta na odmor i slobodno vreme, na učešće u igri i rekreativnim aktivnostima koje odgovaraju uzrastu deteta i na slobodno učešće u kulturnom životu i umetnosti.
2. Države ugovornice će poštovati i podsticati pravo deteta na puno učešće u kulturnom i umetničkom životu i podržaće pružanje odgovarajućih i jednakih mogućnosti za kulturne, umetničke, rekreativne i slobodne aktivnosti.

Specifična pitanja u vezi sa članom 31. konvencije

Pravo deteta na odmor i slobodno vreme i na učešće u igri i rekreativnim aktivnostima, posredno je izraženo kroz propise i programe vaspitnog i obrazovnog rada u *predškolskim ustanovama i školama*. Republički zakon o osnovnoj školi sadrži odredbe o broju časova koji učenici imaju u toku nedelje (čl. 26 ZOŠ RS), s tim da se u nedeljni broj časova ne uračunavaju se časovi iz izbornih predmeta i vannastavnih aktivnosti (član 26, stav 3). Nastavnim planom i programom utvrđuju se obavezne i izborne nastavne i vannastavne aktivnosti (član 21, stav 1). U školi može da se osnuje učenička zadruga u cilju razvijanja vannastavnih aktivnosti društveno-korisnog rada učenika (član 34, stav 1). Osim toga, škola treba da obezbedi uslove za ostvarivanje društvenih, sportskih i kulturnih aktivnosti učenika koje doprinose razvoju njihove ličnosti (član 33 ZOŠ RS).

Zakon o društvenoj brizi o deci RS predviđa pravo na odmor i rekreaciju dece do 15 godina starosti u dečjem odmaralištu, kao i regresiranje troškova njihovog odmora i rekreacije, u zavisnosti od materijalnog položaja porodice (čl. 11, stav 1, tač. 8 i 9). O obezbeđivanju ovih prava stara se opština u skladu sa navedenim zakonom i materijalnim mogućnostima (član 11, stav 3). Deca do 15 godina starosti u dečjem odmaralištu imaju pravo na odmor, rekreaciju, zdravstvenu zaštitu, ishranu, vaspitno-obrazovni rad i sportsko-rekreativne aktivnosti, pod uslovima i na način koji utvrdi nadležni opštinski organ (član 34).

Odmor i rekreacija dece do 15 godina, kao i nadoknada troškova odmora i rekreacije dece u predškolskim ustanovama, nisu predviđeni ni u Zakonu o finansijskoj podršci porodici, niti u Nacrtu zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Predlog je da se to razmatra u okviru propisa o učeničkom i studentskom standardu.

Zakon o srednjoj školi takođe reguliše broj časova koje učenici imaju u toku nedelje, a škola obezbeđuje uslove za kulturne i sportske aktivnosti učenika koje doprinose razvoju ličnosti učenika (čl. 30 i 35 ZŠS RS). Fakultativni oblici obrazovno-vaspitnog rada, obavezni za učenike koji se za njih opredele, su: nastava jezika

narodnosti sa elementima nacionalne kulture, drugog stranog jezika i predmeta potrebnih za dalje školovanje, stručno osposobljavanje ili razvoj učenika i vanna-stavni oblici - hor, ekskurzija, kulturno-umetničke, tehničke, pronalazačke, humanitarne, sportsko-rekreativne i druge aktivnosti (član 27, stav 6 i 7).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđa mogućnost organizovanja u trećem ciklusu osnovne škole i u srednjoj školi učeničkog parlamenta radi, pored ostalog, i davanja mišljenja i predloga stručnim organima, školskom odboru, savetu roditelja i direktoru o pravilima ponašanja u školi, godišnjem programu rada, školskom razvojnom planu, slobodnim i vannastavnim aktivnostima, učešću na sportskim i drugim takmičenjima i organizaciji svih manifestacija učenika u školi i van nje (član 98, stav 1, tač 1).

U pogledu slobodnog učešća u kulturnom životu i umetnosti, treba navesti da Povelja garantuje da svako ima pravo na slobodu naučnog i umetničkog stvaranja, kao i odredbe republičkog Ustava o slobodi stvaranja i objavljivanja naučnih i umetničkih dela (član 44 Povelje, član 33 Ustava RS).

Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 44)
- Ustav RS (čl. 33)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 98, st.1, tač 1)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 21, st. 1; čl. 26; čl. 33)
- Zakon o srednjoj školi (čl. 27, st. 6 i 7; čl. 30; čl. 35)
- Zakon o društvenoj brizi o deci RS (čl. 11, st. 1, tač. 8 i 9; čl. 11, st. 3; čl. 34)

VII DETE U POSEBNIM SITUACIJAMA

DETE IZBEGLICA

Član 22. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice će preduzeti odgovarajuće mere da se obezbedi da dete koje traži izbeglički status ili koje se smatra izbeglicom, u skladu sa važećim međunarodnim ili nacionalnim zakonom i postupkom, bilo da je bez pratnje, bilo da je u pratnji roditelja ili neke druge osobe, dobije odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć u uživanju prava utvrđenih ovom Konvencijom i drugim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima ili humanitarnom pravu, čije su one ugovornice.*
- 2. U tom cilju, države ugovornice će obezbediti, ukoliko smatraju za shodno, saradnju u svim naporima Ujedinjenih nacija i drugih nadležnih međuvladinih ili nevladinih organizacija koje saraduju sa Ujedinjenim nacijama da zaštite takvo dete i da njemu/njoj pomognu da pronađe roditelje ili druge članove porodice, da bi se dobile informacije potrebne za ponovno sjedinjenje. U slučajevima kada roditelji ili drugi članovi porodice ne mogu biti pronađeni, detetu će biti pružena ista zaštita kao i svakom drugom detetu koje je stalno ili privremeno lišeno porodične sredine iz bilo kog razloga, kako je utvrđeno ovom Konvencijom.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 22 konvencije

1. Pravna regulativa i međunarodne obaveze

SCG je preuzela obaveze iz konvencija koje je ratifikovala prethodna Jugoslavija (SFRJ), i to Konvencije o statusu izbeglica (1951) i Protokol o statusu izbeglica (1967), a Konvenciju o statusu lica bez državljanstva (1954) i Konvenciju o smanjenju apatridije (1961). godine.

Dva zakona regulišu pitanja i status izbeglica i to: Zakon o kretanju i boravka stranaca i Zakon o izbeglicama.

Zakon o kretanju i boravku stranaca predviđa da deca stranaca, kojima je priznat status izbeglice uživaju sva prava, kao i njihov roditelj kome je to pravo priznato.

2. Priznavanje statusa izbeglice i prava dece izbeglica

Zakon o kretanju i boravku stranaca predviđa da deca stranaca, kojima je priznat status izbeglice, uživaju sva prava koja ima roditelj kome je priznat taj status. Prava koja predviđa ovaj Zakon odnose se na pravo na nužni smeštaj i sredstva za nužno izdržavanje i zdravstvenu zaštitu, do sticanja uslova za samostalan život.

Zakon o izbeglicama donet je 1992. godine, a opšti komentar o nekim rešenjima ovog Zakona dat je u poglavlju „Opšta ocena stanja“.

Izbeglicama se, u skladu sa ovim Zakonom, obezbeđuje zbrinjavanje radi za-

dovoljenja osnovnih životnih potreba i omogućavanje socijalne sigurnosti (nužni smeštaj, pomoć u ishrani), zdravstvena zaštita do sticanja uslova za samostalni život ili povratak na područja koja su napustili.

Prava dece su detaljnije regulisana Uredbom o zbrinjavanju izbeglica Vlade RS. Ovom Uredbom je predviđeno da deca izbeglice imaju pravo na obrazovanje, pomoć u pripremi za nastavak prekinutog školovanja, smeštaj u učeničke domove i pomoć za nabavku udžbenika.

Deci sa smetnjama u razvoju priznato je pravo na boravak i smeštaj u ustanovama socijalne zaštite. Deca izbeglice takođe imaju ista prava kao i ostala deca koja su lišena roditeljskog staranja.

3. Ostvarivanje prava izbeglica

U cilju što bolje i efikasnije zaštite prava izbeglica, Vlada Srbije je ustanovila Komesarijat za izbeglice kao posebnu organizaciju. Komesarijat obavlja stručne poslove i druge poslove vezane za izbeglice, radi na zbrinjavanju izbeglica i stara se da izbeglice ostvaruju svoja prava u skladu sa konvencijama koje je SCG ratifikovala.

Načelno posmatrano, prava dece su regulisana pomenutim zakonima, ali u ostvarivanju ovih prava često nailaze na prepreke, ili pak, sva deca izbeglice nisu u istoj situaciji.

U daleko najtežoj situaciji su u 2003. godini bila deca smeštena u kolektivnim centrima. Ova deca su često bila lišena mnogih prava, počevši od uslova života koji su bili na ivici egzistencijalnog minimuma, često su bila van obrazovnog sistema i adekvatne zdravstvene zaštite. Prema nekim podacima UNICEF-a, oko 8% dece izbeglica i dece raseljenih lica smeštenim u kolektivnim centrima nije obuhvaćeno osnovnoškolskim obrazovanjem. Ovaj procenat je za oko 5% veći od obuhvata ostale populacije dece u Srbiji istog uzrasta. U okviru ove grupe dece su u najtežoj situaciji su bila romska raseljena deca, zbog jezičke barijere i zbog inače brojnih problema koje ima ukupna romska populacija.

Slični problemi se javljaju i u ostvarivanju prava iz oblasti zdravstvene zaštite, posebno kada je reč o redovnim vakcinacijama.

4. Ostvarivanje principa najboljih interesa dece izbeglica i raseljenih

U postupcima priznavanja prava izbeglica najčešće se uzimaju u obzir posebne potrebe i prava deteta, posebno kada je dete nepraćeno ili razdvojeno ili odvojeno od svojih prethodnih legalnih staratelja. U situacijama kada je dete bez roditeljskog staranja, onda se primenjuju propisi iz porodičnog prava i socijalne zaštite, kao i za ostalu decu, o čemu je bilo reči u prethodnim poglavljima.

Nijednim propisom i upustvom nije regulisana obaveza uzimanja u obzir dečjeg mišljenja niti pomoć u odlučivanju, te je za pretpostaviti da se u praksi o ovom aspektu dečjih prava ne vodi mnogo računa.

Nijedan od pomenutih zakona ne reguliše eventualno priznavanje statusa izbeglice bez pratnje roditelja ili ako njegova porodica ne bude pronađena, mada se u

praksi, makar privremenim merama, ta prava štite.

Podataka o posebnim postupanjima sa adolescentima izbeglicama, decom izvršiocima krivičnih dela ili decom izbeglica koja se nađu u posebnoj situaciji nema, već se primenjuju opšte mere kao i za ostalu decu.

Poseban problem predstavlja i praćenje položaja, pa i broja izbeglica i raseljenih lica u Srbiji. Iz tih razloga u vreme finaliziranja ovog izveštaja nagoveštena je mogućnost novog popisa izbeglica i raseljenih lica u organizaciji Komesarijata za izbeglice i UNHCR-a. Iz tog razloga u ovom Izveštaju nedostaju kvantitativni podaci o broju i strukturi izbeglica.

5. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 37; čl. 38)
- Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 44-46; čl. 50; čl. 52; čl. 55)
- Zakon o izbeglicama (čl. 1; čl. 6)
- Uredba o zbrinjavanju izbeglica RS (čl. 3; čl. 16; čl. 17; čl. 18)

PRAVO DETETA U ORUŽANIM SUKOBIMA, UKLJUČUJUĆI PRAVO NA FIZIČKI I PSIHIČKI OPORAVAK I REINTEGRACIJU

Član 38 Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice se obavezuju da poštuju i obezbeđuju poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava, koja su za njih obavezujuća u situacijama oružanih sukoba, a odnose se na dete.*
- 2. Države ugovornice će preduzeti sve moguće mere da obezbede da osobe koje nisu navršile 15 godina direktno ne učestvuju u neprijateljstvima.*
- 3. Države ugovornice će se uzdržati od regrutovanja u svoje oružane snage osoba koje nisu navršile 15 godina. U regrutovanju onih osoba koje su navršile 15 godina, ali koje nisu navršile 18 godina, strane ugovornice će nastojati da daju prednost onima koji su najstariji.*
- 4. U skladu sa svojim obavezama po međunarodnom humanitarnom pravu da štite civilno stanovništvo u oružanim sukobima, države ugovornice će preduzeti sve moguće mere da obezbede zaštitu i brigu o deci koja su pogođena oružanim sukobom.*

Član 39. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere da podstiču fizički i psihološki oporavak i društvenu reintegraciju deteta žrtve: svakog oblika zanemarivanja, iskorišćavanja ili zlostavljanja; mučenja ili bilo kog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; ili oružanog sukoba. Takav oporavak i reintegracija će se vršiti u uslovima koji podstiču zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta.

Specifična pitanja u vezi sa članovima 38. i 39. konvencije

1. Status relevantnih međunarodnih instrumenata

SCG je strana ugovornica četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine, Dopunskog protokola I i Dopunskog protokola II. Takođe je ratifikovala i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, kao i Konvenciju o zabrani upotrebe, proizvodnje, skladištenja i prometa antipersonalnih mina - Otavsku konvenciju.

2. Mere koje država preduzima kako bi osigurala da deca ispod 15, odnosno 18 godina starosti neposredno ne učestvuju u neprijateljstvima

Domaće zakonodavstvo ne dozvoljava učešće dece ispod 18 godina u neprijateljstvima. Osim pojedinačnih, ekstremnih slučajeva, tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije, deca ispod 18 godina nisu ni posredno ni neposredno učestvovala u

neprijateljstvima. Naravno, to se ne odnosi na decu koja su bila, kao deo civilnog stanovništva, obuhvaćena neprijateljskim dejstvima, pre svega kao civilne žrtve

3. Mere koje je država obezbedila da nijedno dete ispod 18 godina starosti ne bude mobilisano u oružane snage

Zakonom o vojsci Jugoslavije predviđeno je da regrutna obaveza nastaje početkom kalendarske godine u kojoj jugoslovenski državljanin navršava 17 godina života. U toku regrutne obaveze lice podleže lekarskim i drugim pregledima i psihološkim ispitivanjima koje vrše vojne zdravstvene ustanove, radi utvrđivanja sposobnosti za vojnu službu. Samo regrutovanje se vrši u kalendarskoj godini u kojoj vojni obveznik navršava 18 godina života. Izuzetno, vojni obveznik može biti regrutovan i u kalendarskoj godini u kojoj navršava 17 godina, na svoj zahtev ili ako, za vreme vanrednog stanja ili neposredne ratne opasnosti, to naredi Predsednik SCG (čl. 288-291 ZVJ). Time je ostavljena mogućnost da dete ispod 18 godina starosti bude mobilisano u oružane snage.

U Srbiji postoje srednje vojne škole, koje su osnovane u skladu sa Zakonom o vojsci SCG i one su u potpunosti pod nadležnošću Ministarstva odbrane. Smatramo da je ubuduće neophodna reforma u ovoj oblasti, pogotovo u vezi sa činjenicom da je vojno školstvo, uostalom isto kao i policijsko, potpuno van opšteg obrazovanja.

4. Mere koje preduzima država u cilju osiguranja zaštite i brige za svu decu pogođenu oružanim sukobima

Ratovi na teritoriji bivše SFRJ ostavili su velike posledice, ali svakako najveće po decu. Brojna preseljenja stanovništva, izbeglice, razdvojenost dece od roditelja, neadekvatna zdravstvena usluga, odsustvo kontinuiteta i kvaliteta u obrazovanju, kao i ogromni psihički i fizički stresovi, najviše su pogodili decu, a posledice se i sada, nekoliko godina po završetku ratova, osećaju. Na teritoriji SRJ nije bilo regrutovanja dece za vojne potrebe, po čemu se ovaj region i ratovi razlikuju od onih u drugim delovima sveta. To je, ujedno, i jedina povoljna okolnost po decu kada su u pitanju oružani sukobi.

U pogledu prakse, u poređenju sa periodom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, situacija je u poslednje dve godine znatno bolja. Naravno, posledice ratnih dejstava su brojne i deca, kao posebno ugrožena kategorija u takvim okolnostima, najviše trpe. To se, pre svega, odnosi na decu izbeglice i njihovu reintegraciju u nove sredine. Od ukupnog broja izbeglica, više od 21 % su deca do 18 godina starosti. Demografske karakteristike ratom ugroženih lica pokazuju da je procenat dece (od 0 do 18 godina) prilično veliki, gotovo 21%. Mladi koji su ugroženi ratom vrlo retko se izjašnjavaju za povratak (što je inače karakteristično i za čitavu ovu kategoriju). Tako, ukupno oko 300 lica do 18 godina (jedva 0.5%) izjasnilo se za povratak. Znatno veći broj se opredeljuje za neku vrstu lokalne integracije. Socijalna ugroženost je veliki problem, pre svega, među decom bez jednog roditelja. Čak četvrtina njih (24,36%)

spada u kategoriju socijalno ugroženih. Ona se uglavnom i dalje nalaze u kolektivnim centrima za smeštaj ili kod prijatelja i rođaka (ukupno: više od polovine). U ovoj grupi nešto je više ugroženih dečaka nego devojčica. Podaci pokazuju da je među socijalno ugroženima više dece izbeglica iz Hrvatske. U periodu tokom i neposredno posle ratnih dejstava na području bivše Jugoslavije, nevladine organizacije su se mnogo više bavile decom u ovim, posebnim okolnostima.

Smatramo da su potrebni posebni i sveobuhvatniji programi psihosocijalne pomoći i žrtvama rata. Takođe, izbeglice, a samim tim i deca izbeglice, veoma često su izloženi diskriminaciji i bilo bi potrebno uložiti veće napore u razvijanje tolerancije, razumevanja i boljeg prihvatanja te populacije.

5. Aktivnosti koje država treba da preduzima prema preporukama studije o Uticaju oružanih sukoba na decu (Impact of Armed Conflict on Children)

Država nije posebno postupala po toj Studiji o uticaju oružanih sukoba na decu (Gracia Mashel), čak smatramo da nije informisana o postojanju studije.

6. Nacionalne, bilateralne i međunarodne delatnosti države koje štite decu od antipersonalnih mina

S obzirom na relativno skorbu ratifikaciju Otavske konvencije, koraci vezani za implementaciju su u početnoj fazi. Najveću ulogu u implementaciji treba da imaju Vojska SCG i Crveni krst.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 13, st. 3; čl. 28)
- Zakon o vojsci Jugoslavije (čl. 282; čl. 284; čl. 288-291; čl. 296 - 298; čl. 301; čl. 302; čl. 306, st.2; čl.309)
- Osnovni krivični zakon (čl. 214)
- Zakon o odbrani SRJ (čl. 22; čl. 24)
- Zakon o odbrani RS (čl. 11, st. 1; čl. 12; čl. 13, st. 2 i 3; čl. 137, st 1)

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD EKSPLOATACIJE U RADU

Član 32. Konvencije o pravima deteta

- 1. Države ugovornice priznaju pravo deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja i od obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan ili bi ometao školovanje deteta ili bi bio štetan po zdravlje deteta ili za fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj deteta.*
- 2. Države ugovornice će preduzeti pravne, administrativne, društvene i obrazovne mere da bi se obezbedila primena ovog prava. U tom cilju i u skladu sa važećim odredbama međunarodnih instrumenata, države ugovornice će posebno:*
 - (a) obezbediti minimalnu starosnu granicu ili granice za zapošljavanje;*
 - (b) obezbediti odgovarajuće regulisanje vremena i uslova zapošljavanja; i*
 - (c) obezbediti odgovarajuće kazne ili druge sankcije da bi se osigurala efikasna primena ovog člana.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 32. konvencije

1. Kampanje obaveštavanja o merama zaštite od kojih deca mogu imati koristi i rizicima koji podrazumevaju situacije ekonomskog izrabljivanja

Država do sada nije pokretala niti promovisala kampanje obaveštavanja o merama zaštite od kojih deca mogu imati koristi i rizicima koje podrazumevaju situacije ekonomskog izrabljivanja, bilo da su namenjene deci, javnosti, poslodavcima ili potencijalnim poslodavcima. Jedini značajniji pomak u prepoznavanju potrebe da se deca zaštite od najtežih oblika dečjeg rada, na zakonodavnom planu je učinjen ratifikacijom Konvencije MOR 182 (Konvencija koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najtežih oblika dečjeg rada) 2003. godine. Na ovaj način država je, na međunarodnom planu, preuzela obavezu da će preduzeti neposredne i efikasne mere kako bi obezbedila hitnu zabranu i ukidanje najtežih oblika dečjeg rada. Kao deo preuzetih obaveza predviđene su i aktivnosti u cilju informisanja, senzibilisanja i mobilisanja javnog mnjenja i zainteresovanih grupa o postojanju i problemu dečjeg rada. Nadamo se da će uslediti mere implementacije pomenute Konvencije MOR-a u skladu sa zahtevima i programima delovanja propisanim samom Konvencijom i pratećom Preporukom 190.

2. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama sadrži zabranu prinudnog rada (član 13, stav 2). Seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica, koje je u nepovoljnom položaju, takođe se smatra prinudnim radom. Republičkim

Ustavom proklamovana je i posebna zaštita na radu za omladinu, žene i invalide (član 38, st. 3 Ustava RS).

Zakonom o osnovama radnih odnosa regulisano je to da zaposleni mlađi od 18 godina uživaju posebnu zaštitu na radu. Zakonom je predviđena i zabrana da zaposleni mlađi od 18 godina rade na radnim mestima na kojima se pretežno obavljaju naročito teški fizički poslovi, radovi pod zemljom ili vodom, kao i poslovi koji bi s obzirom na psihofizičke sposobnosti mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njihov život i zdravlje (član 35 ZORO). Zaposlenom mlađem od 18 godina, takođe se ne može odrediti ni da radi duže od punog radnog vremena, niti da radi noću, ako je zaposlen u oblasti industrije, građevinarstva ili saobraćaja (član 41 ZORO). Izuzetno, zaposleni mlađi od 18 godina može biti raspoređen da radi noću, kada je neophodno da se nastavi rad prekinut usled više sile, odnosno da se spreči šteta na sirovinama ili drugom materijalu (član 41, stav 4 ZORO). Za postupanje suprotno ovim zakonskim odredbama, predviđene su za poslodavca prekršajne kazne (član 79 ZORO).

Zakon o radu Republike Srbije nalaže da radni odnos može da se zasnjuje sa licem koje ima opštu zdravstvenu sposobnost, najmanje 15 godina života i ispunjava druge uslove za rad na određenim poslovima, utvrđene odgovarajućim aktom poslodavca. Pri tom radni odnos sa licem mladim od 18 godina života može da se zasnjuje uz pismenu saglasnost roditelja ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom (član 13 ZOR RS). Kada je reč o osnovnim pravima, obavezama i odgovornostima po osnovu rada, zaposleni mlađi od 18 godina imaju pravo na posebnu zaštitu (član 9, stav 4 ZOR RS). Zakon o radu sadrži odredbu kojom definiše trajanje punog radnog vremena i ono iznosi, ako tim zakonom nije drugačije određeno, 40 časova nedeljno (član 34, st. 1), dok puno radno vreme za zaposlenog mlađeg od 18 godina života ne može da se utvrdi u trajanju dužem od 35 časova nedeljno (član 34, st. 2). Zabranjena je preraspodela radnog vremena zaposlenom koji je mlađi od 18 godina života (član 45, stav 1). Osim toga, ZOR RS sadrži i gotovo identične garancije u pogledu prekovremenog rada zaposlenih mlađih od 18 godina i rada na naročito teškim poslovima, kao i Zakon o osnovama radnih odnosa (član 67, stav 1 i 4). Kao jedan od osnova prestanka radnog odnosa, može biti zahtev roditelja ili staratelja zaposlenog mlađeg od 18 godina života (član 97, stav 1, tačka 5). Predviđene su sledeće kazne u slučaju nepoštovanja gore pomenutih odredbi:

- Novčanom kaznom od 100.000 do 200.000 dinara kazniće se za prekršaj poslodavac sa svojstvom pravnog lica, ako ne obezbedi posebnu zaštitu zaposlenom mlađem od 18 godina (član 164, stav 1, tačka 2)
- Novčanom kaznom od 50.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj poslodavac sa svojstvom pravnog lica, ako zaposlenom odredi prekovremeni rad suprotno odredbama ovog zakona tj. zaposlenom mlađem od 18 godina odredi prekovremeni rad (član 165, stav 1, tač. 2)

Republičko krivično zakonodavstvo predviđa delo povrede prava iz radnih odnosa, koje čini onaj ko se svesno ne pridržava zakona ili drugih propisa o pravima iz radnih odnosa i o posebnoj zaštiti na radu omladine, žena i invalida (član 86 KZ RS). U okviru dela zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica predviđeno je da će se roditelj, usvojilac, staralac ili drugo lice koje zlostavlja maloletno lice ili ga prinudava na preteran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloletnog lica ili na prosjačenje ili ga iz koristoljublja navodi na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvitak, kazniti zatvorom od tri meseca do tri godine (član 118, stav 2 KZ RS). U grupi krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala predviđeno je kao posebno i krivično delo trgovine ljudima. Ovo delo čini onaj ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosno zavisnosti ili teških prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u predaji ili prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju sticanja neke koristi, eksploatacije njegovog rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima. Teža kazna je predviđena ako je delo učinjeno prema maloletnom licu. Ako je ovo delo učinjeno prema licu koje nije navršilo 14 godina, učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih navedenih načina izvršenja (član 111 b KZ RS).

3. Dečji rad i odabrani međunarodni dokumenti

U pogledu međunarodnog normiranja zabrana zloupotreba dečjeg rada svakako je najznačajnija normativna delatnost Međunarodne organizacije rada. Analiza konvencija MOR-a koje su bitne za oblast prava deteta, pokazuje da je pažnja, pre svega, usmerena na zaštitu dece od iskorišćavanja u radu. Kroz svoje postojanje MOR je sve vreme nastojala da ustanovi minimalni uzrast za zapošljavanje kao osnovni kriterijum za definisanje i regulisanje pitanja dečjeg rada. Saglasno članu 10 Ustavne povelje SCG, odredbe međunarodnih ugovora koji važe na teritoriji SCG, neposredno se primenjuju. Naša zemlja je ratifikovala ključne konvencije iz ove oblasti:

- Konvencija koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najtežih oblika dečjeg rada, 1999. (br. 182) - ratifikovana 10.07.2003.
- Konvencija o minimalnom uzrastu za zapošljavanje, 1973. (br. 138) - ratifikovana 24.11.2003.
- Konvencija o prinudnom radu, 1930. (br. 29) - ratifikovana 24.11.2003.

4. Zakonodavna definicija minimalnog uzrasta za zapošljavanje

Država je kao minimalni uzrast za zapošljavanje, u svom zakonodavstvu definisala uzrast kada se završava redovno školovanje, a koji nije niži od 15 godina starosti. Tačnije, *Zakonom o osnovama radnih odnosa* donja starosna granica za zasnivanje

radnog odnosa utvrđena je na 15 godina, pod uslovom da dete ima opštu zdravstvenu sposobnost (član 7, st. 2 ZORO). *Zakon o radu RS* nalaže da radni odnos može da se zasnjuje sa licem koje ima opštu zdravstvenu sposobnost, najmanje 15 godina života i ispunjava druge uslove za rad na određenim poslovima, utvrđene odgovarajućim aktom poslodavca. Pri tom radni odnos sa licem mlađim od 18 godina života može da se zasnjuje uz pismenu saglasnost roditelja ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom (član 13 ZOR RS).

5. Prilagodavanje perioda u kojima se odvija redovno školovanje sa bilo kojim periodima sezonskih poslova u porodičnim domaćinstvima

Država nije razmotrila prilagodavanje perioda u kojima se odvija redovno školovanje sa bilo kojim periodima sezonskih poslova u porodičnim domaćinstvima. Kada je reč o sezonskim poslovima, *Zakon o osnovama radnih odnosa* jedino definiše da za vreme rada na sezonskim poslovima zaposleni ima pravo na odmor u trajanju od najmanje deset časova neprekidno, a zaposleni mlađi od 18 godina - u trajanju od najmanje 12 časova neprekidno (član 27, stav 2). A *Zakon o radu*, u delu Privremeni i povremeni poslovi, reguliše da poslodavac može, za obavljanje poslova iz svoje delatnosti koji su po svojoj prirodi takvi da ne traju duže od 180 radnih dana u kalendarskoj godini, sa određenim licem da zaključi ugovor o obavljanju privremenih i povremenih poslova. Lice sa kojim je zaključen takav ugovor ima pravo na penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje, u skladu sa zakonom. Poslodavac je obveznik uplate doprinosa (član 124). Poslodavac može, za obavljanje privremenih i povremenih poslova, da zaključi ugovor sa licem koje je član omladinske ili studentske zadruge. Lice sa kojim je zaključen takav ugovor ima pravo na osiguranje za slučaj povrede na radu i profesionalnog oboljenja, u skladu sa zakonom (član 125).

6. Minimalni uzrast za pristupanje bilo kom poslu ili radu koji, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se odvija, potencijalno može da ugrozi zdravlje, bezbednost ili moral mladih osoba

Zakonom o osnovama radnih odnosa predviđena je i zabrana da zaposleni mlađi od 18 godina rade na radnim mestima na kojima se pretežno obavljaju naročito teški fizički poslovi, radovi pod zemljom ili vodom, kao i poslovi koji bi s obzirom na psihofizičke sposobnosti mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njihov život i zdravlje (član 35 ZORO). Zaposlenom mlađem od 18 godina takode se ne može odrediti ni da radi duže od punog radnog vremena, niti da radi noću, ako je zaposlen u oblasti industrije, građevinarstva ili saobraćaja (član 41 ZORO). Izuzetno, zaposleni mlađi od 18 godina može biti raspoređen da radi noću kad je neophodno da se nastavi rad prekinut usled više sile, odnosno da se spreči šteta na sirovinama ili drugom materijalu (član 41, stav 4 ZORO).

Zakon o radu RS nalaže da radni odnos sa licem mlađim od 18 godina života može da se zasnjuje uz pismenu saglasnost roditelja ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom (član 13 ZOR RS). Osim toga, on sadrži i gotovo identične garancije u pogledu prekovremenog rada zaposlenih mlađih od 18 godina i rada na naročito teškim poslovima kao i *Zakon o osnovama radnih odnosa* (član 67, stav 1 i 4).

7. Rad na poslovima koji su integralni deo obrazovanja ili obuke

Država je propisala uslove pod kojima je deci dozvoljeno da rade u školama ili drugim obrazovnim institucijama za opštu, stručnu ili tehničku obuku tj. da rade na poslovima koji su integralni deo obrazovanja ili obuke. *Zakon o srednjoj školi* propisuje da praktičnu nastavu i praksu škola može da ostvaruje u saradnji sa preduzećem, ustanovom ili drugom organizacijom. Vreme, način i uslovi za ostvarivanje praktične nastave i prakse utvrđuju se ugovorom (čl. 32). Takođe, škola može da osnuje učeničku zadrugu u cilju razvijanja vannastavnih aktivnosti. Sredstva stečena prodajom proizvoda, odnosno usluga zadruge, praksom i praktičnim radom učenika koriste učenici škole. Pravila rada zadruge utvrđuju se statutom škole i posebnim pravilnikom (čl. 34). Kao lica kojima se obezbeđuju prava za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja, prouzrokovanih povredom na radu ili profesionalnom bolešću, *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju* navodi i učenike i studente kada se, u skladu sa zakonom, nalaze na obaveznom proizvodnom radu, profesionalnoj praksi ili praktičnoj nastavi (čl. 17, st. 1, tač. 3). Doprinos za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja, po osnovu povrede na radu i profesionalne bolesti plaćaju, za učenike i studente kada se, u skladu sa zakonom nalaze na obaveznom proizvodnom radu, profesionalnoj praksi ili praktičnoj nastavi - organizacija koja prijavljuje ova lica na osiguranje (škola, fakultet i dr) (čl. 180, st. 1, tač. 3).

8. Ograničeno zapošljavanje

Prema *Zakonu o radu* poslodavac može, sa određenim licem, da zaključi ugovor o delu, radi obavljanja poslova koji su van delatnosti poslodavca, a koji imaju za predmet samostalnu izradu ili opravku određene stvari, samostalno izvršenje određenog fizičkog ili intelektualnog posla. Ovakav ugovor može da se zaključi i za kulturnoumetničke poslove sa licem koje obavlja kulturnoumetničku delatnost (član 126). S obzirom na to da lice koje ima najmanje 15 godina života, uz ispunjenje zakonom postavljenih uslova, može zasnovati radni odnos, to znači da ono može sklopiti i ugovor o delu.

Ni *Zakon o osnovama radnih odnosa*, ni *Zakon o radu*, ni *Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti* ne sadrže definiciju tzv. "lakih poslova" tj. poslova koji su dozvoljeni da ih obavljaju deca uzrasta 13 do 15 godina, a koji teško da mogu da budu štetni po zdravlje, razvoj ili nauštrb obrazovanja, što smatramo ozbiljnim nedostatkom svih pomenutih akata i prostorom za moguće zloupotrebe.

9. Radno vreme dece u svim slučajevima u kojima su zapošljavanje ili rad dozvoljeni

Što se tiče definisanja broja radnih sati, *Zakon o osnovama radnih odnosa* garantuje da se zaposlenom mlađem od 18 godina ne može odrediti da radi duže od punog radnog vremena, koje inače iznosi 40 časova nedeljno (član 41 ZORO), a *Zakon o radu* sadrži još konkretniji zahtev nalažući da puno radno vreme za zaposlenog mlađeg od 18 godina života ne može da se utvrdi u trajanju dužem od 35 časova nedeljno (član 34, st. 2). Znači da je radno vreme maloletnog lica kraće od propisanog punog radnog vremena (40 časova nedeljno) koje važi za punoletna lica.

10. Adekvatni medicinski pregledi u vezi sa dečjim zapošljavanjem

Dispanzeri medicine rada vrše medicinske preglede u vezi zapošljavanja svih lica. Ne postoje posebne procedure kada je reč o zapošljavanju lica mlađih od 18 godina. S obzirom na psihofizičke karakteristike i nivo mentalne zrelosti maloletnih lica svakako je potrebno obezbediti adekvatne medicinske preglede, koji će obratiti pažnju na sve pomenute karakteristike. Prema trenutnom stanju stvari možemo reći da nisu obezbeđeni adekvatni medicinski pregledi u vezi sa zapošljavanjem maloletnih lica.

11. Nadzor nad primenom Zakona o radu

Nadzor nad primenom Zakona o radu, drugih propisa o radnim odnosima, opštih akata i ugovora o radu, kojima se uređuju prava, obaveze i odgovornosti zaposlenih vrši inspekcija rada (pod ingerencijom Ministarstva za rad i zapošljavanje). U vršenju inspekcijuskog nadzora, inspektor rada je ovlašćen da rešenjem naloži poslodavcu da u određenom roku otkloni utvrđene povrede zakona, opšteg akta i ugovora o radu. Poslodavac je dužan da, najkasnije u roku od 15 dana od dana dostavljanja rešenja, obavesti inspekciju rada o izvršenju rešenja (član 158).

Inspektor rada zabranice obavljanje delatnosti poslodavcu:

- 1) ako sa zaposlenim nije zaključio ugovor o radu ili drugi ugovor u smislu ovog zakona;
- 2) ako nije podneo prijavu na obavezno socijalno osiguranje;
- 3) ako nije isplatio zaradu, odnosno minimalnu zaradu, a raspolagao je sredstvima za isplatu na račun;
- 4) ako nije isplatio zaradu u novcu.

Zabrana obavljanja delatnosti traje do otklanjanja nepravilnosti. Inspektor rada će podneti zahtev za pokretanje prekršajnog postupka ako nađe da je poslodavac, odnosno direktor, povredom zakona ili drugih propisa kojima se uređuju radni odnosi, izvršio prekršaj (član 159).

Ako inspektor rada nađe da je odlukom poslodavca očigledno povredeno pravo zaposlenog, na zahtev zaposlenog odlozice svojim rešenjem izvršenje te odluke, ako je zaposleni poveo radni spor - do donošenja pravnosnažne odluke suda.

Protiv konačnog rešenja inspekcije rada ne može se pokrenuti upravni spor (član 162).

12. Dostupnost delotvornih žalbenih postupaka

O pravima, obavezama i odgovornostima iz radnog odnosa odlučuje:

- 1) u pravnom licu - direktor ili zaposleni koga on ovlasti;
- 2) kod poslodavca koji nema status pravnog lica - poslodavac ili lice koje on ovlasti.

Zaposlenom se u pismenom obliku dostavlja svako rešenje o ostvarivanju prava, obaveza i odgovornosti, sa obrazloženjem i poukom o pravnom leku (član 120). Poseban deo zakona posvećen je zaštiti pojedinačnih prava:

- Opštim aktom ili ugovorom o radu može se predvideti postupak sporazumnog rešavanja spornih pitanja između poslodavca i zaposlenog;
- Zaposleni i poslodavac mogu sporna pitanja da iznesu pred arbitražu.

Arbitraža ima neparan broj članova. U sastav arbitraže ulazi podjednak broj predstavnika strana u sporu i jedan arbitar, koga strane u sporu odrede sporazumno, iz reda stručnjaka za oblast koja je predmet spora.

Odluka arbitraže je konačna i obavezuje poslodavca i zaposlenog (član 121).

Protiv odluke kojom je povredeno pravo zaposlenog ili kad je zaposleni saznao za povredu prava, zaposleni ili sindikat, ako ga zaposleni ovlasti, može da pokrene spor pred nadležnim sudom.

Rok za pokretanje spora je 15 dana od dana dostavljanja odluke, odnosno saznanja za povredu prava. Spor se pravnosnažno okončava pred nadležnim sudom, u roku od šest meseci od dana pokretanja spora (član 122).

Kada je reč o rokovima zastarelosti potraživanja iz radnog odnosa - sva novčana potraživanja iz radnog odnosa smatraju se obročnim davanjima i zastarevaju u roku od tri godine od dana nastanka obaveze (član 123).

13. Odgovarajuće kazne ili druge sankcije za neusaglašenost

Posebnim odeljkom Zakona o radu predviđene su kaznene odredbe tj. odgovarajuće kazne ili druge sankcije za neusaglašenost. Trenutno važeće su npr. sledeće kazne:

Novčanom kaznom od 100.000 do 200.000 dinara kazniće se za prekršaj poslodavac sa svojstvom pravnog lica:

- 1) ako ne organizuje rad na način kojim se obezbeđuje zaštita života i zdravlja zaposlenih;
- 2) ako ne obezbedi posebnu zaštitu zaposlenom mlađem od 18 godina i zaposlenoj ženi, zaštitu materinstva, kao i prava po osnovu nege deteta u skladu sa odredbama ovog zakona;
- 3) ako zaposlenom ne isplati naknadu zarade i naknadu troškova itd. Za navedene prekršaje kazniće se i poslodavac koji je privatni preduzetnik

(novčanom kaznom od 50.000 do 100.000 dinara), kao i direktor, odnosno drugo odgovorno lice kod poslodavca (novčanom kaznom od 7.000 do 10.000 dinara) (član 164).

A, novčanom kaznom od 50.000 do 100.000 dinara kazniće se za prekršaj poslodavac sa svojstvom pravnog lica:

- 1) ako pozove na odgovornost predstavnika zaposlenih koji postupa u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom;
- 2) ako zaposlenom odredi prekovremeni rad suprotno odredbama ovog zakona;
- 3) ako zaposlenom uskrati pravo na godišnji odmor; itd. Novčane kazne, u istom iznosu kao u gore pomenutom slučaju, predviđene su i za poslodavca koji je privatni preduzetnik i za direktora, odnosno drugo odgovorno lice kod poslodavca (član 165).

Takođe, novčanom kaznom od 10.000 dinara kazniće se na licu mesta poslodavac sa svojstvom pravnog lica i poslodavac koji je privatni preduzetnik:

- 1) ako ne obezbedi vreme za odmor u toku dnevnog rada, dnevni i nedeljni odmor;
- 2) ako zaposlenom ne dostavi obračun zarade;
- 3) ako zaposlenom ne isplati, odnosno isplati novčanu naknadu suprotno članu 107. ovog zakona; itd.

Pojedine od navedenih kazni naplaćuje inspektor rada na licu mesta (član 166).

14. Mere u cilju reintegracije i oporavka dece žrtava štetnog rada ili eksploatacije

Do sada nisu preduzimane adekvatne mere u cilju reintegracije i oporavka dece žrtava štetnog rada ili eksploatacije. Ovo svakako nije iznenađujuće, ako imamo u vidu da nisu jasno definisana ni nadležna tela tj. osobe, njihove uloge i odgovornosti, u praćenju pojave zloupotreba dečjeg rada, tj. za sprovođenje odredaba koje se tiču dečjeg rada uopšte.

15. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 13, st. 2 i 3; čl. 40)
- Ustav RS (čl. 38, st. 3)
- Zakon o osnovama radnih odnosa (čl. 7, st. 2; čl. 35; čl. 41; čl. 79)
- Zakon o radu RS (čl. 13; čl. 9, st. 4; čl. 34, st. 1 i 2; član 45, st. 1; čl. 67, st. 1 i 4); čla. 97, st. 1, tač. 5; čl. 164, st. 1, tač. 2; čl. 165, st. 1, tač. 2)
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (čl. 4, st. 1; čl. 5, st. 1; čl. 8, stav 1 i 3; čl. 21; čl. 28; čl. 29; čl. 94, st. 1, tač. 7; čl. 153, st. 1, tač. 2)
- Krivični zakon RS (čl. 86; čl. 111b; čl. 118, st. 2)

PRAVO DETETA NA ZAŠTIU OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA

Član 34 Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice se obavezuju da štite decu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja. U te svrhe, države ugovornice će naročito preduzimati sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje:

- a) navođenja ili prisiljavanja deteta na učešće u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti;*
- b) iskorišćavanja dece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje;*
- c) iskorišćavanja dece u pornografskim predstavama i materijalima.*

Specifična pitanja u vezi sa članom 34. konvencije

1. Zakonodavna politika i nacionalni program akcije

Deklaracije i Program akcije Svetskog kongresa protiv seksualnog iskorišćavanja dece u komercijalne svrhe iz 1996. godine i Opšte obaveze iz Jokohame iz 2001. godine predviđaju i obaveze država da razviju nacionalne programe akcije u cilju zaštite dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe. Republika Srbija nije razvila svoj nacionalni program akcije u vezi sa navedenim dokumentima ali treba istaći da su usvojena pojedina zakonska rešenja na nivou krivičnog zakonodavstva (Krivičnim zakonom RS ustanovljeno je novo krivičnodelo: iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju, pored već postojećih krivičnih dela: posredovanje u vršenju prostitucije i prikazivanje pornografskog materijala predviđenih Osnovnim krivičnim zakonom), koja su u skladu sa navedenim dokumentima. Ujedno i novi Zakon o javnom informisanju Republike Srbije, kao i Zakon o radiodifuziji Republike Srbije, sadrži zakonske norme koji se tiču pitanja zaštite dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe.

2. Sprovođenje i/ili promovisanje obrazovne i informativne strategije protiv seksualnog iskorišćavanja dece

Pitanjem promovisanja obrazovnih i informativnih strategija protiv seksualnog iskorišćavanja dece u našoj zemlji bave se, pre svega, pojedine nevladine organizacije. Za državu ova pitanja još uvek predstavljaju tabu temu, pogotovo ako imamo u vidu seksualno iskorišćavanje dece u porodici. U svakom slučaju smatramo da će država preko reforme obrazovnog sistema, odnosno usvajanjem Nacionalnog plana akcije za decu (prema saznanjima koje imamo, nacrt Nacionalnog plana akcije za decu sadrži i poglavlje koje se odnosi na zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, što naravno podrazumeva i aktivnosti na zaštiti dece od seksual-

nog iskorišćavanja), promovisati i sprovesti obrazovne i informativne strategije protiv seksualnog iskorišćavanja dece.

Takođe, ukazujemo na to da je i u skladu sa reformom obrazovnog sistema predviđeno, između ostalog, i uvođenje predmeta „fizičko i zdravstveno vaspitanje“ za učenike sedmih razreda osnovnih škola od školske 2004-2005. godine. U okviru posebno izdvojenih časova zdravstvenog vaspitanja (18 časova tokom školske godine) predviđena je i obrada tema koja će im pomoći da „prepoznaju i prihvate svoju seksualnost, poštuju i uvažavaju suprotan pol, odnosno da znaju kome da se obrate u slučaju da su fizički, emotivno ili seksualno zlostavljeni“.

3. Seksualno iskorišćavanje dece, zakonodavstvo i problemi sekundarne viktimizacije

U oblasti krivičnoprocesnog zakonodavstva, kao i u oblasti porodičnopravne zaštite, nisu usvojene sve adekvatne mere, u cilju zaštite dece od posledica sekundarne viktimizacije. Tu, pre svega, mislimo na propisivanje i mogućnost korišćenja savremenih audio i video tehničkih pomagala prilikom uzimanja iskaza deteta, ustanovljavanje nemogućnosti višestrukog uzimanja iskaza, odnosno pripreme deteta za svedočenje.

U pogledu zaštite ove kategorije dece, ne postoje posebna pravila koja se tiču njihovog pristupa žalbenim postupcima i sudovima, već važe pravila opšteg krivičnoprocesnog i krivičnog zakonodavstva. Država nema ni posebne programe za zaštitu dece žrtava seksualnog iskorišćavanja. Postoji jedino opšta zakonska norma sadržana u krivičnoprocesnom zakonodavstvu koja propisuje posebno obazrivo postupanje, kada su oštećeni maloletna lica. Ovakva situacija dovodi nažalost do slučajeva u našoj praksi, gde dolazi i do neposrednog suočenja učinilaca krivičnih dela seksualnog nasilja i deteta žrtve seksualnog iskorišćavanja tokom trajanja krivičnog postupka. Što se tiče dece žrtava porodičnog nasilja, važno je ukazati da je članom 118a Krivičnog zakona RS u naš krivičnopravni sistem uvedeno i krivično delo „nasilje u porodici“, u cilju adekvatnije zaštite i dece kao žrtava ovog oblika nasilja, koje čini gotovo 80% celokupnog nasilja prema deci. Planirane promene i porodičnog zakonodavstva u ovom pravcu trebalo bi da doprinesu adekvatnijem sistemu zaštite dece žrtava porodičnog nasilja, odnosno jednog od njegovih oblika, dece žrtava seksualnog iskorišćavanja u porodici.

Inače, prema krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, 14 godina je granica koja pruža apsolutnu zaštitu dece u vezi sa njihovom sposobnošću za pristanak na seksualne aktivnosti. Propisivanjem krivičnog dela „obljuba i protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo četrnaest godina“, ustanovljena je apsolutna zabrana seksualnog kontakta sa ovim osobama, čak i ukoliko su ovaj kontakt ona inicirala, odnosno na njega pristala.

Samo krivično zakonodavstvo čitavom lepezom propisanih krivičnih dela iz Glave XII Krivičnog Zakona Republike Srbije koja nosi naziv: „Krivična dela protiv

dostojanstva ličnosti i morala“, inkriminiše seksualne zloupotrebe deteta kao nedozvoljene aktivnosti. Pored Krivičnog zakona Republike Srbije i Osnovni krivični zakon sadrži pojedine odredbe u vezi sa zaštitom dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe.

U okviru Glave XII Krivičnog zakona Republike Srbije predviđena su i dva posebna krivična dela: „obljuba i protivprirodni blud nad nemoćnim licem“ i „obljuba i protivprirodni blud zloupotrebom položaja.“ Ovo navodimo jer se predviđenim krivičnim inkriminacijama posebno štite ugrožene kategorije „nemoćne“ dece. Maloletstvo žrtve predstavlja najteži oblik krivičnog dela obljuje i protivprirodne bludi nad nemoćnim licem i upodobljuje se sa situacijom kada je usled izvršenja krivičnog dela nastupila smrt maloletnog lica. Zakonodavac inkriminiše i Obljubu ili protivprirodni blud zloupotrebom položaja od strane nastavnika, vaspitača, staralaca, usvojlaca ili drugih lica, koje zloupotrebom svoga položaja izvrši obljubu ili protivprirodni blud sa maloletnim licem starijim od 14 godina, a u slučaju da je delo učinjeno prema maloletnom licu koje nije navršilo 14 godina, ono prima svoj najteži oblik.

Ostale mere zaštite navedenih, posebno ugroženih, kategorija predviđene su, ali ne na potpuno adekvatan način i odgovarajućim pravilnicima i podzakonskim aktima koja regulišu rad pojedinih ustanova. Veoma je važno naglasiti da su trenutno u izradi i Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i Posebni protokol koje će regulisati postupanje ovlašćenih službi, ustanova i subjekata, u cilju zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama socijalne zaštite. Izrada ovih protokola biće veoma bitna i za postupanje i zaštitu u slučajevima seksualnog iskorišćavanja posebno ugroženih kategorija, poput dece sa smetnjama u razvoju, odnosno dece u ustanovama.

4. Neki konkretni propisi i mere u cilju sprečavanja zloupotrebe dece od seksualnog iskorišćavanja u komercijalne svrhe

U oblasti sprečavanja zloupotrebe dece u prostituciji, država je propisala krivičnopravnu i prekršajnu odgovornost. U tom smislu, Osnovni krivični zakon predviđa kvalifikovanu odgovornost za posredovanje u vršenju prostitucije, u slučaju da je ovo delo izvršeno prema maloletnom ženskom licu. Prema Zakonu o javnom redu i miru, predviđena je prekršajna odgovornost za onoga: „ko maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije“ i kazna zatvora do 60 dana.

Postupanje u slučaju drugih protivpravnih seksualnih radnji, kao što je već navedeno, regulisano je propisivanjem, pre svega, krivičnih dela iz grupe „krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala“ Krivičnog zakona Republike Srbije. Inače, ova grupa krivičnih dela, kao što joj i samo ime kaže, pored nekih odgovarajućih izmena, još uvek robuje anahronim nazivima i pravnim definicijama, koje u suštini podrazumevaju grupu krivičnih dela kojima se štiti seksualni integritet dece žrtava ovih krivičnih dela.

U odnosu na dečju pornografiju predviđeno je takođe krivično i prekršajno kažnjavanje. Iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju, odnosno prikazivanje pornografskog materijala, u Republici Srbiji predstavlja materiju koja je regulisana krivičnim zakonodavstvom, tako da svako ko: učini fotografski, filmski ili drugi snimak maloletnog lica radi izrade pornografskog sadržaja ili prikazuje takav materijal ili navede maloletno lice da učestvoje u pornografskoj predstavi čini krivično delo „iskorišćavanje maloletnog lica, za pornografiju“. Ovo krivično delo ima i svoj kvalifikovani oblik ukoliko je izvršeno prema licu koje nije navršilo 14 godina. Takođe i osoba (odnosno osobe) koja licu mlađem od 14 godina proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim spise, slike, audiovizualne i druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku presudu čini krivično delo: „prikazivanje pornografskog materijala“.

Prekršajno kažnjavanje predviđeno je na osnovu Zakona o javnom informisanju RS u kome se članom 42. propisuje da se „ne sme na način dostupan maloletnicima javno izlagati štampana stvar sa pornografskim sadržajem.“

Na pornografske sadržaje na televiziji i radio programima primenjuju se odredbe posebnog zakona kojim se određuje oblast radiodifuzije. U tom smislu, Zakonom o radiodifuziji Republike Srbije predviđeno je da je zabranjeno: „prikazivanje programa koji teško ugrožavaju fizički, mentalni ili moralni razvoj maloletnika“ (član 19. stav 3.). Takođe, je predviđeno da: „programima koji mogu da naškode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika ne budu dostupni putem radija ili televizije, osim kada je vremenom emitovanja ili tehničkim putem obezbeđeno da maloletnici nisu u prilici da ih vide ili slušaju“. Takođe je predviđeno da se o tome naročito stara Agencija. Inače, ovaj Zakon je stupio na snagu u julu 2002. godine. Do današnjeg dana nije obavljeno osnivanje Agencije predviđene zakonom, odnosno donošenje opšte obavezujućeg upustva koje bi trebalo da prati primenu i ove norme, što znatno otežava njenu realizaciju, odnosno onemogućava njenu potpunu primenu u praksi.

Oblast koja se tiče pristupa „seks telefonima“ ostala je i dalje neregulisana.

5. Dostupost podataka

U Republici Srbiji ne postoji zvanična statistika koja se odnosi na žrtve, u tom smislu i na decu žrtve seksualnog iskorišćavanja, što u velikoj meri otežava preciznu analizu stanja ove pojave. Postoje samo pojedinačna istraživanja, koja zbog maloga uzorka ne daju mogućnost uopštavanja. Ova oblast i inače, kriminološki posmatrano, predstavlja polje izuzetno visokih skorova tamne brojke.

6. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Osnovni krivični zakon (čl. 251; čl. 252)
- Krivični zakon RS (čl. 103 - 105; čl. 106 - 111a; čl. 113a; čl. 121)

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD NEZAKONITE UPOTREBE NARKOTIKA I PSIHOTROPNIH SUPSTANCI

Član 33. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere, uključujući pravne, administrativne, socijalne i obrazovne, da zaštite decu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci, kako je definisano odgovarajućim međunarodnim ugovorima i da spreče korišćenje dece u nezakonitoj proizvodnji i trgovini tim supstancama.

Specifična pitanja u vezi sa članom 33. konvencije

1. Pravna regulativa

Zaštita od nezakonite upotrebe opojnih droga regulisana je krivičnim zakonodavstvom. Ova krivična dela su propisana u skladu sa međunarodnim konvencijama koje je naša država ratifikovala.

Saveznim Zakonom o proizvodnji i stavljanju u promet opojnih droga u SCG je regulisana proizvodnja i promet, kao i nadzor nad proizvodnjom i prometom opojnih droga. Opojnim drogama se smatraju supstance prirodnog ili sintetičkog porekla, čijom se upotrebom mogu stvoriti stanja zavisnosti, koja mogu da izazovu oštećenja zdravlja ili da na drugi način ugroze ljudski integritet u fizičkom, psihičkom ili socijalnom smislu. Opojne droge utvrđuje savezni organ rešenjem koje se objavljuje u Službenom listu SCG. Prometom opojnih droga smatra se uvoz, izvoz, tranzit, prodaja i svaki drugi način prometa opojnih droga (čl. 2 i 3 Zakona o proizvodnji i stavljanju u promet opojnih droga SCG).

Proizvodnja i promet opojnih droga mogu se vršiti samo u medicinske, veterinarske, nastavne, laboratorijske i naučne svrhe na osnovu odobrenja, odnosno dozvole saveznog organa. Zakon utvrđuje uslove za proizvodnju i promet droga i evidenciju koja se o tome vodi, kao i postupanje nadležnih organa sa oduzetom opojnom drogom.

Zaštita od nezakonite upotrebe opojnih droga i psihotropnih supstanci obezbeđuje se i u krivičnom zakonodavstvu (čl. 245 i 246 OKZ), sankcionisanjem neovlašćene proizvodnje, prerade, prodaje ili nuđenja na prodaju, kupovine, držanja ili prenošenja radi prodaje, ili neovlašćenog stavljanja u promet na drugi način supstancija i preparata koji su proglašeni za opojne droge ili psihotropne supstancije. Teži oblik ovog krivičnog dela postoji, ako je ono izvršeno od više lica koja su se udružila za vršenje tih dela, ili je učinilac organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika, ili ako je delo učinjeno sa naročito opasnom drogom ili psihotropnom

supstancijom. Kao krivično delo predviđeno je i navođenje drugog na uživanje opojne droge ili psihotropne supstancije, davanje istih drugom, stavljanje na raspolaganje prostorija ili omogućavanje na drugi način uživanja opojne droge ili psihotropne supstancije, s tim što je teža kazna za ovo delo, između ostalog, predviđena i za slučaj kada je ono učinjeno prema maloletnom licu.

Kada je reč o alkoholnim pićima, krivično zakonodavstvo Republike Srbije predviđa delo služenja alkoholnih pića maloletnim licima, koje čini onaj ko maloletno lice, koje nije napunilo 16 godina, posluži u ugostiteljskoj ili nekoj drugoj radnji u kojoj se prodaju alkoholna pića, žestokim ili drugim alkoholnim pićem u količinama koje mogu dovesti do opijanja (član 132 KZ RS).

Takođe je Uredbom Vlade Republike Srbije zabranjena prodaja cigareta i drugih duvanskih proizvoda deci mlađoj od 18 godina.

2. Ocena sadašnjeg stanja

Opšta ocena stručnjaka je da raširenost zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u Srbiji poprima karakteristike skoro epidemijskih razmera.

Ono što najviše zabrinjava je da se starosna granica prvog uzimanja pomera ka sve mlađem uzrastu, tako da je u adolescentnom uzrastu izražena kombinovana zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Kada je reč o legalnim sredstvima, najčešća je zloupotreba alkohola i duvana, a od ilegalnih, preparati marihuana i hašiš. U manjem broju slučajeva, ali ne zanemarljivom kada je reč o deci, u upotrebi su i heroin i kokain. Uočljiva je i zloupotreba sedativa, kao medicinskih preparata, mađa u manjoj meri otkada je uvedena stroža kontrola prodaje i izdavanja recepata.

Iako je doneta Uredba o zabrani prodaje cigareta deci i obaveštenja o zabrani istaknuta na svim prodajnim mestima, javnosti nije poznato da je podneta ijedna prijava. Istovremeno, ako je suditi po pisanju štampe i njihovom istraživanju o tome da li se deci prodaju cigarete, onda deca bez problema mogu kupiti cigarete.

Isto važi i kada je reč o zabrani točenja alkohola maloletnicima, s tim što ova zabrana nije istaknuta skoro ni na jednom mestu gde se toči ili može kupiti alkohol.

Ocenu stanja možemo sažeti u nekoliko stavova:

1. Deca i njihova prava iz člana 33 Konvencije o pravima deteta su u znatnoj meri zanemarena, iako, barem formalno, postoji zakonski okvir.
2. Deca nisu zaštićena od korišćenja alkoholnih pića, jer ih mogu nabaviti svugde, bez ikakvih ograničenja. Iako zakonska ograničenja postoje (član 132 KZ RS), ona su neprecizna i lako oborljiva. Ni u jednom slučaju nije pokrenut krivični, niti prekršajni postupak po ovom članu.
3. Ne postoji nacionalni/državni program sa jasnom strategijom za suzbijanje i prevenciju zloupotrebe droga. Akcije države su sporadične, parcijalne, privremene, nekada ishitrene i kontraproduktivne.
4. Podaci iz ove oblasti su nesistematični, često metodološki diskutabilni, neažurirani, teže dostupni a nekada čak i proizvoljni. Ne postoji centralni registar i baza podataka, a protok informacija je otežan. Primera radi, iz zvaničnih po-

dataka se ne može videti koja je starosna struktura dece sa problemom.

5. Zbrinjavanje dece sa ovim problemom je krajnje otežano, nema ustanove koja bi se specifično bavila ovim problemom.
6. Iako trenutno postoji više preventivnih programa, nijedan nije specifično fokusiran na decu, odnosno na predškolski i rani školski period gde bi efekti bili i najispoljeniji, s obzirom na to da stavovi na tim uzrastima još nisu formirani.
7. Ma koliko bili metodološki diskutabilni, raspoloživi podaci ukazuju da je problem zloupotrebe i zavisnosti od droga raširen među mladima i da po-prima krajnje zabrinjavajuće razmere. Pušenje duvana i pijenje alkoholnih pića je široko rasprostranjeno kod velike većine mladih, a zloupotreba marihuane im se sve više približava.
8. Deca ni na jedan način nisu zaštićena od štetnih uticaja reklama za duvan i alkoholna pića. Postoje primeri gde su alkoholna pića i cigarete reklamirani na velikim bilbordovima na nekoliko metara od ulaza u školu.²⁴

3. Prijavlјivanje, terapijski tretmani i oporavak korisnika droga

Zakonski propisi u Srbiji obavezuju zdravstvene ustanove da prijavljuju uživaoce psihoaktivnih supstanci, ali u praksi to nije slučaj. Kao primer dobre prakse možemo istaći Zavod za zdravstvenu zaštitu, Zavod za bolesti zavisnosti i Institut za mentalno zdravlje u Beogradu koji ispunjavaju svoju obavezu prijavljivanja narkomana Republičkom zavodu, odnosno ovu obavezu uglavnom ispunjavaju sve institucije gde se ovi pacijenti leče.

Dakle, iako postoje zakonski propisi, većina zdravstvenih ustanova ih ne poštuje ili ne primenjuje, ili ako se prijavljivanje i vrši, ne postoje jasni i precizni kriterijumi za slanje prijave, te je svakoj ustanovi, tj. lekaru, prepušteno da odluči kako će popuniti prijavu. Takođe, postoji problem (ne)prijavljivanja slučajeva iz privatne lekarske prakse, gde se na lečenje javljaju osobe čiji broj nije zanemarljiv.

Može se reći da se jedino se na nivou Beograda ažurirano vodi evidencija, dok je na nivou Republike evidencija nevalidna.

Kada je reč o tretmanu, možemo konstatovati da „u Srbiji još uvek nema konzistentnog i organizovanog odgovora društva na problem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci. Kapaciteti za lečenje su nedovoljni, primenjuje se mali broj terapijskih modaliteta, mere u oblasti primarne prevencije su haotične, bez kontinuiteta, stereotipne i zastarele, pa nekada i u direktnoj suprotnosti sa pravima deteta i ljudskim pravima uopšte. Rehabilitacija i resocijalizacija su potpuno zanemarene od strane države i svode se na „eksperimentisanje“ NVO. Što je najvažnije, nema ni naznaka stvaranju nacionalnog programa za rešavanje ovog problema.“²⁵

I pored postojanja barem dve zdravstvene - psihijatrijske - ustanove koje zbrinjavaju maloletna lica, nailazi se na velike teškoće kada treba da se maloletni zavisnik hospitalizuje. Ustanove se često proglašavaju nenadležnim i upućuju pacijenta u drugu ustanovu. Kada je u pitanju ambulantno lečenje, situacija je nešto bolja, leka-

²⁴) dr Aleksandar Ramah, Izveštaj o položaju dece u Srbiji 1996-2002, CPD

²⁵) Ibid

ri i zdravstveni saradnici uglavnom prihvataju da maloletnika uključe u tretman. Generalno, kapaciteti za lečenje osoba koje imaju problem korišćenja droga (bilo da je u pitanju zloupotreba ili zavisnost) su nedovoljni. Situacija je posebno problematična kada maloletnici (i zavisnici uopšte) imaju ozbiljne psihijatrijske poremećaje (psihozu, izraženu depresiju sa suicidalnim tendencijama i sl.), te je neophodna hospitalizacija. Ustanove koje se bave lečenjem zavisnosti prioritet daju lečenju psihijatrijskog poremećaja te pacijenta upućuju u opšte psihijatrijske ustanove, a ove pak prioritet daju lečenju zavisnosti i tu se krug zatvara, pacijent je na ulici, pruža mu se samo najneophodnija ambulantna pomoć.

4. Obrazovanje, kampanje i obaveštavanje o štetnosti droge

„Formalno posmatrano, postoji veći broj organizacija koje su zadužene za prevenciju bolesti zavisnosti. Skoro svaki grad u Srbiji ima koordinacioni odbor za prevenciju bolesti zavisnosti, formirana je republička komisija za prevenciju, pojedina ministarstva sprovode ili planiraju akcije, nekoliko domaćih NVO uz pomoć UNICEF-a i drugih međunarodnih humanitarnih organizacija sprovodi određene akcije i programe, mediji otvorenije pišu o ovom problemu. Međutim, iole ozbiljnija analiza kvaliteta i efekata većine ovih aktivnosti i programa ukazuje na ozbiljne nedostatke:

- za sprovedene aktivnosti evaluacija ili nije rađena ili je nevalidna te se ne zna ni efekat istih,
- akcije su uglavnom diskontinuirane, bez dugoročne i jasne strategije,
- akcijama je obuhvaćen mali broj mladih,
- akcije su uglavnom bile opšteg karaktera, bez fokusiranja na pojedine grupacije mladih (onih pod posebnim rizikom, marginalizovane, izbeglice i dr),
- roditelji su uglavnom zaobilazeni ili se nisu uključivali u akcije,
- akcije su bile jednodimenzionalne, bez sinhronizovanih aktivnosti u više oblasti (zdravstvo, prosveta, pravosuđe, policija, centri za socijalni rad i dr),
- akcije su rađene uglavnom sa skromnim sredstvima, uz puno improvizacija.“²⁶

Od strane Ministarstva za obrazovanje i sport data je preporuka da se ova problematika obrađuje, a u planu su jasno definisani zadaci i ciljevi obrade ove oblasti, međutim nisu razrađeni mehanizmi za praćenje realizacije programa, a nema ni evaluacije.

U nekim osnovnim i srednjim školama u Srbiji tokom prethodnih godina je realizovan preventivni program u okviru akcije Ministarstva za obrazovanje i sport Igraj za život - droga NE i Igraj za život - bez alkohola. Aktivnosti su se odigravale kroz kreativne radionice i predavanja kao i sportske manifestacije.

5. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Zakon o proizvodnji i prometu opojnih droga (čl. 2; čl.3, čl. 4; čl.6)
- Osnovni krivični zakon (čl. 245; čl.246)
- Krivični zakon RS (čl. 132)
- Zakon o duvanu (čl. 4; čl. 52)

26) Ibid

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD OTMICE I TRGOVINE

Član 35. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će preduzimati sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere da spreče otmicu, prodaju ili trgovinu decom u bilo koju svrhu ili u bilo kojoj formi.

Specifična pitanja u vezi sa članom 35 konvencije

1. Relevantni međunarodni dokumenti

Pored Konvencije o pravima deteta koju je naša država ratifikovala, postoji čitav niz međunarodnih konvencija i protokola primenjivih na problem trgovine decom. Odredbe međunarodnih ugovora koji važe na teritoriji Srbije i Crne Gore, saglasno članu 10. Ustavne povelje SCG, neposredno se primenjuju. U te dokumente ubrajamo: *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učestvovanju dece u oružanim sukobima; Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji; Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i Protokol o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom; Konvencija (Međunarodne organizacije rada) 182 koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najtežih oblika dečjeg rada; Haška konvencija o građansko-pravnim aspektima međunarodne otmice dece* itd.

2. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, članom 13, zabranjuje ropstvo, položaje slične ropstvu i prinudni rad. Stavom prvim navedenog člana izričito se određuje da niko ne sme biti držan u ropstvu ili položaju sličnom ropstvu. Trgovina ljudima je zabranjena u svakom obliku.

Na nacionalnom planu, mere za sprečavanje otmice, prodaje ili trgovine decom sastoje se, pre svega, u propisivanju krivičnih dela kojima se sankcionišu ovakva postupanja.

Od aprila 2003. godine, kada je prema poslednjim izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije uvedeno krivično delo trgovina ljudima (član 111 b KZ RS) u grupi krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, učinjen je značajan pomak na legislativnom planu. Samo delo je formulisano tako da predviđa sankcije za svakog ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosno zavisnosti ili teških prilika drugog:

vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u predaji ili prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju sticanja neke koristi, eksploatacije njegovog rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima. U svim navedenim slučajevima predviđena je kazna zatvora od jedne do deset godina. Teža kazna je predviđena ako je delo učinjeno prema maloletnom licu - zatvor od najmanje pet godina. Ako je ovo delo učinjeno prema licu koje nije navršilo 14 godina, učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih navedenih načina izvršenja.

Pojedine elemente ovog dela možemo naći i u drugim inkriminacijama propisanim republičkim krivičnim zakonom:

Krivično delo otmice (čl. 64 KZ RS) - čini onaj ko silom, pretnjom, obmanom ili na drugi način odvede ili zadrži neko lice sa namerom da ga ne pusti na slobodu, dok od njega ili drugog lica ne iznudi novac ili kakvu drugu imovinsku korist, ili da njega ili koga drugoga prinudi da nešto drugo učini, ne učini ili trpi. Teži oblik ovog dela postoji, ako je ono učinjeno uz pretnju ubistvom ili teškom telesnom povredom otetom licu, ili ako je delo učinjeno prema maloletnom licu.

Nasilno uzimanje ljudskih organa ili delova tela (čl. 54a KZ RS) - ovim delom predviđeno je kažnjavanje za svakog ko silom, pretnjom, obmanom ili na drugi nedozvoljeni način uzme od drugog organ ili deo tela. Posebno se kažnjava ako je usled dela doveden u opasnost život lica kome je uzet organ ili deo tela, ili je prozrokovana trajna nesposobnost za rad ili trajno ili teško narušavanje zdravlja ili unakaženost tog lica, kao i ako je usled dela nastupila smrt lica kome je uzet organ ili deo tela. Ako je delo izvršeno organizovano, kazniće se i organizator i neposredni izvršilac. Nama poseban značaj ima poslednji stav ovog dela, gde se navodi da će se kazniti i organizator i neposredni izvršilac koji delo učini u nameri da sebi ili drugom pribavi imovinsku korist.

Pored pomenutog, kažnjavanje za ovakve radnje predviđeno je i u okviru dela koja se odnose na seksualno i drugo iskorišćavanje maloletnika, kao i na njihovo zapaštanje i zanemarivanje od strane lica koja su dužna da se o njima brinu, kao npr:

Iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju (čl. 111a KZ RS) - kazna zatvora od jedne do pet godina predviđena je za onog ko učini fotografski, filmski ili drugi snimak maloletnog lica radi izrade predmeta pornografskog sadržaja, ili prodaje, rastura ili prikazuje takav materijal, ili navede maloletno lice da učestvuje u pornografskoj predstavi. Teža kazna je predviđena, ako je delo izvršeno prema licu koje nije navršilo 14 godina. Predmeti i sredstva nastali kao posledica činjenja ovog dela oduzimaju se.

Oduzimanje maloletnog lica (čl. 116 KZ RS) - ko maloletno lice protivpravno zadrži ili oduzme od roditelja, usvojioca, staraoca ili od ustanove, odnosno lica kojima je ono povereno ili onemogućava izvršenje odluke o dodeli maloletnog lica, kazniće se zatvorom do jedne godine. Za nas, kada je o ovoj problematici reč, poseban značaj

ima drugi stav koji predviđa težu kaznu, zatvor od jedne do deset godina, za onog ko ovo delo učini iz koristoljublja ili drugih niskih pobuda ili maloletno lice odvede u inostranstvo.

Do uvođenja krivičnog dela trgovina ljudima učinioci su uglavnom bili kažnjavani po jednom od sledećih krivičnih dela Osnovnog krivičnog zakona:

Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (član 155 OKZ) - Osnovnim krivičnim zakonom predviđeno je kažnjavanje za stavljanje drugog lica u ropski odnos, trgovanje licima koja se nalaze u ropskom odnosu, podsticanje drugog da proda svoju slobodu ili slobodu lica koje izdržava, kao i prevoz lica koja se nalaze u ropskom odnosu. Teži oblik ovog dela postoji u slučaju kada je ono učinjeno prema maloletnom licu.

Nedozvoljen prelaz državne granice (čl. 249 OKZ) - ovo delo čini ko bez propisane dozvole pređe ili pokuša da pređe državnu granicu naoružan ili upotrebom nasilja. Takođe, što je za nas značajnije, ovo delo čini i onaj ko se bavi nedozvoljenim prebacivanjem drugih lica preko državne granice ili ko iz koristoljublja omogućuje drugom nedozvoljeni prelaz granice. Tada je predviđena kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 251 OKZ) - ovo delo čini onaj ko vrbuje, navodi, podstiče ili namamljuje ženska lica na prostituciju ili ko na bilo koji način učestvuje u predaji ženskog lica drugome radi vršenja prostitucije. Predviđena je kazna zatvora od tri meseca do pet godina. Ako je delo izvršeno prema maloletnom ženskom licu ili upotrebom sile, pretnje ili obmane, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

3. Zabrana sticanja neprikladne finansijske dobiti putem poslova međudržavnog usvojenja

Prema članu 160. Zakona o braku i porodičnim odnosima usvojilac može izuzetno biti i strani državljanin, ako za to postoje *naročito opravdani razlozi*. Za usvojenje deteta od stranog državljanina potrebna je prethodna saglasnost republičkog organa uprave nadležnog za poslove zdravlja i socijalne politike. Na ovaj način je jasno apostrofirana izuzetnost primene međudržavnog usvojenja, što se vidi i kroz propisani uslov da se ono primenjuje pri postojanju prethodne saglasnosti nadležnog državnog organa. Ministarstvo za socijalna pitanja RS vrši kontrolu svih slučajeva i daje konačnu saglasnost kod međudržavnog usvojenja. Na ovaj način se predviđenom procedurom onemogućava bilo kakva zloupotreba pa, i svaki vid neprikladne finansijske dobiti. Tačnije rečeno, sticanje finansijske dobiti nije dozvoljeno putem poslova vezanih za međudržavno usvojenje. Ova *zabrana nije eksplicirana zakonom*, ali je stvar pravne i stručne prakse u Srbiji, a pored toga sticanje finansijskih dobiti u navedenom smislu, u direktnoj je suprotnosti sa zakonskim principima i uslovima vezanim za usvojenje uopšte, pa i za međudržavno usvojenje.

4. Međunarodna saradnja u cilju identifikovanja i ulaska u trag svim vidovima prekogranične trgovine decom

Sve nadležne državne agencije, naročito policija i socijalne ustanove, moraju i nastoje da održavaju međunarodnu saradnju u cilju identifikovanja i ulaska u trag svim vidovima prekogranične trgovine decom. Naročito policija nastoji da preko međunarodnih organizacija čija je aktivnost vezana za suzbijanje međunarodnog organizovanog kriminala (INTERPOL; EUROPOL; SEKI CENTAR), postigne što veću efikasnost u cilju identifikacije i hvatanja učinioca ovog dela. Sklapanje bilateralnih sporazuma sa policijama zapadne i jugoistočne Evrope, tj. zemljama iz regiona nameće se kao neophodnost u daljem radu.

5. Nacionalna baza podataka nestale dece i poznatih učinilaca dela trgovine decom

Na nacionalnom nivou za sada ne postoji jedinstvena baza podataka, kako nestale dece tako i poznatih učinilaca dela trgovine decom. Za sada postoje parcijalni podaci, koje u skladu sa delokrugom poslova koje obavljaju, imaju Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, Ministarstvo za socijalna pitanja, nevladin sektor itd. Kao razlog ovakvom stanju navodi se nepostojanje jedinstvenog sistema evidentiranja, kao i činjenica da do nedavno trgovina ljudskim bićima nije postojala kao krivično delo. Prema procenama MUP-a, od evidentiranih žena žrtava trgovine u svrhu seksualnog iskorišćavanja, oko 10% njih su mlađe od 18 godina. Pored navedenog, ne raspoložemo ni podacima o maloletnicima koji su privođeni zbog prosjačenja, džeparenja ili drugih krivičnih dela i prekršaja. Međutim, država je u cilju prevazilaženja, između ostalih, i tog problema, pokrenula inicijativu da se formira Služba za koordinaciju zaštite i pomoći žrtvama trgovine. Ministarstvo za socijalna pitanja RS u saradnji sa OEBS-om oformilo je navedenu službu i ona će funkcionisati pod nadležnošću pomenutog Ministarstva. Kao jedna od aktivnosti službe, koja će funkcionisati pri Zavodu za vaspitanje dece i omladine, predviđena je i formiranje baze podataka o deci žrtvama trgovine itd.

6. Zaštita prava dece žrtava trgovine decom

Deca žrtve imaju pravo na posebne mere zaštite, samom činjenicom da su deca i žrtve, uvažavajući i u skladu sa njihovim pravima i potrebama. Krivični zakon RS, propisivanjem dela Trgovina ljudima, određuje položaj svakoga prema kome je navedeno delo učinjeno kao položaj žrtve i samim tim negira njihovo tretiranje kao kriminalaca. Do sada su maloletne žrtve bile smeštane u Sklonište za žene žrtve trgovine zajedno sa punoletnim licima. Ovo sklonište vodi Savetovalište protiv nasilja u porodici u saradnji sa IOM-om. Od početka rada navedenog skloništa (2002) do sada, u njemu je boravilo 13 maloletnica. Pružena im je sva moguća podrška i pomoć, ali svakako da je potrebno povesti računa i o njenoj adekvatnosti, s obzirom na uzrast i psihofizička obeležja žrtve. I psihofizičke karakteristike i nivo mentalne zrelosti žrtve

postavljaju posebne zahteve, kako u pogledu odgovarajućeg smeštaja/skloništa tako i radu sa njima. U cilju pružanja što adekvatnije pomoći žrtvama, UNICEF je sastavio Smernice za zaštitu prava dece žrtava trgovine decom u jugoistočnoj Evropi. Cilj ovih smernica je da posluže kao vodilje vladama i državnim organima, međunarodnim organizacijama i NVO-ma u razvijanju procedura za posebne mere zaštite dece žrtava trgovine, tj. uspostavljanje standarda u pogledu zaštite i pomoći deci žrtvama trgovine, od početne identifikacije do konačne integracije i oporavka. Smernice ističu potrebu poštovanja osnovnih principa Konvencije o pravima deteta u svim fazama postupka, neophodnost hitnosti postupka, potrebu imenovanja staratelja koji će pratiti dete kroz čitav proces, kao i to na što je bitno obratiti pažnju u svim fazama zaštite žrtve (intervjui, regulisanje statusa, sudski procesi itd.).

7. Stavovi dece o najpogodnijim merama za sprečavanje njihove otmice, prodaje i trgovine

Stavovima dece o najpogodnijim merama za sprečavanje njihove otmice, prodaje i trgovine još uvek se ne daje pravi značaj, jer do sada su pojedinci bili uključeni u preventivne aktivnosti, bilo kao učesnici radionica na temu trgovine ljudskim bićima ili kao vršnjački edukatori. Međutim, neko obimnije istraživanje stavova i mišljenja dece o ovoj pojavi, kao i merama za njeno sprečavanje nije do sada u RS sprovedeno.

8. Uzroci i posledice

I pored nepostojanja zvaničnih podataka o broju tj. deci žrtvama trgovine, pa samim tim i pouzdane predstave o tome odakle potiču, na koji način i kako su dospeli u položaj žrtve itd., na osnovu parcijalnih istraživanja, podataka organizacija koje vode SOS telefone i iskustva skloništa za žene žrtve trgovine, pominjane vulnerabilne grupe u našoj zemlji su: deca iz ekonomski siromašnih porodica/područja, deca iz disfunkcionalnih porodica, deca iz domova za decu bez roditeljskog staranja, deca izbeglice/interno raseljena, deca koja žive u područjima ratnih konflikata ili u postratnim područjima, deca koja žive na ulici, adolescenti - posebno u periodu završavanja srednje škole.

Kao svrha trgovine ili načini iskorišćavanja žrtve pominju se: prinudni rad, prosjačenje, učešće u oružanim sukobima, vršenje krivičnih dela, usvojenje, prinudno sklapanje braka, seksualno iskorišćavanje, dečja pornografija.

Osim kidnapovanja, kao načini namamljivanja/vrbovanja dece pominju se: lažna obećanja/ogłasi u vezi puta, finansiranja školovanja ili zaposlenja u inostranstvu/većem gradu, zloupotreba odnosa poverenja tj. prodaja od strane roditelja, rođaka, momka ili porodičnog prijatelja, a u novije vreme pominjan je i internet kao sredstvo uspostavljanja kontakata.

Iz svega napred pomenutog nameće se potreba ozbiljnijeg i sveobuhvatnijeg pristupa problemu, tj. prvenstveno obimnijeg istraživanja same pojave u našoj zemlji, a zatim i preduzimanje adekvatnih mera u skladu sa dobijenim rezultatima.

9. Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima

S obzirom na to da je SCG pretežno zemlja tranzita, ali i destinacije i porekla žrtava, u nastojanju da što adekvatnije i efikasnije odgovori problemu trgovine ljudima, kao oblasti međunarodnog organizovanog kriminala, u okviru Radne grupe za borbu protiv trgovine ljudima Pakta za stabilnost, formiran je Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima. U sastav tima ulaze predstavnici vladinog sektora, nevladinog sektora i međunarodnih organizacija. Ovakva struktura oslikava multi-disciplinarnan pristup problemu i potrebu saradnje svih pomenutih aktera u suzbijanju ovog problema. U okviru tima ustanovljene su četiri radne grupe:

- Radna grupa za prevenciju i edukaciju,
- Radna grupa za pomoć i zaštitu žrtava,
- Radna grupa za snage sprovođenja zakona,
- Radna grupa za borbu protiv trgovine decom (Beosupport; MUP RS; Ministarstvo spoljnih poslova; Ministarstvo za zdravlje i zaštitu životne okoline; Ministarstvo za socijalna pitanja; Ministarstvo za rad i zapošljavanje; Savet za prava deteta, ASTRA; Centar za prava deteta; UNICEF; SC UK; CCF i kao posmatrači: OEBS i IOM).

Izdvajanje kao posebne radne grupe za borbu protiv trgovine decom učinjeno je upravo zbog specifičnosti vezanih za psihofizičke karakteristike i nivo mentalne zrelosti deteta. Posebna i dodatna pažnja se mora posvetiti svim merama koje se preduzimaju tj. primereno preventivno delovanje, fizički i psihički oporavak, socijalnu reintegraciju žrtve i eventualno povratak u zemlju porekla. Zajednički rad predstavnika vladinog, nevladinog i međunarodnog sektora trebalo bi da ishodi usvajanjem nacionalnog plana akcije za borbu protiv trgovine decom. Ovakav sled aktivnosti ne nalaže samo i isključivo sama priroda problema već i brojne međunarodne obaveze, koje je naša zemlja preuzela ratifikacijom međunarodnih ugovora i protokola.

10. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 13)
- Osnovni krivični zakon (čl. 155; čl. 249; čl.251)
- Krivični zakon RS (čl. 54a; čl. 64; čl. 111a; čl.111b, čl.116)

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD DRUGIH OBLIKA ISKORIŠĆAVANJA

Član 36. Konvencije o pravima deteta

Države ugovornice će štiti decu od svih drugih oblika iskorišćavanja štetnih po bilo koji vid detetove dobrobiti.

Specifična pitanja u vezi sa članom 36. konvencije

Ovaj član Konvencije o pravima deteta odnosi se, pre svega, na mere koje se preduzimaju da bi se sprečili svi oblici eksploatacije. Iako to podrazumeva i zakonske mere, nismo u mogućnosti da identifikujemo relevantne odredbe koje već nisu navedene u okviru analize usklađenosti sa ostalim članovima Konvencije o pravima deteta, koji se odnose na eksploataciju deteta.

PRAVO DETETA U SISTEMU MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA

Član 40. Konvencije o pravima deteta

1. Države ugovornice priznaju pravo svakom detetu za koje se tvrdi, koje je optuženo ili za koje je utvrđeno da je prekršilo krivični zakon, na postupak uskladen sa unapređivanjem detetovog osećaja dostojanstva i vrednosti, koji njega/nju podstiče na poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda drugih i koji uzima u obzir uzrast deteta i činjenicu da je poželjno zalagati se za njegovu/njenu reintegraciju i preuzimanje konstruktivne uloge u društvu.
2. U tom cilju i imajući u vidu sve bitne odredbe međunarodnih instrumenata, države ugovornice će posebno obezbediti:
 - (a) da se ni za jedno dete neće tvrditi, niti će biti optuženo ili utvrđeno da je prekršilo krivični zakon, činjenjem ili propuštanjem koji u vreme izvršenja nisu bili zabranjeni unutrašnjim ili međunarodnim pravom;
 - (b) da se svakom detetu koje je osumnjičeno ili optuženo da je prekršilo krivični zakon, garantuje najmanje:
 - (I) pretpostavka nevinosti dok se krivica ne dokaže po zakonu;
 - (II) da bude odmah i neposredno obavešteno o optužbama protiv njega/nje, a ako je primereno preko njegovih/njenih roditelja ili zakonskih staratelja, i da ima pravnu ili drugu odgovarajuću pomoć u pripremi i iznošenju svoje odbrane;
 - (III) da nadležan, nezavisan i nepristrasan organ ili sudsko telo bez odugovlačenja donese odluku, u pravičnom postupku u skladu sa zakonom, uz prisustvo pravnog ili drugog odgovarajućeg zastupnika i njegovih/njenih roditelja ili zakonskih staratelja, osim ukoliko se ne smatra da to nije u najboljem interesu deteta, posebno uzimajući u obzir njegove godine ili položaj;
 - (IV) da ne bude prisiljeno da svedoči ili da prizna krivicu; da ono ispita ili da budu ispitani svedoci druge strane i da se obezbedi učešće i saslušanje njegovih/njenih svedoka pod jednakim uslovima;
 - (V) da, ukoliko se smatra da je prekršilo krivični zakon, takvu odluku i svaku dosudenu meru koja iz toga proizilazi, ponovo razmatra viši, nadležni, nezavisni i nepristrasni organ ili sudsko telo u skladu sa zakonom;
 - (VI) da ima besplatnu pomoć prevodioca ukoliko dete ne može da razume ili ne govori jezik koji se koristi;
 - (VII) da se poštuje njegova privatnost u svim fazama postupka.
3. Države ugovornice će nastojati da podstiču stvaranje zakona, postupaka, organa i ustanova koji se izričito odnose na decu i bave decom za koju se tvrdi, koja su optužena ili za koju je utvrđeno da su prekršila krivični zakon, a posebno:
 - (a) utvrđivanje najniže starosne granice ispod koje deca ne mogu biti smatrana sposobnom za kršenje krivičnog zakona;
 - (b) donošenje mera, kadgod je moguće i poželjno, za postupanje sa takvom decom, bez pribegavanja sudskom postupku, s tim da budu u potpunosti poštovana ljudska prava i zakonska zaštita.
4. Biće stavljen na raspolaganje širok spektar mera, kao što su briga, usmeravanje, nadzor; pravna pomoć; uslovno kažnjavanje; prihvata; obrazovanje i programi stručne obuke i druge alternative institucionalnoj brizi kako bi se obezbedilo da se s decom postupa na način koji odgovara njihovoj dobrobiti i koji je srazmeran kako okolnostima tako i učinjenom delu.

Specifična pitanja u vezi sa članom 40. konvencije

1. Osnovni podaci o kretanju maloletničke delinkvencije

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, u oblasti suzbijanja maloletničke delinkvencije došlo je do pozitivnih tendencija, s obzirom na to da je učešće maloletnika u opštem kriminalitetu smanjeno sa 14,2% u 2001. godini na 11,7% u 2002. godini. Taj trend je nastavljen i u prvih devet meseca 2003. godine (odnosno sa 12,2% u periodu od januara do septembra 2002. godine na 10,9% u istom periodu 2003. godine). Takođe, prema podacima istog Ministarstva, došlo je i do smanjenja izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika i u apsolutnim brojevima (sa 12940 u 2001. godini na 7014 u 2002. godini).

2. Sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji i međunarodni instrumenti

Položaj dece koja su u sukobu sa zakonom u Srbiji zasniva se, načelno, na principima koje sadrže međunarodni instrumenti, usvojeni u okviru Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. No, primena tog modela u praksi pokazuje mnoge nedostatke i protivrečnosti. *Sistem krivičnih sankcija* stručnjaci - praktičari ocenjuju kao:

- nedovoljno efikasan,
- neadekvatan i
- zastareo.

Ističe se da je *reforma krivičnog postupka prema maloletnicima*, u smislu poboljšanja institucionalnih i organizacionih rešenja neophodna, jer je u ovoj oblasti do sada postignuta samo parcijalna specijalizacija pravosuđa. S druge strane, i sam socijalnozaštitni model maloletničkog krivičnog pravosuđa trpi kritiku sa stanovišta savremenog koncepta prava deteta. Štaviše, ni kao deo opšteg krivičnog postupka, postupak prema maloletnicima ne obezbeđuje dovoljne garantije tradicionalnih prava okrivljenog.

3. Maloletničko pravosuđe kao poseban sistem

U Republici Srbiji *ne postoji poseban zakon* koji bi regulisao ovu materiju na jedinstven i sveobuhvatan način. Prema maloletnicima se primenjuje poseban postupak, od strane posebnih organa i uz poseban sistem krivičnih sankcija koje maloletnici izdržavaju u za to posebno formiranim ustanovama.

Normativno, dakle, imamo faktičku specijalizaciju (ali ne na svim nivoima), poseban postupak, posebne organe i ustanove, ali je faktičko stanje znatno drugačije.

Takav je, na primer, slučaj sa izvršenjem kazne maloletničkog zatvora gde lica kojima je izrečena kazna maloletničkog zatvora ovu sankciju izdržavaju zajedno sa punoletnim licima kojima je izrečena kazna zatvora, po potpuno različitim režimima. Takođe, postoje brojni slučajevi, gde i pored propisane specijalizacije ona realno ne postoji, kako na nivou tužilaštva, tako i na nivou suda, tako da se veoma često u praksi dešava da sudije za maloletnike sude i u drugim predmetima.

Inače, na zakonodavnom nivou, sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji razdužen je na nivou nekoliko zakona (Osnovnog krivičnog zakona, Krivičnog zakona Republike Srbije, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija). U okviru ovih zakona sadržana su opšta pravila o vaspitnim merama i o kažnjavanju maloletnika, postupku prema maloletnicima, odnosno odredbe o izvršenju krivičnih sankcija izrečenih maloletnicima.

Prema navedenom, lako se zaključuje da su odredbe o sistemu maloletničkog pravosuđa pre svega razdužene i da su, sa druge strane, sastavni deo opšteg krivičnog postupka, sadržane u njegovim posebnim glavama. Njihovo mesto je različito. Interesantno je napomenuti da je npr. postupak prema maloletnicima regulisan glavom XXIX Zakonika o krivičnom postupku, da je određen kao poseban postupak i da s obzirom na mesto koje ima u Zakoniku lako možemo zaključiti o značaju koji ovom postupku zakonodavac pridaje.

4. Osnovna načela krivičnog postupka prema maloletnicima

Poveljom Zajednice Srbija i Crna Gora zabranjena je retroaktivnost i u tom smislu niko se od maloletnika ne može smatrati krivim ili kazniti za delo, koje pre nego što je izvršeno, nije bilo predviđeno zakonom kao kažnjivo. To, naravno, važi u pogledu potpisanih međunarodnih ugovora.

U krivičnom postupku prezumpcija nevinosti predstavlja osnovno načelo i kao takva primenjuje se i prema maloletnicima. Pored ovog opšteg načela u krivičnom postupku prema maloletnicima, koji predstavlja u našem pravu poseban krivični postupak, važe i određena posebna načela kao što su: načelo oportuniteta, pravila o obaveznoj odbrani maloletnika, o izuzetnosti i ograničenom trajanju pritvora, o hitnosti ovih postupaka i rokovima koji su kraći u odnosu na one koji važe prema punoletnim učiniocima krivičnih dela. Posebnu specifičnost predstavlja i procesna uloga organa starateljstva, odnosno specifična uloga suda u izvršenju vaspitne mere i njenoj kontroli.

Takođe, prema pravilima procesnog zakonodavstva, maloletnik se isključivo poziva preko roditelja, odnosno zakonskog zastupnika, osim ukoliko to nije moguće zbog potrebe hitnog postupanja ili drugih okolnosti. Ovim licima ne može se suditi u odsustvu i niko ne može biti oslobođen od dužnosti da svedoči o okolnostima potrebnim za ocenjivanje duševne razvijenosti maloletnika, upoznavanje njegove ličnosti i prilika u kojima živi.

Bez dozvole suda ne sme se objavljivati tok krivičnog postupka, ni odluke donesene u tom postupku, a u slučaju da takva odluka bude pozitivna, ne smeju se navesti ime maloletnika i drugi podaci, na osnovu kojih bi se moglo zaključiti o kome maloletniku je reč.

Međutim, i pored svih navedenih načela, koja predstavljaju garantiju osnovnih ljudskih prava maloletnika u postupku koji se prema njemu vodi, moramo uvek imati u vidu da se naš sistem zasniva isključivo na socijalnozaštitnom modelu i u

tom smislu nekim kontradikcijama u odnosu na garantovana prava maloletnika s obzirom na ona koja imaju punoletna lica.

5. Sistem krivičnih sankcija

Čitav sistem krivičnih sankcija prema maloletnicima u Republici Srbiji u osnovi se bazira na vaspitnim merama. Pored institucionalnih vaspitnih mera kao što su: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitnopolopravni dom i upućivanje u specijalnu ustanovu, zakon predviđa i jednu grupu vaspitnih mera koje podrazumevaju pojačani nadzor nad maloletnikom: pojačani nadzor od strane roditelja ili starooca, pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor organa starateljstva. Takođe, zakonom je predviđena i mogućnost izricanja čitavog seta posebnih obaveza (upravo napred navedenih mera) uz neku od navedenih vaspitnih mera pojačanog nadzora.

Međutim, ono što predstavlja nedostatak ovog sistema je upravo nemogućnost samostalnog izricanja posebnih obaveza, odnosno ustanovljavanje mogućnosti uslovljenog oportuniteta koji bi omogućio da u slučaju prihvatanja odgovornosti deteta, u tačno propisanoj proceduri, i uz ispunjenje nekih od posebnih obaveza (jedne ili više) dođe do skretanja sa klasične procedure.

Takođe, problem predstavlja i naša praksa u kojoj se čak i zakonom predviđene mogućnosti uopšte ne koriste, odnosno ne koriste u dovoljnoj meri.

6. Kuda dalje

Stvoriti sistem i organizaciju zaštite prava, i to u odnosu na najosetljivije i najugroženije grupe dece: one koja su izložena zlostavljanju i zanemarivanju ili čiji je razvoj ugrožen poremećajima u funkcionisanju porodice, i one koja su u sukobu sa zakonom.

Usvojiti *Zakon o pravosuđu za mlade* koji će ovu materiju regulisati na jedinstveni način.

Takođe, u pogledu uređenja *krivičnopravnog položaja maloletnika* u sukobu sa zakonom potrebno je:

- proširiti mogućnost primene diverzionih postupaka i mera (skretanja od klasične krivičnopravne procedure) i ujedno definisati prava maloletnika u odnosu na ulazak u diverzioni postupak;
- redefinisati socijalnozaštitni model, koji je dominantan u ovoj oblasti, u pravcu bolje zaštite osnovnih ljudskih prava maloletnika u postupku: obavezna odbrana, hitnost postupka, srazmera između dela i sankcije, određenost trajanja sankcije u vremenu...;
- propisati novi, moderan i adekvatan sistem krivičnih sankcija;
- regulisati na adekvatan način pitanje evidencije krivičnih sankcija, kao i pitanje njihovog brisanja iz evidencije.

I uvek imati u vidu da reforma zakonodavstva u navedenim oblastima predstavlja samo prvi korak u unapređenju pravne zaštite dečjih prava. Integralni pristup

ostvarivanju ovih prava podrazumeva sistematski razvoj pravne, institucionalne i metodološke osnove delatnosti, kako pravosuđa, tako i socijalne zaštite, policije i drugih službi koje učestvuju u procesu zaštite. U tom smislu potrebno je usklađivanje i dopunjavanje propisa o socijalnoj zaštiti, advokaturi, izvršenju krivičnih sankcija, službi unutrašnjih poslova i dr. No, reforma pravnog sistema može dati očekivane rezultate samo ako se uporedo sa njom izgrađuju odgovarajući standardi stručnog rada i sprovodi permanentna edukacija kadrova koji rade na njenoj primeni.

7. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 14-22)
- Ustav RS (čl. 22-26)
- Osnovni krivični zakon (član 71-75)
- Zakonik o krivičnom postupku (čl. 464-504)

DETE PRIPADNIK MANJINSKE GRUPE

Član 30 Konvencije o pravima deteta

U onim državama u kojima postoje etničke, verske ili jezičke manjine ili lica domorodačkog porekla, detetu koje pripada takvoj manjini ili je domorodac, neće biti uskraćeno pravo, u zajednici sa drugim članovima njegove grupe, da uživa svoju kulturu, da ispoveda ili manifestuje svoju veru ili da koristi svoj jezik.

Specifična pitanja u vezi sa čl.30. konvencije

1. Mere u cilju identifikovanja populacije dece pripadnika etničkih manjina

Prema podacima iz popisa stanovništva 2002. godine na teritoriji Srbije²⁷, bez Kosova, žive pripadnici 19 nacionalnih manjina i etničkih zajednica. Ukupan broj pripadnika nacionalnih manjina i etničkih zajednica koji žive na teritoriji Srbije, bez Kosova, jeste 928.982. Od tog broja najveći je broj Mađara - 293.299 stanovnika (ili 31.57% od ukupnog broja), zatim Bošnjaka - 136.087 (ili 14,65%), Roma - 108.193 (ili 11,65%), Hrvata - 70.602 (ili 7,60%), Albanaca - 61.643 (ili 6,64%), Slovaka - 59.201 (ili 6,37%), dok ostatak čine pripadnici drugih nacionalnih manjina ili etničkih zajednica (Vlasi, Bugari, Makedonci, Rusini, Bunjevci, Muslimani, Rumuni, Rusi, Česi, Ukrajinici, Slovenci, Goranci i Nemci). Međutim, prema mišljenju stručnjaka, broj Roma je daleko veći i veliki broj pripadnika romske manjine iz raznih razloga nije popisano. Prema proceni UNDP-a, na teritoriji Srbije živi preko 400.000 Roma.

Ako primenimo procenat od 22%, koliko je učešće dece i omladine stare do 19 godina u ukupnoj populaciji stanovništva u Srbiji, možemo zaključiti da je oko 204.000 od ukupnog broja pripadnika nacionalnih manjina mlađe od 19 godina (broj pripadnika romske manjine iz popisa).

2. Opšte garancije manjinskih prava kao vida ljudskih prava

Povelja SCG o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama svojim članom 2 određuje da svako ima obavezu da poštuje ljudska i manjinska prava drugih. Ljudska i manjinska prava, zajemčena ovom poveljom, neposredno se primenjuju, u skladu s Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora i neposredno se uređuju, obezbeđuju i štite ustavima, zakonima i politikom država članica.

Ljudska i manjinska prava, zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima, koji važe u državnoj zajednici zajemčena su ovom poveljom i neposredno se primenjuju (član 7).

27) »Prvi rezultati popisa po opštinama i naseljima Republike Srbije«, Savezni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2002.

Zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu, pa i po osnovu rase, boje, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja ili sličnog statusa, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti ili psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Dozvoljeno je privremeno uvođenje posebnih mera koje su neophodne za ostvarenje ravnopravnosti, potrebne zaštite i napretka za lica ili grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih i manjinskih prava pod jednakim uslovima.

Posebne mere se mogu primenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete (član 3).

Odredbe ove povelje ne mogu se tumačiti tako da podrazumevaju pravo državne zajednice, država članica, neke grupe ili pojedinca da preduzima radnje usmerene na ukidanje, ovom poveljom, zajemčenih prava ili na njihovo ograničenje, u većoj meri od one koja je propisana Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora, ovom poveljom i ustavima država članica (član 4).

Kada je reč o *ograničenju ljudskih i manjinskih prava*, ona se mogu ograničiti samo na osnovu Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora, ovom Poveljom i ustavima država članica propisanih ograničenja, zakonom koji ima opštu primenu i koji sadrži poziv na odredbu kojom se ograničenje dozvoljava.

Zajamčena ljudska i manjinska prava smeju se ograničiti samo u onoj meri koja je neophodna, da bi se u otvorenom i slobodnom demokratskom društvu zadovoljila svrha zbog koje je ograničenje dozvoljeno.

Ograničenja se ne smeju uvoditi u druge svrhe, osim onih radi kojih su propisana.

Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava i tumačenju ovih ograničenja, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu između ograničenja i njegove svrhe i o tome da li postoji način da se ta svrha postigne manjim ograničenjem prava.

Ograničenje ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu zajemčenog prava (član 5).

Nije dopušteno ograničavanje ljudskih i manjinskih prava zajemčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici i zakonima i drugim propisima na snazi, pod izgovorom da ona nisu zajemčena ovom poveljom ili da su zajemčena u manjem obimu (član 8).

Svako ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju da mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja.

Svako ko smatra da mu je neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom povređeno ili uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom institucije državne zajednice, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja, ima pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne

Gore, ako nije obezbeđena druga pravna zaštita u državi članici, u skladu s Ustavnom poveljom.

Odluke međunarodnih organa izvršavaju i troškove snose državna zajednica, odnosno države članice, u zavisnosti od toga da li je institucija državne zajednice, odnosno državni organ države članice ili organizacija koja vrši javna ovlašćenja povredila ili uskratila neko pravo zajemčeno međunarodnim ugovorom koji važi na teritoriji Srbije i Crne Gore (član 9).

3. Posebna zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina

Zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina ostvaruje se u skladu sa međunarodnopravnom zaštitom ljudskih i manjinskih prava.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju individualna i kolektivna prava, prava koja ostvaruju pojedinačno ili u zajednici s drugima, u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima.

Kolektivna prava podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom.

Radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma, pripadnici nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom.

Pored termina nacionalne manjine mogu se ravnopravno koristiti drugi termini koje ustavima i zakonima utvrđuju države članice (član 47).

Jemči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti.

Niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti (član 48).

4. Zabrana diskriminacije

Pripadnicima nacionalnih manjina jemči se ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita.

Zabranjena je bilo kakva diskriminacija po osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini.

Neće se smatrati diskriminacijom oni propisi, mere i akcije koje su usmerene na obezbeđivanje prava pripadnika nacionalnih manjina, kada se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje prava pod jednakim uslovima (član 49).

5. Zabrana nasilne asimilacije

Zabranjena je nasilna asimilacija pripadnika nacionalnih manjina.

Države članice i državna zajednica Srbija i Crna Gora dužne su da zaštite pripadnike nacionalnih manjina od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji (član 50).

6. Zabranjena izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje

Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske ili druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje i netrpeljivosti (član 51).

7. Prava na očuvanje posebnosti

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo:

- na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne i verske posebnosti;
- na upotrebu svojih simbola na javnim mestima;
- na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma;
- da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom, državni organi vode postupak i na jeziku nacionalne manjine, koja čini značajni deo populacije;
- na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama;
- na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova na svim nivoima;
- da sopstveno ime i prezime koriste na svom jeziku;
- da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani i na jeziku manjine;
- na određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica;
- na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave;
- na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja;
- da osnivaju sopstvena sredstva javnog informisanja.

8. Unapređivanje uslova života

Obaveza je država članica da, gde god je to potrebno, usvajaju odgovarajuće mere za unapređenje pune i efektivne ravnopravnosti između pripadnika nacionalne manjine i onih koji pripadaju većini, u svim oblastima ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života.

Navedene mere, kada to bude potrebno, predviđaju uklanjanje izrazito nepovoljnih uslova života koji posebno pogađaju pripadnike određene nacionalne manjine.

9. Razvijanje duha tolerancije

U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja državna zajednica Srbija i Crna Gora i države članice podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje

među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet (član 56).

10. Pravo na obrazovanje i upotrebu svog jezika

Pravo dece - pripadnika nacionalnih manjina na obrazovanje na svom jeziku preciznije je regulisano republičkim propisima o obrazovanju.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u institucijama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja. Ukoliko u trenutku donošenja ovih propisa, ne postoji obrazovanje na jeziku nacionalne manjine, u okviru sistema javnog obrazovanja za pripadnike nacionalne manjine, država je dužna stvoriti uslove za organizovanje obrazovanja na jeziku nacionalne manjine, a do tog vremena obezbediti dvojezičnu nastavu ili izučavanje jezika nacionalne manjine, sa elementima nacionalne istorije i kulture za pripadnike nacionalne manjine.

U Zakonu o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja Srbije među ciljevima obrazovanja i vaspitanja kao posebni ciljevi su definisani: razvijanje svesti o državnosti i nacionalnoj pripadnosti, negovanju tradicija i kultura; razvijanje kod dece i učenika etničke i verske tolerancije, jačanje poverenja među decom i učenicima i sprečavanje ponašanja koja narušavaju ostvarivanje prava na različitost; razvijanje i negovanje drugarstva i prijateljstva, usvajanje vrednosti zajedničkog života i podsticanje individualne odgovornosti.

Zakon garantuje da svako ima pravo na obrazovanje i vaspitanje bez obzira na pol, rasu, nacionalnu, versku i jezičku pripadnost, uzrast, fizičku i psihičku konstituciju, socijalno i kulturno poreklo, imovno stanje, političko opredeljenje ili drugo lično svojstvo. Izričito su zabranjeni diskriminacija i stranačko organizovanje - u ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju ili diskriminišu grupe i pojedinci po osnovu rasne, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičke ili psihičke konstitucije, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti.

Obrazovnovaspitni rad sa pripadnicima nacionalne manjine se ostvaruje na maternjem jeziku. Izuzetno on se može ostvarivati i na srpskom jeziku. Opšte osnove školskog programa sadrže, između ostalog, način prilagođavanja programa za obrazovanje na jeziku nacionalne manjine

Kada je reč o udžbenicima, predviđeno je da se, kada se obrazovnovaspitni rad ostvaruje na jeziku nacionalne manjine, koriste udžbenici i nastavna sredstva, u skladu sa posebnim zakonom. Pripadnici nacionalne manjine u obrazovnovaspitnom radu mogu da koriste udžbenike iz matične države, na osnovu odobrenja ministra. U postupku odobravanja utvrđuje se da li udžbenik odgovara minimalnim standardima kvaliteta koji se odnose na kvalitet sadržine, didaktičke obrade, izrade i tehničke opremljenosti udžbenika. Minimalne standarde kvaliteta udžbenika utvrđuje, na predlog nadležnog centra, Prosvetni savet.

Zakon o osnovnoj školi Republike Srbije određuje da će se za pripadnike nacionalnih manjina nastavni plan i program ostvarivati i na maternjem jeziku, ili dvojezično, ako se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika. Međutim, uz saglasnost ministra prosvete, škola može ostvarivati nastavni plan i program i na jeziku nacionalnih manjina ili dvojezično i za manje od 15 učenika upisanih u prvi razred.

Kada se nastavni plan i program ostvaruje na srpskom jeziku, učenicima pripadnicima nacionalnih manjina obezbeđuje se savlađivanje nastavnog plana i programa maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture.

Zakon o srednjoj školi takođe predviđa mogućnost održavanja nastave na jeziku nacionalnih manjina, odnosno dvojezično, ako se za to izjasni najmanje 15 učenika u odeljenju prvog razreda. Uz saglasnost Ministarstva prosvete, nastava sa može održavati na jeziku nacionalnih manjina ili dvojezično i za manje od 15 učenika. Kada se učenik pripadnik nacionalne manjine školuje na srpskom jeziku imaće pravo da uči maternji jezik sa elementima nacionalne kulture.

Obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne isključuje obavezno učenje srpskog jezika.

Pripadnici nacionalnih manjina mogu slobodno upotrebljavati svoj jezik i pismo, privatno i javno

U izradi nastavnog plana za potrebe nastave predmeta koji izražavaju posebnost nacionalnih manjina na jeziku nacionalnih manjina, dvojezične nastave i učenja jezika nacionalnih manjina sa elementima nacionalne kulture, obavezno učestvuju nacionalni saveti nacionalne manjine.

Plan i program rada u obrazovnim ustanovama i školama sa nastavom na srpskom jeziku, sa ciljem pospešivanja tolerancije prema nacionalnim manjinama, treba da sadrži gradivo koje sadrži saznanja o istoriji, kulturi i položaju nacionalnih manjina, te druge sadržaje koji pospešuju međusobnu toleranciju i suživot. Na teritorijama gde je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, plan i program u obrazovnim ustanovama i školama sa srpskim nastavnim jezikom treba da sadrže mogućnost učenja jezika nacionalne manjine.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnuju i održavaju privatne obrazovne ustanove, škole, gde će se obrazovanje organizovati na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično, u skladu sa zakonom.

11. Ostvarivanje prava u praksi

Od osetljivih i marginalizovanih populacija u Srbiji, Romi su među onima koji su u najgorem položaju, posebno Romi koji žive u nehidijenskim naseljima.

Navešćemo neke podatke koji ukazuju na položaj romskih porodica, a time indirektno i na položaj dece, i analize UNDP-a o položaju Roma u Jugoslaviji u poređenju sa Romima u centralnoj i istočnoj Evropi.²⁸

28) »Položaj Roma u Jugoslaviji u poređenju sa Romima u centralnoj i istočnoj Evropi«, UNDP, Brisel, 2002.

Prema ovoj analizi, 80,9% Roma je bez formalnog zaposlenja, 27,4% bez stalnog zaposlenja, 7,9% prima redovno platu iz radnog odnosa, 42,6% ostvaruju dodatni prihod od skupljanja „sekundarnih sirovina“²⁹. Prema mišljenju autora Analize, osnovni uzroci nepovoljnog položaja Roma su:

- nizak nivo obrazovanja i stručnosti,
- diskriminacija jednog broja poslodavaca,
- povećanje opšte stope nezaposlenosti.

U vezi sa nivoom obrazovanja romske populacije možemo se osloniti samo na podatke iz popisa 1991. godine. Naime, prema tim podacima 47,3% Roma je bilo neobrazovano ili je imalo od 1-3 godine osnovnog obrazovanja, 27,4% 4-7 godina osnovnog obrazovanja, 17,2% je imalo završenu osnovnu školu, 4,6% srednju, a samo 0,2% je imalo više ili visoko univerzitetsko obrazovanje.

Romska deca u velikom procentu ne pohađaju školu ili je napuštaju u trećem ili četvrtom razredu osnovne škole. Devojčice su u još težoj situaciji, odnosno, one još u većem broju ne pohađaju školu. Roditelji ih povlače iz škole i kada počnu da je pohađaju i pripremaju ih za ranu udaju ili preuzimanje domaćih poslova.

Romi govore svojim maternjim jezikom u svojim naseljima. Naglasak treba staviti na (bilingvalno) predškolsko i osnovno školsko obrazovanje, kako bi se olakšalo rano učešće romske dece u sistemu obrazovanja većine.

Prema navodima pomenute Analize UNDP-a i analize koja je sačinjena za potrebe izrade Strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima, od ukupnog broja dece koja pohađaju „specijalne škole“ 80% su romska deca.

Neadekvatna ishrana i glad su izraženi kod 47,2% dece romske populacije (UNDP).

Stiče se utisak da, generalno posmatrano, a što svi priznaju, nema podataka o zdravstvenom stanju Roma. Statistički značajan procenat romskog stanovništva živi u naseljima u kojima su uslovi ispod minimuma stambenih standarda. Ovi uslovi negativno utiču na zdravstveno stanje. U svetlu činjenice da nema sistematskih medicinskih pregleda zbog visoke nezaposlenosti i broja dece koja ne pohađaju nastavu, treba organizovati preventivne i regularne medicinske preglede. Potrebno je pristupiti određenim delovima romskog stanovništva i obratiti im se sa porukom da treba da odgovornije postupaju u pogledu zaštite svog zdravlja.

Neodgovoran stav prema sopstvenom zdravlju i zdravlju dece, nedostatak sistematskih pregleda, problematičan pristup zdravstvenim institucijama (participacija, restriktivna lista lekova koji se mogu dobiti na recept i sl.) utiču na veoma loše zdravlje romske dece. Ona najčešće nisu imunizovana od dečjih i zaraznih bolesti, preventivnih pregleda ove dece skoro i da nema. Rano počinjanje biološke reprodukcije mladih Romkinja je skoro opšta pojava.

A među Romima - najosetljiviji i najmarginalizovaniji su interno raseljena lica (IRL). Uslovi života za raseljene Rome u Srbiji su izuzetno loši. Romska IRL,

29) Život Roma u Beogradskim naseobinama, istraživanje »Argumenta«, Beograd 2001.

generalno posmatrano, još su više ugrožena zbog toga što nemaju informacija o svojim pravima i o uslugama koje mogu da koriste.

Pitanje tražilaca azila-povratnika poseban je problem i u najvećem delu se odnosi na romsku populaciju.

Na desetine hiljada Roma otišlo je iz Jugoslavije tokom poslednjih 10 do 15 godina da potraži utočište u zapadnoj Evropi. Većina njih podneli su zahtev za azil. Njihovi zahtevi, međutim, po pravilu su odbijani. Zbog toga će većina u bliskoj budućnosti biti vraćeni u SCG, odnosno, prema nezvaničnim informacijama, njihov povratak je počeo poslednjih meseci 2003. godine.

S obzirom na opšte uslove života većine romskog stanovništva u Srbiji, a posebno romskih IRL, reintegracija romskih povratnika predstavlja izazov za sve uključene aktere. Za očekivati je da će se romski povratnici suočiti sa problemima sličnim onima sa kojima se suočavaju IRL (smeštaj ili nije dostupan ili je previše skup, pristup tržištu rada je veoma ograničen, a neka njihova deca uopšte ne govore srpski jezik).

Kada je reč o diskriminaciji, sudeći po medijima i izveštajima nevladinih organizacija, država nije sprovodila niti podsticala diskriminaciju, ali ju je tolerisala neefikasnim gonjenjem i kažnjavanjem počilaca³⁰. Najčešće žrtve diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti su Romi - kako odrasli, tako i deca, a zabeležene su pojave antisemitizma i netrpeljivosti prema Kinezima (Centru nisu poznati podaci o zastupljenosti lica mlađih od 18 godina u ovoj populaciji).

12. Relevantno nacionalno zakonodavstvo

- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (čl. 44)
- Ustav RS (čl. 33)
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 98, st.1, tač 1)
- Zakon o osnovnoj školi (čl. 21, st. 1; čl. 26; čl. 33)
- Zakon o srednjoj školi (čl. 27, st. 6 i 7; čl. 30; čl. 35)
- Zakon o društvenoj brizi o deci RS (čl. 11, st. 1, tač. 8 i 9; čl. 11, st. 3; čl. 34)

ISTRAŽIVANJA

30) Vidi Ljudska prava u Jugoslaviji 2002, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2003.

1. ANALIZA DNEVNE ŠTAMPE U 2003. GODINI

Dnevna štampa o deci

Nakon dva publikovana istraživanja³¹, koja su se bavila problematikom odnosa medija prema deci u širem smislu i koja su se oslanjala na kompleksniju metodologiju, fokus ove analize je u većoj meri u funkciji izveštaja o položaju dece sa aspekta smernica Komiteta za prava deteta i obaveza države, koje proističu iz članova 16 i 17 Konvencije o pravima deteta.

Osnovni predmet analize bio je:

- koja su prava deteta (u širem smislu reči - oblasti) najčešće predmet izveštavanja u našoj dnevnoj štampi (ŠTA i KOLIKO),
- koju vrstu informacija, u okviru izveštaja/napisa vezanih za ostvarivanje pojedinih prava (teme), štampani mediji nude (KAKO),
- koliko i kako štampani mediji u svojim napisima neposredno krše prava deteta (primarno u delu prava na privatnost i zaštitu identiteta).

Uzorak analize su činila tri dnevna lista (Politika, Danas i Blic) u 2003. godini od 1. januara do 31. decembra - sva izdanja radnim danima od ponedeljka do petka (vikendi nisu bili uključeni), odnosno, svi tekstovi koji se direktno odnose na decu, odnosno relevantni su za oblast prava deteta.

Osnovne kategorije za analizu bile su:

- region na koji se članak/tema odnosi (naša zemlja - inostranstvo);
- način izveštavanja:
 1. opšti tekstovi (saopštenja - podaci, saveti - stručna saopštenja i polemike bez analitičkog pristupa i povezivanja sa širim kontekstom u smislu ostvarivanja prava),
 2. primeri pozitivne prakse (konkretni primeri, mere i aktivnosti koji su u funkciji ostvarivanja prava deteta),
 3. primeri negativne prakse (konkretni primeri, mere i aktivnosti koji predstavljaju direktno kršenje prava deteta)
 4. ostalo (nerazvrstani);
- pojedinačna prava deteta sadržana u Konvenciji o pravima deteta (40 prava) - teme. (Procena istraživača o vezi sadržaja članka sa sadržajem pojedinačnih prava);
- oblasti - grupe prava (kategorizacija Komiteta za prava deteta);
- distribucija učestalosti članaka/tema tokom godine;
- kršenje prava deteta od strane medija prilikom izveštavanja.

31) Štampa pod lupom, 2000 i Nevidljivo dete – Slika deteta u medijima, 2001

Rezultati i analiza

U analizu je ušlo ukupno 1440 članaka, u kojima je identifikovano 2945 jedinica za analizu (za potrebe ovog teksta smo ih nazvali 'teme'), distribuiranih kroz 40 prava i 4 kategorije po načinu izveštavanja (tj. tipa informacije koju nose).

Od ukupno 2945 obrađenih tema, 2725 (93%) se odnose na *našu zemlju*, dok je 220 (7%) odnosi na *inostranstvo* (Tabela 1). Ako se posmatra ovaj odnos prema tipu informacije, kada se tekstovi odnose na inostranstvo, u njima češće nalazimo primere kršenja prava deteta, nego primere pozitivne prakse (u ukupnom broju tema vezanih za kršenje prava deteta, 16% čine tekstovi vezani za inostranstvo, dok ih je u kategoriji pozitivne prakse samo 3%). Takođe, primeri kršenja prava vezanih za inostranstvo najčešće se grupišu oko izveštaja o diskriminaciji (član 3), ugrožavanja prava na život, opstanak i razvoj (član 6) i dece u oružanim sukobima (član 38).

Tabela 1- Distribucija tema po regionu i tipu informacija

	Opšta informacija	Pozitivna praksa	Kršenje prava	Ostalo	Ukupno
Domaći	1569 93%	529 97%	582 84%	45 90%	2725 93%
Strani	93 7%	15 3%	107 16%	5 10%	220 7%
	1689 57%	544 18%	689 23%	50 2%	2945 100%

Ako se posmatra opšta zastupljenost tema po tipu informacija u ukupnom broju, primećujemo da najveći broj tema (1689 - 57%) ima karakter *uopštenog obraćanja*, koji sadrži generalna razmatranja i stručna mišljenja (npr. o specifičnostima nekog razvojnog doba, ishrani, ulozi medija i savremenoj tehnologiji, generalnoj problematici nasilja, efektima delovanja nekih lekova i sl.) i podatke (npr. o broju upisane dece u školu, datumu održavanja prijemnih ispita, broju dece u institucijama, datumu isplata i iznosu dečijih dodataka). Reč je o tekstovima u kojima su podaci prezentovani bez stavljanja u tematski kontekst, odnosno bez uporedne analize, tako da ne pružaju informaciju o tome koliko su relevantni sa tačke ostvarivanja prava deteta.

Druga kategorija po zastupljenosti su teme u kojima se direktno govori o pojedinačnim primerima, opštim merama i aktivnostima koje predstavljaju *kršenje prava* deteta ili se dovode u vezu sa njim (689 tema - 23%). Ovu kategoriju najčešće čine prilozi o pojedinačnim slučajevima gde su deca žrtve nasilja, diskriminacije i zanemarivanja/zlostavljanja, dok su sadržaji koji se interpretiraju kao institucionalno (sistemska) kršenje prava nešto ređi (neadekvatna zakonska rešenja, propusti na nivou prakse - zaštite, i sl.).

Teme koje govore o *pozitivnoj praksi* (pojedinačni primeri i akcije, sistemske mere, nova pozitivna rešenja) zastupljene su u 18% slučajeva (544), dok ostali (nerazvrstani) čine 2% (50). U okviru kategorije pozitivna praksa, grupišu se tri najznačajnije grupe sadržaja - napisi o aktivnostima koji ulaze u domen reformskih procesa, a vezani su za položaj dece, pojedinačne akcije, primarno humanitarnog tipa i delovanje (projekti) nevladinih organizacija.

U odnosu na to *koja su prava deteta bila predmet izveštavanja* (Tabela 2), odnosno kakav je rang zastupljenosti tema, beležimo sledeće:

- sadržaj analiziranih članaka najčešće se odnosi na pravo na obrazovanje (članovi 28 i 29), životni standard (član 27), život, opstanak i razvoj (član 6) i slobodno vreme, rekreaciju i kulturne aktivnosti (član 31). (Rangovi od 1 do 5);
- gotovo upola ređe u odnosu na najzastupljenije teme, registrujemo izveštavanje o pravu na izražavanje mišljenja (član 12), najboljim interesima deteta (član 3), obavezama države u ostvarivanju prava (član 4), pravu na zdravlje (član 24), pristupu odgovarajućim informacijama (član 17), zaštiti od zlostavljanja i zanemarivanja (član 19), slobodi izražavanja (član 13), dečjem radu (32), odgovornosti roditelja (18), maloletničkom pravosuđu (40) i deci pripadnicima manjina (član 30). (Rangovi od 6 do 14);
- retko se sadržaj analiziranih članaka odnosi na prava i obaveze roditelja u odnosu na razvojne mogućnosti deteta (član 5), decu sa smetnjama u razvoju (član 23), zloupotrebu štetnih supstanci (član 33), otmicu i trgovinu decom (član 35), nediskriminaciju (član 2), oporavak i reintegracija (član 39), zaštitu dece bez roditelja (član 20), zaštitu privatnosti (član 16) i socijalnu zaštitu (član 26). (Rangovi od 15 do 22);
- vrlo retko, sadržaj analiziranih članaka govori o deci u oružanim sukobima (član 38), periodičnoj proveru zbrinjavanja (član 25), drugim oblicima iskorišćavanja (član 36), očuvanju identiteta (član 8), mučenju i lišenju slobode (član 37), usvojenju (član 21), pravu na ime i državljanstvo (član 7), slobodi udruživanja (član 15), nezakonitom prebacivanju i nevraćanju dece (član 11) i slobodi misli, savesti i veroispovesti (član 14). (Rangovi od 23 do 30);
- potpuno odsustvo sadržaja koji direktno tretiraju pitanje definicije deteta (član 1), odvajanje od roditelja (član 9), spajanje porodice (član 10) i decu izbeglice (član 22). (Rang 31)

Ako se osvrnemo na distribuciju ukupnog broja tema tokom godine, zapaža se značajan porast učestalosti u januaru, aprilu, junu, septembru i decembru.

Kada posmatramo distribuciju u odnosu na pojedinačna prava, uočava se da:

- tokom cele godine, bez značajnijih varijacija, analizirani štampani mediji redovno publikuju sadržaje vezane za obrazovanje (članovi 28 i 29), slobodno vreme, rekreaciju i kulturene, aktivnosti (član 31), život, opstanak i razvoj (član 6) i životni standard (član 27);
- veća učestalost napisa iz oblasti zdravlja (član 24) registruje se u jesenjim i zimskim mesecima.

Tabela 2 - Rang lista tema čiji sadržaj stoji u vezi sa pravima iz Konvencije

Rang	Član	%	Rang	Član	%	Rang	Član	%
1	29	12,77	14	30	2,14	28	21	0,06
2	28	9,95	15	5	1,52	28	7	0,06
3	27	9,71	16	23	1,46	28	15	0,06
4	6	8,89	17	33	1,36	29	11	0,03
5	31	7,78	18	35	1,32	30	14	0,01
6	12	4,48	19	2	1,29	31	1	0,00
7	3	4,38	20	39	1,19	31	9	0,00
7	4	4,38	21	20	1,09	31	10	0,00
7	24	4,38	22	16	1,02	31	22	0,00
8	17	3,60	22	26	1,02			
9	19	3,36	23	38	0,88			
10	13	3,26	24	25	0,17			
11	32	2,89	25	36	0,14			
12	18	2,48	26	8	0,13			
13	40	2,34	27	37	0,10			

Kod ostalih prava (tema) ne registruje se značajnija pravilnost.

Radi lakše analize i tumačenja rezultata, preglednosti i obezbeđivanja veze sa smernicama za izveštavanje o ostvarivanju prava deteta, rangirali smo i učestalost izveštavanja o oblastima onako kako su klasifikovane u Smernicama za izveštavanje koje je dao Komitet za prava deteta (Tabela 3).

Tabela 3 - rangovi po oblastima

Rang	Grupa prava - oblast	Procenat
1	Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti	28,97
2	Definicija deteta i osnovni principi	18,06
3	Porodična sredina i alternativna briga o detetu	17,65
4	Osnovna zdravstvena i socijalna zaštita	15,74
5	Dete u posebnim situacijama	11,78
6	Gradanska i politička prava	

Iz tabele vidimo da se:

- na prvom mestu izdvajaju teme vezane za oblast obrazovanja, slobodnog vremena i kulturnih aktivnosti (rangovi unutar kategorije: 1. obrazovanje, 2. ciljevi obrazovanja, 3. slobodno vreme, rekreacija i kulturne aktivnosti);

- na drugom mestu po zastupljenosti nalaze se teme koje se svojim sadržajem dovode u vezu za pitanjima ostvarivanja osnovnih principa koji leže u osnovi ostvarivanja svih prava (rangovi unutar kategorije: 1. život, opstanak i razvoj, 2. izražavanje mišljenja, 3. nediskriminacija, 4. najbolji interesi deteta, 5. definicija deteta);
- na trećem mestu s nešto manjom zastupljenošću, registruju se teme koje se svojim sadržajem odnose na oblast porodične sredine i alternativne brige o detetu (rangovi unutar kategorije: 1. životni standard - izdržavanje deteta, 2. zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja, 3. i 4. odgovornost roditelja/prava i obaveze u odnosu na razvojne mogućnosti deteta, 5. zaštita dece bez roditelja, 6. periodična provera zbrinjavanja, 7. odvajanje od roditelja, 8. usvojenje, 9. nezakonito prebacivanje i nevraćanje);
- na četvrtom mestu nalaze se teme vezane za osnovnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu (rangovi unutar kategorije: 1. životni standard, 2. zdravlje i zdravstvena zaštita, 3. dete sa smetnjama u razvoju, 4. socijalna zaštita i usluge);
- na petom mestu, nalaze se teme neposredno vezane za decu u posebnim situacijama (rangovi unutar kategorije: 1. seksualno iskorišćavanje, 2. maloletničko pravosuđe, 3. dete pripadnik manjine, 4. zloupotreba štetnih supstanci, 5. otmica i trgovina decom, 6. i 7. dete u oružanim situacijama, oporavak i reintegracija, 8. dečji rad i drugi oblici iskorišćavanja, 9. deca izbeglice);
- na poslednjem mestu registruju se teme koje se svojim sadržajem odnose na oblast građanskih i političkih prava (rangovi unutar kategorije: 1. pristup odgovarajućim informacijama, 2. sloboda izražavanja, 3. pravo na privatnost, 4. sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na zaštitu od mučenja i nezakonitog ili proizvoljnog lišenja slobode, 5. pravo na ime i državljanstvo i sloboda udruživanja i mirnog okupljanja, 6. očuvanje identiteta).

Radi potpunijeg razumevanja, izvršili smo i *analizu tipova izveštavanja u okviru pojedinačnih oblasti analize*.

- Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti
Uz potvrdu opšteg trenda da sadržaji članaka najčešće nude samo uopštenu informaciju, interesantno je primetiti značajno češće napise u kojima se navodi pozitivna praksa nego slučajevi kršenja prava (što je posebno karakteristično u temama vezanim za obrazovanje). Uopštene informacije su se najčešće odnosile na priloge o značaju obrazovanja i zdravog psihofizičkog razvoja generalno, kao i na izveštavanje o npr. datumima prijemnih ispita, broju učenika,... Primeri pozitivne prakse su primarno vezani za izveštavanje o procesima reformi u obrazovanju, kao i pojedinačnim lokalnim akcijama (dečja igrališta, sportske manifestacije, kulturni događaji). Primeri kršenja prava najčešće su imali karakter izveštavanja o pojedinačnim slučajevima kršenja prava i to primarno kao vršnjačko nasilje u školi ili slučajevi koji se odnose na problem odnosa nastavnika - učenika (od ocenjivanja do sprovođenja discipline).

- Definicija deteta i osnovni principi
Zastupljenost sadržaja koji upućuju na primere pozitivne prakse, značajno je niža u odnosu na sadržaje uopštenog karaktera i sadržaje koji govore o kršenju prava deteta. S obzirom na to da je ovde reč o pravima, koja predstavljaju principe koji leže u osnovi ostvarivanja ostalih prava, tako se i sadržaj analiziranih kategorija preklapa sa drugim oblastima.
- Porodična sredina i alternativna briga o detetu
Kao i u prethodnoj oblasti, i ovde je zastupljenog primera pozitivne prakse retka, osim u slučaju zaštite dece bez roditelja, gde se oni uglavnom odnose na deo unapređenja osnovnih materijalnih uslova života i to najčešće kroz izveštavanje o dobrotvornim aktivnostima i donacijama. Zapažen je i izvestan broj priloga, koji su u svojoj osnovi promovisali hraniteljstvo kao poželjnu formu alternativne brige o detetu bez roditeljskog staranja. Uopšteni sadržaji koji se zbog načina na koji su prezentovani ne mogu dovesti u direktnu vezu za ostvarivanjem prava deteta (izolovani podaci o broju ustanova, broju dece bez roditeljskog staranja, prilozi o zdravlju, rubrike savetodavnog karaktera vezane za porodicu i odrastanje), podjednako su zastupljeni kao i primeri kršenja prava deteta (najčešće opet pojedinačni prikazi, koji ulaze u domen zlostavljanja i zanemarivanja).
- Osnovna zdravstvena i socijalna zaštita
Najčešće sadržaji imaju karakter uopštenih tekstova o zdravlju i informacija o npr. dinamici isplate socijalnih davanja. Pozitivni primeri su drugi po zastupljenosti (aktivnosti relevantnih ministarstava, kampanje), dok je prisustvo izveštaja o kršenju prava deteta zanemarljivo malo (osim u oblasti zdravlja, gde najveći broj napisa nose samo prilozi o epidemiji u dečjim vrtićima).
- Dete u posebnim situacijama
Generalno, opet je najviše uopštenih tekstova i podataka, a potom sadržaja interpretiranih kao primeri kršenja prava deteta (posebno vezano za problematiku seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja kroz pojedinačne slučajeve, ali i položaj dece pripadnika manjina prvenstveno Roma - interpretirano kao sistemsko / institucionalno kršenje prava). Jedino kada je reč o zloupotrebi štetnih supstanci, registrujemo nešto veću zastupljenost primera pozitivne prakse (obezbeđenje u školama, akcije nevladinih organizacija, kampanje).
- Građanska i politička prava
S obzirom na značajno malu zastupljenost tema iz ove oblasti, za analizu su jedino relevantne teme vezane uz pravo na odlučivanje i pristup odgovarajućim informacijama. Kao i kod većine drugih kategorija, i ovde nalazimo predominantno prisustvo opštih tekstova. Istovremeno, sadržaji koji bi upućivali na kršenje prava gotovo uopšte da i ne postoje, dok je primera pozitivne prakse prisutno u značajnoj meri (naročito u odnosu na pravo na izražavanje mišljenja - gde je najčešće reč o izveštajima u kojima se deca i mla-

di pojavljuju kao akteri akcija, istraživanja i medijskih projekata, primarno u aktivnostima civilnog sektora).

Konačno, ako posmatramo analizirana *štampana glasila, kao neposredne prekršioce prava deteta*, u uzorku od 1440 članaka nalazimo 25, u kojima se direktno krši pravo na privatnost i zaštitu integriteta, ugleda i dostojanstva. Reč je o prilozi- ma u kojima se otkriva identitet deteta, koje je u pravilu žrtva (rede počinilac) nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja. Navođenje punog imena i prezimena malolet- nika nije učestala i direktna praksa, ali se kroz iznošenje drugih podataka i/ili fo- tografija (imena roditelja, bliskih srodnika, adresa stanovanja, škola, fotografija po- rodice), omogućava vrlo precizna i laka identifikacija deteta. Takođe, zabeleženi su i slučajevi, u kojima se uz podatke koji obezbeđuju laku identifikaciju, navode vrlo detaljni opisi (najčešće) protivprirodnog bluda nad detetom.

Zaključci

Teme o deci u analiziranim štampanim medijima najčešće se odnose na našu zemlju, a značajno rede na inostranstvo. Kada pišu o deci, novinari su najčešće skloni tekstovima koji imaju uopšten i neodređen karakter sa stanovišta ostvarenja prava deteta. Konkretnije rečeno, podaci koji se iznose gotovo i da ne predstavljaju informaciju u odnosu na to koliko je to o čemu se piše mera unapređenja ili kršenja prava deteta. Prosto navođenje podataka bez uporedbe i analize samo po sebi, prosečnom čitaocu ne pruža uvid u to da li reč o pozitivnoj ili negativnoj po- javi. U istu kategoriju smo svrstali i napise koji prvenstveno predstavljaju stručna razmatranja određenih tema i oblasti (zdravlje, ishrana, vaspitanje, kultura, obrazo- vanje), koji nemaju funkciju osvrta na postojeće mere i praksu. Tekstovi koji sadrže informaciju o kršenju prava deteta ne odstupaju od uobičajene prakse, koja koristi pojedinačni slučaj kao izvor senzacije i kao vest koja prodaje novine. Ovakvi na- pisi se tek u beznačajnom broju slučajeva stavljaju u širi kontekst i to češće u smi- slu traganja za stručnim mišljenjima o uzrocima pojave (npr. psihosocijalni izvori nasilja u porodici), nego razmatranja efikasnosti postojećih mera i njihovog una- pređenja. Ono što je posebno interesantno jeste evidentna sklonost, da kada se piše o temama iz inostranstva, da su one češće slučajevi kršenja prava nego iz- nošenje pozitivnih rešenja. Napisi koji su ocenjeni kao informacije o primerima po- zitivne prakse, a kojih je najmanje, u pravilu imaju vrlo jasnu strukturu i grupišu se oko postojećih reformskih procesa, sve učestalije prakse humanitarnih (donator- skih) akcija i izveštavanja o projektima nevladinih organizacija.

Analizirane novine povećavaju broj članaka (tema) o deci u januaru, aprilu, ju- nu, septembru i decembru, što se direktno dovodi u vezu sa kalendarom školske godine i praznika. Početak i kraj školske godine donosi povećan broj priloga o ško- li. U aprilu (uskršnji praznici i prolećni raspust) nalazimo više priloga iz domena igre, rekreacije i sporta, kao i humanitarnih akcija i javnih dešavanja. U decembru i

januaru (novogodišnji i božićni praznici, zimski raspust) broj priloga koji su svojim sadržajem slični aprilskim takođe raste. Ono što je uočeno kao specifičnost jeste i učestalo izveštavanje o humanitarnim (donatorskim) akcijama i manifestacijama vezanim primarno za decu u institucijama, čiji su pokrovitelji ili gosti bili političari tokom novembra i decembra, što vidimo kao deo političkog marketinga sa elementima zloupotrebe dece.

Uz podatak da ukupan broj objavljenih članaka (tema) raste u pojedinim mesecima, interesovanje novinara za oblast obrazovanja, životnog standarda, igre i rekreacije je na izvestan način kontinuirano tokom cele godine. To se, s jedne strane, može objasniti sociokulturološkim stereotipima, potvrđenim u prethodnim istraživanjima, o načinima na koji se mediji odnose prema deci i temama za decu. Naša kultura kao da i dalje smatra da je ono osnovno što deca treba da rade - da uče, da je jedino što mogu i znaju - da se igraju i druže, a da je osnovna prepreka svemu tome - siromaštvo i nedostatak para. Ako se tome doda i podatak da zdravlje evidentno postaje tema u novinama tokom zimskih meseci, onda je slika o zaštitničkom stavu prema deci u našoj kulturi kompletna. Sve ostale oblasti i teme su tek incidentnog karaktera i nisu predmet interesovanja i planske brige. Iz ove ocene se samo delimično izuzima pitanje zaštite od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i izveštavanje o merama, koje se (opet) vezuju (samo) uz sistem obrazovanja. S druge strane, način na koji su ove oblasti prezentovane, može da se vidi i kao direktan odraz sistemskih mera i odnosa države prema deci, tj. stanju prava deteta. Svedoci smo vrlo intenzivnih reformskih procesa u oblasti obrazovanja o kojima su mediji opširno pisali. Takođe, ozbiljni naponi su uloženi u formulisanje nacionalne strategije za eliminaciju siromaštva. Uz to, oblast podrške porodici i socijalnih davanja beleži značajne pomake u smislu novih zakonskih rešenja i poboljšane dinamike isplata. Istovremeno, praksa kampanja i akcija usmerenih na poboljšanje materijalnog položaja najugroženijih grupa, znatno je dinamičnija nego u prethodnom periodu (ili je barem češće izveštavanje o njima).

Ako bismo vršili procenu o tome koja se prava deteta najviše krše na osnovu analize štampanih medija, onda bismo zaključili da je to zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja, odnosno zaštita od seksualnog iskorišćavanja. S druge strane, ako se osvrnemo na to kako najčešće izgledaju napisi, koji su ocenjeni kao primeri kršenja prava deteta, biće jasnije da je pre reč o trci za senzacionalističkim napisima koji su u funkciji tiraža. Ovakvim tumačenjem se ne negira problematika zlostavljanja, koja svakako jeste jedan od značajnih problema u ovoj oblasti. Tome u prilog govori i činjenica da novine pokazuju relativno mali interes za one grupe dece, koje su evidentno diskriminirane odsustvom sistemskih mera za njihovo puno uključivanje u društvo (kao što su to deca sa smetnjama u razvoju) i čija prava stoje vrlo visoko na lestvici kršenja. Istovremeno, porast društvene svesti o položaju Roma generalno (a time i dece), nalazi i svoju meru u porastu interesovanja medija (u našem slučaju govorimo o analiziranoj štampi) za ove probleme, pri

čemu su romska deca češće u novinskim izveštajima prisutna kao pojedinačne žrtve nasilja i diskriminacije nego predmet brige zbog sistemskih rešenja, koja vode široj obrazovnoj i socijalnoj marginalizaciji. Tu možemo dodati i pitanje dece bez roditeljskog staranja, koje i dalje ostaje predmet patetičnog izveštavanja, koje šalje osnovnu poruku o 'nesebičnoj dobroti i žrtvi odraslih', kada je reč 'nezbrinutim mališanima', kao da se sva obaveza društva svodi na novogodišnje paketiće, a ne na odgovornost države za obezbeđivanjem alternativne brige, koja je u skladu s najboljim interesima deteta.

Koristeći sličnu logiku, na osnovu toga kako novine izveštavaju, mogli bismo zaključiti da u oblasti maloletničkog pravosuđa nema kršenja prava - da su zakonodavstvo i procedure u potpunosti u skladu sa najvišim standardima (što je, na žalost, daleko od istine). Jedini problem o kome se izveštava su maloletni delinkventi i njihova 'nedela' (a gde je tu prevencija?), odnosno 'opšta kriza društva čiji smo svedoci' (a gde je tu svest o konkretnim merama?). Po tome koliko i kako pišu novine, takođe bismo mogli shvatiti da je ova zemlja uspešno rešila problem izbegle i raseljene dece, te da njih više i nema na ovim prostorima (!).

Građanska i politička prava su nešto što se takođe ne krši - neoprezno bismo zaključili na osnovu analize sadržaja štampe. Ako smo tradicionalna i patrijarhalna kultura, koja ne polazi od toga da dete ima pravo na učešće u odlučivanju, kako u sferi privatnosti, tako i u sferi javnog života, ne znači da nemamo odgovornost da menjamo svoje stavove i praksu (a za početak - zakone). Odsustvo informisanosti o ovoj kategoriji prava, udruženo sa kulturalnim obrascima, najneposrednije se odrazilo na odsustvo interesovanja za praćenje ovih tema.

I za kraj, slika o tome kako štampa izveštava o deci, tj. temama vezanim za decu (nećemo reći pravima, jer još uvek polazna osnova napisa nisu prava, već briga i njeno odsustvo), ne bi bila dovoljno strašna ako ne bismo završili sa komentatom kako sama štampa direktno krši prava deteta. Ako bismo i pokušali da nađemo snage da oprostimo medijima (teško!) što ne znaju šta je Konvencija o pravima deteta i koje su obaveze države i svih relevantnih institucija u njenom sprovođenju, nikako ne bismo bili u stanju da razumemo zašto tako, gotovo dosledno i nepromišljeno, i same novine krše odredbe domaćeg zakonodavstva, koje se odnose na zaštitu identiteta, ugleda i dostojanstva maloletnika. Brojka od 25 članaka u 3 dnevna lista tokom godinu (radnih) dana je frapantna - 'štiteći' dete navođenjem inicijala, novinari istovremeno pruže toliko drugih, često vrlo direktnih, podataka i fotografija, koje automatski obezbeđuju identifikaciju deteta žrtve nasilja (najčešće seksualnog) i zlostavljanja, a neretko i opis celokupnog čina. Da li uopšte ima smisla diskutovati o pitanjima novinarske etike, ako i onaj deo, koji je jasno zakonski preciziran, nije dovoljna mera.

II. PRAVO NA PRIVATNOST KOD ADOLESCENATA

TEORIJSKI DEO

Razmatranje problema i uvod

Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija članom 16 definiše pravo na privatnost: „Nijedno dete neće biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u njegovu privatnost, porodicu, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled“. Iako prava deteta definisana u Konvenciji ne mogu da se postave u hijerarhijski odnos, izdvajaju se četiri osnovna principa - nediskriminacija, najbolji interesi deteta, život, opstanak i razvoj, i participacija. Ovaj poslednji princip, princip participacije - dete ima pravo na slobodno izražavanje sopstvenog mišljenja i pravo da se njegovo mišljenje uzme u obzir u svim stvarima i postupcima koji ga se tiču - prema nekim autorima obuhvata i pravo na privatnost.

Biljana Branković se bavila problemom participacije mladih u porodici iz njihovog ugla, a Mirjana Pešić participacijom mladih u školi. Ova istraživanja, koja su bila koncipirana kao eksplorativna, u jednom svom segmentu (doduše prilično skromnom) osvetlila su i pitanje privatnosti mladih u ovim oblastima. Pre početka istraživanja, autorke su, koristeći se tehnikom brainstorming-a, došle do saznanja o tome kako mladi ljudi shvatanju participaciju i šta ona za njih znači, a onda su tu građu iskoristile za konstruisanje upitnika. Važan podatak za nas je da je mladima važnija ostvarenost prava na participaciju u kontekstu porodice, nego u kontekstu škole.

Analiza dobijenih podataka dovela je autorku (Biljanu Branković) do zaključka da su roditelji, zastrašeni razvojem svog deteta kao seksualnog bića, skloni da ograničavaju slobodu kretanja i druženja, što se često manifestuje i upadom u privatnost. Oni, takođe, često negiraju kompetencije adolescenta da odlučuje o svojoj budućnosti i razvija svoje sposobnosti i interesovanja, što vodi njegovom implicitnom ili eksplicitnom omalovažavanju. Kao jedan od najzanimljivijih zaključaka istaknuto je da je „negiranje participativnih prava adolescenata uvijeno u oblandu paternalizma, odnosno, pre ima formu preterane brige i zaštite nego eksplicitne i bespogovorne zabrane“³².

Ostvarenost participativnih prava, a time posredno možda i prava na privatnost, značajno je povezana (pozitivno) sa veličinom mesta u kome ispitanik živi (ne bukvalno u demografskom smislu, već u smislu razvijenosti urbane kulture), kao i sa brojem dece u porodici (negativna povezanost).

32) Pešić, M, Branković, B, Tomanović-Mihajlović, S, Dejanović, V (1999): Participacija mladih pod lupom, Jugoslovenski centar za prava deteta, 62. str.

U istraživanjima koja smo naveli, pravo na privatnost je ispitivano tek kao jedan od indikatora prava na participaciju, pa su nalazi koji se direktno njega tiču veoma šturi. Istraživanjem koje nameravamo da sprovedemo želimo da se fokusiramo na pravo na privatnost i njegovu ostvarenost u tri važne životne sfere - porodici, školi i sistemu zdravstvene zaštite. Ono što nam je takođe veoma važno da osvetlimo je i kako se ovo pravo poštuje u domovima za decu bez roditeljskog staranja.

EMPIRIJSKI DEO

Problem istraživanja

Pravo na privatnost ima poseban značaj u doba adolescencije, kada dolazi do emocionalnog, kognitivnog i socijalnog osamostaljivanja deteta. Sa druge strane, insistiranje na veoma prisnim vezama u porodici, kao i generalno nisko vrednovanje prava deteta u našoj kulturi, mogu da vode značajnom zadiranju u lični prostor svakog pojedinca.

Kako podataka o poštovanju prava na privatnost dece, tj. adolescenata nema, osim veoma šturih naznaka dobijenih u ispitivanju stanja participativnih prava, želeli smo da ispitamo kako adolescenti, koji žive sa roditeljima i oni koji žive u domovima za decu bez roditeljskog staranja, procenjuju važnost i kako procenjuju ostvarivanje prava na privatnost. Važno je da naglasimo da je percepcija stvarnosti ono što mi ispitujemo, a ne nekakva objektivna slika stanja stvari (ako tako nešto uopšte i može da se proceni) i da izvesne ocene koje su ispitanici iznosili, mogu da budu, u većoj ili manjoj meri, iskrivljene, u zavisnosti od subjektivnog značaja koji se pojedinim situacijama ili temama pridaje.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je da pruži relevantne podatke o tome koliko je adolescentima važna privatnost i koliko se ona poštuje u porodici, školi i kontaktima sa sistemom zdravstvene zaštite. Takođe, cilj je i ispitivanje važnosti koju pridaju ovom pravu adolescenti iz domova za decu bez roditeljskog staranja, kao i prikupljanje podataka o njegovoj ostvarenosti u ovim ustanovama.

Zadaci istraživanja

U sve tri sfere - sferi porodičnih odnosa, škole i zdravstvenog sistema, kao i za domove za decu bez roditeljskog staranja, zadatak nam je da dobijemo *procenu važnosti različitih aspekata privatnosti* za samog adolescenta i da zatim utvrdimo da li postoje nekakve grupe situacija na koje su oni posebno osetljivi, u smislu poštovanja ovog prava. Takođe, želimo da dobijemo *procenu ostvarenosti ovih različitih aspekata prava na privatnost* i da pokušamo i tu da utvrdimo grupe situacija sličnih po ostvarenosti prava. Zadatak nam je i da analiziramo odnos između važnosti koju adolescenti pridaju pojedinim aspektima privatnosti i njihove ostvarenosti.

Za oblast *porodice*, procenu važnosti i procenu ostvarenosti prava na privatnost posmatraćemo u vezi sa polom ispitanika, obrazovanjem oca i majke, brojem dece u porodici, školskim uspehom, vrstom škole i prebivalištem.

Za oblast *škole*, procenu važnosti i procenu ostvarenosti prava na privatnost posmatraćemo u vezi sa polom, školskim uspehom, vrstom škole i prebivalištem, a u oblasti *zdravstvene zaštite*, samo u vezi sa polom i prebivalištem.

U oblasti *socijalne zaštite*, procenu važnosti i procenu ostvarenosti prava na privatnost dovedićemo u vezu sa polom, prebivalištem, brojem dece u sobi i odnosom sa vaspitačima.

Pokušaćemo da napravimo i nekakvo poređenje između ostvarenosti prava na privatnost u *porodici i domu*, kao i između važnosti koja mu se tamo pridaje.

Varijable

Nezavisne:

Za sve ispitanike - pol, školski uspeh i prebivalište

Samo za ispitanike koji žive u porodici - obrazovanje majke, obrazovanje oca i broj dece u porodici

Samo za ispitanike iz domova za decu bez roditeljskog staranja - dužina boravka u domu, broj dece u sobi i odnos sa vaspitačima

Kontrolna varijabla - uzrast (ispitanici koji žive sa roditeljima - 16 godina; ispitanici iz domova za decu bez roditelja - adolescenti uzrasta od 15 do 19 godina)

Zavisne varijable:

1. *Procena važnosti prava na privatnost u porodici* - indikatori su: poštovanje ličnog prostora i poseda (slobodno uređenje sobe/ličnog kutka, slobodno trošenje džeparca, zaštićenost ličnih stvari, kucanje pri ulazanju u sobu...), poštovanje imidža i stila (pravo na izbor frizure, garderobe, muzike, grupe prijatelja, partnera), poštovanje lične komunikacije (telefonski i „uživo“ razgovori bez prisluškivanja, nečitanje pošte i dnevnika) i uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta (uvažavanje ličnih interesovanja, poštovanje kompetentnosti, nevredanje). Ispitanici procenjuju koliko su im pojedine situacije važne na petostepenoj skali procene.
2. *Procena ostvarenosti prava na privatnost u porodici* - indikatori su isti kao i za prethodnu varijablu, a ispitanici procenjuju tačnost tvrdnji na petostepenoj skali.
3. *Procena važnosti prava na privatnost u školi* - indikatori su: nemešanje u lični život učenika (pravo da slobodno organizuju svoje aktivnosti van škole), poverljivost komunikacije (profesor drži u tajnosti ono što mu učenik kaže u poverenju), poštovanje imidža i stila (pravo na izbor frizure, garderobe...) i uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta (individualno iznošenje zamerki i obrazlaganja grešaka, nevredanje). Ispitanici procenjuju koliko su im pojedine situacije važne na petostepenoj skali procene.

4. Procena ostvarenosti prava na privatnost u školi - indikatori isti kao i kod prethodne varijable, a ispitanici procenjuju tačnost tvrdnji na petostepenoj skali.
5. Procena važnosti prava na privatnost u sistemu zdravstvene zaštite³³ - indikatori su: poverljivost podataka i informacija o detetu, odn. pacijentu (uvažavanje zahteva za zaštitom privatnosti, pravo na razgovor bez prisustva drugih) i zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti (poštovanje osobenosti pacijenta, pravo na učešće u odluci o dijagnostičko-terapijskim intervencijama...). Ispitanici procenjuju koliko su im pojedine situacije važne na petostepenoj skali procene.
6. Procena ostvarenosti prava na privatnost u sistemu zdravstvene zaštite - indikatori isti kao i kod prethodne varijable, a ispitanici procenjuju tačnost tvrdnji na petostepenoj skali.
7. Procena važnosti prava na privatnost u domovima za decu bez roditeljskog staranja - indikatori su: poštovanje ličnog prostora i poseda (slobodno uređenje sobe/ličnog kutka, slobodno trošenje džeparca, zaštićenost ličnih stvari, kucanje pri ulazanju u sobu...), poštovanje lične komunikacije (telefonski i „uživo“ razgovori bez prisluškivanja, nečitanje pošte i dnevnika), poštovanje imidža i stila (pravo na izbor frizure, garderobe, muzike, grupe prijatelja, partnera), uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta (uvažavanje ličnih interesovanja, poštovanje kompetentnosti, nevredanje, poštovanje osobenosti, poštovanje prava na učešće u donošenju odluka koje ga se tiču, individualno iznošenje zamerki i obrazlaganje grešaka) i poverljivost podataka i informacija o detetu (uvažavanje zahteva za zaštitom privatnosti, pravo na razgovor bez prisustva drugih). Ispitanici procenjuju koliko su im pojedine situacije važne na petostepenoj skali procene.
8. Procena ostvarenosti prava na privatnost u domovima za decu bez roditeljskog staranja - indikatori isti kao i kod prethodne varijable, a ispitanici procenjuju tačnost tvrdnji na petostepenoj skali.

Indikatore za pravo na privatnost u oblastima porodice, škole i za domove za decu bez roditeljskog staranja, preuzeli smo delimično iz istraživanja Biljane Branković „Participativna prava mladih iz njihovog ugla“. Kao pripremna faza istraživanja organizovan je razgovor sa grupom adolescenata iz grupe Deca deci, Centra za prava deteta. Ovaj razgovor je poslužio da se spisak indikatora za poštovanje prava na privatnost proširi i dopuni.

Indikatori privatnosti u oblasti zdravstvene zaštite preuzeti su iz priručnika dr Viktorije Cucić „Prava deteta i zdravlje“.

33) Indikatori su preuzeti iz priručnika Cucić, V (urednik) (2000): Prava deteta i zdravlje, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd

METODOLOŠKI DEO

Metod istraživanja

Ovo istraživanje planirano je kao neeksperimentalno istraživanje, a kao instrument za ispitivanje korišćen je upitnik. Upitnik je konstruisan za svrhu ovog istraživanja i sastoji se iz tri dela. U prvom delu su pitanja koja se odnose na nezavisne varijable. Drugi deo upitnika sadrži pitanja koja se odnose na procenu važnosti prava na privatnost. Ispitanici procenjuju konkretne situacije na petostepenim skalama procene. Treći deo upitnika su petostepene skale procene koje se odnose na ostvarenost prava na privatnost.

S obzirom na činjenicu da je ispitivanje planirano da bude obavljeno u školama za vreme redovnih časova i u domovima u vreme kada su deca na okupu, vodili smo računa da upitnik ne bude predugačak i preterano zahtevan.

Nacrt uzorka

Ovo istraživanje sprovedeno je na prigodnom uzorku od 208 adolescenata iz Beograda i Niša, uzrasta 16 godina, koji žive sa roditeljima i učenici su hemijske škole i gimnazije.

Struktura uzorka dece koja žive sa roditeljima izgleda ovako

Grad	Vrsta škole		Ukupno
	Gimnazija	Hemijska	
Beograd	51	56	107
Niš	47	54	101
Ukupno	98	110	208

U drugi uzorak ušlo je 67 adolescenata iz domova za decu bez roditeljskog staranja iz Beograda (Dom za srednjoškolsku i studentsku omladinu, „Drinka Pavlović“, „Moša Pijade“ i „Jovan Jovanović Zmaj“) i Niša („Duško Radović“), uzrasta od 15 do 19 godina.

Grad	N
Beograd	48
Niš	19
Ukupno	67

Obrada podataka

Za dobijanje podataka o važnosti i ostvarenosti pojedinih aspekata prava na privatnost, u svim ispitivanim oblastima koristili smo deskriptivne mere - aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju, kada smo utvrdili da raspodela skorova odgovara normalnoj raspodeli. Kada to nije bio slučaj, računali smo medijane i kvartilne devijacije. Od deskriptivnih statističkih mera, takođe su korišćene i frekvence i procenti.

Utvrđivanje veza između nezavisnih i zavisnih varijabli vršili smo proveravanjem statističke značajnosti razlika aritmetičkih sredina među grupama ispitanika, kao i upotrebom univarijantne analize varijanse (jednofaktorske i dvofaktorske), kada su bili ispunjeni uslovi za primenu ovih metoda parametrijske statistike (normalna raspodela skorova i dovoljno veliki uzorak). Kada to nije bio slučaj, koristili smo neparametrijske metode - test medijane, Vilkoksonov test ekvivalentnih parova i Kraskal-Volisonov test.

REZULTATI

Deca koja žive u porodici

Važnost prava na privatnost

Važnost prava na privatnost po ispitivanim oblastima izrazili smo udelom prosečnog broja ispitanika koji su izjavili da im je konkretna manifestacija prava na privatnost važna (biranjem stepena skale 4 i 5) u ukupnom broju ispitanika koji su odgovorili na sve stavke iz određene oblasti. Rezultati su dati u sledećoj tabeli.

Tabela 1: Važnost prava na privatnost po ispitivanim sferama

Oblast	%	N
Porodica	81,25	200
Škola	72,71	203
Zdravstvena zaštita	69,15	201

Sfera porodice

Kako bismo videli na koji način ispitanici vrednuju konkretne manifestacije prava na privatnost, u narednoj tabeli navodimo ukupan broj ispitanika koji bira 4. i 5. stepen skale procene, tj. odgovore koji znače da im je poštovanje prava u datoj situaciji važno u manjoj ili većoj meri, njihov procenat u odnosu na ukupan broj onih koji su odgovorili na ovo pitanje, aritmetičku sredinu biranih stepena, standardnu devijaciju i ukupan broj ispitanika koji su dali svoju procenu.

Procena važnosti prava na privatnost u sferi porodice i nezavisne varijable

Jedine varijable, koje su se pokazale kao značajno povezane sa važnošću privatnosti u porodici, su varijable obrazovanje majke i obrazovanje oca. Međutim, zbog malog broja slučajeva ispitanika čiji roditelji spadaju u kategoriju nezavršena osnovna i završena samo osnovna škola, dobijene rezultate moramo primiti sa većom dozom opreznosti, jer su statističke mere u tom slučaju manje pouzdane. Ono što ipak smemo da kažemo je da je ispoljena tendencija, da je za decu čije su majke ili bez osnovne škole ili samo sa osnovnom školom, važnost privatnosti u porodici manje značajna nego što je to slučaj sa decom čije su majke imaju srednju/višu stručnu

Tabela 2: Pribvaćenost pojedinačnih stavki u sferi porodice

Stavke („U kojoj meri ti je važno da...“)	f	%	AS	SD	N
...članovi tvoje porodice poštuju tvoja lična interesovanja	185	91,1	4,65	0,84	203
...se niko ne meša u tvoj izbor prijatelja	185	90,7	4,59	0,87	204
...sam(a) uređuješ svoju sobu/lični kutak	167	80,7	4,21	1,05	207
...ti se roditelji ne mešaju u način trošenja džeparca	155	74,9	4,15	1,11	207
...da se oblačiš onako kako želiš, iako se to ne dopada tvojim roditeljima	151	72,9	4,04	1,21	207
...budeš sam(a) dok razgovaraš telefonom kod kuće	132	66,0	3,85	1,25	200

spremu, kao i fakultet, magistraturu ili doktorat. Ista tendencija važi i za varijablu obrazovanje oca. Obe tabele koje prikazuju odnos važnosti prava na privatnost u porodici i obrazovanja majke, odnosno oca, nalaze se u Prilogu 1.

Sfera škole

U narednoj tabeli su date frekvence i procenti ispitanika koji su izjavili da im je važno pravo na privatnost u situacijama navedenim u pojedinačnim stavkama, aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova.

Tabela 3: Pribvaćenost pojedinačnih stavki u sferi škole

Stavke („U kojoj meri ti je važno da...“)	f	%	AS	SD	N
...profesor sačuva za sebe ono što mu ti kažeš u poverenju	182	89,2	4,55	1,01	204
...se profesori ne mešaju u tvoj izgled i ponašanje	160	78,0	4,28	1,11	205
...ti profesor na neke greške ukažu nasamo, a ne pred celim razredom	144	70,6	3,99	1,22	204
...ono što radiš van nastave ostane nepoznato tvojim profesorima	126	62,1	3,81	1,20	203
...imaš osećaj da te profesori poštuju	126	60,9	3,75	1,12	207

Procena važnosti prava na privatnost u sferi škole i nezavisne varijable

I u ovoj oblasti smo došli do sličnih nalaza kao i u prethodnoj, kada je reč o vezi sa obrazovanjem roditelja. Opet uočavamo tendenciju da deca, čiji roditelji nisu završili osnovnu školu ili koji su samo nju završili, u manjoj meri pridaju važnost pravu na privatnost, sada u školi, nego što to čine drugi. Ograda vezana za pouzdanost nalaza važi i ovde. Tabele su date u Prilogu 1.

Sfera zdravstvene zaštite

I za sferu zdravstvene zaštite u narednoj tabeli navodimo frekvence i procenete ispitanika koji su izjavili da im je važno pravo na privatnost u konkretnim situacijama navedenim u pojedinačnim stavkama, aritmetičke sredine i standardne devijacije.

Tabela 4: *Prihvaćenost pojedinačnih stavki u sferi zdravstvene zaštite*

Stavke („U kojoj meri ti je važno da...“)	f	%	AS	SD	N
...ti na sistematskom pregledu lekar „u četiri oka“ saopšti ukoliko je otkrio neki problem	160	79,6	4,28	1,02	201
...budeš sam(a) sa lekarom ukoliko pregled zahteva skidanje odeće	144	71,3	4,06	1,30	202
...imaš osećaj da lekar poštuje tvoju osobenost	144	70,9	4,02	1,19	203
...te lekar pita da li se slažeš sa određenim načinom lečenja	139	68,5	3,95	1,15	203
...budeš nasamo sa lekarom kada mu pričaš o tegobama	133	64,9	3,78	1,44	205
...znaš da lekar neće davati informacije o tvom zdravlju bez tvoje dozvole	114	55,3	3,58	1,38	206

S obzirom na činjenicu da za sferu zdravstvene zaštite postoje samo dva indikatora, u upitniku su ih reprezentovale po tri stavke. Zato dajemo i aritmetičke sredine zbirnih skorova, koji se odnose na značaj prava na privatnost po svakom od ovih indikatora, kako bismo dobili informaciju o njihovoj relativnoj važnosti.

Tabela 5: *Prihvaćenost pojedinačnih indikatora u sferi zdravstvene zaštite*

Indikator	AS	SD	N
Zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti	11,72	3,04	208
Poverljivost podataka i informacija o detetu, odn. pacijentu	11,40	2,86	208

Razlika u prihvaćenosti indikatora nije statistički značajna

Procena važnosti prava na privatnost u sferi zdravstvene zaštite i nezavisne varijable

Prema dobijenim nalazima, devojčkama je u statistički značajno većoj meri važna privatnost u sistemu zdravstvene zaštite.

Dobijena razlika je statistički značajna na nivou 0,01.

Tabela 6: *Privatnost u sferi zdravstvene zaštite i pol*

Pol	Medijana	Q	N
Ženski	25,00	3,00	127
Muški	22,00	3,50	69

Ostvarenost prava na privatnost

U prikazu koji sledi navodimo medijane i kvartilne devijacije (Q) kao deskriptivne mere za svaku posebnu oblast ispitivanja, jer raspodela skorova za oblast zdravstvene zaštite ne odgovara normalnoj, pa se ne mogu računati aritmetička sredina i standardna devijacija.

Prikaz 1: *Ostvarenost prava na privatnost po sferama*

Sfera	Medijana	Q	N
Porodica	29,00	3,50	189
Zdravstvena zaštita	25,50	3,50	184
Škola	25,00	2,00	192

Sve dobijene razlike među ispitivanim oblastima statistički su značajne na nivou 0,01.

Sfera porodice

U tabeli koja sledi dati su procentualna zastupljenost ispitanika koji izjavljuju da su ove posebne manifestacije prava na privatnost ostvarene u ukupnom broju ispitanika koji odgovaraju na ta pitanja, aritmetičke sredine za skorove na svakom od indikatora u oblasti porodice, standardne devijacije i ukupan broj ispitanika.

Sve dobijene razlike među indikatorima statistički su značajne na nivou 0,01, osim razlika između Poštovanja imidža i stila i Uvažavanja dostojanstva, i Poštovanja ličnog prostora i poseda i Uvažavanja dostojanstva deteta, koje su statistički značajne na nivou 0,05.

Tabela 7: *Ostvarenost prava na privatnost u porodici po indikatorima*

Indikator	%	AS	SD	N
Poštovanje lične komunikacije	66,26	7,89	1,88	201
Poštovanje imidža i stila	62,13	7,44	1,89	202
Poštovanje ličnog prostora i poseda	52,72	6,71	2,08	201
Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta	48,01	6,64	2,19	201

Ostvarenost prava na privatnost u porodici i nezavisne varijable

Kada se ostvarenost prava na privatnost gleda uopšteno, analizom varijanse utvrđena je jedino veza sa varijablom školski uspeh (statistička značajnost na nivou 0,01) i to tako što postoji trend da učenici sa boljim uspehom u školi izjavljuju da im je pravo na privatnost u većoj meri ostvareno nego što je to slučaj kod učenika sa slabijim uspehom. O trendu ili uočenoj tendenciji govorimo, jer je broj nedovoljnih učenika veoma mali (7), a dovoljnih nema uopšte, tako da ni ova statistička analiza nije dovoljno pouzdana. Kada smo grupe međusobno poredili, kao jedina statistički značajna razlika pokazala se ona između dobrih i odličnih učenika.

Varijable mesto (Beograd, odnosno Niš) i vrsta škole (gimnazija, odnosno hemijska), nisu se pokazale kao statistički značajni faktori.

Međutim, kada svaki indikator analiziramo posebno u odnosu na nezavisne varijable, dobijamo nešto drugačiju sliku.

Poštovanje lične komunikacije:

- Gimnazijalci u statistički značajnoj (na nivou 0,05) meri izjavljuju da se u njihovoj porodici poštuje pravo na ličnu komunikaciju nego što to čine učenici hemijske škole
- Tendencija da učenici sa boljim školskim uspehom smatraju da im je u porodici ispoštovano pravo na ličnu komunikaciju nego što to smatraju učenici koji imaju slabiji školski uspeh (statistička značajnost je na nivou 0,01, ali važi ograda koju smo stavili na početku ovog poglavlja)

Poštovanje imidža i stila:

- Učenici iz Beograda imaju statistički značajno (na nivou 0,01) više skorove na ovom indikatoru nego oni iz Niša

Poštovanje ličnog prostora i poseda:

- Odlični đaci izjavljuju da im je ovaj aspekt privatnosti u porodici u većoj meri poštovan nego što to čine oni koji su dobri i vrlodobri

Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta:

- Gimnazijalci u statistički značajnoj meri (na nivou 0,05) smatraju da je njihovo dostojanstvo uvažavano u porodici nego što to veruju učenici hemijske škole
- Odlični učenici smatraju da su u većoj meri poštovani u svojoj porodici nego što to veruju dobri učenici

Sfera škole

Indikatori iz sfere škole upoređivani su po prosečnom skorostvarenosti, a njihov redosled po ovom kriterijumu, kao i procentualna zastupljenost ispitanika, koji izjavljuju da su ove posebne manifestacije prava na privatnost ostvarene u ukupnom broju ispitanika koji odgovaraju na ta pitanja (N), aritmetičke sredine i standardne devijacije dati su u narednoj tabeli.

Tabela 8: Ostvarenost prava na privatnost u školi po indikatorima

Indikatori	%	AS	SD	N
Nemešanje u lični život učenika	54,93	7,02	2,12	200
Poverljivost komunikacije	50,24	6,77	1,89	203
Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta	30,05	5,88	1,79	201
Poštovanje imidža i stila	26,11	5,88	1,79	201

Sve razlike među aritmetičkim sredinama značajne su na nivou 0,01, osim razlika između AS indikatora Nemešanje u lični život učenika i Poverljivost komunikacije, i Poštovanje imidža i stila i Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta, koje nisu statistički značajne.

Ostvarenost prava na privatnost u školi i nezavisne varijable

Učenici hemijske škole u statistički značajno većoj meri (nivo značajnosti 0,05) izjavljuju da se u školi poštuje njihovo pravo na sopstveni imidž i stil, kao i da se više uvažava njihovo dostojanstvo, nego što to izjavljuju gimnazijalci.

Sfera zdravstvene zaštite

Kao što smo već rekli, raspodela skorova na varijabli ostvarenost prava u zdravstvenoj zaštiti ne odgovara normalnoj raspodeli, ali raspodele po posebnim indikatorima ne odstupaju značajno od normalne raspodele. Zato u sledećoj tabeli navodimo, pored procenta ispitanika koji izjavljuju da je ovo pravo ostvareno (logika izračunavanja objašnjena je kod odgovarajućih tabela datih za oblast porodice i škole), aritmetičke sredine i standardne devijacije.

Tabela 9: Ostvarenost prava na privatnost u zdravstvenoj zaštiti po indikatorima

Indikatori	%	AS	SD	N
Zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti	47,86	13,14	3,24	191
Poverljivost podataka i informacija o detetu, odn. pacijentu	37,62	12,29	2,74	198

Razlika između AS je statistički značajna na nivou 0,01

Ostvarenost prava na privatnost u oblasti zdravstvene zaštite i nezavisne varijable

Kada se ostvarenost prava u oblasti zdravstvene zaštite gleda uopšteno, pokazalo se da ispitanici iz Beograda u većoj meri (nivo značajnosti 0,01) izjavljuju da im je ovo pravo ispoštovano, nego ispitanici iz Niša. Takođe, skorovi su statistički značajno, na nivou 0,05, viši za učenike hemijske, nego za učenike gimnazije. Rezultati ukazuju na postojanje trenda da što su im majke obrazovanije, ispitanici u manjoj meri izjavljuju da im je poštovanje privatnosti u sferi zdravstvene zaštite ostvareno. Kako raspodela skorova na ovoj varijabli značajno odstupaju od normalne, korišćene su neparametrijske tehnike statističke analize. Prva dva nalaza dobijena su upotrebom testa medijane, a treći Kruskal-Volisonog testa.

Kada izvršimo analizu po indikatorima, dobijamo sledeće rezultate:

1. Poverljivost podataka o detetu, odnosno pacijentu - distribucija skorova na ovoj varijabli ne odstupaju statistički značajno od normalne, pa smo koristili t-test za nezavisne uzorke;
 - Učenici hemijske škole u većoj meri izjavljuju da se poštuje njihovo pravo na poverljivost informacija u odnosu na gimnazijalce (nivo značajnosti 0,05)
2. Zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti - distribucija skorova je normalna, pa je korišćen t-test za nezavisne uzorke i jednofaktorska univarijantna analiza varijanse (ANOVA);
 - Deca iz Beograda u većoj meri (nivo značajnosti 0,01) izjavljuju da se poštuje njihovo pravo na zaštitu dostojanstva i integriteta ličnosti
 - Isto to čine učenici hemijske škole u odnosu na gimnazijalce (nivo značajnosti 0,05)

- Devojke u većoj meri nego muškarci procenjuju da se ovo njihovo pravo poštuje (nivo značajnosti 0,05)
- Utvrđen je trend da deca manje obrazovanih majki u većoj meri smatraju da se ovo pravo poštuje; utvrđena je pouzdana statistički značajna razlika između ispitanika čije su majke sa srednjom ili višom stručnom spremom i onih čije su majke završile fakultet, magistrirale ili doktorirale

Deca bez roditeljskog staranja

Važnost prava na privatnost

U sledećoj tabeli naveden je redosled indikatora po ostvarenosti, a on je dobijen na osnovu prosečnog broja ispitanika, koji smatra da su ovi posebni vidovi prava na privatnost ostvareni.

Tabela 10: Važnost prava na privatnost po indikatorima

Indikatori	%	N
Poštovanje lične komunikacije	87,50	64
Poštovanje ličnog prostora i poseda	85,64	65
Poštovanje imidža i stila	79,80	66
Poverljivost podataka i informacija o detetu	78,08	65
Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta	74,23	65

* U koloni koja je označena sa %, dat je udeo prosečnog broja ispitanika, kojima je navedeno pravo važno u ukupnom broju ispitanika, koji su odgovorili na stavke koje reprezentuju dati indikator (kolona označena sa N)

Važnost prava na privatnost i nezavisne varijable

Pokušali smo da utvrdimo da li postoje razlike u stepenu važnosti, koji deca bez roditeljskog staranja pridaju pravu na privatnost uopšteno gledano, kao i pojedinim njegovim aspektima. S obzirom na činjenicu da je uzorak mali, korišćene su neparametrijske tehnike - test medijane i Kraskal-Volisov test. Otkrili smo da:

- Deca iz Beograda u statistički značajno (nivo značajnosti 0,05) većoj meri vrednuju pravo na poštovanje njihovog imidža i stila
- Deca koja sobu dele samo sa još jednom osobom u većoj meri (nivo značajnosti 0,05) vrednuju pravo na poštovanje ličnog prostora i poseda nego ona koja sobu dele sa još dve osobe

Ostvarenost prava na privatnost

Ostvarenost prava na privatnost dobili smo tako što smo sumirali odgovore sa konkretnih stavki koje su manifestacija svakog indikatora, a da bi bilo moguće upoređivanje, računali smo medijane, kvartilne devijacije, kao i procentualnu zastupljenost prosečnog broja ispitanika, koji smatraju ova prava ostvarenim u

ukupnom broju ispitanika koji odgovaraju na ova pitanja. Rezultati su navedeni u sledećoj tabeli.

Tabela 11: Ostvarenost prava na privatnost po indikatorima

Indikatori	%	Medijana	Q	N
Poštovanje ličnog prostora i poseda	62,10	15,00	2,50	58
Poštovanje imidža i stila	46,43	13,00	2,12	62
Poštovanje lične komunikacije	44,84	13,00	3,00	61
Poverljivost podataka i informacija o detetu	41,53	12,00	2,00	57
Uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta	32,54	11,00	2,00	63

Razlike između poštovanja imidža i stila, poštovanja lične komunikacije i poverljivosti podataka i informacija o detetu nisu statistički značajne, dok su ostale razlike značajne na nivou 0,01. Za utvrđivanje razlika korišćen je Vilkoksonov test ekvivalentnih parova.

Ostvarenost prava na privatnost i nezavisne varijable

Utvrđeno je da deca koja dele sobu samo sa još jednom osobom u većoj meri izjavljuju da se poštuje njihovo pravo na sopstveni imidž i stil nego ona koja sobu dele sa još dve osobe. Ova razlika je statistički značajna na nivou 0,01. Inače, među ispitanicima nije bilo dece koja sobu dele sa više od dva svoja vršnjaka, a bio je samo jedan koji je sam u sobi.

Takođe, pokazalo se da deca koja imaju bolji odnos sa vaspitačima u većoj meri smatraju da se poštuje njihovo pravo na ličnu komunikaciju, nego oni koji svoj odnos sa vaspitačima ocenjuju kao lošiji. Kraskal-Volisov test značajan je na nivou 0,01.

DISKUSIJA

Deca koja žive u porodicama

Važnost prava na privatnost

Kako rezultati pokazuju, našim ispitanicima je najvažnija ostvarenost prava na privatnost u sferi porodice, zatim u školi, i na kraju u sistemu zdravstvene zaštite. Ovakav nalaz nije neočekivan. Adolescenti prosečno najveći deo svog vremena provedu u porodici, a to je i oblast života gde su emocionalne veze među članovima veoma prisne i snažne, što ostavlja i najviše prostora za međusobno mešanje u lični život i kršenje privatnosti. Takođe, adolescenti upravo u porodici započinju pravu razvojnu revoluciju u kojoj, kroz sukob sa dotadašnjim autoritetima, pokušavaju da se osamostale, izgrade sebe kao nezavisne osobe sa sopstvenim sistemom vrednosti, uverenjima i normama

ponašanja. Baš zbog ovog najvažnijeg razvojnog zadatka adolescentnog perioda, granice koje se postavljaju između sebe i porodičnog okruženja postaju toliko važne.

Ako sledimo istu logiku, tj. vreme koje adolescenti provode u školi, kao i veliki značaj koji ona ima u njihovom životu, sasvim je očekivano da se ona nađe na drugom mestu ove rang liste oblasti po značaju prava na privatnost.

Privatnost u zdravstvenoj zaštiti takođe je važna, s obzirom na veliku pažnju i brigu koja se u ovom periodu posvećuje sopstvenom telu, a samim tim i s obzirom na naglašenu osetljivost na iskustva koja se tiču pitanja telesnosti, bilo da je u pitanju narušavanje principa poverljivosti informacija ili nepoštovanja dostojanstva ličnosti u tom specifičnom kontekstu.

Kada pogledamo u kojoj meri su prihvaćene pojedinačne stavke vezane za oblast porodice, moglo bi se reći da su najprihvaćenije one koje se tiču nezavisnosti ličnih vrednosti, mišljenja i slobode izbora, dok su u manjoj meri, ali i dalje od strane velikog broja ispitanika, prihvaćene stavke koje se tiču nekih sasvim konkretnih ponašanja. Ukoliko je ovo zapažanje tačno, ono bi bilo u skladu sa „filozofskom“ orijentacijom ovog razvojnog doba, tj. težnjom za postavljanjem univerzalnih pitanja o sebi samom i okružujućem svetu, kao i značaju koji se pridaje čvrstim principima i normama ponašanja.

Tendencija koja je nagoveštena, a koja se odnosi na povezanost nivoa obrazovanja roditelja i važnosti koja se pridaje poštovanju prava na privatnost, sasvim je očekivana. Naime, tradicionalistički, patrijarhalni sistem vrednosti, u kome je razlika u moći odraslog i deteta nepremostiva, gde je odgovornost za najveći deo odluka koji se tiču deteta na odraslima i prema kome se uvažavanje tog prava deteta doživljava kao pretnja stabilnosti i uredjenju porodice, upravo je karakterističan za manje obrazovane društvene sredine. Sasvim je razumljivo da i deca koja odrastaju u takvom okruženju u manjoj meri vrednuju pravo na privatnost.

U oblasti škole, najprihvaćenija je stavka koja se odnosi na odnos poverenja među učenicima i profesorima, a slede one koje se tiču poštovanja ličnog stila i imidža i uvažavanja dostojanstva učenika. Zanimljivo je da je ispitanicima u najmanjoj meri važno da imaju osećaj da ih profesori poštuju. Da li to možda znači da je odnos bezuslovnog poštovanja prema drugoj osobi, u ovom slučaju učeniku, nešto što se smatra visokim zahtevom, skoro luksuzom, za koji bi bilo poželjno da je ispunjen, ali nije tragedija ni ako se to ne desi?

I za oblast škole je nagoveštena veza između pridavanja značaja pravu na privatnost i obrazovanja roditelja, ali taj nalaz ne možemo smatrati dovoljno pouzdanim, zbog malog broja slučajeva u kategoriji obrazovanja „bez osnovne škole/osnovna škola“.

Kada odgovaraju na stavke iz sfere zdravstvene zaštite, ispitanici u približno sličnom broju prihvataju one koje se odnose na zaštitu dostojanstva i integriteta ličnosti (zagarantovana privatnost kada pregled zahteva skidanje odeće, poštovanje osobnosti pacijenta i učešće u izboru metode lečenja) i kada se ti odgovori

uproseče, dobija se rezultat da je ovaj indikator nešto prihvaćeniji (ali ne statistički značajno) od indikatora poverljivost podataka i informacija o detetu, odnosno pacijentu. Međutim, najprihvaćenija stavka je upravo manifestacija tog drugog indikatora, ali su i najmanje prihvaćene stavke manifestacija istog. Kako se čini, takva velika razlika u tretmanu poverljivosti informacija može se objasniti kontekstom u koji je ona u konkretnim stavkama stavljena. Izgleda da je presudna stvar za najveće prihvatanje prve stavke („U kojoj meri ti je važno da ti na sistematskom pregledu lekar „u četiri oka“ saopšti ukoliko je otkrio neki problem“) kontekst sistematskog pregleda, tj. prisustvo u adolescenciji veoma važne vršnjačke grupe. Javno saopštavanje postojanja nekakvog zdravstvenog problema pred tako značajnom grupom po svojoj neprijatnosti višestruko prevazilazi takvo saopštavanje pred adolescentu nepoznatim licima ili članovima njegove porodice.

Nalaz da devojke u većoj meri pridaju značaj pravu na privatnost u sferi zdravstvene zaštite, u skladu je sa njihovom polnom ulogom, kako je definisana u našoj kulturi. Telesnost žene je na izvestan način mistifikovana i tabuizirana. Iako dolazi do promena i to u pravcu „desakralizacije“ tela žene, i dalje se od samih žena očekuje da naročito budu obazrive kada taj aspekt sebe treba na bilo koji način da stave na uvid druge osobe sa kojom nisu u prisnom odnosu.

Ostvarenost prava na privatnost

Po mišljenju ispitanika, pravo na privatnost je u najvećoj meri ostvareno u oblasti porodice, zatim u oblasti zdravstvene zaštite i na kraju škole.

U porodici se u najvećoj meri poštuje pravo na ličnu komunikaciju, što podrazumeva neprisluškivanje razgovora, nečitanje lične pošte, dnevnika, itd. U proseku, 66,26% ispitanika smatra da im je ovo pravo uglavnom ili u potpunosti ostvareno. Kada se govori o privatnosti obično se misli na ovaj njen vid, a nepoštovanje pomenutih principa bi, verovatno, većina ljudi smatrala grubim ulaganjem u lične stvari. Pa ipak, oko 1/3 ispitanika ima to iskustvo grubog zadiranja u privatnost. Zatim slede poštovanje imidža i stila (u proseku 62,13%) i poštovanje ličnog prostora i poseda (u proseku 52,72%). Zanimljivo je da je dobijeni redosled ovakav, jer bi se pre moglo očekivati da je nepovredivost svojine i prostora nešto što je prihvatljivije od slobode izbora imidža i stila, s obzirom da ovo drugo služi kao dosta snažno obeležje društvene pripadnosti, što može da se odrazi na porodicu kao celinu. Bilo kako bilo, činjenica je da se skoro svakom drugom našem ispitaniku krši pravo na lični prostor i posed. Na poslednjem mestu po ostvarenosti u porodici nalazi se uvažavanje, poštovanje dostojanstva deteta, koje bi trebalo da bude osnov i suština svakog drugog prava. Čak manje od polovine ispitanih srednjoškolaca (u proseku 48,01%) smatra da im je ovo pravo ostvareno.

Sve ove manifestacije prava na privatnost, sem poštovanja imidža i stila, u statistički značajnoj su vezi sa varijablama vrsta škole i školski uspeh. Gimnazijalci i ispitanici, koji su bolji učenici, u većoj meri izjavljuju da se navedena prava u

njihovoj porodici poštuju. Izgleda da članovi porodice ove posebne oblike prava na privatnost ne smatraju безусловnim pravima, već nečim što treba da se za služi. Adolescentima se kao glavna zasluga računa uspeh u školi. Pretpostavljamo da ovo objašnjenje može da se odnosi i na razliku između gimnazijalaca i učenika hemijske škole, s obzirom na to da su deca koja upisuju gimnaziju u proseku bolji đaci od onih koji upisuju hemijsku školu.

Nalaz da se ispitanicima iz Beograda u većoj meri poštuje pravo na lični imidž i stil nego onima iz Niša mogao bi se dovesti u vezu sa veličinom grada i nivoom razvijenosti urbane kulture koji vode i liberalnijem odnosu prema ličnom stilu pojedinca.

Na prvom mestu po ostvarenosti prava na privatnost u oblasti škole je indikator nemešanje profesora u lični život učenika (u proseku 54,93% ispitanika). Za poverljivost komunikacije, koja se našla na vrhu po važnosti koju joj ispitanici pridaju, u proseku tek nešto malo više od polovine ispitanika kaže da je ostvarena u školi, što govori o tome koliko učenici imaju poverenja u svoje profesore, kao i o tome koliko su spremni da im se povere kada dođe do nekog problema. Za uvažavanje dostojanstva, koje je u najmanjoj meri važno za ispitivane učenike, manje od trećine njih kaže da se praktikuje u odnosu profesora prema njima. Poštovanje imidža i stila se nalazi na kraju ove liste. Profesori daju sebi za pravo da komentarišu način oblačenja i nameštanja frizure i da javno iznose svoje neslaganje. Interesantno je zapažanje da je poštovanje ovog vida lične slobode među priznatim u porodici, a među najmanje priznatim u školi.

Za razliku u ostvarenosti prava na sopstveni imidž i stil i uvažavanje dostojanstva koja postoji među učenicima hemijske škole i gimnazije, pretpostavljamo da je odgovorna razlika u nivou očekivanja i kriterijuma ostvarenosti ovih prava, pa samim tim i različita percepcija sličnih situacija. Alternativno objašnjenje, koje bi se eventualno odnosilo na faktičke razlike u vrsti škole i u njima zaposlenog kadra, nemamo. Drugo moguće objašnjenje je da je ovaj nalaz posledica delovanja nekih nekontrolisanih faktora.

U oblasti zdravstvene zaštite, prema mišljenju naših ispitanika, zaštita dostojanstva i integriteta ličnosti je češća pojava nego poštovanje poverljivosti podataka i informacija o pacijentu, što odgovara i radosledu po važnosti koja im se pridaje. Za oba ova indikatora je prosečan broj ispitanika koji smatra da su oni ostvareni manji od 50%. Ovakav rezultat ukazuje na prilično loše stanje kada je u pitanju pravo adolescenata na privatnost, naročito kada se uzme u obzir broj ispitanika koji ga smatra važnim u ovoj oblasti. Već smo rekli da je adolescencija doba kada sva pitanja koja se tiču tela veoma dobijaju na značaju, a sami adolescenti postaju na njih posebno osetljivi. Kako i za sve nalaze ovog istraživanja, tako i za ovaj važi ograda u pogledu mogućnosti da se na osnovu njih proceni realno stanje stvari. Sasvim je moguće da, zbog značaja koji se ovim pravima pridaje i naročite osetljivosti na njihovo nepoštovanje, naši ispitanici imaju visoke zahteve i, samim tim, strožije ocenjuju poštovanje privatnosti u oblasti zdravstvene zaštite.

Verujemo da su razlike koje su dobijene za ostvarenost prava u sistemu zdravstvene zaštite uopšte, kao i na pojedinačnim indikatorima, a koje su se pojavile među kategorijama varijabli vrsta škole i obrazovanje majke, rezultat različitih očekivanja i kriterijuma, a samim tim i percepcije stvarnog stanja stvari. Zaista je teško poverovati da se lekari drugačije ponašaju prema gimnazijalcima i učenicima hemijske škole, kao i prema onima čije su majke manje, odnosno više obrazovane.

Razlike koje mogu da imaju uporište u realnosti su one koje su dobijene po varijablama mesta ispitivanja i pola. Sasvim je moguće da lekari u većoj meri vode računa o dostojanstvu i integritetu devojaka nego muškaraca. Već smo govorili o tome da postoji razlika u načinu na koji se pristupa telesnosti žene i muškarca u našoj kulturi i da je on u slučaju žena pažljiviji i obazriviji. Kod lekara je ovaj odnos posebno osetljiv, s obzirom na činjenicu da pregled obično podrazumeva skidanje odeće.

Moguće je da lekari u Beogradu zaista u većoj meri uvažavaju dostojanstvo i integritet ličnosti, nego što to čine lekari u Nišu. Sistem vrednosti u kome jednu od ključnih uloga igra koncept ljudskih prava, koji bezuslovno imaju svi ljudi, relativno je nov. Moglo bi se reći da je postao sastavni deo zvanične ideologije sa promenom režima 2000. godine. Kako ovakvi pogledi na svet obično počinju da se usvajaju prvo u centru društvenih i kulturnih zbivanja, a to je u ovom slučaju Beograd, a kasnije i u drugim delovima, moguće je da postoji razlika u primenjivanju novih principa u svakodnevnoj praksi lekara u Beogradu i lekara u Nišu.

Deca bez roditeljskog staranja

Važnost prava na privatnost

Na vrhu liste oblika prava na privatnost, napravljene na osnovu procene njihove važnosti, našlo se poštovanje lične komunikacije, a za njim sledi poštovanje ličnog prostora i poseda. Već smo spominjali da su ovo indikatori na koje se obično misli kada se govori o privatnosti, gde se kršenje nedvosmisleno jasno može utvrditi. Budući da je tako, čini nam se i da se zahtev za poštovanjem ovih prava može smatrati prihvaćenijim od ostalih.

Poštovanje imidža i stila i poverljivost podataka i informacija o detetu zauzimaju treće i četvrto mesto na listi. Zanimljivo je da je ovaj drugi indikator zauzeo tek četvrto mesto, s obzirom na posledice, koje njegovo kršenje može da ima na osećanja deteta. Samopouzdanje je obično krhko i adolescenti puno energije ulažu u njegovo očuvanje, pre svega trudeći se budu prihvaćeni u grupama kojima pripadaju. Naravno, vršnjačke grupe imaju najveći uticaj.

I ovde nailazimo na činjenicu, da je uvažavanje njihovog dostojanstva od strane osoblja doma, najmanje vrednovan od svih indikatora. Moguće je se njegovo poštovanje zaista smatra visokim zahtevom i da ga se, iz tog razloga, naši ispitanici najlakše i odriču.

Uopšteno gledano, procenat ispitanika koji navodi da su im sve ove manifestacije prava na privatnost važne nije preterano visok. Verovatno je ovakav rezultat posledica života u okruženju koje je slabo osetljivo na prava deteta i u kome se ona ne poštuju u dovoljnoj meri, a verovatno i nedostatka svesti o tome da su prava deteta univerzalna, da ih imaju sva deca bez obzira na razlike koje postoje među njima i da su svi ljudi i sve institucije koje rade sa decom obavezne da ih poštuju.

Nalaz da ispitanici iz Beograda u većoj meri vrednuju poštovanje imidža i stila nego oni iz Niša mogli bismo, kao što smo to već i ranije činili, da dovedemo u vezu sa nivoom razvijenosti urbane kulture u kojoj pravo na sopstveni izbor ponašanja i oblačenja, kao posebna vrednost, zauzima značajno mesto.

Da deca koja dele su u sobi sa samo još jednom osobom više vrednuju poštovanje ličnog prostora i poseda možda bismo mogli objasniti višim nivoom zahteva, a koji je posledica navike da im to pravo bude u većoj meri zagarantovano.

Ostvarenost prava na privatnost

Kada pogledamo nalaze vezane za ostvarenost prava na privatnost prvo što privlači pažnju jeste jedna generalno loša ocena stanja koju ispitanici daju. Naime, samo kada je u pitanju poštovanje prava na lični prostor i posed, prosečan broj ispitanika koji veruje u njegovu ostvarenost je veći od 50% (tačnije 62,10%). Poštovanje lične komunikacije koje je po značaju koji mu se pridaje na prvom mestu, ovde je tek na trećem sa prosečno 44,84% ispitanika koji ga smatraju ostvarenim. Poverljivost podataka i informacija, poštovanje lične komunikacije i poštovanje imidža i stila zauzimaju srednje mesto na dobijenoj listi. S obzirom da razlika među skorovima na ovim indikatorima nije statistički značajna, ne možemo biti sigurni da je njihov redosled pouzdan nalaz. Uvažavanje dostojanstva je, po mišljenju štićenika doma, u najmanjoj meri ostvareno. To znači da štićenici doma u maloj meri imaju doživljaj da ih njihovi vaspitači, koji bi trebalo da budu pre svega profesionalni u poštovanju osnovnih principa vaspitnoga rada, poštuju.

Moguće je da su deca koja se bolje slažu sa vaspitačima, kao i ona koja sa manje osoba dele sobu, zadovoljnija uslovima u domu uopšte, pa to onda utiče i na ocenu ostvarenosti pojedinih indikatora privatnosti.

Ako bismo pokušali da uporedimo ocenu ostvarenosti prava na privatnost koju ispitanici koji žive u svojim porodicama daju za oblast porodice i onu koju štićenici domova daju za dom, dolazimo do sledećih zaključaka. Adolescenti koji žive sa svojim roditeljima generalno bolje ocenjuju poštovanje privatnosti nego oni koji žive u domovima, ali moramo da kažemo da ta razlika nije mnogo velika. Dalje, redosled indikatora po ostvarenosti je sličan, s tom razlikom što je kod prvih najostvarenije pravo na ličnu komunikaciju, a poštovanje ličnog prostora i poseda je na trećem mestu, dok je kod dece iz doma situacija obrnuta. Takođe vidimo da su deca iz domova u većoj meri zadovoljna ostvarenošću prava na lični prostor i posed. Poštovanje imidža i stila kod obe grupe ima središnje mesto, dok je uvažavanje dostojanstva na poslednjem.

ZAKLJUČAK

U zaključku bismo želeli da još jednom istaknemo neke nalaze ovog istraživanja koje smatramo naročito značajnim.

Prvo, značaj koji ispitanici pridaju poštovanju prava na privatnost najveći je za oblast porodice, a škola i zdravstvena zaštita slede. Kada je u pitanju ostvarenost ovog prava, porodica je opet na prvom mestu, ali je oblast škole na poslednjem mestu.

Za poverljivost komunikacije u kontekstu škole, koja je visoko vrednovana, tek polovina dece smatra da se poštuje.

Ostvarenost prava na privatnost u sferi zdravstvene zaštite ispitanici prilično loše ocenjuju, naročito kada je u pitanju poštovanje poverljivosti informacija, za koju tek nešto više od jedne trećine njih smatra da je ostvarena.

Ispitanici koji žive u domovima za decu bez roditeljskog staranja daju prilično lošu ocenu poštovanju prava na privatnost u njihovom okruženju. Samo za poštovanje ličnog prostora i poseda u proseku više od polovine ispitanika smatra da je ostvareno.

Ono što smo naročito hteli još jednom da istaknemo je nalaz da naši ispitanici, u odnosu na druge indikatore prava na privatnost, u najmanjoj meri vrednuju uvažavanje dostojanstva deteta, kao i da je po njihovom viđenju stvari on i najmanje ostvaren. To važi kako za oblast porodice i dom, tako i za školu.

LITERATURA

1. M. Pešić, B. Branković, S. Tomanović-Mihajlović, V. Dejanović, (1999): Participacija mladih pod lupom, Jugoslovenski centar za prava deteta
2. V. Cucić, (urednik) (2000): Prava deteta i zdravlje, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd

PRILOZI

Табела I: Обухват деце децијим и родитељским додатком - 2002/2003.

ОБУХВАТ ДЕЦЕ ДЕЦИЈИМ И РОДИТЕЉСКИМ ДОДАТКОМ - 2002./ 2003.

р. бр.	ОПШТИНА	Дечији додаток				Родитељски додаток			
		бр. станов	до 18. год	деца дд просеч	%	рођ 01	2,3,4. дете	рд 02-укупно	%
СЕВЕРНО-БАЧКИ									
								(деца)	
1	БАЧКА ТОПОЛА	38,245	7,938	1,999	25	387	191	99	52
2	МАЛИ ИЂОШ	13,494	3,136	1,424	45	129	78	46	59
3	СУБОТИЦА	148,401	30,631	8,008	26	1,397	615	536	87
	СВЕГА:	200,140	41,705	11,431	27	1,913	884	681	77
СРЕДЊЕ-БАНАТСКИ									
4	ЖИТИШТЕ	20,399	4,330	1,671	39	183	99	58	59
	ЗРЕЊАНИН	132,051	26,997	9,305	34	1,272	587	446	76
6	НОВА ЦРЊА	12,705	2,808	1,044	37	129	74	38	51
7	НОВИ БЕЧЕЈ	26924	6,044	2,279	38	231	128	105	82
8	СЕЧАЊ	16377	3,524	1,286	36	141	74	62	84
	СВЕГА:	208,456	43,703	15,585	36	1,956	962	709	74
СЕВЕРНО-БАНАТСКИ									
9	АДА	18,994	3,934	1,003	25	196	81	64	79
10	КАЊИЖА	27,510	5,753	1,301	23	239	120	112	93
11	КИКИНДА	67,002	14,113	4,202	30	653	311	257	83
12	Н.КНЕЖЕВАЦ	12975	2,772	886	32	123	75	60	80
13	СЕНТА	25568	5,257	1,545	29	235	107	77	72
14	ЧОКА	13832	2,862	1,070	37	132	74	42	57
	СВЕГА:	165,881	34,691	10,007	29	1,578	768	612	80
ЈУЖНО-БАНАТСКИ									
15	АЛИБУНАР	22,954	4,925	2,287	46	207	107	94	88
16	БЕЛА ЦРКВА	20,367	4,464	1,926	43	211	105	80	76
17	ВРШАЦ	54,369	11,184	3,186	28	604	276	204	74
18	КОВАЧИЦА	27890	6,107	2,125	35	282	133	118	89
19	КОВИН	36802	8,469	3,367	40	375	197	170	86
20	ОПОВО	11016	2,418	1,190	49	108	51	34	67
21	ПАНЧЕВО	127162	26,592	7,039	26	1250	570	462	81
22	ПЛАНДИШТЕ	13377	2,627	926	35	121	57	36	63
	СВЕГА:	313,937	66,786	22,046	33	3,158	1,496	1,198	80
ЗАПАДНО-БАЧКИ									
23	АПАТИН	32,813	6,495	2,242	35	306	139	103	74
24	КУЛА	48,353	10,640	3,740	35	493	256	204	80
25	ОЈАЦИ	35,582	7,298	2,590	35	284	137	124	91
26	СОМБОР	97263	19,454	5,815	30	848	383	302	79
	СВЕГА:	214,011	43,887	14,387	33	1,931	915	733	80

р. бр.	ОПШТИНА	Дечији додатак				Родитељски додатак			
		бр. станов	до 18. год	деца дд просеч	%	рођ 01	2,3,4. дете	рд 02-укупно	%
ЈУЖНО-БАЧКИ									
(деца)									
27	БАЧ	16,268	3,621	968	27	160	79	56	71
28	БАЧ.ПАЛАНКА	60,966	12,804	5,194	41	594	276	236	86
29	БАЧ.ПЕТРОВАЦ	14,681	3,147	829	26	141	77	52	68
30	БЕОЧИН	16,086	3,689	1,070	29	187	101	77	76
31	БЕЧЕЈ	40,987	9,124	1,978	22	474	247	179	72
32	ВРБАС	45,852	10,734	3,538	33	490	258	178	69
33	ЖАБАЉ	27,513	6,696	1,726	26	356	174	96	55
34	НОВИ САД	299,294	62,346	13,999	22	3,282	1,472	1103	75
35	СРБОБРАН	17,855	4,125	1,638	40	187	105	64	61
36	СР.КАРЛОВЦИ	8,839	1,864	499	27	101	52	28	54
37	ТЕМЕРИН	28,275	6,345	2,084	33	276	146	124	85
38	ТИТЕЛ	17,050	3,936	1,161	29	167	92	73	79
СВЕГА:		593,666	128,431	34,684	27	6,415	3,079	2,266	74
СРЕМСКИ									
39	ИНЂИЈА	49,609	10,623	4,451	42	447	213	144	68
40	ИРИГ	12,329	2,568	935	36	112	56	31	55
41	ПЕЋИНИ	21,506	4,902	1,066	22	204	101	74	73
42	РУМА	60,006	12,757	3,260	26	555	258	168	65
43	СР.МИТРОВИЦА	85,902	18,177	6,081	33	888	423	313	74
44	СТАРА ПАЗОВА	67,576	14,870	4,394	30	651	310	242	78
45	ШИД	38,973	8,482	2,900	34	337	150	145	97
СВЕГА:		335,901	72,379	23,087	32	3,194	1,511	1,117	74
ВОЈВОДИНА									
СВЕГА:		2,031,992	431,582	131,227	30	20,145	9,615	7,316	76
МАЧВАНСКИ									
46	БОГАТИЋ	32,990	6,904	1,672	24	318	146	112	77
47	ВЛАДИМИРЦИ	20,373	3,990	1,369	34	176	74	63	85
48	КОЦЕЉЕВА	15,636	3,254	499	15	177	96	61	64
49	КРУПАЊ	20,192	4,413	2,740	62	187	103	75	73
50	ЛОЗНИЦА	86,413	19,723	9,581	49	941	455	358	79
51	ЉУБОВИЈА	17,052	3,776	1,764	47	178	96	73	76
52	МАЛИ ЗВОРНИК	14,076	3,508	1,271	36	135	67	44	66
53	ШАБАЦ	122,893	25,851	7,146	28	1,334	616	483	78
СВЕГА:		329,625	71,419	26,042	36	3,446	1,653	1,269	77
КОЛУБАРСКИ									
54	ВАЉЕВО	96,761	19,451	5,582	29	921	420	341	81
55	ЈАКОВАЦ	17,062	3,723	636	17	170	97	49	51
56	ЉИГ	14,629	2,848	589	21	116	56	50	89
57	МИОНИЦА	16,513	3,199	665	21	151	86	65	76
58	ОСЕЧИНА	15,135	2,999	1,123	37	132	62	56	90
59	УБ	32,104	6,938	1,267	18	318	168	110	65
СВЕГА:		192,204	39,158	9,862	25	1,808	889	671	75
ПОДУНАВСКИ									
60	ВЕЛИКА ПЛАНА	44,470	9,499	2,117	22	461	226	159	70
61	СМЕДЕРЕВО	109,809	25,419	12,929	51	1,258	611	526	86
62	СМЕД.ПАЛАНКА	56,011	11,397	3,426	30	560	286	207	72
СВЕГА:		210,290	46,315	18,472	40	2,279	1,123	892	79

р. бр.	ОПШТИНА	Дечији додатак				Родитељски додатак			
		бр. станов	до 18. год	деца дд просеч	%	рођ 01	2,3,4. дете	рд 02-укупно	%
БРАНИЧЕВСКИ									
(деца)									
63	ВЕЛ.ГРАДИШТЕ	20,659	4,470	417	9	230	114	72	63
64	ГОЛУБАЦ	9,913	1,940	439	23	113	48	38	79
65	ЖАБАРИ	13,034	2,509	428	17	142	62	41	66
66	ЖАГУБИЦА	14,823	2,671	482	18	141	78	50	64
67	КУЧЕВО	18,808	3,551	400	11	223	102	56	55
68	МАЛО ЦРНИЋЕ	13,853	2,856	103	4	155	72	39	54
69	ПЕТРОВАЦ	34,511	6,874	278	4	403	180	81	45
70	ПОЖАРЕВАЦ	74,902	16,179	2,958	18	1,009	515	296	57
СВЕГА:		200,503	41,050	5,505	13	2,416	1,171	673	57
ШУМАДИЈСКИ									
71	АРАНЂЕЛОВАЦ	48,129	10,201	2,960	29	457	212	185	87
72	БАТОЧИНА	12,220	2,523	792	31	140	63	46	73
73	КНИЋ	16,148	2,841	601	21	122	68	51	75
74	КРАГУЈЕВАЦ	175,802	36,822	14,276	39	1,782	823	653	79
75	ЛАПОВО	8,228	1,660	595	36	76	32	27	84
76	РАЧА	12,959	2,426	741	31	134	67	46	69
77	ТОПОЛА	25,292	4,966	1,078	22	217	103	90	87
СВЕГА:		298,778	61,439	21,043	34	2,928	1,368	1,098	80
ПОМОРАВСКИ									
78	ДЕСПОТОВАЦ	25,611	4,983	1,006	20	293	153	98	64
79	ПАРАЋИН	58,301	12,140	2,961	24	623	298	228	77
80	РЕКОВАЦ	13,551	2,125	632	30	98	38	49	129
81	ЈАГОДИНА	70,894	14,055	6,569	47	847	394	280	71
82	СВИЛАЈНАЦ	25,511	5,090	959	19	335	147	103	70
83	ЂУПРИЈА	33,567	6,702	1,757	26	375	163	131	80
СВЕГА:		227,435	45,095	13,884	31	2,571	1,193	889	75
БОР									
84	БОР	55,817	12,040	2,319	19	591	273	235	86
85	КЛАДОВО	23,613	4,293	1,213	28	279	119	64	54
86	МАЈДАНПЕК	23,703	5,226	1,745	33	216	114	85	75
87	НЕГОТИН	43,418	7,625	1,598	21	481	198	109	55
СВЕГА:		146,551	29,184	6,875	24	1,567	704	493	70
ЗАЈЕЧАРСКИ									
88	БОЉЕВАЦ	15,849	2,836	264	9	142	65	43	66
89	ЗАЈЕЧАР	65,969	11,713	3,122	27	573	244	189	77
90	КЊАЖЕВАЦ	37,172	5,502	1,433	26	248	101	99	98
91	СОКОБАЊА	18,571	3,142	729	23	149	68	52	76
СВЕГА:		137,561	23,193	5,548	24	1,112	478	383	80

р. бр.	ОПШТИНА	Дечији додатак				Родитељски додатак			
		бр. станова	до 18. год	деца да просеч	%	рођ 01	2,3,4. дете	рд 02-укупно	%
ЗЛАТИБОРСКИ									
92	АРИЉЕ	19,784	4,405	1,887	43	217	114	80	70
93	БАЈИНА БАШТА	29,151	6,002	2,466	41	281	133	95	71
94	КОСЈЕРИЋ	14,001	2,600	877	34	116	62	61	98
95	НОВА ВАРОШ	19,982	4,350	2,121	49	162	83	75	90
96	ПОЖЕГА	32,293	6,434	1,627	25	280	145	104	72
97	ПРИБОЈ	30,377	7,011	4,131	59	297	156	144	92
98	ПРИЛЕПОЉЕ	41,188	10,606	5,950	56	472	242	209	86
99	СЈЕНИЦА	27,970	8,009	5,493	69	428	253	222	88
100	УЖИЦЕ	83,022	17,632	3,110	18	782	378	280	74
101	ЧАЈЕТИНА	15,628	3,067	666	22	136	72	54	75
	СВЕГА:	313,396	70,116	28,328	40	3,171	1,638	1,324	81
МОРАВИЧКИ									
102	Г. МИЛАНОВАЦ	47,641	9,409	3,785	40	400	188	188	100
103	ИВАЊИЦА	35,445	7,460	3,357	45	357	165	143	87
104	ЛУЧАНИ	24,614	4,678	1,650	35	219	110	84	76
105	ЧАЧАК	117,072	24,231	8,798	36	1,158	546	448	82
	СВЕГА:	224,772	45,778	17,590	38	2,134	1,009	863	86
РАШКИ									
106	ВРЊАЧКА БАЊА	26,492	5,443	1,754	32	263	124	114	92
107	КРАЉЕВО	121,707	25,070	8,752	35	1,380	671	545	81
108	НОВИ ПАЗАР	85,996	27,177	13,210	49	1,612	943	783	83
109	РАШКА	26,981	5,520	2,146	39	293	152	110	72
110	ТУТИН	30,054	10,813	7,814	72	676	425	264	62
	СВЕГА:	291,230	74,023	33,676	45	4,224	2,315	1,816	78
РАСНИНСКИ									
111	АЛЕКСАНДРОВАЦ	29,389	5,836	2,160	37	292	152	102	67
112	БРУС	18,764	3,770	2,022	54	157	81	74	91
113	ВАРВАРИН	20,122	3,827	1,169	31	213	102	55	54
114	КРУШЕВАЦ	131,368	26,551	10,611	40	1,435	672	571	85
115	РАЖАЊ	11,369	1,788	277	15	93	48	31	65
116	ТРСЕНИК	49,043	9,509	3,496	37	428	214	128	60
117	БИЂЕВАЦ	10,755	2,090	624	30	110	59	29	49
	СВЕГА:	270,810	53,371	20,359	38	2,728	1,328	990	75
НИШАВСКИ									
118	АЛЕКСИНАЦ	57,749	11,356	4,169	37	549	261	192	74
119	ГАЦИН ХАН	10,464	1,349	669	50	51	27	29	107
120	ДОЉЕВАЦ	19,561	4,111	1,389	34	192	104	82	79
121	МЕРОШИНА	14,812	3,000	704	23	148	78	77	99
122	НИШ	250,518	48,582	16,176	33	2,579	1,189	904	76
123	СВРЉИГ	17,284	2,354	1,199	51	115	49	37	76
	СВЕГА:	370,388	70,752	24,306	34	3,634	1,708	1,321	77
ТОПЛИЧКИ									
124	БЛАЦЕ	13,759	2,597	1,605	62	121	57	51	89
125	ЖИТОРАЂА	18,207	3,829	893	23	198	101	74	73
126	КУРШУМЛИЈА	21,608	4,655	2,489	53	274	137	107	78
127	ПРОКУЉЕ	48,501	10,723	5,071	47	590	282	238	84
	СВЕГА:	102,075	21,804	10,058	46	1,183	577	470	81

р. бр.	ОПШТИНА	Дечији додатак				Родитељски додатак			
		бр. станова	до 18. год	деца да просеч	%	рођ 01	2,3,4. дете	рд 02-укупно	%
ПИРОТСКИ									
128	БАБУШНИЦА	15,734	2,302	1,269	55	86	43	37	86
129	БЕЛА ПАЛАНКА	14,381	2,596	1,705	66	106	57	43	75
130	ДИМИТРОВГРАД	11,748	2,051	1,132	55	85	42	39	93
131	ПИРОТ	63,791	12,446	6,091	49	524	238	216	91
	СВЕГА:	105,654	19,395	10,197	53	801	380	335	88
ЈАБЛАНИЧКИ									
132	БОЈНИК	13,118	2,745	1,454	53	159	88	68	77
133	ВЛАСОТИНЦЕ	33,312	7,212	4,386	61	333	134	127	95
134	ЛЕБАНЕ	24,918	5,592	3,198	57	252	132	126	95
135	ЛЕСКОВАЦ	156,252	33,928	11,825	35	1,762	799	627	78
136	МЕДВЕЂА	10,760	2,735	1,019	37	123	55	39	71
137	ЦРНА ТРАВА	2,563	311	142	46	12	8	2	25
	СВЕГА:	240,923	52,523	22,024	42	2,641	1,216	989	81
ПЧИЊСКИ									
138	БОСИЛЕГРАД	9,931	1,910	993	52	84	42	40	95
139	БУЈАНОВАЦ	43,302	14,547	2,963	20	829	478	258	54
140	ВЛАДИЧИН ХАН	23,703	5,012	2,647	53	220	113	101	89
141	ВРАЊЕ	87,288	21,131	9,803	46	1,107	564	392	70
142	ПРЕШЕВО	34,904	13,656	6,242	46	1,041	623	314	50
143	СУРДУЛИЦА	22,190	4,951	2,231	45	251	120	89	74
144	ТРГОВИШТЕ	6,372	1,630	720	44	56	32	26	81
	СВЕГА:	227,690	62,837	25,599	41	3,588	1,972	1,220	62
145	БЕОГРАД	1,576,124	309,342	48,890	16	16,059	7,103	5,326	75
УЖА СРБИЈА									
	СВЕГА:	5,466,009	1,136,794	348,258	31	58,290	27,825	21,022	76
КОСОВСКИ									
146	ГЛОГОВАЦ				###				###
147	КАЧАНИК				###				###
148	КОСОВО ПОЉЕ			706	###			6	###
149	ЛИПЉАН			1,420	###			25	###
150	ОБИЛИЋ			685	###			22	###
151	ПОДУЈЕВО				###				###
152	ПРИШТИНА			1,807	###			49	###
153	УРОШЕВАЦ			3	###				###
154	ШТИМЉЕ				###				###
	СВЕГА:	0	0	4,621	###	0	0	102	###
ПЕЊКИ									
155	ДЕЧАНИ				###				###
156	БАКОВИЦА				###				###
157	ИСТОК			7	###				###
158	КЛИНА				###				###
159	ПЕЊ			153	###				###
	СВЕГА:	0	0	160	###	0	0	0	###

ОПШТИНА	Дечији додатак				Родитељски додатак				
	бр.станов	до 18.год	деца да просеч	%	рођ 01	2,3,4.дете	рд 02-укупно	%	
(деца)									
ПРИЗРЕНСКИ									
160	ГОРА			####				####	
161	ОПОЉЕ			####				####	
162	ОРАХОВАЦ			1####				####	
163	ПРИЗРЕН			2####				####	
164	СУВА РЕКА			####				####	
165	ШТРПЦЕ			1,569####				30####	
	СВЕГА:	0	0	1,572####	0	0		30####	
КОС.МИТРОВИЦА									
166	ВУЧИТРИ			831####				20####	
167	ЗВЕЧАН			1,227####				34####	
168	ЗУБИН ПОТОК			1,165####				28####	
169	К.МИТРОВИЦА			1,249####				38####	
170	ЛЕПОСАВИЋ			1,968####				50####	
171	СРБИЦА			50####				####	
	СВЕГА:	0	0	6,490####	0	0		170####	
КОС.ПОМОРАВСКИ									
172	ВИТИНА			731####				15####	
173	ГЊИЛАНЕ			2,835####				45####	
174	К.КАМЕНИЦА			2,004####				34####	
175	НОВО БРДО			174####				2####	
	СВЕГА:	0	0	5,744####	0	0		96####	
КОСМЕТ									
	СВЕГА:	0	0	18,587####	0	0		398####	
УКУПНО СРБИЈА									
		7,498,001	1,568,376	498,072	32	78,435	37,440	28,736	77

Табела II: Преглед броја деце смештене у институцијама социјалне заштите и породичном смештају

region	deca u regionu			deca u institucijama						deca na porodičnom		
	1	2	3	deca bez roditelja			deca ometena u razvoju			a	b	c
				a	b	c	a	b	c			
Sombor	43887	161	0.004	49	18	31	32	0	32	80	69	11
Subotica	76396	345	0.005	41	18	23	53	6	47	251	236	15
Zrenjanin	43703	151	0.003	40	0	40	40	0	40	71	66	5
Novi Sad	136913	454	0.003	188	88	100	124	46	78	142	78	64
Pančevo	66786	279	0.004	117	86	31	63	0	63	99	87	12
Stara Pazova	63897	269	0.004	89	0	89	49	0	49	131	121	10
Požarevac	20154	189	0.009	46	0	46	38	17	21	105	37	68
Šabac	71419	173	0.002	50	15	35	30	0	30	93	68	25
Beograd	309342	917	0.003	426	358	68	157	78	79	334	214	12
Valjevo	39158	91	0.002	48	17	31	23	0	23	20	16	4
Kragujevac	82335	228	0.003	72	40	32	25	0	25	131	109	22
Užice	57019	73	0.001	33	28	5	14	0	14	26	18	8
Negotin	29189	78	0.003	20	18	2	18	0	18	40	28	12
Kraljevo	64932	108	0.002	45	0	45	16	0	16	47	34	13
Paraćin	45095	132	0.003	45	26	19	15	0	15	72	63	9
Šjenica	67966	50	0.001	8	0	8	14	0	14	28	26	2
Zaječar	23193	127	0.005	27	0	27	16	0	16	84	78	6
Kruševac	51583	119	0.002	53	33	20	13	0	13	53	32	21
Niš	94344	264	0.003	114	82	32	48	37	11	102	92	10
Leskovac	71918	137	0.002	33	0	33	19	0	19	85	69	16
Vranje	62837	51	0.001	28	22	6	9	0	9	14	10	4
Σ	1568376	4396	0.003	1572	849	723	816	184	774	2008	1549	459
	%			100	54.00	46.00	100	22.54	77.46	100	77.14	22.86

Legenda:

- 1- broj dece u regionu
- 2 - broje dece na smeštaju u sistem socijalne zaštite
- 3 - učešće broja dece iz sistema socijalne zaštite u ukupnom broju dece u %
- a - broj dece смештене у институцијама - породицама
- b - broj dece смештене у институцијама - породицама у региону
- c - broj dece смештене у институцијама - породицама ван региона

Izvor: Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja

Spisak propisa i skraćenica

- KPD** - Konvencija o pravima deteta, Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori), br. 15/90; Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), br. 4/96, 2/97
Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora, Sl. list SCG, br. 1/03
Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, Sl. list SCG, br. 6/03
- Ustav RS** - Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 1/90
- KZ RS** - Krivični zakon Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 39/03, 67/93
- OKZ** - Osnovni krivični zakon, Sl. List, br. SRJ 35/92, 16/93, 37/93, 24/94, 61/01 i Službeni glasnik RS, br. 39/03
- ZKP SRJ** - Zakonik o krivičnom postupku, Sl. list SRJ, br. 70/01 i 68/02
- ZON RS** - Zakon o nasleđivanju, Sl. glasnik RS, br. 46/95
- ZPP SRJ** - Zakon o parničnom postupku, Sl. list SRJ, br. 27/92, 31/93, 24/94, 12/98, 15/98, 3/02
- ZBPO RS** - Zakon o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 22/80, 11/88, 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01
- ZJD** - Zakon o jugoslovenskom državljanstvu, Sl. list SRJ, br. 33/96, 9/01
- ZZZ RS** - Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 25/96, 18/02
Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi, Sl. glasnik RS, br. 16/95
Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Sl. glasnik RS, br. 62/03, 64/03
- ZOŠ RS** - Zakon o osnovnoj školi, Sl. glasnik RS 50/92, 22/02
- ZSS RS** - Zakon o srednjoj školi, Sl. glasnik RS 50/92, 24/96, 23/02, 25/02
- ZORO** - Zakon o osnovama radnih odnosa, Sl. list SRJ, br. 29/96
- ZOR RS** - Zakon o radu, Sl. glasnik RS, br. 70/01, 73/01
- ZDOU RS** - Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana, Sl. glasnik SRS, br. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85, 12/89
Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 11/02
Zakon o proizvodnji i prometu opojnih droga, Sl. list SRJ, br. 46/96, 37/02
- ZUGUO SRJ** - Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ, Sl. list SRJ, br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96, 73/00
- ZVJ** - Zakon o Vojski Jugoslavije, Sl. list SRJ, br. 43/94, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02
Zakon o odbrani SRJ, Sl. list SRJ, br. 43/94, 44/99, 3/02
- ZMK RS** - Zakon o matičnim knjigama, Sl. glasnik SRS, br. 15/90 i Sl. glasnik RS, br. 57/03
Zakon o zaštiti životne sredine, Sl. glasnik RS, br. 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 44/95, 53/95
- ZJMB RS** - Zakon o jedinstvenom matičnom broju građana, Sl. list SRJ, br. 53/78, 5/83
Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, Sl. list SFRJ, br. 43/82, 72/82, 46/96
- ZOPMK SRJ** - Zakon o osnovnim podacima za matične knjige, Sl. list SFRJ, br. 6/73
Zakon o sahranjivanju i grobljima, Sl. list SRS, br. 20/77
Zakon o javnom informisanju, Sl. glasnik RS, br. 43/03
Zakon o radiodifuziji, Sl. glasnik RS, br. 42/02
Zakon o izvršnom postupku, Sl. list SRJ, br. 28/00, 73/00, 71/01
- ZZO RS** - Zakon o zdravstvenom osiguranju, Sl. glasnik RS, br. 18/92, 26/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96, 46/98, 54/99, 29/01, 18/02
- ZSZ RS** - Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, Sl. glasnik RS, br. 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01
- ZUP** - Zakon o opštem upravnom postupku, Sl. list SRJ, br. 33/97, 31/01
- ZUS RS** - Zakon o uređenju sudova, Sl. glasnik RS, br. 63/01, 42/02, 27/03
- ZIKS RS** - Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. glasnik RS, br. 16/97, 34/01
Pravilnik o načinu i postupku za utvrđivanje vremena i uzroka smrti, kao i za postupanje sa odstranjenim delovima ljudskog tela, Sl. glasnik RS, br. 9/99, 10/99
Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, Sl. glasnik RS, br. 46/01
- ZKBS SRJ** - Zakon o kretanju i boravku stranaca, Sl. list SFRJ, br. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91, Sl. list SRJ, br. 68/02
Zakon o izbeglicama, Sl. glasnik RS, br. 18/92
- ZFPPD** - Zakon o finasijskoj podršci porodici sa decom, Sl. glasnik RS, br. 16/02
Zakon o učeničkom i studentskom standardu, Sl. glasnik RS, br. 81/92, 49/93, 53/93, 67/93, 48/94
Uredba o načinu zbrinjavanja prognanih lica, Sl. glasnik RS, br. 47/95
Zakon o evidencijama u oblasti zdravstvene zaštite, Sl. glasnik SRS, br. 14/81, 24/85, 26/85, 6/89, Sl. glasnik RS, br. 44/91, 17/92, 53/93, 67/93, 48/94
Zakon o univerzitetu, Sl. glasnik RS, br. 21/02
Pravilnik o sredstvima za vođenje evidencije u oblasti zdravstva, Sl. list SRJ, br. 6/00
- CSR** - Centar za socijalni rad
- MUP RS** - Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
- PAS** - psihoaktivne supstance
- GZZZ** - Gradski zavod za zaštitu zdravlja Beograda

Child Rights in Serbia 2003

Published by
CHILD RIGHTS CENTRE

Belgrade, Dositejeva 4

www.cpd.org.yu

cpd@eunet.yu

For the publisher

Ljubomir Pejakovic, Director

Editor of all publications

Vesna Dejanovic

Translated by

Branka Robertson

Printed by

Colorgrafx, Belgrade

Circulation 300

ISBN 86-83109-30-5

Data gathering was made possible by Save the Children Norway and printing by Save the Children UK Office in Belgrade.

Child Rights in Serbia 2003

General Context and Child Rights in Serbia 2003

Centar za prava deteta

Save the Children

ACKNOWLEDGEMENTS

The Child Rights Centre thanks all contributors to the main „Report on the situation of the children’s rights in Serbia in 2003“ and to this Summary in English. Their expertise, impartiality and perseverance were of vital importance.

The Centre also thanks numerous local and foreign governmental and non-governmental organisations for allowing us to use and publish data from their research.

The development of specific indicators and the writing of the Report would not have been possible without generous assistance from the Norwegian organisation Redd Barna, which has been the Centre’s faithful friend and partner since the beginning of its work.

The publication of the Report and English Summary was supported by the Save the Children UK, which together with the Redd Barna – and other donors helped the foundation of the Centre.

FOREWORD

This document is in two sections: the first is an executive summary¹, of the „*Report on the situation of the children’s rights in Serbia in 2003*“ produced by the Child Rights Centre and published in Serbian; the second section looks at Serbia’s performance under article 4 of the Convention on the Rights of the Child (The Convention). Article 4 concerns General Measures of Implementation of the Rights of the Child and is an indication of how States Parties are promoting children’s rights and undertaking their role as duty bearers.

Our aim is to provide information in English to a wider international readership on progress on the rights of the child in Serbia in 2003. Included in the document is the Child Rights Centre’s assessment of priorities, as well as its recommendations.

The Report in Serbian closely follows the General Guidelines of the Committee on the Rights of the Child to the States Parties to the Convention on the Rights of the Child regarding the form and the contents of initial and periodic reports. As for the content we relied on the checklist of questions – possible indicators compiled by UNICEF². The indicators were adapted to local needs and circumstances. However there are a combination of factors that makes our situation analysis incomplete: firstly, as a consequence of unsystematic monitoring by relevant State bodies there is insufficient available data; secondly, although some excellent professionals were engaged to help prepare the report, it was not possible to identify experts in all areas of child rights especially regarding civil and political rights which, being new to our thinking, has few specialists.

Despite the above difficulties, the Report is an accurate assessment and can serve in methodology and content as a guideline for the compilation of future annual reports on the condition of the rights of the child in Serbia.

(1) Produced in August 2004 this English Executive Summary includes some more recent findings not included in the in the full Serbian version.

(2) UNICEF: Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child, UNICEF 2002, New York.

THE RIGHTS OF THE CHILD IN SERBIA IN 2003 AND RECOMMENDATIONS

2003 was a year of turmoil, which started with a new State, the Union of Serbia and Montenegro. The actual change of the name caused no problems, but resulting political issues did: drafting a constitution for the new State union, new jurisdictions, new treaty obligations and reporting requirements, new definitions of human rights and re-organisation of state institutions.

The powers of the State union are limited and include almost nothing concerning the realisation of the rights of the child, which belong to the separate jurisdictions of Serbia and Montenegro. In this light there is a concern that the rights of the child will yet again, „wait“ for their turn and that children will not receive enough attention.

There are now concerns about the continuation of reforms initiated in the Republic of Serbia. During political uncertainty the most needy of attention, where children certainly belong, tend to be overlooked. The Report is, among other things, an attempt to draw the attention of local and international decision-makers to the condition of children in Serbia.

1. Factors and difficulties impeding the implementation of the Convention on the Rights of the Child in Serbia

Key political issues, such as the south of Serbia, Kosovo, the relation between Serbia and Montenegro and the cooperation with the ICTY remain unresolved. The overall recovery of the country and its position in the Balkans, Europe and World will depend on how fast these problems are solved. Political and economic uncertainty threatens the planning of long-term policies with regard to the rights of the child.

Political uncertainty – non-sustainability of reforms

The adoption of the Convention on the Rights of the Child under the auspices of the United Nations (1989) that brought great hope for child coincided with the beginning of the crisis in former Yugoslavia. In the decade that followed; wars, destruction, isolation plus the deterioration of political, economic and social conditions had an enormous impact on children's rights.

The year 2000 witnessed more stable politics and social recovery began. The change brought relief but with it the renewed problems of economic and social transition which were not solved up to 2003. The combination of economic and political difficulties seriously threatens the effective implementation of the Convention on the Rights of the Child. The progress achieved towards the rights of the child slowed in 2003 and was relatively small in relation to the needs, which does not contribute to a fast recovery from years of destruction.

Incessant political squabbling and a lack of majority led to early parliamentary elections in December 2003. The new Government entered Office in the spring of 2004, bringing many changes.

Some reform processes, for example the social protection and services systems, survived the change of the Government. However, the so crucial reform of education, which showed excellent results in 2003, is now halted in the most important areas. On the other hand, Ministry of Justice of the new Government shows more interest in the relevant legal reforms. Some new developments lacking in 2003 are now expected within the labour departments, particularly in the area of the street children and the child labour, but on condition that donor assistance is provided for the activities.

The Serbian Council for the Rights of the Child (the only inter-governmental body operating in 2003) does not appear to be functioning at this moment and the new Government did not appoint a new president until late July 2004.

The new Government has dismantled the Education Council that operated in 2003 and no other has been established.

Economy and poverty

The family environment, so important for the healthy development of the child is less secure. Unemployment is considerable with many working in the informal sector as a result most families in Serbia face increasing poverty and deterioration in standards of housing. At the same time social protection systems are less strong and the State cannot come to rescue as it did in the decades of socialism. Now more families need help, but the social welfare system is poor and the State uses its meagre budget for basic social assistance, filling up empty pension funds and maintaining cumbersome administrative systems.

Attitudes – lack of awareness and negligence

Children are not yet accepted in Serbia as holders of rights. Key principles regarding ‘best interests’, a child’s right to be listened to and to participate in decisions are not yet understood in society. Although the situation of children in Serbia is directly affected by political, economic and social circumstances, it is also conditioned by local attitudes to children themselves and their rights. One of the basic characteristics of the attitude to children is over-protectiveness, at least in its verbal expression as the typical family structure in Yugoslavia was patriarchal with the extended family playing an important role in provision of support and advice. Going from the north of the country southwards, the features of patriarchy are increasingly expressed and prevalent. This family structure with the extremely dominant „pater familias“ directly influences the attitudes to children and their rights to participation, privacy and expression of opinions. Attitudes to women and girls are often discriminatory, which is again more evident in the south of the country.

Similar attitudes apply outside the family, which is visible in educational system, in health and social care institutions, in the actions of state and judiciary bodies and traditional attitudes of most political decision makers.

2. Child-related activities in 2003

The Poverty Reduction Strategy adopted by The Government of Serbia in the second half of last year and assessed children as a one of the groups most vulnerable to the effects of poverty. The analysis, which preceded the Poverty Reduction Strategy Paper,

estimated that about 400,000 children live in poverty – which makes a quarter of the total number of children in the country. The birth rate continues to decline and the ageing population is taking a significant slice of the social transfers. About a third of population is poor and another third lives just above the poverty level. The middle class has reduced in size and thousands of educated people still live and work outside the country while others continue to migrate. Progress has been made in the following areas:

- In 2003 the public in Serbia was better informed of the situation of children accommodated in social care institutions and some improvements made.
- The condition of health institutions, schools and other places where children stay during the daytime were to some extent presented to the public and some measures taken to resolve some problems.
- The dramatic situation in schools (in respect of the professionalism of those employed, their attitudes, programmes and salaries) has been a topic for open debates, and the relevant administration worked on reforms.
- Child safety in schools, homes and on the streets has also been openly discussed and some activities carried-out.
- Children’s exposure to harmful influences and the use of harmful substances (cigarettes, drugs, alcohol) is still considerable and this is openly talked about, campaigns organized and some measures taken.
- Especially encouraging are the activities of the Government and non-governmental organisations directed at the identification of problems confronted by the adolescent (from the age of 15 to 25). This group is in an especially difficult situation³ and is confronted with an uncertain and grey future.
- During 2003 efforts were made to initiate research into the situation concerning child trafficking for sexual exploitation. Government and non-government organisations are now meeting together and a national anti trafficking strategy is expected in 2004.

However, many spheres still remain unexplored. The number of children with special needs has not been precisely determined. It is unknown how many children live on the street or work instead of going to school. There is still no separate statistics regarding children, disaggregated according to age, gender, ethnicity and rural/urban region.

Domestic violence was talked about and some measures taken, but only concerning publicising the issue.

Drafting the Initial report on the implementation of the Convention on the Rights of the Child started in 2003. This process was initiated on the basis of the obligations taken over by the State Union of Serbia and Montenegro as the State Party to the Convention. Serbia and Montenegro will make their separate reports, which are then to be collated and submitted as a unified report to the Committee for the Rights of the Child in Geneva. Unfortunately, this process has not been carried out in cooperation with non-governmental organisations nor, according to our information, have children been involved. However, the draft was sent to the Child Rights Center for the comments.

(3) For details see: „Brave New Generation“, UNICEF, 2002.

3. Recommendations

After reviewing progress towards the realisation of the rights of the child in Serbia in 2003, the Child Rights Centre proposes the following recommendations to the relevant bodies in Serbia:

*General recommendations:*⁴

- extensive legislative reform is necessary to bring domestic law into line with the international law and standards;
- the reform of judiciary and administrative systems to allow effective use of legal remedies for the realisation of the rights of the child;
- the full implementation of the Convention on the Rights of the Child including the wide promotion of this international document;
- the introduction of supervisory mechanisms such as Ombudsman for the rights of the child;
- the creation of a separate identifiable budget for children;
- the establishment of a unified data base on children which allows regular updating;
- reinforcing the powers and capacities of the Child Rights Council, as a separate body at the level of the Government of Serbia, and the formation of similar bodies at the level of smaller administrative communities;
- the implementation of the National Plan of Action for Children, with an emphasis on the general principles of non-discrimination, best interest of the child, right to life, survival and development and the right to participation;
- State support to and cooperation with local, national and international organisations dealing in the rights of the child;
- initiation of new and support to the existing programmes of education of professionals, parents, children and relevant public on the rights of the child;
- improved participation particularly an openness for discussion with children and young people on the issues, which concern them.

In addition to the recommendations on the general measures of implementation the Child Rights Centre wants to see the development of special policies and their implementation to deal with the following issues:

- alleviation of child poverty;
- provision of appropriate health care and safety standards for children and parents in health institutions especially in maternity wards as a priority;
- continuation of the education reform process and the implementation of the reforms especially as regards education on human rights and democracy and the introduction of new teaching methods;
- increased participation of Serbia together with other states of South East Europe in the fight against organised crime, smuggling the illegal trade in narcotics and psychotropic substances, trafficking and other abuses which lead to the abuse and exploitation of children;
- development of measures for early detection and elimination of violence against children in families, schools, on the street and in social care institutions;

(4) See Section 2 on General Measures of Implementation

- suppression of child trafficking;
- establishment of the system of juvenile justice with the inclusion of diversion schemes and alternative non custodial measures;
- development of specific inclusive programmes for children who are members of minority groups, including programmes for the development of their cultural welfare;
- development of supervisory mechanisms over the condition of children in public care and over the practice of judicial and other bodies that are responsible for the care and protection of children, with special attention to the reform of adoption system and the reduction in the use of institutional care for children without parental care;
- development of specific methodology for social rehabilitation and reintegration of children victims of armed conflicts or other forms of violence;
- identification of child labour and activities towards its suppression;
- development of special programmes for „street and homeless children“;
- development of safe, accessible and creative programmes for children's free time.

This list is neither complete nor definitive; it is however based on the identification of problems faced by children in Serbia.

4. Conclusions

There were some important programmes and projects in 2003 that testify on the progress made in the implementation of the CRC.

However, still missing are the mechanisms for strong inter-sector cooperation; this fact hinders coordination between sectors such as education, health care, social policy, legal regulation and finances as well as cooperation with the non-governmental sector and community-based associations.

Serbia is still fact-finding and is not yet developing solutions to the problems.

Unfortunately, the present political circumstances are a source of concern rather than hope that the initiated reforms directly affecting the position of children will continue in the manner and direction adjusted to the relevant international standards.

In such circumstances those most needy of attention, where children most clearly belong, tend to get overlooked.

Any significant change of the present situation of children will depend, among other things, on the capacity of political decision makers in Serbia and Montenegro to think strategically and devise short-term and long-term plans. It will also depend on their capacity to 'notice' children and put them in the centre of their attention and the introduction of a special ombudsman for the rights of the child would be an effective measure in this sense.

GENERAL MEASURES OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN SERBIA

At its 34th session held in October 2003 the Committee on the Rights of the Child, which is the supervisory body of the Convention on the Rights of the Child, adopted General Comment number 5 entitled „General Measure of Implementation of the Convention on the Rights of the Child.“ This document is an excellent elaboration of Article 4 of the Convention and is for States Parties to use as an interpretation for measures to be taken at the national level for the realisation of the rights of the child in States.

General measures of implementation identified in the General Comment number 5 are directed at the promotion of all children’s rights through: the adjustment and adoption of appropriate regulations, establishment of coordinating and supervisory bodies – both governmental and independent, establishment of an all-inclusive data-base, raising awareness and education level, the development and implementation of appropriate strategies, services and programmes. The full implementation of the rights of the child is not possible without a structure and system of measures.

The general measures of implementation in Serbia in 2003 were carried out as follows:

1. The National Plan of Action for Children

In 2003 an attempt was made to make a special strategy for the realisation of the rights of the child in Serbia. Most sectors had separate strategies (education, institutions of social care) but there had been no overall strategy. In 2003 the Government of Serbia, acting upon the international obligations taken over by Serbia and Montenegro, started work on The National Plan of Action for Children in Serbia (NPA)

The NPA for children is a document prepared by the Child Rights Council of the Government of Serbia. The preparation of NPAs was agreed by States at the World Summit for Children in New York in 2001 on the basis of the meeting’s final document entitled World Fit For Children. The process of composition of the NPA was participatory and involved numerous consultations at all levels, including representatives of professionals, non-governmental sector and children themselves. Unfortunately, this document, did not come into existence in the period covered by this Report and was adopted in 2004.

2. Ratification and application of international human rights treaties

The new State Union of Serbia and Montenegro (SUSM) was formed on the 4th February 2003 and the Federal Republic of Yugoslavia ceased to exist and The Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro (Charter) was adopted by the Federal Assembly. The Charter on Human and Minority Rights and Civil Freedoms (CHMCF) was adopted on the 28th February 2003 and is now a composite part of the Constitutional Charter.

After coming into existence the State Union of Serbia and Montenegro has joined, ratified and signed a number of international treaties in the sphere of human rights and taken over previously accepted obligations on the basis of the succession statement of the Federal Republic of Yugoslavia on the 12th March 2001.

In December 2003 Serbia and Montenegro ratified the European Convention for the Protection of Human Rights and Basic Freedoms.

3. The Status of the Convention on the Rights of the Child

Serbia and Montenegro is a state party to the Convention on the Rights of the Child and the two optional protocols accompanying the Convention.

Article 10 of the Constitutional Charter prescribes the direct application of the international treaties of which Serbia and Montenegro is a state party. Therefore the Convention on the Rights of the Child is directly applicable, which means that in the absence of relevant domestic law or in case of contradiction with international legislation, the Convention's provision can be directly applied. However we have no information of judicial or administrative bodies in Serbia that made recourse to a provision of the Convention on the Rights of the Child in 2003.

4. The Compliance of the National Legislation to the Convention

The adjustment of the national legislation to the Convention on the Rights of the Child can be assessed as partial. The reforms in the course of 2003 were as follows:

- The new Law on the basic elements of the education system of the Republic of Serbia was developed in a highly participatory manner, with wide consultations especially with the non-governmental sector. The extent of adjustment to the Convention was satisfactory⁵.
- Certain provisions of the Criminal Code of the Republic of Serbia were adjusted, in response to the international obligations of the Union of Serbia and Montenegro. The Criminal Code of the Republic of Serbia introduced some new criminal acts such as: trafficking in human beings, sexual abuse and exploitation of minors in pornography. There were some positive steps taken in 2003, but there remain many areas, which require new legislation. Reforms required:
- The Constitution of Serbia does not specifically recognise the rights of the child.
- There is no special law on the rights of the child which includes the General Principles of the Convention on the Rights of the Child, without which rights cannot be realised
- The law on marriage and family is not in compliance with the Convention on the Rights of the Child and the present draft of the new Family law of the Republic of Serbia is far from harmonised with the Convention.
- It is necessary to develop Law on Child Protection in the Republic of Serbia in compliance with the Convention and other international norms and standards.
- A new system of children's justice should be established as a unified system, regulated by provisions of a special law aimed at the adequate protection of children, both those who are in conflict with the law and those who are victims of crime.
- The Law on elementary school and the Law on secondary school of the Republic of Serbia need to be in compliance with the Law on basic elements of the education system and of the Republic of Serbia, as the main law in this sphere.

(5) Unfortunately, the amendments of 2004, proposed by the new Ministry of Education of Serbia and adopted in the parliament, substantially undermine the purpose and the spirit of the reforms 2001-2003 and particularly bring the amended law in breach with the Convention on the Rights of the Child.

- The law on the protection of the rights of the child (an Ombudsman Law) needs to be adopted (the draft Law on the protection of human rights of the Republic of Serbia has been in the Assembly procedure for a year).
- The Law on Citizen Associations (NGOs) needs to be adopted. We would also like to see provisions which will amend the national legislation in accordance with the Convention article on the rights of a child to free association.
- The media and public advertising need to be regulated in the spirit of the Convention on the Rights of the Child, especially in view of positive measures to stimulate the broadcast of information and materials of use to children and clearer regulations in view of protection.

5. Efficient Measures of Protection – Children's advocate (Ombudsperson)

An independent system for the protection of children's rights in Serbia has not yet been established.

The present system of protection of individual rights of the child prescribed by laws of the Republic of Serbia implies access to the courts and appeal systems, including an appeal to the Constitutional Court of the Republic of Serbia for legal remedy.

After the ratification of the European Convention on Human Rights, citizens of the Republic of Serbia including children have the option of appealing to the European Court in Strasbourg if one of their rights guaranteed by the Convention has been violated. Though before going to the European Court of Human Rights the case must be pursued through the national courts. However up to now children have no right to independent legal representation in all judicial and administrative procedures about matters which concern them. This situation would be improved through the creation of an „advocate for child rights“ working through an independent institution of ombudsman for children

6. Coordination and Implementation of the Convention

The goal of coordination is to provide respect for the principles and articles of the Convention on the rights of the child. The goal is to ensure that the obligations resulting from the ratification apply to all government departments not only those most closely connected with children, such as education, health and social care, but also other departments including the Ministry of Finance, Labour, Defence at all levels.

The Child Rights Council in Serbia was appointed in 2002 with the task of coordinating and monitoring the rights of the child in Serbia. It was institutionally strengthened in 2003 but not enough. The body does not have sufficient powers or staff to be able to communicate with other departments in Serbia on a daily basis and in response to all issues.⁶ The work of the Child Rights Council on drafting the NPA, as well as activities on drafting the Law on Juvenile Justice are very important activities of the body. Furthermore, especially significant is the Council's readiness to cooperate in some segments with the civil sector, although the question of cooperation with the civil sector should be defined more clearly through the establishment of institutional mechanisms.

(6) The Child Rights Council in Serbia has not met in months and has not been appointed president since the last change in the Government.

At the local level, there are no decentralised bodies similar to the Council. The City of Belgrade, with the population of almost 2,000,000, has not yet formed a body that will deal with the rights of the child and coordinate activities at the city level.

The Government of the Republic of Serbia adopted the Poverty Reduction Strategy in the formulation of which a number of relevant departments took active part that allowed inter-connection and coordination.

The Education Council of Serbia was founded towards the end of last year. This body consists of 28 independent experts, a significant number of whom are representatives of civil sector including the Child Rights Centre. This body seriously considered the rights of the child and cross-sector approach to cooperation.⁷

In the sphere of healthcare and health protection a number of mechanisms have been initiated and implemented including programmes and strategies, which allow coordination at the level of governmental sector.

In the sphere of protection of children with special needs the unification of all activities from different departments has been initiated around the concept of the persons with special needs. Within the Ministry of Education a coordinating body has been formed for the care of persons who need special social support, which should take care of children with special needs and their educational needs starting from the age of three, as the Law prescribes. Bearing in mind the problems of early development and inclusion of children with special needs in the programmes for the stimulation of early development, this together with some initial steps towards inclusive education has been an important step towards the provision of better quality education for these children and support to their families.

The work group of the Ministry of Education has made a document on the strategy and plan in the sphere of education of children with special needs that connects their education with the overall education system and is planning to develop a system of inclusive education within the programme of *Quality Education for All*.

7. Supervising Implementation

As we have already stated Serbia has no independent mechanism for the supervision of human rights and the rights of the child, which we hope will be remedied in the course of 2004. The absence of this mechanism represents a serious problem in practice, particularly bearing in mind the fact that many state mechanisms are not efficient and with 'friendly' disposition to children and their rights.

Sector Ministries do not yet have systems for monitoring and evaluating their progress on child rights or standards. The exception is in education, where although we do not have a developed, independent and holistic mechanism for the supervision and evaluation of success in the realisation of educational goals and other measures. However, we do have the establishment of the Centre for Evaluation in the sphere of education represents the beginning of a system for supervision and monitoring (the introduction of 'supervision to ensure quality', development of the culture of internal and external

(7) The Council was dissembled by the new Government.

evaluation at all levels: institutions, teachers and other employees, students; measuring the results of education on the basis of defined outcomes, accession to PISA project – international comparative analysis of academic achievements, OECD).

In the sphere of health care, social protection and the protection of children with special needs there are no mechanisms for monitoring implementation.

8. The State budget and Allocation of funds for children

In Serbia there are no budget funds earmarked for children. Budget funds are provided through sector allocation.

Indirect indicators can be estimated from data on planned expenditures from the budget of the Republic of Serbia according to functional classification, and which refer to the spheres that affect children's position. For example, the planned expenditure for healthcare is 0.1% of the GNP, education 3.0%, social protection (with pensions) 7.4%, culture, entertainment and religions 0.2%, ecology less than 0.1% of the GNP.

According to the data from the Ministry of Education the percentage of the GNP for education changed in the following way, in 1996 it was 4.51%, 2001 - 2.7%, 2002 – 3%, 2003 – 3.4 %.

The information available is not specific for the category of children and the youth.

9. Classified Data / Indicators

One of the greatest problems in the monitoring of children's position in Serbia is data. It applies to questions of completeness, reliability and validity of data and its disaggregation. Data is most often kept in connection with budget allocations: child benefits and other contributions that belong to the family. Data is also kept on children in social care, children included in the system of education, children offenders and similar. This data is collected by the relevant ministries and state bodies which are entrusted with these jobs. The Republic Bureau for statistics gathers all the data but according to the methodology, which does not allow reliable evaluation of children's, position. There are no developed indicators that could serve as the basis for continual monitoring the rights and position of children, except for global ones publicised by the Bureau or those used by UNICEF and those that are developed and used by this Centre.

The National Plan of Action envisages the creation of a unified data basis on children in Serbia, which represents a significant step.

Individual strategic documents of relevant ministries envisage the making of indicators for monitoring the progress in goal realisation, e.g. in education.

10. The Role and position of Non-Governmental Organisations

Cooperation between the civil society and the Government is principally unsatisfactory, with the exception of a few ministries. Most importantly legislation on non-governmental organisations was not enacted in 2003, which means that their status is still unresolved (international non-governmental organisations are in an even worse position). The tax system puts non-governmental organisations in a very difficult situation, especially due to the lack of tax rebate for donations. Non-governmental organisations,

especially those dealing in the rights of the child, still rely on funds from international foundations, foreign governments and international organisations.

In the wider context of inclusion of civil society in individual activities of state bodies, non-governmental organisations have been included in certain spheres and processes.

Representatives of the civil society have been largely included in the development of the concept of educational reform, its preparation and implementation of the first and second 'wave' of the reform (2001-2003). Among them were local non-governmental organisations (citizen associations), international organisations (UNICEF, UNESCO, The Council of Europe, The Open Society Fund, OECD), syndicates, professional organisations (secondary vocational education), parents and children themselves (students).

National minority councils had their representatives in the Educational Council; the National Council of Roma Minority was particularly active in the making and implementation of the Strategy for the improvement of Roma education.

In 2003 few direct activities in the sphere of the rights of the child took place in partnership between Government – non-governmental organisations. If the question of activities related to the rights of the child are viewed in a wider context, cooperation did exist in the sphere of educational reform, the reform of social system and some projects which were connected with the improvement of health care system, sensitisation to discrimination of persons with HIV/AIDS and a little in the sphere of sport.

11. Dissemination, Training and Raising Awareness

The information dissemination, training and general level of awareness of the rights of the child in 2003 were of improved concern of the authorities, but still on a very rudimentary level. Most of the work remained subject of individual campaigns concerning special spheres and activities of non-governmental sector. The most significant systemic effort in this sense is connected with the sphere of education and action of the Ministry of Education and Sport.⁸

Campaigns

The Ministry of Human and Minority Rights of Serbia and Montenegro has organised campaigns to sensitise the public to tolerance and non-discrimination. The Ministry of Internal Affairs has organised a campaign for child safety and the promotion of the role of police in child safety. The Ministry of Education and Sport and the Ministry of Health have organised campaigns with messages related to the promotion of healthy lifestyles and sport and against the use of harmful substances, as well as the campaigns concerning the rights of children with special needs and those victims of trafficking and pornography. All these campaigns are very effective but the problem is that they are short-lived. They pass quickly and the public does not get informed about impact and results that would indicate positive results.

The Role of Media

In 2003 there were many articles in printed and electronic press but these were not the result of the State's special measures, instead they were the result of more intensive

(8) This process is now reversed by abolishment of teacher's training for civic education.

activities (projects) of both domestic and international organisations and of above mentioned campaigns which largely relied on electronic media.

Educational Reform and Dissemination of Information

The reform processes in education are certainly the best example of systemic change in relation to the rights of the child. The syllabus of the optional subject 'Civil Education' (especially 'Civil Education II' for secondary schools) introduces students to human rights and to the Convention on the Rights of the Child. Moreover, general goals and outcomes of the reformed school programme include the goals of education for democracy and civil society which create a basis for further inclusion of the subjects of human rights and the rights of the child (see article 29).

The Reform of Social Protection System

In 2003 the Ministry of Social Affairs worked intensively on seven projects that were aimed at the transformation of social protection system. In almost all of these projects one of the dominant activities was the education of staff in the social protection system on children's development needs and their rights.

Civil Sector and International Organisations

Activities disseminating information on the Convention are still largely the work of the civil society sector and international organisations, be it in the form of general and theme-focused campaigns (such as 'Leave no child out' – the campaign of a network of non-governmental organisations which work with children with the UNICEF help) or be it in the form of educational projects for different target groups (children with special needs, medical workers and associates, minority group and similar).

International Cooperation

Cooperation between Serbia and the international community was relatively successful in 2003. In that year again UNICEF played the most important strategic partner to the state in the sphere of the rights of the child. There were also some other important international organisations such as UNESCO, the World Bank, the European Union, the Council of Europe, the OSCE, the UN High Commission for Human Rights and many governments of developed countries. Our estimate is that this cooperation would be even more successful and effective if there was an appropriate policy and more coordination in this sphere. Therefore we in the Child Rights Centre hope that the NPA will provide institutional capacities for the implementation of Serbian strategy in the sphere of the rights of the child that will include building capacities for successful international cooperation.